
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2013

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

OBSAH

Štúdie

DANGL, Vojtech: Bratislava ako posádkové mesto (1867 – 1914).....	6
CHORVÁT, Peter: Československá armáda a mestská spoločnosť v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1939 (náčrt problematiky).....	32
TULKISOVÁ, Jana: „Konsolidácia pomerov“ v Technickom učilišti v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1968 – 1971.....	50
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (1. časť)	75

Dokumenty a materiály

KOLÁŘ, Ondřej: Přepadení stanice polního četnictva v Kolbaši.....	113
KRALČÁK, Peter: Niektoré špecifiká vojenskej služby Židov a Rómov v VI. robotnom prápore.....	120
LAINCZ, Eduard: Správa podpredsedu Slovenskej národnej rady mjr. Milana Poláka o obnovení predmníchovských hraníc na hornej Orave a severnom Spiši.....	140
MASKALÍK, Alex: Správa komisie prezidenta ČSFR na prešetrenie činnosti ČSLA v novembri 1989.....	146
BAKA, Igor: K návrhom na vytvorenie domobrany na Slovensku v roku 1991.....	171

Recenzie

SCHRIFFL, David. Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945 – 1968. (J. Tulkisová).....	185
---	-----

Anotácie, glosy	188
------------------------------	-----

Kronika	199
----------------------	-----

INHALT

Studien

DANGL, Vojtech: Pressburg/Bratislava als Garnisonstadt (1867 – 1914).....	6
CHORVÁT, Peter: Die Tschechoslowakische Armee und die Stadtgesellschaft in Banská Bystrica in den Jahren 1918 – 1939 (Grundriss einer Problematik).....	32
TULKISOVÁ, Jana: „Konsolidierung der Verhältnisse“ in der Technischen Lehranstalt in Liptovský Mikuláš in den Jahren 1968 – 1971.....	50
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Rüstungsproduktion in der Slowakei in den Jahren 1969 – 1992 (Teil 1).....	75

Dokumente und Materialien

KOLÁŘ, Ondřej: Überfall auf den Wachposten der Feldgendarmarie in Kolbaš.....	113
KRALČÁK, Peter: Ausgewählte Aspekte des von Juden und Roma Geleisteten Ehrdienstes im VI. Arbeitsbataillon.....	120
LAINCZ, Eduard: Bericht des Vizevorsitzenden des Slowakischen Nationalrats Mjr. Milan Polák über Wiederherstellung der slowakischen Grenze aus der vormünchener Zeit im Oberen Orava und in der nördlichen Zips.....	140
MASKALÍK, Alex: Bericht des Präsidenten ČSFR über Ermittlungen zur Tätigkeit der Tschechoslowakischen Volksarmee (ČSLA) in November 1989.....	146
BAKA, Igor: Zu den Vorschlägen auf Errichtung der Heimwehr in der Slowakei im Jahre 1991.....	171

Rezensionen	185
--------------------------	-----

Annotationen, Glossen	188
------------------------------------	-----

Chronik	199
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

DANGL, Vojtech: Bratislava as the Garrison Town (1867 – 1914).....	6
CHORVÁT, Peter: Czechoslovak Army and Urban Society in Banská Bystrica in 1918 – 1939 (Problem Outline).....	32
TULKISOVÁ, Jana: „Consolidation” of Situation at the Technical Secondary School in Liptovský Mikuláš (1968 – 1970).....	50
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Armament Production in Slovakia in 1969 – 1992 (Part 1).....	75

Documents and Materials

KOLÁŘ, Ondřej: Attack against Police Station in Kolbaš.....	113
KRALČÁK, Peter: Some Aspects of the Military Service of Jews and Gypsies in the VI. Labour Battalion.....	120
LAINCZ, Eduard: Report of the Vice-chairman of the Slovak National Council, maj. Milan Polák, on Renewal of pre-Munich Borders in Upper Orava and Northern Spiš.....	140
MASKALÍK, Alex: CSFR President Committee Report on Investigation of the CSLA Activity in November 1989.....	146
BAKA, Igor: On Proposals for Creating Home Guard in Slovakia in 1991.....	171

Reviews	185
----------------------	-----

Annotations, Glosses	188
-----------------------------------	-----

Chronicle	199
------------------------	-----

ŠTÚDIE

BRATISLAVA AKO POSÁDKOVÉ MESTO (1867 – 1914)*

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: Bratislava as the Garrison Town (1867 – 1914). *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 6-31, Bratislava.

On the background of development of the armed forces of the Monarchy following the Austro-Hungarian Settlement and organizational transformation thereof, the study monitors the position of Bratislava as the second largest garrison town in the territory of Slovakia and the third largest in Hungary, which was the seat of headquarters of the V. Corps of the Imperial and Royal Army, as well as headquarters of the IV. Honved regiment and many of their subordinated units. The text specifies subordination and dislocation of these units and brings a coherent description of the barracks construction development in Bratislava, including financial cost of implementation thereof. In detail, it deals with the questions of economic benefits of the presence of garrisons for the town, monitors the social and cultural relations between citizens and members of the armed forces, as well as their benefits for both parties. Especially, it highlights the role of military music, officer and burgher casinos, influence of the officer corps on creation of the social code and moral laws of the society, the army's help at natural disasters, the effect of officers and cadets on sports development in the given region, etc. Special attention is also paid to the issues related with duels, which had become the most significant phenomenon of the idiomatic code of officer honour. The work arrives at a conclusion that the second highest number of duels in Hungary took place in Bratislava, right after Budapest, searching for reasons for this phenomenon. In conclusion, the author outlines the complexity of the issue of the army's relation to burgher society and adds that we have yet to wait for a more in-depth analysis in this aspect, also in connection with the history of our capital.

Military History. Austria-Hungary. Garrison in Bratislava in 1867 – 1939.

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11 a projektu VEGA 2/0139/13 „Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí“.

Bratislava a blízke okolie bola z vojenského hľadiska pre svoju výhodnú zemepisnú polohu pri sútoku Dunaja a Moravy odpradáva považovaná za strategicky dôležitú oblasť. Úžina medzi Devínom, respektíve poslednými výbežkami Malých Karpát a Hainburskými vrchmi, poskytovala výhodné podmienky nielen na obranu v smere a proti smeru toku týchto riek, ale tvorila výhodný nástupový priestor aj pre vojenské ťaženia a stala sa dôležitou križovatkou obchodných ciest spájajúcich oblasť horného Podunajska s Karpatskou kotlinou. Vojenský význam oblasti vzrástol najmä v časoch tureckej expanzie a protihabsburských stavovských povstaní, keď sa zvýšila dôležitosť obrany nástupovej cesty na Viedeň a Bratislava sa stala od roku 1536 do konca 18. storočia hlavným mestom Uhorského kráľovstva, kam sa presťahovali ústredné úrady z Budína. Mesto a jeho okolie zohrali dôležitú úlohu ako obranný pilier a zásobovacie centrum aj začiatkom 19. storočia počas napoleonských vojen, a pri Lamači roku 1866 sa odohrala posledná bitka prusko-rakúskej vojny. Porážka rakúsko-uhorských vojsk v tejto vojne viedla k zásadným štátoprávnym zmenám vo vnútri habsburského súštátia v podobe rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867 i so všetkými z toho vyplývajúcimi negatívnymi konzekvenciami pre národný život Slovákov. Skúsenosti z porážky vo vojne s Pruskom a nové štátoprávne usporiadanie mali za následok výrazné zmeny v organizačnej prestavbe armády, ktoré sa dotkli aj samotnej Bratislavy privlastňujúcej si v tom čase pozíciu „druhého mesta v Uhorsku“.¹

Branná moc Rakúsko-Uhorska sa od roku 1868 delila na cisársku a kráľovskú armádu (*Kaiserliche und königliche Heer*), cisárske a kráľovské vojnové loďstvo (*Kaiserliche und königliche Kriegsmarine*), cisársko-kráľovskú vlastibranu (*Kaiserliche und königliche Landwehr*), uhorskú kráľovskú vlastibranu (*Magyar királyi honvédség*), cisársko-kráľovskú domobranu (*Kaiserliche-königliche Landsturm*) a uhorskú kráľovskú domobranu (*Népfelkelés*). Do tejto štruktúry bola zadelená aj chorvátsko-slavónska domobrana (*Hrvatsko domobranstvo*). Tieto zložky branných síl boli od roku 1868 doplňované na základe všeobecnej brannej povinnosti, ktorá sa vzťahovala na všetkých občanov mužského pohlavia uznaných za schopných vojenskej služby, a to od dovŕšenia veku 19 rokov do 42 rokov.² Podľa branného zákona, ktorý bol počas dualizmu viackrát novelizovaný, 80 percent ročného kontingentu nováčikov sa zaradovalo k jednotkám spoločnej armády, ktorá sa skladala z cisárskej a kráľovskej armády a vojnového loďstva a podliehala ríšskemu ministerstvu vojny vo Viedni. Vlastibrany sa vo všeobecnosti považovali za tzv. národné vojská, pričom podľa príslušného paragrafu branného zákona uhorské honvédsťvo bolo považované za doplňujúcu zložku ozbrojených síl, ktorá je „...povolaná v období vojny na podporu armády

¹ *Pozsony vármegye. Pozsony szabad királyi város. Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy.* Budapest : Apollo, b. r. v., s. 131, tiež DUDEKOVÁ, Gabriela. „Druhé mesto Uhorska“. Mentálne obrazy Prešporka na prelome 19. a 20. storočia v reprezentačných publikáciách. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 88. ISBN 978-80-89396-21-4.

² Na odvody boli každoročne pozývané štyri vekové triedy, resp. ročníky, od roku 1889 tri vekové triedy. Samotnému aktu odvodu predchádzal zložitý proces losovania, ktorého účelom bolo stanoviť postup, podľa ktorého branci boli v rámci svojho odvodového ročníka zaradení do kontingentu nováčikov alebo do náhradnej zálohy a pridelení buď k spoločnej armáde, alebo v Uhorsku k honvédsťvu. Veliacou rečou spoločnej armády a Landwehru bola nemčina, uhorskej vlastibrany, ktorá v čase mieru podliehala uhorskému ministerstvu vlastibrany, maďarčina.

a vnútornú obranu, v období mieru výnimočne na udržiavanie vnútorného poriadku a bezpečnosti”.³ V uhorskej domobrane boli povinní slúžiť občania, ktorí z rôznych príčin neboli odvedení k spoločnej armáde, ani k honvédstvu, a mala sa na základe rozkazu panovníka zvolávať v prípade ohrozenia krajiny na podporu ozbrojených síl.⁴

Prestavba branných síl monarchie v období dualizmu prekonala viacero zmien a snahou o modernizáciu, najmä v posledných rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny, sa usilovala prispôsobiť prudkému rozvoju branných síl svojho spojenca, Nemecka. V organizačnej štruktúre armády Bratislava naďalej hrala dôležitú úlohu, napriek skutočnosti, že v dôsledku zmien v zahraničnopolitickej orientácii, a tým aj vo vojenskostrategických zámeroch ríše, strácali bývalé pevnosti na význame, stávali sa miestami sústredovania a ubytovania vojsk, rozvoja kasární a vojenských posádok, a využívali sa ako vojenské sklady, zásobovacie centrá.⁵ Dobový časopis *Nyugatmagyarországi Híradó*, opierajúc sa o historické poznatky z minulosti, vymenováva množstvo komponentov dokladajúcich previazanosť mesta s armádou a odkázanosť armády na mestá. Zdôrazňuje, že tento vzájomný vzťah, predovšetkým v oblasti logistiky, ale aj v iných oblastiach vojenských priorít, je pre úspech každej vojenskej operácie nevyhnutný a historicky daný. „Úspech vojenských operácií závisí hlavne od toho, do akej miery sa podarí postarať o efemérne potreby armády a tieto zaistiť... Ak mestá v stredoveku mali strategický význam – v súčasnosti ho majú dvakrát väčší“ – konštatuje autor článku.⁶

³ 1868. évi törvényczikk a honvédségről. In *A magyar honvédelmi törvény. Szentesített 1868. december 5-én.* Pest 1868, § 1.

⁴ K vývinu organizačnej prestavby v armády v období dualizmu: ALLMAYER-BECK (LESSING). *Die k. u. k. Armee 1848 – 1914.* München – Gütersloch – Wien, 1974; BARCY, Zoltán – SOMOGYI, Gyula. *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyeneruhái és fegyverzete 1868 – 1918.* Budapest : Corvina, b. r. v.; BERKÓ, Iván. *A magyarság a régi hadseregenben.* Budapest 1926; DANGL, Vojtech. *Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska).* Bratislava : Typoset, 2009, s. 75-135. ISBN 978-80-970264-7-9; DANGL, Vojtech. Organizácia rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In *Sešity príspevků k sociálné politické a historickej problematice vojenství a armády*, roč. VI, 1977, č. 4-5, s. 67-134; DANGL, Vojtech. Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko (1868 – 1914). In *Historie a vojenství*, 32, 1983, č. 4, s. 78-98; DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách / 2. Od vzniku stálej armády po prvú svetovú vojnu.* Bratislava : Perfekt, 2007, 231-240. ISBN 978-80-8046-374-8; DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III (1711 – 1914).* Bratislava : MO SR, 1996. ISBN 80-88842-02-6; *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die bewaffnete Macht.* Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. ISBN 3-7001-0217-8; JÓZSA, György, Gábor. *Ferenc József zászlai alatt (1848 – 1914).* Budapest : Corvina, 1990. ISBN 963-13-2598-9; *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády.* Praha : Nakladatelství Elka Press, 2003, s. 275-532. ISBN 80-902745-5-2; ROTHENBERG, Gunter, E. *The Army of Francis Joseph.* West Lafayette, Indiana : Purdue University Press, 1976; STONE, Norman. Army and society in the Habsburg Monarchy 1900 – 1914. In *Past and Present*, 1966, č. 33, s. 95-111; SEGEŠ, Vladimír. Slováci v habsburskej armáde – aspekt etnicity a identity. In *Studia Academica Slovaca 39. Prednášky XLVI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 215-226; WREDE, Alfons – SEMEK, Alois. *Geschichte k. und k. Wehrmacht, d. I – VI.* Wien 1898 – 1908.

⁵ Tento proces prebiehal v celej monarchii a dotkol sa predovšetkým územia Čiech, kde pevnostný systém budovaný pôvodne proti Prusku strácal na význame. Modernizovať sa začali najmä pevnostné systémy na hraniciach Ruska, proti Srbsku, Turecku a Čiernej Hore. Tento trend sa dá zaznamenať aj na území dnešného Slovenska v súvislosti s pôvodnými protitureckými pevnosťami, ako napríklad Nové Zámky, Košice. Komárno, Leopoldov, Bratislava a i.

⁶ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 12. 1912.

Bratislava aj podľa názoru hlavného velenia patrila medzi tie mestá, ktoré spĺňali požiadavky vojenskej správy nielen z geografického a strategického hľadiska, ale aj v súvislosti s požiadavkami samotnej organizačnej prestavby ozbrojených síl monarchie, predovšetkým jeho administratívno-vojenského usporiadania. Nezanedbateľnú úlohu pri tomto rozhodnutí hrala relatívna blízkosť k dvom najväčším mestám a politicko-vojenským centráм monarchie – Viedni a Budapešti. V posledných desaťročiach 19. storočia okrem dopravných a demografických predností dôležitú úlohu vzájomnej väzby armády a mesta hral aj proces spriemyselňovania, výstavba podnikov a prevádzok naviazaných na objednávky zo strany vojska.⁷ Podľa zoznamu vyhotoveného vojenskou správou začiatkom prvej svetovej vojny z 208 podnikov poverených v Uhorsku zásobovaním armády sa 16 nachádzalo v Bratislave.⁸

Na teritóriu monarchie bolo po roku 1868 zriadených 15, od roku 1909 16 armádnych zborov, z ktorých 6 bolo dislokovaných v Uhorsku. Dva z nich s veliteľstvami v Bratislave a v Košiciach boli doplňované zo žúp z územia dnešného Slovenska s čiastočným presahom aj na územia dnešného Maďarska a Ukrajiny. Pešie pluky spoločnej armády v podriadenosti V. bratislavského zboru boli plne alebo čiastočne doplňované predovšetkým z Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Tekovskej, Komárňanskej, Oravskej, Hontianskej, čiastočne Ostrihomskej a Rábskej župy.⁹ Tento systém sa zachovával v peších jednotkách, ale vzhľadom na prenikanie techniky do armády, na stále väčšiu potrebu špecializácie, bol u ostatných, najmä technických zbraní, rozptyl nováčikov väčší.

V rámci výstavby uhorskej kráľovskej vlastibrany územie Slovenska bolo zahrnuté tiež do dvoch honvédskejších doplňovacích oblastí s veliteľstvami v Bratislave a Košiciach. Veliteľstvá peších plukov, v dobe mieru podliehajúce veliteľstvu IV. honvédskej oblasti so sídlom v Bratislave, sa nachádzali v Bratislave, Trenčíne, Nitre a Banskej Bystrici. Tri prapory

⁷ K spriemyselňovaniu a zbrojárskej výrobe pozri LIPTÁK, Eubomír. Zbrojárska výroba a urbanizácia na Slovensku v 19. a 20. storočí. In *Armáda, mesto spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a svislosti). Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. (Zost. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János) Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 332-348; HOLEC, Roman. Hospodárske súvislosti vzťahu mesta a armády na začiatku 20. storočia, Tamže, s. 284-293; OBUCHOVÁ, Viera. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : Albert Marenčin. Vydavateľstvo PT, 2009. ISBN 978-80-89218-99-8.

⁸ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava : LSBK Trenčín, 201/kt. 915.

⁹ Spoločné vojsko Rakúska-Uhorska pozostávalo z pechoty, jazdeckta a delostrelectva, ako aj rôznych jednotiek pomocných vojsk, tyla a služieb, ktoré sa spájali v armádnych zboroch. Obvodné vojenské doplňovacie veliteľstvá podliehali oblastným vojenským veliteľstvám, ktorých pôsobnosť sa kryla s územím zborových veliteľstiev. V rámci takticko-operačného zoskupenia vojsk armádny zbor (*Armeekorps, hadtest*) bol predposledným stupňom organizačného členenia armády, kde sa v divíziách, brigádach ešte tri samostatné zložky ozbrojených síl, tzn. spoločné vojsko, vlastibrana a domobrana v prípade vojnového nebezpečenstva spájali pod spoločné velenie. Zborovým veliteľstvám podliehali v čase mieru spravidla dve, výnimočne tri pešie divízie, jazdecká brigáda, delostrelecká brigáda a príslušný počet technických, spojovacích a tylových jednotiek. V čase vojny sa zlúčením dvoch, prípadne troch peších divízií mal vytvoriť armádny zbor, a to tak, že k divíziám spoločnej armády sa pripojila jedna honvédska divízia, resp. divízia Landwehru, a oddiel ťažkých húfníc. Pešie, jazdecké a delostrelecké divízie mali spravidla dve, výnimočne tri i viac brigád. Základným článkom organizačnej štruktúry branných síl monarchie boli pešie, jazdecké a delostrelecké pluky, ktoré sa členili na prapory a stotiny, resp. jazdecké prapory (koruhvy) a stotiny (švadróny), a delostrelecké oddelenia a batérie. Hlavnou údernou silou pozemných vojsk spoločnej armády bola pechota, ktorá v roku 1903 tvorila asi 62 % mužstva.

13. bratislavského kráľovského honvédskeho pešieho pluku, bezprostredne podliehajúce 73. pešej brigáde v Bratislave, boli v roku 1914 taktiež dislokované v meste. Vzhľadom na skutočnosť, že delostrelectvo sa pri honvédstve začalo budovať až po roku 1912, samostatný honvédske delostrelecký pluk alebo oddiel sa tu nenachádzal a neboli tu dislokované ani väčšie celky honvédskech husárskych jednotiek.¹⁰ Vnútorne zmeny mierovej organizácie V. bratislavského armádneho zboru odzrkadľujú nižšie uvedené schémy mierovej organizácie v rokoch 1890 a 1914. (Pozri prílohy č. 1, 2).¹¹

V súvislosti s nadväznosťou na spomínané zborové veliteľstvá a vďaka vhodným podmienkam, bolo zastúpenie jednotlivých druhov zbraní v samotnom meste pestré. V roku 1890 sa v Bratislave okrem veliteľstva V. armádneho zboru nachádzalo veliteľstvo 14. pešej divízie a 27. pešej brigády a boli tu dislokované všetky štyri prápory 72. pešieho pluku spoločnej armády, založeného pôvodne roku 1860, vrátane obvodného doplňovacieho veliteľstva pluku. Tento pluk nadväzoval na tradície 2., od roku 1857 4. pešieho pluku, doplňovaného od roku 1781 najmä z Bratislavskej a Nitrianskej župy. V predvečer prvej svetovej vojny bola situácia obdobná, ale zo štyroch práporov 72. pešieho pluku boli v meste dislokované iba tri. V posledných desaťročiach pred vypuknutím vojny mal v Bratislave svoju posádku aj 19. poľný strelecký prápor. Z peších útvarov armády bol sem v septembri 1906 dočasne premiestnený na posilnenie strážnej služby 4. prápor 71. trenčianskeho pešieho pluku. IV. oblastnému veliteľstvu honvédstva, umiestnenému v Bratislave roku 1868, podliehali veliteľstvo 73. honvédskej pešej brigády, veliteľstvo 37. honvédskej pešej divízie a 1. 2. a 3. prápor 13. honvédskeho pešieho pluku, taktiež dislokované v meste.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa Bratislava stala sídlom 22. honvédskej husárskej stotiny, ktorá tu zostala do uskutočnenia vnútornej reorganizácie tohto druhu zbrane roku 1874. V poslednom desaťročí pred vypuknutím prvej svetovej vojny dislokovali z jazdeckých útvarov roku 1901 do Bratislavy veliteľstvo 5. bratislavského cisárskeho a kráľovského husárskeho pluku, ktoré ale čoskoro predisponovali do Komárna. V meste sa roku 1914 nachádzalo aj veliteľstvo 2. jazdeckej divízie a štáb 16. jazdeckej brigády V. zboru. Na istý čas tu boli umiestnené aj husárske švadróny spoločnej armády a uhorského honvédstva, ako aj jazdecký delostrelecký oddiel.

Z delostreleckých útvarov sa pred vojnou v Bratislave nachádzalo veliteľstvo 5. delostreleckej brigády cisárskeho a kráľovského poľného delostrelectva, boli tu dislokované časti jej podliehajúceho 14. a 13. pluku poľného delostrelectva spoločnej armády a 5. pluku poľných húfníc. Dočasne tu bol umiestnený aj 15. pluk poľného delostrelectva a 5. pluk

¹⁰ V tejto súvislosti treba brať do úvahy, že menšie delostrelecké i jazdecké, ako aj tylové jednotky boli začlenené aj do väčších organizačných celkov pechoty a jazdectva. Dislokáciu husárskych plukov uhorskej vlastibrany roku 1914 pozri *A m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914 év tavaszán történt helyőrségváltoztatások után.* Budapest 1914; Tiež BALLA, Tibor. *A magyar királyi honvéd lovasság 1868 – 1914.* Budapest : Balassi Kiadó, 2000, s. 163-165. ISBN 963-506-355-5; DANGL, -Vojtech. *Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska).* Bratislava : Typoset, 2007, tab. č. 2, s. 134. ISBN 978-80-970264-7-9.

¹¹ Spracované podľa *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890.* Wien 1889, s. 102-103; VHA Bratislava, Špeciálne zbierky, mikrofilm č. 164/72; EHNL, M. Die öst.-ung. Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einleitung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914. In *Ergänzungsheft 9 Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg.* Wien 1934, časť tabuľková; Tiež DANGL, ref. 10, s. 100, príloha č. 1, s. 101, príloha č. 3.

ťažkých húfnic, podliehajúce 33. pešej divízii v Komárne, kým vyššie uvedené útvary podliehali 27. pešej divízii v Bratislave. Možno spomenúť aj menšie jednotky tylového zabezpečenia, 1. pioniersky (ženijný) prápor, 5. vozatajský oddiel, 19. sanitárny oddiel, ako aj pechotnú kadetskú školu cisárskej a kráľovskej armády založenú roku 1869, ktorú v priemere navštevovalo cca 120 poslucháčov. Okrem toho tu bola zriadená aj vojenská vyššia reálka a zborová dôstojnícka škola pri zborovom veliteľstve.¹²

Vo väčšine prípadov išlo o jednotky a útvary s nenaplnenými mierovými počtami, u honvédskejších útvarov najmä na tzv. rámcových stavoch, resp. z kapacitných, taktických, hospodárskych, ale aj z politických dôvodov neboli pluky sústredené v jednom meste kompletne, ale skôr po jednom, dvoch či troch práporoch, alebo po stotínach. Navyše ich migrácia, organizačné zmeny a presuny boli veľmi časté. To vysvetľuje prekvapivú skutočnosť, že kým napr. predpísaný mierový počet pešieho pluku spoločnej armády bol roku 1904 určený na 85 dôstojníkov a 1 562 príslušníkov mužstva, napriek sústredeniu relatívne širokého spektra zbraní v Bratislave, dobové štatistiky z roku 1900 vykazujú „iba“ 3 308 príslušníkov spoločnej armády a 877 príslušníkov honvédstva a roku 1914 4 762 vojakov, poddôstojníkov a dôstojníkov sústredených v meste. Aj tak to bola podľa výkazu z roku 1900 druhá najväčšia posádka na území dnešného Slovenska a tretia najväčšia v Uhorsku.¹³ Pri porovnaní civilistov a uniformovaných príslušníkov miestnej posádky, títo roku 1900 tvorili 6,8 % z celkového mestského obyvateľstva.¹⁴

Zmena pôvodne exteritoriálneho systému doplňovania armády na doplňovanie z relatívne blízkeho okolia mala vplyv aj na národnostné zloženie týchto útvarov, čo sa veľmi markantne prejavilo najmä pri 72. bratislavskom pešom pluku spoločnej armády, ale aj pri 13. pešom pluku uhorskej vlastibrany, ktoré boli dislokované v Bratislave. Oficiálne štatistické údaje z roku 1900 vykazujú v prípade 72. bratislavského pešieho pluku 50 %-né, roku 1914 51 %-né a roku 1918 65 %-né, a v prípade 13. pešieho pluku uhorskej vlastibrany v roku 1914 51 %-né a roku 1918 38 %-né zastúpenie Slovákov.¹⁵ Slovenčina teda znela nielen

¹² *Eintheilung und Dislokation der k. und k. Heeres im Frieden nach durchgeführtem Garnisons-Wechsel im Herbst 1893* (Hadtörténelmi Levéltár (HL) Budapešť, HFP, 1589/1893 eln.); *Friedens-Ordre de bataille und Dislokationsübersicht – K. u. k. Korpskommando* (VHA Bratislava, IV. HKP, 2947/1914 eln.); *A m. kir. honvédség hadrendje békében. Az 1914. év tavaszán történt helyőrség változtatások után* (VHA Bratislava, HM, 4840/1914 eln.); *A m. kir. kormány 1900, 1906, 1912 évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1901, 1906, 1914, časť 10 – M. kir. Honvédelmi ministerium, príslušné tabuľky. Z odbornej literatúry porovnaj DANGL, ref. 10 s. 75-135; SZANTER, Lajos. A tábori tüzérség fejlődése 1849 – 1914 között. In *A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése* (Szerk. Enzsöl Gyula). Budapest : Zrínyi Kiadó, 1992, s. 118-123; RÉZ, László. A magyar tüzérség 1715-től 1914-ig. In *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története* (Szerk. Felszeghy Ferenc). Budapest, 1938 s. 106-114; *Die Habsburgermonarchie*, ref. 4, s. 439-452; BALLA, ref. 10, prílohy s. 155-166; WREDE – SEMEK, zv. I. ref. 4.

¹³ Porovnaj *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 1. évfolyam. Budapest 1912, tab. 30, s. 122; DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006, s. 83. ISBN 13-978-80-224-0919-3.

¹⁴ Tamže, s. 92.

¹⁵ Tamže, tabuľka č. 1, s. 106 a tabuľka č. 3, s. 108. V tejto súvislosti treba upozorniť na známe praktiky tzv. štatistickej hungarizácie, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou zastúpenie Slovákov v menovaných plukoch znižuje. Podrobnejšie tamže, s. 102-130; K asimilačným procesom v armáde tiež DANGL, Vojtech. Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889 – 1914). In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 3-4, s. 3-21. Najvyššie zastúpenie Slovákov roku 1900 až 95 %-né, roku 1914 85 %-né a roku 1918 80 %-né mal 71. trenčiansky cisársky a kráľovský peší pluk (tzv. drotársky).

v kasárenských barakoch (v týchto plukoch bola slovenčina uznaná aj ako plukovný jazyk, teda jazyk vojenského výcviku, ktorý mali ovládať aj dôstojníci), ale aj medzi samotnými vojakmi na verejnosti.

Približne od druhej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia badať na území Slovenska zrýchlenie tempa urbanizácie, čo súviselo predovšetkým s postupným hospodárskym a sociálnym rozvojom Uhorska, rastom ekonomického potenciálu niektorých miest, rozširovaním ich infraštruktúry a s vytváraním priemyselných stredísk pri niektorých mestách. K tomuto vývinu do určitej miery prispel aj proces modernizácie, výstavby a zvyšovania početného stavu armády, rozmach v oblasti militarizácie hospodárstva a dislokačná politika vojenskej správy. V roku 1910 v Uhorsku, vrátane Slavónska, bolo 27 štatutárnych, tzv. municipiálnych miest, z ktorých štyri, ak medzi ne budeme rátať aj Komárno, sa nachádzali na území dnešného Slovenska. Z celkového počtu 138 miest so zriadeným magistrátom bolo na našom území 34 lokalít, z nich vojsko bolo dislokované v 21 lokalitách mestského charakteru.¹⁶ Čo do počtu obyvateľstva medzi najväčšie patrila Bratislava, podľa posledného predvojnového sčítania s počtom 78 223 obyvateľov, druhé najväčšie posádkové mesto Košice malo iba 44 211 obyvateľov.¹⁷ Vo všetkých týchto mestách boli už vybudované kasárne, v niektorých sa stavali kasárne nové alebo sa rekonštruovali, modernizovali a rozširovali. V dôsledku zvyšovania stavov armády a nárokov na umiestnenie vojsk, zbraní, vojenskej techniky, jazdeckých a ťažných koní a pod. v mnohých prípadoch už tieto kasárne kapacitne nevyťažovali. Najmä vojenské úrady, vojenské správy a inštitúcie boli rozmiestnené v nevyhovujúcich budovách a priestoroch prenajímaných od mesta, prípadne od súkromníkov. Najvyššie vojenské velenie sa ich usilovalo aspoň v rámci posádky centralizovať. Aj na prelome storočia však pre kasárenské potreby ešte stále slúžili zastarané budovy, pamätajúce ešte predkov Františka Jozefa I.

Výstavba chránených budov za účelom sústredenia väčšieho počtu vojsk sa v uhorských podmienkach vyvinula najmä zo skúseností spojených s budovaním pevnostného systému v čase protitureckých vojen. Výstavba kasární dostala nové impulzy po zavedení stálej armády v habsburskej monarchii, najmä počas panovania Márie Terézie a Jozefa II. Moderné pevnosti tejto doby boli už vojenskými mestami s pevne stanovenou vnútornou dispozíciou, početnými ubytovacími a skladovými priestormi. Zmena orientácie habsburskej politiky od dvadsiatych rokov 18. storočia, keď územie Slovenska začalo plniť predovšetkým úlohu strategického zázemia, viedlo aj k strate významu pevností. Ale ani v tomto období, najmä počas nepokojných čias za vlády menovaných panovníkov, sa budovanie komplexov na sústredovanie vojsk nezanedbávalo a začalo sa aj s výstavbou kasární v klasickom ponímaní. Za Jozefa II. sa na účely ubytovania vojsk využívali najmä budovy zrušených cirkevných rádov. Vojnové časy protifrancúzskych a protinapolenských koalícií, a rýchly početný rast armád dali ďalší impulz na výstavbu komplexov, kde by bolo možné ubytovávať väčšie vojenské celky s výzbrojou, výstrojom a najnutnejšími potrebami. Na výstavbe kasární v 19. storočí však malo najväčší podiel zavedenie všeobecnej vojenskej povinnosti a s tým súvisiaca potreba ubytovania a výcviku masovej armády.

Až do polovice 19. storočia nebolo neobvyklé ubytovanie vojakov v civilných rodinách, najmä na dedinách. Po zavedení povinnej vojenskej služby tento spôsob ubytováva-

¹⁶ *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 1. évfolyam. Budapest, 1912, s. 16-18, 122-125.

¹⁷ Tamže, s. 3-94.

nia sa stal nevyhovujúcim, aj keď sa s ním, najmä počas vojenských cvičení, stretávame prakticky až do konca storočia. Znamenal neúnosné zaťaženie obyvateľstva a nevyhovoval ani z hľadiska výcviku, disciplíny a bojovej pohotovosti. V posledných desaťročiach 19. storočia sme tak svedkami prudkého vzrastu výstavby kasární a od osemdesiatych rokov už výstavby kasární nového typu, ktoré v oveľa väčšej miere vyhovovali moderným požiadavkám. Nedostatok kasárenských budov sa vojenské správy dočasne snažili preklenúť výstavbou tzv. vojenských táborov, v ktorých sa stavali technicky nenáročné baraky, resp. budovy pavilónového typu z drevených trámov s podmurovkou. V súvislosti so zvyšovaním početného stavu stálych posádok a zvyšovaním nárokov na výcvik sa tieto tábory postupne rušili, resp. prebudovávali takým systémom, že sa drevené časti odstránili a murované komplexy dobudovávali. Využívali sa väčšinou počas vojenských cvičení, prípadne na ubytovanie jazdeckých oddielov.

Reorganizácia ozbrojených síl roku 1889 znamenala ďalší impulz pre výstavbu kasární a pre inováciu ich štruktúr. Aj kasárne, z ktorých väčšina bola majetkom miest, si vyžadovali rozšírenie a modernizáciu. Na prelome storočia už 36 honvédskech praporov a 8 honvédskech husárskych koruhví (stotín) bolo umiestnených v budovách patriacich vojenskému eráru. Budovy pre ďalších 58 praporov a 12 jazdeckých koruhví sa prenajímali.¹⁸ Od konca šesťdesiatych rokov 19. storočia náročnosť na špecializáciu jednotlivých komplexov budov vzrástla, oveľa viac sa dbalo na to, pre akú zbraň sa kasárne budovali. Špecifické riešenia si vyžadovali predovšetkým jazdecké a delostrelecké kasárne a kasárne budované pre vozatajstvo. V priebehu deväťdesiatych rokov 19. storočia napr. už všetky jazdecké kasárne boli vybavené otvorenými i krytými jazdiarňami, delostrelecké zase špeciálnymi, od seba oddelenými skladmi, zvláštnymi ubytovňami pre dôstojníkov, poddôstojníkov a mužstvo, budovou pre štáb, vozovňami a pod. Bloky budov stáli v predpísaných vzdialenostiach od seba, viac sa dbalo na dodržiavanie hygienických predpisov, prevzdušenie miestností, do kasární sa zavádzal vodovod aj na poschodia, vylepšovala sa kanalizácia, zohľadňovali sa požiadavky na výstavbu oddelených jedální, prednáškových miestností, práčovní, umývárni, stajne pre kone sa už neumiestňovali v prízemných častiach ubytovní, rozširovali sa priestory určené na výcvik a pod. Zákon z roku 1879 presne stanovoval požiadavky na výstavbu kasární a určoval aj výhody, ktoré z toho pre mestá vyplynuli. Napr. štát finančne podporoval výstavbu týchto kasární, mimo iného, aj podľa počtu umiestnených vojakov, pri dodržiavaní predpísaných plošných a kubických metrov na jednu osobu, čo v priemere pri jednej kasárni pre peší prapor činilo ročne 7 000 zlatých. Túto platbu vojenský erár garantoval spravidla na 25 rokov.¹⁹ Aj keď väčšinu kasární stavali mestá za podpory žúp, príspevok zo štátnych prostriedkov bol stále lákavý. Navyše odpadli náklady a komplikácie spojené v minulosti s ubytovaním vojsk v súkromných domoch. Takže hospodárske a kultúrno-spoločenské výhody plynúce pre mesto z prítomnosti posádky naďalej prevažovali pri rozhodovaní miest o stavbe kasární.

Minister uhorskej vlastibrany Lajos Jekelfalussy v hlásení o činnosti svojho rezortu uhorskému parlamentu v roku 1905 sa s veľkým uznaním zmiňuje o „*vlasteneckej ocho- te*“ úradov a obcí v tejto oblasti a dodáva, že vo veci žiadosti o umiestnenie vojenských posádok sa vyvinula taká silná súťaž medzi mestami, že viacerým z nich pre nedostatok

¹⁸ BARCY, Zoltán – SOMOGYI, Gyula. *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egy- neruhái és fegyverzete 1868 – 1918*. Budapest : b. r. v., s. 155.

¹⁹ Neskôr sa už tento zákon stal do určitej miery brzdou pre príjmy mesta, lebo stavby sa zdražovali, inflácia rástla a vojenský erár platby pružne neprispôboval novým podmienkam.

útvarov nie je možné vyhovieť. Medzi iným píše, že sa rozbehli rokovania o výstavbe delostreleckých kasární v Bratislave a zmieňuje sa o rokovaniach vo veci výstavby ústrednej budovy pre veliteľstvo V. zboru v Bratislave.²⁰ Že sa viaceré mestá usilovali získať nové vojenské posádky a sľubovali rozšíriť výstavbu kasární a ďalšie chceli rozšíriť už existujúce kasárenské komplexy, potvrdzuje roku 1912 aj ďalší z ministrov uhorskej vlastibrany Samu Hazai. V hlásení mimo iných miest spomína aj Trenčín, Bratislavu, Lučenec a Prešov.²¹

Ďalšia vlna súťaženía miest sa rozpútala po prijatí nových branných zákonov roku 1912, ktorými sa, mimo iného, výrazne mali zvyšovať početné stavy vojsk. V týchto súvislostiach denník vydávaný v maďarskom jazyku v Bratislave uverejnil: „*Hned' po posvätení nových branných zákonov sa začalo súťaženie miest o vojsko. Dennodenne čítame, že mestské rady, valné zhromaždenia sa urýchlene radia, akým spôsobom a za cenu akých materiálnych obetí by mohli získať vojsko. Mestá, v ktorých sú už posádky, podobne ako tie, ktoré ich ešte nemajú, sú rovnako pripravené na horibilné obeť, len aby získali vojsko alebo získali ešte viac vojska. Len nedávno jedno väčšie uhorské mesto ponúklo 24 katastrálnych jutár pozemku a moderné nové kasárne vojenskému eráru, iné malé zadunajské mesto, ktorého obyvateľstvo ledva dosahuje 10 000 duší, verné svojmu už dávno vypracovanému programu sa usiluje rozrásť do podoby vojenského mesta a ponúka takmer milión korún na výstavbu kasární... Všetky vriace problémy medzi mestskými múrmi načas ustúpili do úzadia, dnes najdôležitejšou starosťou každého mesta je súperenie o získanie vojska.*“²² Že autor článku nepreháňal, potvrdzuje hlásenie ministra uhorskej vlastibrany z roku 1913. Ten opätovne konštatuje veľký záujem miest a obcí získať vojenskú posádku, prípadne rozšíriť možnosti na ich zväčšenie. Medzi dokončenými kasárenskými stavbami, odovzdanými do užívania, spomína aj kasárne pre vozatajstvo v Bratislave.²³

Táto súťaživosť, do ktorej sa zapojili aj poslanci uhorského parlamentu, nadobudla obrovské rozmery, a *Nyugatmagyarországi Híradó* dôrazne upozorňoval, že ak tento proces bude pokračovať, mestá zo svojich prostriedkov čoskoro budú vydávať väčšie sumy na armádu a vojenské ciele, ako na kultúru a iné potreby mesta. Zo 138 miest v Uhorsku bolo roku 1910 vojsko dislokované v 67 mestách. Tieto mestá a obce na svoje náklady postavili 162 kasární, ktorých hodnota sa odhadovala na takmer 80 miliónov korún. Na ich výstavbu a budovanie vojenských cvičísk tieto mestá poskytli viac než 5 600 000 metrov štvorcových plochy. Len údržba kasární si vyžadovala náklady vo výške 576 000 korún ročne. Priamemu číselnému porovnaniu výdavkov miest na výstavbu kasární na jednej a na kultúrne, zdravotné, školské, dopravné a iné ciele na strane druhej sa autor článku vyhol, ale s trpkosťou poznamenáva, že v tom istom čase mestá, vrátane Budapešti, obetujú na dobročinné účely a inštitúcie iba niečo vyše milióna korún a na ochranu práce len 14 600 korún. Upozorňuje na riziká spojené s dostatočne nepremyslenou politikou miest získať za každú cenu vojenskú posádku a na riziká spojené s veľkými investíciami do výstavby kasární. Vyzýva ukončiť „*nezdravú, škodlivú*“ súťaž medzi mestami, ktorá sa pre niektoré z nich môže skončiť zle.²⁴

²⁰ *A m.kir. kormány 1905. évi mőködéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest 1906, s. 180.

²¹ HL Budapest, HM, 8604/1913 eln.

²² *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 8. 1912.

²³ HL Budapest, HM, 72/1914 eln., HM, 830/1912 eln.

²⁴ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 8. 1912. Uvedené čísla sú tu i v nasledujúcich poznámkach zaokrúhlené.

Aj rozbor investícií miest v rokoch 1879 – 1908, či už z pôžičiek alebo iných príjmov mesta, dokazuje vysokú finančnú zainteresovanosť do opráv, rozširovania, modernizácie a výstavby kasární. V Bratislave táto suma činila takmer 625 000 korún, kým do mestskej dopravy mesto investovalo 195 000 korún, do štátnych škôl 46 000 korún, do výstavby ciest, ulíc a ich pokrytie 29 500 korún.²⁵ Samozrejme, z týchto čísel, odzrkadľujúcich iba výsek jedného desaťročia, nie je možné bez podrobnejšieho rozboru hospodárenia mesta v predchádzajúcich obdobiach a bez znalosti perspektívnych plánov vedenia mesta urobiť konečné závery o ich investičnej politike. Potvrdzujú však už zdôrazňovaný fakt, že výstavba kasární, ako záruka získania a udržania vojenskej posádky, patrila od osemdesiatych rokov 19. storočia medzi priority miest.

Kontinuitu v budovaní kasární v Uhorsku možno podrobnejšie sledovať už od prvej tretiny 18. storočia. Ich výrazný nárast v podobe výstavby nových komplexov budov a modernizáciu starších zariadení a priestorov najmä od osemdesiatych rokov 19. storočia. Vôbec prvé kasárne, budované priamo na kasárenské účely v časoch, keď sa vojská ešte ubytovali spravidla systémom zaeľovania k rodinám a v starších budovách slúžiacich pôvodne cirkevným rádom, kolégiám a pod., boli na území Slovenska postavené v Košiciach roku 1713 za príspevku mesta a vojenského eráru.²⁶ Vojenská štatistika z roku 1908 už vykazuje 13 samostatných budov patriacich do komplexu kasární, so zastavanou plochou 57 924 metrov štvorcových. Ich hodnota sa odhadovala na viac než 5 400 000 korún. Ročný výnos prevažne z prenájmu činil pre mesto zaokrúhlene 370 000 korún.²⁷ V tom istom čase Bratislava vykazuje päť kasární s desiatimi komplexmi budov a so zastavanou plochou 36 949 metrov štvorcových. Ich údržba stála mesto ročne 26 046 korún, príjmy činili opäť zaokrúhlene necelých 200 000 korún. Hodnota kasárenských budov sa odhadovala na 4 354 683 korún²⁸.

Prvé účelovo zamerané kasárenské priestory v Bratislave boli vybudované na hrade taktiež začiatkom 18. storočia, aj keď hradný areál slúžil na ubytovanie vojsk už oddávna. Počas tereziánskej prestavby hradu boli priestory na ubytovanie vojsk rozšírené a vymožené. Mimo iného drevené kasárne pri bašte Luginsland nahradila poschodová murovaná budova, a podobnú budovu slúžiacu pre potreby vojska vybudovali roku 1710 aj pod južným hradným múrom na dolnom nádvorí. Roku 1802 dal cisár František palác a vedľajšie budovy prestavať tak, aby tu mohlo byť umiestnených 16 stotín (kompánií) cisárskeho voj-

²⁵ *A magyar városok*, ref. 13, s. 600-620.

²⁶ DANGL, SEGEŠ, ref. 4, s. 25-26. K vývoju Košíc ako posádkového mesta pozri ČAPLOVIČ, Miloslav. Košice v období dualizmu – významná vojenská posádka monarchie v rokoch 1867 – 1914. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti)*. *Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. (Ed. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János). Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 294-305.

²⁷ *A magyar városok*, ref. 13, s. 458; K danej problematike pre porovnanie s inými mestami na území Slovenska pozri DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti)*. *Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. (Ed. DANGL, Vojtech, VARGA, J. János) Bratislava : VHÚ, 2002, s. 259-283.

²⁸ Tamže.

ska. Koncom mája 1811 v dôsledku neopatrnosti vojakov tu vznikol požiar, ktorý sa rýchlo preniesol aj na samotný hrad a úplne ho zničil.²⁹

Práce na budovaní dvojposchodových kasární v modernom ponímaní, tzv. Vodných kasární, boli ukončené roku 1763. Financie na ich výstavbu poskytlo mesto. Ich ubytovacia kapacita bola plánovaná na 500 mužov.³⁰ Roku 1787, po preložení miestodržiteľstva z Bratislavy, bol načas na ubytovanie vojsk prispôsobený tzv. miestodržiteľský palác v Starom Meste na Hlavnom námestí. V rokoch 1849 – 1859 ako vojenské kasárne slúžila aj budova bývalej Kráľovskej komory, od roku 1802 miesta zasadania uhorského snemu, dnes Univerzitnej knižnice. V 19. storočí boli útvary spoločnej armády umiestnené aj v pôvodných, dnes už neexistujúcich budovách lazaretu, sirotinca a kláštora rytierskeho rádu s červeným hviezdicovitým krížom, kde počas obliehania mesta napoleonovskými vojskami bol umiestnený vojenský špitál. Po určitých úpravách pod názvom Špitálske kasárne, neskôr Svätoplukove kasárne, slúžili svojmu účelu aj po druhej svetovej vojne. V rámci prestavby ulice Československej armády, dnes Špitálskej ulice, bola budova roku 1973 asanovaná.

Už pred rakúsko-uhorským vyrovnaním v severnom okraji dnešného Šafárikovho námestia postavili kasárne pre pionierske (ženijné) oddiely, kde istý čas pôsobil aj veliteľstvo V. cisársko-kráľovského armádneho zboru a istý čas bola umiestnená škola pre dôstojníkov v zálohe. Od roku 1870 sa dočasne do bývalého Pálffyovského paláca v oblasti pod hradom na Palisádach, prispôsobeného na vojenské účely, nastahoval poľný delostrelecký pluk. Okrem toho v Bratislave boli aj jazdecké kasárne, kasárne jazdnej polície, kasárne vozatajského pluku spoločnej armády a bola tu vybudovaná vojenská väznica, cvičiská, strelnice, rôzne baraky a v rámci kasární aj priestory slúžiace na výučbu. Na realizáciu niektorých týchto stavieb si mesto vzalo roku 1904 pôžičku na 4,5 %-ný úrok vo výške 85 000 korún.³¹ V predvojnovom období v blízkosti Šancovej ulice stáli aj budovy kasární vybudované pre cisársky a kráľovský peší pluk, ktoré v období prvej ČSR patrili vojenskému eráru. Na výstavbu týchto kasární sa mesto zadĺžilo pôžičkou vo výške 534 000 korún, pričom ju malo splácať 48 rokov v ročných splátkach 25 418 korún.³² Čo do rozsahu najväčšiu pozornosť vyvolala výstavba veľkého areálu delostreleckých kasární, ktoré boli v predvojnovom období vybudované podľa najmodernejších predpisov pre tento typ stavby. Ide o komplex 3 – 4 poschodových budov v priestore ohraničenom ulicami Kutuzovova, Vajnorská, Jarošova a Tehelná. Známý je pod názvom Kutuzovove kasárne a dnes sa tu nachádza Ministerstvo obrany Slovenskej republiky.³³

Pre sledovanie zainteresovania mesta na výstavbe budov, dlhodobo prenajímaných na vojenské účely, sú zaujímavé čísla odzrkadľujúce ich vzájomný pomer ku kasárňam, respektíve budovám, ktorých výstavbu financoval vojenský erár. V Bratislave bol tento pomer

²⁹ KEMÉNY, Lajos. *Bratislavský hrad a Podhradie*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2008, s. 106-108. ISBN 978-80-89218-68-4.

³⁰ DANGL, SEGEŠ, ref. 4, s. 25-26.

³¹ *A magyar városok*, ref. 13, s. 201.

³² Tamže.

³³ K výstavbe kasární pozri VYČISLÍK, Alojz. *Vojenské pamiatky Bratislavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1974, s. 36-38, 62-69; DANGL, ref. 27, s. 263-276; HOLČÍK, Štefan. *Cisársko-kráľovskí vojaci zaplnili mesto*. Prístupné na internete http://www.bratislavskenoviny.sk/buxus/lib/print_page/print_page.php; *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. I. Bratislava : SÚPSOP Obzor, 1967, heslo Bratislava, s. 148-204. Mestský ústav ochrany pamiatok. Prístupné na internete http://muop.bratislava.sk/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=600176&id_ktg=1088.

rovnomerne rozdelený. Päť kasárenských komplexov postavilo mesto, päť bolo majetkom armády. V Komárne tento pomer činil 2 : 1 v neprospech mesta. V Košiciach však všetkých 13 budov zahrnutých do štatistiky z roku 1908 bolo majetkom mesta. Prevažnú väčšinu kasárenských a k nim príťahlých budov si mestá na území Slovenska budovali na vlastné náklady, niekde za podpory príslušnej župy. Z nich najväčšiu zastavenú plochu vykazovali kasárne v Košiciach o rozmere 57 927 m², v Bratislave 36 949 m², v Prešove – 25 260 m², v Komárne 23 887 m², teda v najväčších posádkových mestách na našom území.³⁴

Aj keď bola Bratislava tretím najväčším posádkovým mestom v Uhorsku, pri porovnaní s inými posádkovými mestami na území dnešného Slovenska sa ukazuje, že pri prepočte vojsk sústredených v meste v pomere k civilnému obyvateľstvu na prelome storočí nevedie ani Bratislava ani Košice, ale vcelku menšie mestá Komárno, Trenčín, Levoča, ku ktorým roku 1910 pribudol Lučenec.³⁵ Vo väčších mestách boli ale sústredené vyššie vojenské veliteľstvá, vojenské správy, vojenské školy a slúžil tu veľký počet vyšších dôstojníkov, dôstojníkov generálneho štábu, generálov. Sem smerovali predovšetkým návštevy členov panovníckeho dvora i samotného panovníka, tu žili a pôsobili príslušníci vyšších vrstiev spoločnosti pod. To a priori vytváralo iné spoločenské podhubie, kládlo iné spoločensko-kultúrne požiadavky na život mesta, ako tam, kde dôstojnícky zbor bol zastúpený na nižšej úrovni. Určitá anonymita veľkomestského prostredia, jeho kultúrne, športové, spoločenské predpoklady dávali aj širšie možnosti pre aktivitu príslušníkov armády, predovšetkým dôstojníckeho zboru, ale často podnecovali súťaživosť a činorodosť aj v meštianskych kruhoch a u mládeže. Na druhej strane je možné predpokladať, že vzájomný osobný kontakt vojakov s civilmi mohol byť v menších sídliskových konglomeráciách intenzívnejší a adresnejší. Sústreďovanie rôznych druhov zbraní pri väčších posádkach, ich vzájomný vzťah na verejnosti, ktorý nebol vždy najideálnejší, dával možnosť porovnávať, citlivejšie vnímať nuansy vo vzťahu mestského obyvateľstva k príslušníkom ozbrojených síl. Tu badať rozdiely aj v postojoch k cisárskemu a kráľovskému spoločnému vojsku a k honvédstvu. Tento moment je výrazne citeľný, aj keď v odbornej literatúre ešte nespracovaný, pri porovnávaní postojov obyvateľstva nemeckej, maďarskej a slovenskej národnosti k miestnym posádkam.³⁶

Mestský život silne vplýval na posádky miest, predovšetkým v oblasti rozširovania kultúrneho obzoru vojakov základnej vojenskej služby, rozširovania ich vedomostí, hygienických návykov, spoločenského správania, základných poznatkov v osvojovaní si cudzích jazykov, poznávania kultúrnych a technických výdobytkov, kontaktov s príslušníkmi iných národností a pod. Tieto skutočnosti si zodpovedné miesta na príslušných stupňoch armád-

³⁴ DANGL, ref. 13, s. 92.

³⁵ Tamže, s. 93.

³⁶ K problematike národnostnej otázky v súvislosti s armádou pozri DANGL, ref. 13, s. 37-61, 102-130; ROTHENBER, Gunther, E. The Habsburg Army and the nationality problem in the nineteenth century 1815 – 1914. In *Austrian History Yearbook*, 1967, zv. 3, časť 1; HAJDU, Tibor. A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. In *Századok*, roč. 131, 1997, č. 6, s. 1223-1267; HICKMANN, Anton, L. *Die Nationalitäten-Verhältnisse des Mannschaftsstandes der k. u. k. österr.-ung. gemeinsamen Armee*. Wien, b. r. v.; DEÁK, István. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat, 1993. ISBN 963-282-662-0.

neho velenia uvedomovali a v rámci možností, ktoré poskytovala skostnatená vojenská byrokracia, aj podporovali.

S úlohou miest najvyššie velenie, samozrejme, kalkulovalo predovšetkým z vojensko-odborného hľadiska. Z tohto zorného uhla sa do popredia posunul význam miest pre logistické zabezpečenie armády v prípade vojnového konfliktu. Upozorňoval na to aj časopis Városok Lapja: „*Keď si uvedomíme, že bezproblémové zásobovanie veľkých mäs je možné iba z takých miest, kde sa potraviny dajú sústreďovať, spracovávať a dajú sa vo veľkých celkoch transportovať rýchlymi dopravnými prostriedkami; keď zoberieme do úvahy, že ošetrovanie ranených, ubytovanie unavených oddielov sa dá realizovať len tam, kde sú na to k dispozícii budovy, nemocnice alebo priestranné obecné domy, ktoré je možné pretvoriť na nemocnice, a keď si uvedomíme, že pre postupujúcu armádu v súčasnosti je možné zaistiť rýchle spojenie, spravodajskú službu iba tam, kde sú k dispozícii k tomu určené inštitúcie – iba vo vedomí týchto faktov si dokážeme vytvoriť obraz o strategickom význame miest v modernej dobe. Sú to mestá, kde pekárne, obecné bitúnky budované na základe pokrokových technických poznatkov umožňujú zásobovanie veľkého počtu vojsk, sú to mestá, kde sa dá zhromažďovať pre ozbrojené sily šatstvo, potraviny a všetky ďalšie potrebné tovarové články a pomocou výrobní na ľad a skladov uchovávať, sú to mestá, ktoré sú oporou, pomocníkom bojujúcich vojenských oddielov.*“³⁷ Odvolávajú sa na čerstvé poznatky z prvej balkánskej vojny autor článku vyzýva nezabúdať, že „... v dnešných časoch úspechy moderných vojenských operácií v nemalej miere závisia od toho, do akej miery sa môže vojenské velenie opierať o rozvinuté mestá“, teda vzťah armády a mesta nemožno za žiadnych okolností zanedbávať.³⁸

Za získanie hospodárskych výhod plynúcich z pobytu posádok boli mestá ochotné dlhodobo sa zadlžiť a znášať prípadné neúspechy vo finančnom hospodárení, najmä v prvých rokoch výstavby kasární. Poskytovali armáde atraktívne stavebné pozemky, investovali do modernizácie infraštruktúry, inžinierskych sietí, cestných a železničných komunikácií, vodovodu, plynových a elektrických rozvodov, platili relatívne vysoké percentá špeciálnym stavebným firmám za zákazku a dokonca riskovali aj hospodársky neúspech v prípade odvelenia posádky. Mnohé z týchto investícií a aktivít pôsobili kladne na rozvoj mesta a obyvateľstvo ich vívalo, niektoré však niesli v sebe zárodok možných hospodárskych problémov.³⁹

³⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 12. 1912.

³⁸ Tamže.

³⁹ V predvojnovom období v dôsledku inflácie a zvyšovania cien stavebného materiálu sa vytvorila značná disproporcija medzi skutočnými nákladmi a sumou, ktorá podľa zastaraného ubytovacieho zákona mestám ako návratná suma prináležala. Takto pri vysokých pôžičkách, ktoré v posledných rokoch pred vypuknutím vojny nebolo ľahké získať, anuita sa zvyšovala a predpokladané príjmy mesta z prenájmu kasární znižovali. Vojenská správa v niektorých prípadoch žiadala zmeny v už hotových projektoch, niekedy dokonca aj v priebehu stavby, čím sa stavby predražovali a nútili mestské orgány opätovne sa zadlžovať. V prípade dlhodobejších konfliktov medzi mestami a zastupiteľskými orgánmi armády, tieto sa nerozpakovali vyvíjať nátlak na mestské predstavenstvo tým, že začali o umiestnení posádky rokovať s iným mestom. Vojsko splácalo nájom pravidelne, ale na budovách spôsobovalo značné škody. Vojenský erár prenajímal kasárne na 20 až 25 rokov. Stavebné pôžičky si však mestá brali spravidla na päťdesiatročnú amortizáciu. Po uplynutí platnosti zmluvy s vojenskou správou vojsko mohlo a často aj prichádzalo s požiadavkami, ktoré mesto, ak nechcelo prísť o posádku, muselo akceptovať. (K hospodárskym otázkam v daných súvislostiach podrobnejšie pozri

Takýto stav nastal aj v prípade výstavby delostreleckých kasární v Bratislave, kde pôvodný projekt vypracovaný roku 1904 na umiestnenie pluku so šiestimi batériami, ktorý mal stáť 2 328 754 korún, sa v dôsledku prestavby delostrelectva musel rozšíriť a prepracovať na kasárne pre pluk s ôsmimi batériami. Aj keď po zdĺhavých konzultáciách sa prijatie pôvodného projektu so zmenami podarilo presadiť, začatie výstavby sa takmer o dva roky oneskorilo a náklady na výstavbu sa zvýšili na 3 200 000 korún. Na úrokovom zaťažení, ktorý v dôsledku tohto časového posunu nastal, sa armáda odmietla podieľať. Medzitým ceny stavebného materiálu vzrástli a mesto prišlo aj o pôvodne prisľúbené zľavy. Napriek týmto peripetiám a nepredvídaným výdavkom mesto hodnotilo výstavbu kasární ako úspech.⁴⁰

Pretrvávajúci záujem miest o posádky svedčí o tom, že mestá boli ochotné naznačené riziká podstúpiť. Hospodárske výhody neplynuli totiž len z prenajímania kasární, cvičísk a barakových komplexov vojenskému eráru za vyššie naznačených finančných zvýhodnení, ale aj z ďalších výhod spojených s prítomnosťou väčšieho počtu vojska. Potravinové články si posádky vo väčšine prípadov zaobstarávali zmluvne od miestnych dodávateľov, čo malo prvoradý význam pre miestnych výrobcov i dopravcov.⁴¹ Okrem potravín to boli aj dodávky dreva a uhlia, sena, slamy a kŕmnych zmesí pre kone, príjmy z prenájmu bytov pre dôstojníkov a ich rodiny, zvýšené príjmy hotelov a hostincov, v ktorých najmä dôstojníci trávil voľné chvíle. Na svoje si prišli aj krčmári, majitelia nevestincov, krajčír, obuvníci, žehliarne, stavebné remeslá, obchodníci a živnostníci, ktorí sortiment svojho tovaru a služby prispôbovali aj požiadavkám príslušníkov armády.⁴² Určitý zárobok sa ponúkal aj dievčatám z okolitých dedín, ktoré boli najímané do dôstojníckych domácností ako kuchárky a slúžky. O blízkosť posádky javili záujem dodávateľa plynu a elektriny, majitelia mlynov, kožiari, výrobcovia textílií, obchodníci s drobným tovarom, trafikanti, trhovníci a pod. Z koncentrácie väčšieho počtu vojsk na jednom mieste profitovali aj štátne železnice, ktoré na dovoz rôzneho vojenského materiálu a na presuny vojsk počas vojenských cvičení uzavierali ročné i dlhodobšie zmluvy. A bolo by možné menovať aj ďalšie výhody hospodárskeho charakteru, ktoré pre obyvateľov mesta a blízkeho okolia prítomnosť vojenskej posádky mala.

Aj keď ekonomický prospech a s tým súvisiaci rozmach mesta hral primárnu úlohu pri snahe získať vojsko, nie je možné opomenúť ani ďalšie momenty, predovšetkým spoločenského a kultúrneho charakteru, spolupôsobiacie pri rozhodovaní mestských orgánov. Napr. vďaka vojenskej hudbe pulzoval oveľa živšie aj spoločenský život v Bratislave. Takmer každý týždeň prinášali bratislavské noviny správy o úspešných koncertoch vojenskej

HOLEC, Roman. Hospodárske súvislosti vzťahu mesta a armády na začiatku 20. storočia. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské politické, hospodárske aspekty a súvislosti)*. Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). (Zost. DANGL, Vojtech, VARGA J. János). Bratislava : VHÚ, 2002, s. 284-293. DANGL, ref. 13, s. 84-97;

⁴⁰ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 26. 2. 1913.

⁴¹ Že išlo o finančne atraktívnu záležitosť, potvrdzuje aj celokrajinská diskusia, ktorá sa roku 1911 rozvinula okolo zdražovania potravín, najmä mäsových produktov. Z tejto diskusie, ktorú doplnila aj anketa, vyplýva, že armáda, s ročnou konzumáciou 180 000 kusov hovädzieho dobytku, patrila medzi najžiadanejších odberateľov a nepriamo sa podieľala aj na zvyšovaní cien mäsa. (*Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 1. 1911).

⁴² Pre zaujímavosť na prelome storočia bolo v Bratislave 162 krčiem a hostincov, 12 hotelov a 22 kaviarní. K ich fungovaniu vo veľkej miere prispeli aj vojaci (*Pozsony vármegye*, ref. 1, s. 171.).

kapely 72. pešieho pluku, ktorá pravidelne hrávala do tanca u *Leberfingera*, v *Ústrednej kaviarni* a v letnej nábrežnej tančiarňi *Au-Café*, v reštaurácii *Kálny*, na rôznych plesoch, v zimnom období na korčuliarskych slávnostiach a pod. Vojenské kapely usporadúvali koncerty pod šírým nebom na promenáde, v Petržalke, kde bol vybudovaný aj hudobný pavilón, na Železnej studienke a boli pozývané na koncerty aj mimo mesta. Posádková hudba vystupovala pri rôznych slávnostných príležitostiach, cirkevných sviatkoch, pri príležitosti osláv narodenia panovníka a reprodukovala aj vážnu hudbu. Pravidelne každý rok sa prezentovala klasickými dielami v *Bellevue*, v januári 1912 napr. tu koncertovala za prítomnosti arcikniežaťa Fridricha a kňažnej Izabely.⁴³ V decembri 1913 a v januári nasledujúceho roka vojenská hudba pod taktovkou dirigenta Jozefa Stritzla pred vybranou mestskou spoločnosťou, medzi ktorými boli aj pozvaní hostia z Viedne a vysokí dôstojníci, predniesla s veľkým úspechom skladby Mozarta, Griega, Masseneta a Wágnera.⁴⁴ Spojené vojenské orchestre 71. trenčianskeho a 72. bratislavského pešieho pluku každý rok usporiadali monstrekoncerty a jeho výťažok poukázali na účet spolku vojenských dirigentov v dôchodku.⁴⁵ Roku 1896 vznikla v Bratislave vojenská hudba aj pri 13. honvédsom pešom pluku, takže príležitostne spoluúčinkovali na koncertoch hudobné telesá troch plukov. Ich repertoár, aj čo sa týka klasickej hudby, bol úctyhodný. Hrali skladby Mozarta, Griega, Bethovena, Wágnera, Schuberta, Čajkovského, Liszta, Webera, Meyerbeera a ďalších.⁴⁶ Svoj podiel na tom mala aj skutočnosť, že v Bratislave v druhej polovici 19. storočia pôsobilo niekoľko vynikajúcich kapelníkov a na koncerty sem prichádzali aj vojenski kapelníci z iných posádok. Vojenské orchestre a kapely pôsobiace v meste boli flexibilné a zúčastňovali sa aj na podujatiach organizovaných rôznymi spolkami, amatérskymi divadelnými zoskupeniami a hrávali operetné melódie, ako aj do tanca na tanečných zábavách v okolitých lokalitách.⁴⁷

Všetky dostupné recenzie sa o výkonoch vojenských hudobníkov vyjadrovali pochvalne. Práve ich prispôsobivosť, vďaka ktorej boli schopní obstáť aj v konkurencii komorných orchestrov, zahrať do tanca, pri slávnostných príležitostiach, koncertovať na promenádach či podfarbiť tak slávnostné prehliadky, divadelné predstavenia, tzv. živé obrazy, ako aj panychídy, zvyšovala ich obľubu vo všetkých vrstvách mestskej spoločnosti. Referencie o obľúbenosti vojenských hudieb zaznievali z Trenčína, zo Skalice, Komárna a pod. Prístupnosť produkcie týchto hudobných telies prakticky pre každého mali v čase doznievajúcej stavovskej spoločnosti a rozvoja meštianskych priorít veľký význam. V niektorých mestách sa postupne stávali tradíciou, súčasťou mestského koloritu a kulisou pre jeho vonkajší lesk.⁴⁸

V rozvoji a organizovaní kultúrnospoločenského života, v utužovaní vzájomných väzieb medzi armádou a meštianstvom, napriek svojej uzavretosti, zohrali dôležitú úlohu vojenské, respektíve dôstojnícke kasína a rôzne meštianske spolky.⁴⁹ Tie vo svojich radoch

⁴³ *Pressburger Zeitung*, 13. 1. 1900; *Nyugatmagyarországi Híradó*, 9. 1. 1912.

⁴⁴ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 28. 1. 1914.

⁴⁵ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 17. 5. 1911, 13. a 14. 1912, 10. 5. 1914.

⁴⁶ Bližšie k vojenským hudbám v Bratislave a k prehľadu ich produkcie pozri LENGOVÁ, Jana. Vojenská hudba a hudobný život Bratislavy v 19. storočí. In *Slovenská hudba. Revue pre hudobnú kultúru*, XIX, 1993, č. 3 – 4, s. 458-477.

⁴⁷ *Pokrok*, 8. 2. 1904. Ref. 46.

⁴⁸ LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky) In *Vojenská história*, 3, 1999, č. 3, s. 5.

⁴⁹ K pôsobeniu spolkov v Bratislave pozri: MANNOVÁ, Elena. Spolky v Bratislave koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. In *Slovenský národopis*, 35, 1987, č. 2 – 3, s. 363-369; MANNOVÁ, Elena. Spolky – čertove volky alebo škola demokracie. In Peter SALNER a kol. *Taká bola Bratislava*.

vždy radi uvítali aj dôstojníkov. Prítomnosť dôstojníkov zvyšovala prestíž týchto spolkov i spoločenských podujatí usporiadaných mestskou nobilitou. V hláseniach posádok o činnosti vojenských kasín sa vždy zdôrazňoval aj fenomén jeho významu nielen pre samotnú armádu, ale aj pre civilné obyvateľstvo.⁵⁰ *Cisársky a kráľovský vojenský vedecký a kasínový spolok* v Bratislave organizoval zhromaždenia, pripravoval rôzne odborné prednášky a usporadúval tanečné zábavy, dobročinné akcie, za účasti pozvaných civilov.⁵¹ Jeho prínos pre kultúrny život mesta ocenili aj noviny, zdôrazniac, že usporadúvajú „rôzne pôvabné večery“ a usilujú sa do nich zapájať aj meštiansku spoločnosť.⁵² Roku 1872 vznikol v Bratislave *Vojenský a civilný strelecký spolok*, ktorý taktiež združoval dôstojníkov, kadetov, ale aj civilných príslušníkov vyšších a stredných vrstiev spoločnosti. Na začiatku osemdesiatych rokov sa však spolok rozpadol. Akt zblíženia medzi civilmi a príslušníkmi armády bol o to ľahší, že aj v samotnej armáde už proces pomeštenia dôstojníckeho zboru značne pokročil.⁵³

V rámci honvédskych posádok v predvojnovom období dôstojnícke kasína na území Slovenska pôsobili v Leviciach, Trenčíne, Nitre, Bratislave, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Banskej Bystrici, Košiciach a v Nových Zámkoch.⁵⁴ Takmer v každej posádke, vrátane Bratislavy, boli vybudované aj poddôstojnícke kasína, kde sa konali pravidelné kurzy a prednášky, a to aj zo strany civilných odborníkov a učiteľov. Tieto kasína boli finančne podporované aj ministerstvom uhorskej vlastibrany, ministerstvom poľnohospodárstva, rôznymi spolkami a nadáciami.⁵⁵ Pri týchto kasínach boli vybudované knižnice, prístupné aj pre mužstvo; na výber titulov však dohliadalo príslušné ministerstvo. Dôležitú úlohu tu hrali kurzy pre analfabetov.⁵⁶ Podobné aktivity za účasti pozvaných hostí vyvíjal aj *Spolok ďalejšlúžiacich poddôstojníkov posádky v Bratislave*.⁵⁷ Okrem toho v druhej polovici sedemdesiatych rokov v Bratislave vznikli aj dva spolky vojenských vyslúžilcov a začiatkom osemdesiatych rokov aj *Spolok na podporu žien vojenských vyslúžilcov v chorobe*.⁵⁸ Taktiež spolupracovali aj s civilným obyvateľstvom. Spolok veteránov napr. každý rok organizoval spomienkovú oslavu na počesť padlých v bitke pri Lamači roku 1866 na Kamzíku za účasti vojenskej hudby.⁵⁹

Bratislava : Veda, 1991, s. 67- 90. ISBN 80-224-0252-4; MANNOVÁ, Elena. „Mužský svet.“ Spolky a armáda v 19. storočí. In SEGEŠ, Vladimír, ŠEĎOVÁ, Božena (eds). *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 117-123. ISBN 978-80-969375-3-0.

⁵⁰ VHA Bratislava, IV. HKP, 4515/1913 eln.

⁵¹ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 30. 11. 1912, 1. 1. 1913.

⁵² *Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 1. 1914. Roku 1913 mal spolok sídlo v novej budove veliteľstva zboru, kde bol pre neho vyhradený celý jeden trakt.

⁵³ Podrobnejšie pozri MANNOVÁ, „Mužský svet“, ref. 48, s.119. Tiež príslušné kapitoly HAJDU, Tibor. *Tisztikar és középszintű 1850 – 1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1999. ISBN 963-8312-61-0; DEÁK, István. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburgmonarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat, 1993. ISBN 963-282-662-0; DANGL, Vojtech. K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In *Vojenská história*, 5, 2001, č. 1, s. 3-16.

⁵⁴ HL Budapest, HFP, 3550/1913 eln.

⁵⁵ *A m. kir kormány 1910. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1911, s. 213.

⁵⁶ HL Budapest, 2876/1913 eln.

⁵⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 8. 2. 1911.

⁵⁸ MANNOVÁ, ref. 52, s. 121-122.

⁵⁹ *Pressburger Zeitung*, 22. 7. 1900.

Aj keď počet dôstojníkov v porovnaní s inými spoločenskými skupinami nebol v monarchii zvlášť vysoký a pre jednotlivé posádky bol tabuľkovo určený, dôstojníci a kadeti hrali v mestskej spoločnosti významnú úlohu, predovšetkým pri vytváraní spoločenského kódexu, životného štýlu, morálnych zásad spoločnosti a boli zvlášť vítaní v rodinách s dcérami na výdaj. Požívali vysoký status uznania v spoločnosti a boli oficiálnou propagandou vykresľovaní ako vzor spoločensky uznávaných cností. Publicista Adolf Frankenburg v spomienkach o výhodách, ktoré so sebou dôstojnícke povolanie prinášalo, napísal: „*Je ťažké opísať tú spokojnosť a radosť, ktoré sa ma zmocnili pri oblečení dôstojníckej uniformy. Všade, kde som sa ocitol, ma prijímali s mimoriadnou prívetivosťou a láskavosťou... Pohyboval som sa v najvznešenejších kruhoch kraja, ku ktorým som sa predtým nemohol ani len priblížiť. Dvojaké súkno mi otvorilo všetky sály a ešte aj veľmi pekné budoáry, ktoré pred civilistom zostali navždy uzavreté.*“⁶⁰ O elektrizujúcom dojme dôstojníckej uniformy píše aj popredný znalec doby, rakúsky spisovateľ Joseph Roth v románe Radeckého pochod: „*Ako každý večer, aj teraz svietili všetky okná na námestie, na mestské korzo. Ponáhľal sa a šikovne obchádzal husté skupiny mešťanov a ich žien, čo sa prechádzali po korze. Deň čo deň mu bolo priam utrpením prejsť v pestrej parádnej uniforme medzi tými civilmi a vystaviť sa ich zvedavým, závistlivým i žiadostivým pohľadom, ktoré ho sledovali až po osvetlený vchod kasína.*“⁶¹ Nebol to však iba vonkajší lesk, nimbus hrdinskosti, mužnosti, výnimočnosti a romantických úvah, ktoré sa skrývali za snahami získať za manžela dôstojníka. Svoju úlohu tu zohrala ich vzdelanostná úroveň, vyhliadky na kariéru prenášajúce sa na rodinu, nastavený penzijný systém a ďalšie vymoženosti spojené s vydajom za nositeľa dôstojníckeho strapca na meči. Samozrejme, aj medzi nižšími vrstvami spoločnosti sa kontakty s príslušníkmi posádky často končili svadbou. Prítomnosť vojenskej posádky teda aj v tomto smere bola vítanou záležitosťou pre mnohé rodiny.⁶²

Oživením pre mestské obyvateľstvo boli nástupy vojenských oddielov pri slávnostných príležitostiach, oslavy usporiadané pri príležitosti pamätných dní plukov viazucich sa k bojovým tradíciám, prítomnosť zástupcov všetkých druhov zbraní v slávnostných uniformách pri veľkých cirkevných sviatkoch. Bratislavské noviny sa vždy podrobne rozpisovali o dojmoch, ktoré zanechala vojenská asistencia podľa vopred dohodnutého scenára pri cirkevných sviatkoch Nanebovstúpenia, Božieho tela a pod. Zo strany detí a mládeže vítaným oživením boli pochody vojenských jednotiek cez mesto na strelnice a vojenské cvičiská. Zvláštnu atmosféru vytvárala prítomnosť vojska pri slávnostných udalostiach za účasti členov panovníckeho domu, prípadne samotného panovníka. František Jozef I. viackrát navštívil Bratislavu, aj keď sa tu dlhšie nikdy nezdržal. Bol tu už ako mladík v roku 1848 a 1849, ukončil tu svoj pobyt na ceste zo Sv. Antona v roku 1852, spolu s neskorším následníkom trónu Ferdinandom d'Este navštívil mesto pri príležitosti otvorenia mosta nesúceho jeho meno 30. decembra 1890. Celokrajinský rozmer nadobudlo odhalenie sochy Márie Terézie 16. mája 1897 pri príležitosti mileniárnych osláv v Bratislave za jeho účasti a

⁶⁰ FRANKENBURG, Adolf. *Emlékiratok*, zv. I. Pest, 1868, s. 182-183.

⁶¹ ROTH, Joseph. *Radeckého pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 12. O uniforme ako semiotickom znaku pozri SEGEŠ, Vladimír. Význam etnicity v mnohonárodnostnej habsburskej armáde. In *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. - 20. storočia. Regionális és nemzeti identitásformák a 18 - 20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Prešov : Universum, 2007, s. 85-87.

⁶² Podrobnejšie DANGL, Vojtech. Dôstojník, manželstvo a rodina v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 15, 2011, č. 1, s. 3-32.

účasti členov jeho rodiny a popredných predstaviteľov štátu a mesta, ktoré sa, samozrejme, opäť neobišlo bez vojenskej asistencie a slávnostnej vojenskej prehliadky.⁶³ Jeho posledná návšteva sa uskutočnila pri príležitosti otvorenia detskej ošetrovne sv. Alžbety na Zámockej ulici roku 1909, keď ho vítala opäť nielen vojenská hudba, ale aj čestná jednotka 72. pešieho pluku a po obede v paláci arcivojvodu Fridricha mu zahrala aj vojenská hudba honvédskeho pluku.⁶⁴

Snahu o korektné vzťahy medzi mestom a vojskom symbolizovalo sto stromov, ktoré roku 1911 mesto darovalo na výsadbu kasárenského dvora na Špitálskej ulici.⁶⁵ Armáda si vyslúžila nemalé uznanie vo všetkých spoločenských vrstvách, bez ohľadu na národnú príslušnosť, pri účasti a pomoci jej príslušníkov pri odstraňovaní následkov prírodných katastrof a živelných pohrôm. Ako príklad môže poslúžiť veľký požiar v Bratislave roku 1913, ktorému padla za obeť časť mesta. Niekoľko tisíc ľudí sa ocitlo bez prístrešku, a o katastrofe informovala aj zahraničná tlač.⁶⁶ Pri hasení, zachraňovaní osôb a majetku, strážení budov a na záchranných prácach vôbec sa pod dohľadom veliteľa V. zboru zúčastnili aj príslušníci všetkých druhov zbraní bratislavskej posádky. Armáda poskytla aj vlastnú hasiacu a vyprošťovaciu techniku. Miestne noviny zdôraznili, že bez ich pomoci by civilní hasiči, napriek tomu, že boli pozvaní aj z ďalších miest, neboli zvládli situáciu. To, že „... hodinu po vypuknutí tohto strašného božieho dopustenia Bratislava už ukazovala tvár pravého kultúrneho mesta, to je zásluha vojska“ – napísali s určitým zveličením.⁶⁷ Zástupcovia mesta sa oficiálne poďakovali za nezištnú pomoc a publikovali v tlači ďakovný list adresovaný vojenskému veliteľstvu.⁶⁸ Odrazilo sa to aj na tóne miestnej tlače, ktorá o miestnej posádke písala väčšinou už ako „*náš pluk*“, „*naša posádka*“, „*naša miestna posádka*“, „*naši vojaci*“. Túto prajnú náladu kalila skutočnosť, že zo strany niekoľkých opitých vojakov došlo počas hasenia k rabovačkám, na čo poukázali niektoré budapeštianske noviny. Vzťah k mestskej posádke sa však zásadnejšie nemenil a miestne noviny sa snažili túto negatívnu udalosť zľahčovať.⁶⁹

Nie je možné podceňovať ani vplyv vojenských posádok, resp. dôstojníkov, kadetov a poddôstojníkov na rozvoj športu v regiónoch, kde sa sústreďoval väčší počet vojska. Predovšetkým to boli tradičné športové disciplíny ako strelba, šerm a jazdectvo, ale dôstojníci a kadeti mali svoj podiel aj na rozširovaní kurzov lukostrelby, plávania, jachtingu a iných

⁶³ K mileniárnym oslavám v Bratislave a k odhaleniu sochy Márie Terézie okrem dobovej tlače pozri DUDEKOVÁ, ref. 1, s. 91-96, vrátane tu citovanej literatúry.

⁶⁴ Pobyty panovníka v meste okrem dobovej tlače pozri SZABÓ, Ivan – ŠVIHRAN, Ladislav. *Vzácné návštevy Bratislavy*. Poprad : Nakladateľstvo Region, 2005, s. 88-90. František Ferdinand často navštevoval Bratislavu v čase, keď sa uchádzal o ruku svojej neskoršej manželky Žofie Chotkovej, ktorá pôsobila ako dvorná dáma v rodine arcikniežaťa Fridricha v Grassalkovichovom paláci.

⁶⁵ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 25. 6. 1911.

⁶⁶ Podrobnejšie o požiari TANCER, Jozef. *Der schwarze Sabbat. Die Brandkatastrophe in Pressburg als Medienereignis 1913*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012. ISBN 978-80-223-3281-1; KOMLÓSI, S. Požiar prešporského geta roku 1913. In GOLD, Hugo a kol. *Židia v Bratislave v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2010, s. 140-145. ISBN 978-80-89396-21-4.

⁶⁷ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 18. 5. 1913.

⁶⁸ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 22. 5. 1913.

⁶⁹ *Pressburger Zeitung*, 20. 5. 1913. Podrobnejšie TANCER, Jozef. *Obraz nie je odraz*. Reprezentácie mesta ako výskumný problém. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 33-35. ISBN 978-80-89396-21-4.

vodných športov. V Bratislave dôstojnícky šermiarsky klub usporadúval súťaže, na ktorých svoje šermiarske umenie predvádzali nielen dôstojníci posádky, ale aj civilní šermiarski majstri. Na jednej z týchto súťaží sa zúčastnil aj arcivojvoda Albrecht.⁷⁰ Šermiarsky klub Hungária každý rok organizoval celokrajinskú súťaž šermiarov, ktorá sa konala v Budapešti a na ktorej sa zúčastňovali aj šermiari z Bratislavy. Predovšetkým dôstojníci, ale mali širokú divácku podporu aj zo strany civilného obyvateľstva.⁷¹ Aj *Meštiansky strelecký spolok* tu mal dlhú tradíciu a spolupracoval so športovými strelcami posádky. Mesto prepožičiavalo kryté priestory pre strelecké súťaže, tieto propagovalo a armáda na oplátku dávala z času na čas k dispozícii svoje strelnice mimo mesta. Minister uhorskej vlastibrany v hlásení cisárskemu a kráľovskému ministrovi vojny vo Viedni z novembra 1913 uvádza, že strelecký výcvik mládeže v rámci spolkov a škôl úspešne pokračuje, pričom koncom roka 1912 sa uskutočnilo 300 školení a kurzov, na ktorých sa zúčastnilo 14 000 členov.⁷² V tomto smere ani Bratislava nezostávala pozadu.

Oblubu u obyvateľstva získali jazdecké preteky a ukážky drezúry koní, ktoré boli obvyklé najmä v miestach dislokácie husárskych plukov. Podľa dobových správ sa na tréningoch zúčastňovalo relatívne mnoho divákov a závody sa stali prehliadkou miestnej honorácie. Jazdecká drezúra bola s Bratislavou úzko spätá. Podľa historických prameňov 25. apríla 1873 sa tu v krytej jazdiarni uskutočnili prvé medzinárodné preteky v Európe v jazdeckej drezúre koní, ktoré zorganizovala viedenská spoločnosť *Campagnereiten - Gesellschaft*. Zúčastnili sa na nej predovšetkým dôstojníci a poddôstojníci armády, ale aj viacerí civilní jazdci.⁷³ Kryté jazdiarne posádok sa využívali aj pri slávnostných príležitostiach. Vyvrcholením jazdeckých podujatí boli celokrajinské súťaže v Budapešti a Debrecíne, kde sa robil aj výber pre budúcu Olympiádu.⁷⁴ Ministerstvo uhorskej vlastibrany podporovalo aj finančne tento šport, aby „*ul'ahčilo budúcnosti honvédskeho husárskeho zboru*“⁷⁵.

V Bratislave fungoval aj veslársky klub, v ktorom výnimočne pôsobili aj aktívne slúžiaci dôstojníci. Dvaja dôstojníci bratislavského ženijného pluku zožali veľký úspech, keď roku 1900 podnikli na plachtenci, vyrobenej vlastnou rukou, športovú výpravu po Dunaji až k Železným vrátam.⁷⁶ V súvislosti s menovanými spolkami a športovými klubmi v nadväznosti na armádu monarchie treba pripomenúť, že okrem svojho prvotného poslania sledovali aj „*pestovanie a rozvíjanie vlasteneckého ducha smerujúceho do armády*“ a „*bezprostredný kontakt vojska a meštianstva*“ pri napomáhaní „*rozvoja vojenského vlasteneckého ducha*“, ako o tom písal minister uhorskej vlastibrany hlavnému veliteľstvu honvédstva v auguste 1913 a ministrovi vojny do Viedne v septembri toho istého roku.⁷⁷

Bratislava zaujímala v druhej polovici 19. storočia zvláštne postavenie v Uhorsku v súvislosti so súbojmi, najmä súbojmi medzi samotnými dôstojníkmi. Dôstojnícky zbor mal výnimočné a svojské postavenie v uhorskej spoločnosti s vlastnými vnútornými regulami a mnohými odlišnosťami od ďalších vrstiev pospolitosti. A práve súboje patrili medzi tie

⁷⁰ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 27. a 28. 4. 1912.

⁷¹ VHA Bratislava, IV. HKP, 1938/1914 eln.

⁷² HL Budapest, HFP, 2958/1913 eln.

⁷³ GRESSNER, Juraj. *Svetové prvenstvo Bratislavy v jazdeckej drezúre*. Dostupné na internete <http://www.jazdectvo.sk/vyrocie2.php>.

⁷⁴ VHA Bratislava, IV. HKP, 1832/1914 eln.

⁷⁵ HL Budapest, HM, 8604/1913 eln. Tiež ref. 20, s. 185.

⁷⁶ *Pressburger Zeitung*, 5. 11. 1900.

⁷⁷ HL Budapest, HFP, 2876/1913 eln; 2958/1913 eln.

vonkajšie fenomény, ktoré sa stali najvýraznejším a najviditeľnejším prejavom svojského kódexu dôstojníckej cti. Ten napriek zákonom zakazujúcim tento spôsob vybavovania si účtov a odporu cirkvi nútil prijat' výzvu na súboj, respektíve vyzvať na súboj „súbojaspôsobilú“ osobu v prípade urážky. A to nielen urážky dotýkajúcej sa vlastnej osobnej cti, ale aj cti dôstojníckeho stavu, armády, panovníka, príslušníkov rodiny a pod. Od sedemdesiatych rokov 19. storočia do vzniku prvej svetovej vojny súboje nadobudli takú intenzitu, že publicisti toto obdobie nazvali obdobím „súbojovej mánie“. V Bratislave sa odohral najväčší počet súbojov v Uhorsku hneď po Budapešti. Sem často dochádzali duelanti, a to nielen dôstojníci, ale aj vysokopostavení „súbojaspôsobilí“ civilisti, z Viedne. Okrem zachovania väčšej anonymity to malo svoju príčinu aj v tom, že v Rakúsku sa previnenia proti paragrafom príslušného zákona týkajúceho sa súbojov hodnotili prísnejšie a dodržiavali pregnantnejšie než v Uhorsku. Súbojové príručky odporúčali vykonať súboj vo väčšom meste aj s ohľadom na to, že v prípade zranenia tu boli väčšie možnosti na záchranu života. Navyše v Bratislave boli na tú dobu dobre vybavené šermiarne, a okolité lesy poskytovali vhodné miesta na tento spôsob „diskrétného“ riešenia otázky cti. Dôstojníci miestnej posádky často robili aj sekundantov v týchto konfliktoch.⁷⁸

Z uvedeného výpočtu styčných plôch medzi príslušníkmi posádok a mestského obyvateľstva by sa mohlo zdať, že tieto boli v zásade bezproblémové. Nebolo tomu však tak. Vzťah príslušníkov posádky a mestského obyvateľstva nebol vždy idylický, v rôznych lokalitách sa odlišoval a objavovali sa ňom rôzne trhliny. Niekde bol z oboch strán priateľský, inde vcelku indiferentný, ale boli miesta a situácie, kde vznikalo aj veľké napätie. V uhorských mestách badať značný rozdiel vo vzťahu k veliteľstvám honvédskejších posádok a posádok spoločnej armády, ale roztržky vznikali aj medzi príslušníkmi dôstojníckeho zboru spoločnej armády a honvédstva v tom istom meste. Vyplývalo to predovšetkým z traumy maďarských kruhov z porážky revolúcie 1848 – 1849 a z kompromisného riešenia novej štruktúry armády monarchie po vyrovnaní roku 1867. Napätie spôsobovali tiež snahy opozičných maďarských politických strán o vytvorenie samostatnej uhorskej armády na jednej strane a konzervovanie daného stavu zo strany panovníka a armádneho velenia na strane druhej. Viedenský centralizmus, prejavujúci sa takmer vo všetkých dôležitejších otázkach organizácie a výstavby armády, narážal na odpor maďarskej šľachty, džentry a buržoázie, ktorí v ňom videli predovšetkým obmedzovanie maďarskej supremacie v Uhorsku a symp-tómy národnostného útlaku z rakúskej strany, spojené aj s nevýhodami v politickej, ale aj

⁷⁸ Podrobnejšie DANGL, Vojtech. Dôstojnícke súboje v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 2, s. 9-38. Už roku 1866 rozvíril hladinu viedenského spoločenského života súboj medzi dvoma generálmi, účastníkmi prusko-rakúskej vojny. Jeden z nich ospravedlnenie za vtipne myslenú poznámku ani po naliehaní svojich sekundantov neprijal a v súboji, ktorý sa konal v priestoroch Železnej studienky v Bratislave, svojho kolegu zastrelil. Naplnenie predpokladov vedúcich k súbojom bolo mimoriadne vágne. V súbojovom kódexe Vilmosa Claira sa píše: „Každé slovo, písmo, kresba, zámerný pohyb alebo úder, ktoré útočia na v spoločnosti povinný vzájomný jemnocit, sebavedomie alebo česť, znamená urážku“ (CLAIR, Vilmos. *Párbajkódex*. In *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok*. *Párbajkódex* (zost. SÁGVÁRI, György). Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 439. ISBN 96-3-389-265-1.

ekonomickej sfére. V tomto duchu dochádzalo ku konfliktom, ktoré niekde prerástli do veľkých rozmerov a ovplyvňovali činnosť parlamentu a uhorskej politiky vôbec.⁷⁹

V niektorých, najmä menších mestách, sa dôstojnícky zbor zámerne izoloval od mestskej spoločnosti, dával najavo svoju nadradenosť, vzťahy boli chladné. Do vzťahových otázok okrem napätia medzi Viedňou a Budapešťou vstupovali teda problémy politického, národnostného i sociálneho charakteru, miestami aj prezieravý postoj časti dôstojníkov k miestnemu obyvateľstvu ako k reprezentantom zaostalých „malomešťanov“, niekde aj jazykové bariéry. Odpor miestami vyvolával hýrivý život slobodných dôstojníkov, konflikty, ktoré často končili nezmyselnými súbojmi, strety mestskej mládeže s vojakmi na vychádzkach a tanečných zábavách a pod. Autor článku vojenského časopisu *A hadsereg* si netrúfa rozhodnúť, či v spoločnosti majú prevahu tí, ktorí majú kladný vzťah k dôstojníckemu zboru rakúskej armády, alebo tí, čo ho predovšetkým kritizujú. Bol ale presvedčený o tom, že vo viacerých smeroch kritika zo strany civilného obyvateľstva je výsledkom nevedomosti, neinformovanosti a arogancie.⁸⁰

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že predovšetkým v oblastiach s prevahou maďarského obyvateľstva sa vzťah k armáde vylepšoval. Toto konštatovanie však pre oblasti s prevahou slovenského obyvateľstva neplatí. Ak túto otázku budeme sledovať predovšetkým cez prizmu dobovej tlače v širších historických kontextoch od rakúsko-uhorského vyrovnania do prvej svetovej vojny, zdá sa, že najmä v nižších spoločenských vrstvách a v kruhoch slovenskej inteligencie sa tento vzťah, naopak, zhoršoval alebo nanajvýš dostával indiferešnú podobu. Malo to svoje rôznorodé príčiny vyplývajúce z kontroverznej vojenskej politiky monarchie vrátane zahraničnej aktivity smerujúcej proti slovanským národom, predovšetkým proti Srbsku a Rusku. V neposlednej miere tu svoju úlohu zohral aj neustály nátlak maďarských politických strán na pomadžarčovanie armády v Uhorsku, ako aj výsledky všeobecného zbrojenia s neblahými dôsledkami na životnú úroveň obyvateľstva atď.

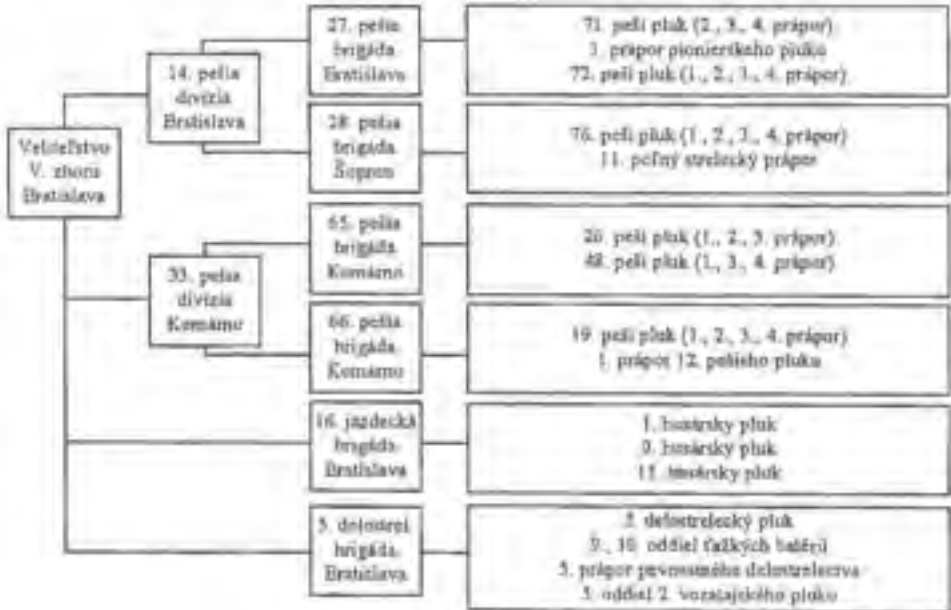
Doterajšie naše poznatky potvrdzujú, že v postoji k armáde ako k reprezentantke moci, k nositeľke ochrany dualistického usporiadania a presadzovania zahraničnej politiky dynastie a vládnuccich vrstiev monarchie, či už ide o slovenské mestské alebo vidiecke obyvateľstvo, svoju dominantnú úlohu zohrali dejinné konklúzie, transformujúce sa do širokého spektra problematiky, ktorú sme si zvykli nazývať národnostnou. Ide o mimoriadne zložitý komplex otázok, ktorý je zvlášť výrazný, ak ho budeme skúmať cez prizmu spoločenských, vnútro i zahraničnopolitických, sociálnych, kultúrnospoločenských súvislostí a neobídeme ani významný aspekt citový, pretavujúci sa v historickom vedomí, v historických skúsenostiach a v spoločenských a národných tradíciách. Na takýto hlbší rozbor si však ešte budeme musieť počkať, a to aj v spojitosti s dejinami nášho hlavného mesta.

⁷⁹ Bližšie DANGL, ref. 13 s. 37-61; LÁNG, Péter. Történeti előkép a civil – katonai kapcsolatokhoz (1867 – 1914). In *Társadalom és honvédelem*, 3, 1999, č. 3-4, s. 7-15; SZATMÁRI, Mór. *Húszeresztendő parlamenti viharai*. Budapešť : Amicus Kiadó, 1928; NAGY, Tamás. Politikai válság, hadsereg, kompromisszum (1905 – 1917). In *Társadalom és honvédelem*, 2, 1998, č. 1-2, s. 111-126; SEGEŠ, ref. 4.

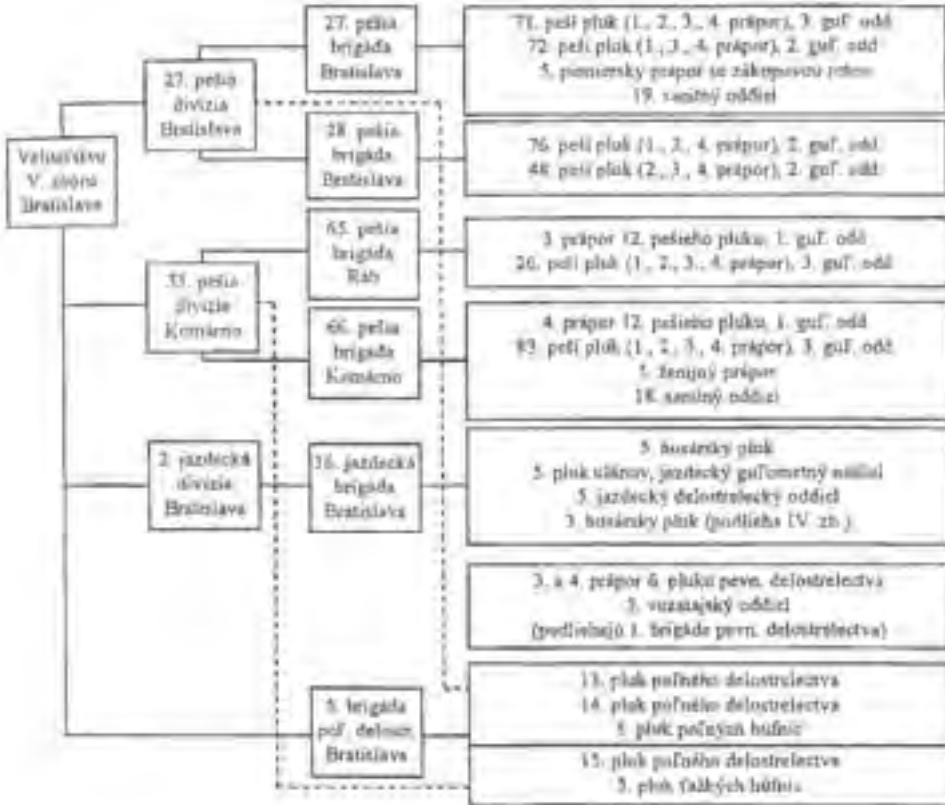
⁸⁰ *A hadsereg*, 1910, č. 12 – 13, s. 179-180.

Príloha E, 1

SCHEMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1890

Príloha č. 2
**SCHEMA MIEROVEJ ORGANIZÁCIE V. ZBORU V ROKU 1914
 (PRED VYPUKNUTÍM VOJNY)**

V. DANGL: PRESSBURG/BRATISLAVA ALS GARNISONSTADT (1867 – 1914)

Preßburg und seine nahe Umgebung hatten seit Urzeiten dank ihrer günstigen geographischen Lage am Zusammenlauf der Flüsse Donau und Mähren eine immens wichtige militärische Bedeutung und wurden daher für ein strategisch wichtiges Gebiet gehalten. Daran hat sich auch nach dem Umformieren der Wehrkräfte der Monarchie zu Zeiten des Dualismus nichts geändert, trotz der Tatsache, dass die ehemaligen militärischen Festungen infolge der außenpolitischen Umorientierung und den daraus folgenden Veränderung der Ausrichtung der militärisch-strategischen Vorsätze der Monarchie immer mehr an Bedeutung verloren haben und zunehmend zu Konzentrationsorten der Wehrkräfte, Militärlagerhäusern, Versorgungszentren usw. wurden. Laut Meinung des Oberkommandos gehörte Preßburg zu den Städten, die die Anforderungen der Militärverwaltung nicht nur vom geographischen und strategischen Gesichtspunkt, sondern auch angesichts des Umformierens der Wehrkräfte der Monarchie, insbesondere der verwaltungsmilitärischen Regelung, erfüllten. Wichtige Rolle spielte hierbei die relativ geringe Entfernung Preßburgs von den zwei größten Städten und zugleich politisch-militärischen Zentren der Monarchie – Wien und Budapest, des Weiteren die Verkehrs- und demographischen Gegebenheiten, der Industrialisierungsprozess, Ausbau von Betrieben und Produktionszweigen, die abhängig waren von den Aufträgen des Militärs, usw. Preßburg wurde zum Zentrum der Kommandantur des V. Armeekorps der k. u. k. Armee und im Rahmen des Ausbaus der ungarischen königlichen Heimwehr auch zum Sitz der Kommandantur des IV. Honved-Bezirks. In der Stadt selbst waren viele Militärverbände stationiert, die dieser Kommandantur unterstellt waren, und zwar Militärverbände fast aller Art – Infanterie-, Kavallerie-, Artillerie-, Versorgungsverbände und die technischen Verbände. Obwohl in vielen Fällen die für die Friedenszeit vorgesehene Zahl der Verbände nicht erreicht werden konnte, waren im Jahre 1900 insgesamt 3 308 Angehörige der k. u. k. Armee und 877 Honved-Angehörige in Preßburg stationiert. Preßburg war somit die zweitgrößte Garnisonstadt auf dem Gebiet der heutigen Slowakei und die drittgrößte Garnisonstadt in Königreich Ungarn. Unter anderem waren hier die Kommandantur und die Verbände des 72. Infanterieregiments stationiert, das 1900 zu 50%, im Jahre 1914 zu 515 und 1918 sogar zu 65% aus Soldaten slowakischen Herkunft bestand. Des Weiteren war in Preßburg das 13. Infanterieregiment der ungarischen königlichen Heimwehr (Honved) stationiert, das 1914 zu 51% und 1918 dann zu 38% aus Slowaken bestand.

Seit der zweiten Hälfte der 1880er Jahre waren auf dem Gebiet der Slowakei die Anzeichen einer schnell vorantreibenden Urbanisierung immer mehr sichtbar, was sich auch am Bau von Kasernen niedergeschlagen hat. In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts sind wir Zeugen einer dynamischen Entwicklung im Bereich des Ausbaus von Kasernen eines neuen Typs, die den modernen Anforderungen und Spezifika einzelner Militärverbände unterschiedlicher Art besser angepasst waren. Der Ausbau von Kasernen war unterstützt vom Staat und Militärfiskus, einen weiteren und keineswegs geringen Beitrag leisteten die Städte und die Gauen. Beim Entscheidungstreffen der Städte betreffend Ausbau von Kasernen spielten die wirtschaftlichen und kulturgesellschaftlichen Faktoren der Anwesenheit des Militärgarnison für die Stadt eine primäre Rolle, was zu einem bis dahin ungewöhnlichen Wettbewerb unter den Städten des Königreich Ungarn führte. Auf die Risiken einer solchen Rivalität hat auch die zeitgenössische Presse oft hingewiesen.

In Preßburg selbst kam es außer Umbau von älteren Militäranlagen auch zum Ausbau von neuen Kasernenkomplexen, der teilweise vom Militärfiskus, und teilweise von der Stadt selbst finanziert wurde. Die flächenmäßig größte bebaute Bebauung durch Kasernen wies in der Vorkriegszeit die Stadt Košice/Kaschau auf, verfolgt von Preßburg. Für die Erlangung ökonomischer Vorteile, die von der Präsenz der Militärgarnisonen waren die Stadtverwaltungen gerne bereit, langfristig Schulden zu tragen, bzw. die eventuellen wirtschaftlichen Misserfolge vor allem in den ersten Jahren des Baues von Kasernen in Kauf zu nehmen. Das fortdauernde Interesse an Militärgarnisonen ist eine Indiz dafür, dass die Städte durchaus bereit waren, Risiken auf sich zu nehmen. Die wirtschaftlichen Gewinne waren nämlich nicht nur mit der Vermietung von Kasernen, Exerzierplätzen und Barackenkolonien an den Militärfiskus, sondern auch mit weiteren ökonomischen Vorteilen, die aus der Anwesenheit zahlreichen Militärtruppen resultierten, verbunden. Die Proviantversorgung lief meistens durch

die lokalen Lieferanten. Weitere Einnahmen flossen aus den Lieferungen von Kohle, Holz, Heu, Mengfutter für Pferde, aus der Vermietung von Wohnungen an die Offiziere und ihre Familien, höherer Umsätze der Hotels und Gasthäuser. Profite verzeichnen konnten Gastwirte, Bordellbesitzer, Schneider, Schuhmeister, Bügeleien, Bauhandwerker, Geschäftsleute und Unternehmer, die ihr Warensortiment oft an die Bedürfnisse der Armeegehörigen angepasst haben. Für die Mädchen aus den umliegenden Dörfern bot sich die Möglichkeit, als Hilfskräfte in den Haushalten der Offiziersfamilien, Köchinnen, oder als Dienstmädchen angestellt zu werden. Interesse an Kasernen zeigten auch Energie-, Strom- und Gaslieferanten, Mühlenbesitzer, Lederer, Textilfabrikanten, Kleinwarenhändler, Trafikanten, Marktleute usw. Auch die Staatseisenbahnen haben Profit gezogen von der Konzentrierung größerer Armeeverbände. Die Liste der Profiteure war jedoch viel länger.

Der wirtschaftliche Nutzen und der damit verbundene Aufschwung der Städte war zwar der wichtigste Beweggrund bei der Bemühung der Städte, die Armee bei sich stationieren zu lassen, jedoch auch weitere Motive, hauptsächlich gesellschaftlicher und kultureller Natur, sind von Bedeutung, die bei der Entscheidungstreffen der Organe der Stadtverwaltung eine Rolle gespielt haben. Z. B. das gesellschaftliche Leben in Preßburg bekam einen neuen Impuls dank der Militärmusik. Die Militärkapellen veranstalteten eine Reihe von Konzerten unter freiem Himmel, gastierten bei Feierlichkeiten jeglicher Art, machten Auftritte bei Kirchenfesten, Staatsfeiertagen, Bällen, Tanzabenden und Veranstaltungen verschiedener Vereine, sorgten für musikalische Begleitung bei Theaterspielen usw. Das Garnisonmusikensemble der 72. Preßburger und des 71. Trentschiner Infanterieregiments, die nicht selten vom Orchester des 13. Preßburger Honved-Regiments begleitet wurden, veranstalteten Monsterkonzerte, die von bedeutenden Besuchern aus Wien besucht wurden und mit großem Erfolg Stücke von Klassikern wie Mozart, Grieg, Beethoven, Wagner, Schubert, Weber, Meyerbeer u. a. vorgespielt haben. Referenzen über Beliebtheit und Vielfalt der Preßburger Militärmusik kamen von allen Seiten. Die leichte Zugänglichkeit der Produktion dieser Musikkörper für jedermann hatte zu Zeiten der langsam abdankenden Ständegesellschaft und der Entwicklung von Prioritäten des Bürgertums eine große Bedeutung. Ihre Auftritte wurden zur Tradition, zum festen Bestandteil des Stadtkolorits und zur Kulisse für das äußere Erscheinen der Stadt.

Bei der Entfaltung und beim Organisieren des kulturell-gesellschaftlichen Lebens als auch bei der Festigung der Bindungen zwischen der Armee und dem Bürgertum spielten die in Preßburg zahlreichen Militär-, bzw. Offizierskasinos und die Bürgervereine eine wichtige Rolle. Die Offiziere und die Kadetts erfüllten eine bedeutende Funktion innerhalb der städtischen Gesellschaft, insbesondere bei der Gestaltung des Gesellschaftskodex, ethischer Normen der Gesellschaft, und waren äußerst willkommen in den Familien mit heiratswilligen Töchtern. Zum Spannenden Ereignis wurden für die Bewohner der Stadt die Antritte und Aufmärsche von Armeetruppen bei Feierlichkeiten, ihre Assistenz bei Kirchenfesten, bei den Besuchen des Monarchen und amtlich hochgestellter Angehörigen der Herrscherdynastie. Dank ihres Einsatzes bei der Beseitigung der Folgen von Naturkatastrophen gewann die Armee Anerkennung in vielen Gesellschaftsschichten, ungeachtet ihrer nationalen Angehörigkeit. Als Beispiel sei hier der große Brand in Preßburg im Jahre 1913, dem fast Hundert Häuser zum Opfer fielen. Beim Löschen des Brandes, der Rettung von Personen und des Eigentums, Bewachung von Gebäuden und im Rettungseinsatz nahmen Angehörige aller in Preßburg stationierten Militärverbände teil.

Den Einfluss von Besatzungen, Offizieren, Kadetten und Unteroffizieren bei der Entwicklung des Sports darf nicht unterschätzt werden. In erster Linie waren es die traditionellen Sportarten wie z. B. Schießen, Fechten, Reiten, Pferdedressur, dazu hatten die Offiziere und Kadetten ihren beträchtlichen Anteil an der Verbreitung von Bogenschießen-, Schwimm-, Segelkursen und anderen Wassersportarten. Einige von ihnen verzeichneten Erfolge an internationalen Turnieren. Im Zusammenhang mit den Turn- und Sportverbänden muss betont werden, dass sich diese auch „das Fördern und die Verbreitung des patriotischen Geistes in der Armee“ zu Ziel gesetzt haben und oft auch vom k. u. Honved Ministerium mit Sitz in Budapest unterstützt wurden.

Preßburg hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine besondere Stellung innerhalb Ungarns in Bezug auf die Duelle, vor allem Offiziersduelle. Die Duelle gehörten zu den Außenphänomenen, die die eigenartige Wahrnehmung des Offiziersehrendkodex am markantesten und sichtbarsten

gekennzeichnet haben. Dieser Ehrenkodex zwang den Offizier, bzw. jede „duelltaugliche“ Person, das Duell im Falle einer Ehrenbeleidigung anzunehmen, trotz des gesetzlichen Verbots dieser Art von Streiftlösung und trotz der Abneigung der Kirche. Hierbei ging es nicht nur um die eigen Ehre, sondern auch um die Ehre des Offiziersstandes, der Armee, des Herrschers, Angehörigen der Familie usw. seit den 1880er Jahren bis zum Ersten Weltkrieg nahmen die Duelle dermaßen an Intensität, dass die zeitgenössischen Journalisten diese Zeit als Zeitalter der „Duell-Manie“ benannt haben. In Preßburg kam es zur zweitgrößten Zahl an Duellen im Königreich Ungarn, gleich nach Budapest. Nicht selten zog es auch Duellanten aus Wien nach Preßburg. Eines der Beweggründe war, neben der Beibehaltung der Anonymität, auch die Tatsache, dass das Verstoßen gegen das zuständige, über Duellverbote handelnde Gesetz, viel strenger und konsequenter in Österreich, als in Ungarn bestraft wurde. Im Falle einer Verletzung waren die Chancen einer schnellen und professionellen medizinischen Behandlung des Betroffenen viel größer als in einer Kleinstadt, außerdem gab es in Preßburg gut ausgestattete Fechtsaale und die Wälder in der Umgebung boten gute Bedingungen für eine „diskrete“ Regelung der Ehrenbeleidigung. Die Offiziere aus den örtlichen Garnisonen traten oft in der Rolle der Sekundanten bei Duellen auf.

Die Beziehungen der Angehörigen der Garnisonen mit der einheimischen Stadtbevölkerung waren nicht immer idyllisch, waren von Ort zu Ort unterschiedlich; in einigen Städten war das gegenseitige Verhältnis freundlich, in anderen eher indifferent, zeitweise gab es auch Spannungen. In den Städten Königreich Ungarns sind Unterschiede zu beobachten in der Beziehung zu den Kommandanturen der Honved Garnisonen und den Garnisonen der k. u. k Armee, zu Konflikten kam es jedoch auch unter den Angehörigen des Offizierskorps der gemeinsame Armee und des Honved in der gleichen Stadt. Dies hatte seine historischen Wurzeln, als auch einen politischen und wirtschaftlichen Hintergrund. Im Allgemeinen kann festgestellt werden, dass es in den Gebieten mit der Mehrheit an magyarischer Bevölkerung seit dem österreichisch-ungarischen Ausgleich zu einer schrittweisen Verbesserung des Verhältnisses zur Armee kam. Diese Feststellung ist für die Gebiete mit der mehrheitlich slowakischen Bevölkerung nicht tragbar. Die bisherigen Kenntnisse bestätigen, dass die entscheidende Rolle in dieser Beziehung die geschichtlichen Konklusionen, die sich in ein breites Problematik-Spektrum transformierten und die meistens mit den Begriff „Nationalitätenfrage“ bezeichnet wurden, gespielt haben. Es handelt sich um ein kompliziertes Fragenkomplex, bei dem eine ganze Reihe von gesellschaftlichen, innen- sowie außenpolitischen, sozialen und kulturell-gesellschaftlicher Faktoren, und nicht zuletzt der mit Gefühlen verbunden Faktor, der sich in der historischen Wahrnehmung, in historischen Erfahrungen und nationalen Traditionen niederschlägt, in Erwägung gezogen werden müssen. Dies ist allerdings eine der zukünftigen Aufgaben.

ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA A MESTSKÁ SPOLOČNOSŤ V BANSKEJ BYSTRICI V ROKOCH 1918 – 1939 (náčrt problematiky)

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: Czechoslovak Army and Urban Society in Banská Bystrica in 1918 – 1939 (Problem Outline). *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 32-49, Bratislava.

In the study in question, the author focuses on four interconnected thematic areas:

1. Construction of barracks and urbanism;
2. The army and social or cultural life of the town;
3. The army and the town's economics;
4. The garrison's impact on political and national situation in the town.

At the beginning of the entry, the author briefly characterizes the significance of the town of Banská Bystrica within the Czechoslovak Republic of 1918 – 1939, stating that the town had become the political, cultural and educational centre of almost the whole central Slovakia at that period. At the same time, it is mentioned that Banská Bystrica used to be the town with a strong garrison of the Czechoslovak army and therefore also an important military town.

In relation with urbanism, the author deals with construction of new objects built in the town for the Czechoslovak army needs. The VII. Garrison Headquarters building, built ad hoc, was the specific substantiation of the military importance of Banská Bystrica in the second half of the 1930's. In spite of that, the searing question of locating the military persons in the town was never fully solved during the whole interwar period. Considering the social and cultural life of the town in the period in question, the author interprets events such as theatre performances, military music performances, sports events, etc. The entry also provides information about leisure time options of the officers and sergeants of the Czechoslovak army in the town. Author further pays relevant attention also to the economic situation of the town in relation to the army.

Military History. Czechoslovakia. Czechoslovak Army and Urban Society in Banská Bystrica. 1918 – 1939.

Problematika interakcie československej armády a mestskej spoločnosti v meste Banská Bystrica v rokoch 1918 – 1939 predstavuje nesmierne zaujímavý, no zároveň aj relatívne málo známy fenomén v dejinách tohto mesta všeobecne. Tomuto konštatovaniu tak priamo zodpovedá situácia v odbornej literatúre i v populárno-náučných prácach historikov, kde práve uvedenému vzťahu vo vymedzenom období doteraz nebola venovaná väčšia pozornosť. Výnimku pritom predstavuje len originálna štúdia Marianny Bárdiovej o

význame vojenskej hudby pre kultúrno-spoločenský život tohto mesta.¹ Niektoré informácie k téme síce boli publikované aj v ďalších prácach týkajúcich sa dejín mesta, respektíve v publikáciách encyklopedického a syntetického charakteru,² no neraz ide o údaje čiastkové, sekundárne a stojace mimo centra záujmu konkrétneho autora.

Na druhej strane sa žiada konštatovať, že najmä vo viacerých fondoch Vojenského historického archívu v Bratislave je archivovaných množstvo dokumentov, ktoré sa stali rozhodujúcou pramennou základňou práve pre napísanie tejto štúdie. V menšej miere sme pri interpretácii tohto problému čerpali aj z archíválií Vojenského ústredného archívu – Vojenského historického archívu v Prahe a taktiež z niektorých ďalších archívov.

Vychádzajúc zo známej a novátorsky prínosnej štúdie historika Ľubomíra Liptáka,³ publikovanej ešte v roku 1999, sme sa pri interpretácii tohto problému zamerali na štyri navzájom súvisiace tematické okruhy:

1. Výstavba kasární a urbanizmus;
2. Armáda a spoločenský, resp. kultúrny život mesta;
3. Armáda a ekonomika mesta;
4. Pôsobenie posádky na politickú a národnostnú situáciu v meste.

Ako už uviedol Ľubomír Lipták, rok 1918 zároveň nie je ako východisko pre skúmanie vplyvu armády na život mesta najideálnejší.⁴ Na jeho sformovanie do modernej podoby mali vplyv najmä udalosti a procesy ešte z 19. storočia. Predovšetkým to bolo zavedenie všeobecnej brannej povinnosti v roku 1868 a s tým súvisiaca nevyhnutnosť plne prejsť na kasárenské ubytovanie vojska. To sa v plnej miere týka aj Banskej Bystrice.

Poslaním tejto štúdie pritom nie je podrobný výpočet všetkých detailov interakcie československej armády a tohto mesta v uvedenom období. Z viacerých dôvodov tak napríklad nebolo možné uviesť všetky kultúrne podujatia, na ktorých sa armáda v meste podieľala; všetky budovy, ktoré československá vojenská správa postavila, respektíve mala v prenájme; podrobnú charakteristiku výdavkov a príjmov mesta vo vzťahu k armáde atď. Považujeme však za potrebné aspoň v hlavných rysoch uviesť rozhodujúce momenty tejto interakcie, čo so sebou na druhej strane prináša aj predstavenie viacerých konkrétnych osobností, udalostí, realizácií a objektov, ktoré do nej zasiahli, resp. patrili. Zámerne sme pritom osobitnú pozornosť venovali roku 1919. V štúdiu sme sa však nevyhli ani uvedeniu niektorých všeobecných momentov a pri jej tvorbe sme skĺbili tematické a časové hľadisko.

Časové determinanty interakcie spomínaných dvoch veličín sa pritom presne nekryjú so vznikom a zánikom Československej republiky. Konkrétne ide o obdobie od 22. decembra 1918 do konca marca 1939. Ak prvý dátum znamená obsadenie mesta československými vojenskými jednotkami, tak druhý súvisí s postupným odchodom väčšiny dôstojníkov – Čechov z územia konštituovaného Slovenského štátu po predchádzajúcom rozpade Česko-Slovenska.

¹ BÁRDIOVÁ, M. Zástoj vojenskej hudby v kultúrno-spoločenskom živote Banskej Bystrice v rokoch 1918 – 1938. In *Vojenská hudba v kultúre a histórii českých zemí*. Praha : Etnologický ústav AV ČR 2007, s. 389-413. ISBN 978-80-87112-7.

² Napríklad dislokáciu jednotiek československej armády v Banskej Bystrici v rokoch 1920 – 1938 pozri: FIDLER, J. – SLUKA, V. *Encyklopedie branné moci Republiky Československé 1920 – 1938*. Praha : Libri 2006, s. 49. ISBN 80-7277-256-2.

³ Bližšie pozri: LIPTÁK, Ľ. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 3, s. 3-19. ISSN 1335-3314.

⁴ LIPTÁK, ref. 3, s. 3.

Naším cieľom tak všeobecne bolo pertraktovať tento fenomén, publikovať viaceré nové a doposiaľ málo známe informácie k nemu a súčasne prispieť k poznaniu vojenskej každodennosti mesta v sledovanom období.

Vznik Československej republiky v roku 1918 zastihol Banskú Bystricu ako malomesto s nedostatočne vyvinutým priemyslom, ktoré malo vysoký počet verejných a štátnych úradníkov a taktiež študentov.⁵ V prvých mesiacoch existencie nového štátu, a to budeme interpretovať aj v súvislosti s vojenskými udalosťami, nastal v meste hlboký hospodársky a politický rozvrat a chaos. Politicky sa situácia síce konsolidovala koncom roka 1919, no hospodárstvu mesta sa ešte pomerne dlhé obdobie „nedarilo“ dosiahnuť index predvojnovej úrovne.

Banská Bystrica sa v konštituovanej Československej republike postupne stala politickým, kultúrnym a kultúrno-vzdelávacím centrom takmer celého stredného Slovenska. Do konca roka 1922 bolo mesto sídlom Zvolenskej župy, v nasledujúcom období sa sídlom XVIII. župy stal Zvolen. V roku 1919 malo mesto 10 734 prihlásených obyvateľov, v roku 1930 11 374 a napokon v roku 1940 13 045.⁶ Z hľadiska sociálnej a zamestnaneckej štruktúry Banská Bystrica v sledovanom období nebola robotníckym mestom, bola skôr mestom úradníckym, remeselníckym, sídlom úradov, inštitúcií a centrom kultúry a športu.⁷ V tejto súvislosti treba dodať, že v celom sledovanom období bola Banská Bystrica mestom s pomerne silnou vojenskou posádkou, a teda v rámci organizácie československej armády bola aj významným mestom vojenským.

Do roku 1918 mala rakúsko-uhorská armáda priamo v meste, respektíve v jeho najbližšom okolí, v správe viacero vojenských objektov. V meste samotnom sa nachádzali dva kasárenské komplexy. Boli to tzv. mestské kasárne spoločnej rakúsko-uhorskej armády a tzv. honvédske, resp. radvanské kasárne nachádzajúce sa na okraji mesta. V blízkosti týchto dvoch komplexov sa nachádzali, prípadne k nim gravitovali ďalšie objekty, resp. priestory. V prípade mestských kasární to bolo neďaleké cvičisko na rozložitom pahorku Bánoš. Ohľadom honvédskeho kasární, ktoré pozostávali z objektov sčasti zastaraných a hygienicky nevyhovujúcich už v 19. storočí,⁸ treba napríklad spomenúť cvičisko a blízky augmentačný sklad v užšej lokalite Fončorda. Okrem toho rakúsko-uhorská armáda zabezpečovala aj ďalšie sklady (sklad strelného prachu Pršany, sklad liadku na pahorku v smere na obec Podlavice), strelnice (v blízkosti skladu liadku Podlavice a pri obci Horná Mičiná) a iné objekty.

Nástup náhradného práporu banskobystrického 16. vlastibranického (honvédskeho) pešieho pluku⁹ na Štiavnickách 30. októbra 1918¹⁰ – zhodou okolností práve v deň Martinskej

⁵ CHORVÁT, T. *Banská Bystrica a šport v rokoch 1918 – 1938, Vplyv športu a športových spolkov na mesto a spoločnosť Banskej Bystrice v období I. Československej republiky*. Banská Bystrica : Hanuman 2005, s. 9. ISBN 80-968233-0-2.

⁶ CHORVÁT, ref. 5, s. 9.

⁷ Tamže.

⁸ Porovnaj: Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), M. kir. pozsonyi IV. honvéd kerületi parancsnokság, 483 szám/e ü. f., Dr. Elbel Károly főtörzsorvos, kerületi egészségügyi főnök, f. IV. HKP, šk. 50; VHA Bratislava, Přednosta vojenského zdravotnictví na Slovensku, Čís. 1746, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 17.

⁹ Bližšie pozri: DESEŐ, L. *A m. kir. besztercebányai 16. honvéd gyalog ezred története*. Budapest 1941; Takisto: CHORVÁT, P. Banskobystrický 16. vlastibranický peší pluk v rokoch prvej svetovej vojny – vzťah pluku k doplnovaciemu okresu a nebojové aktivity útvaru. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 75-85. ISSN 1335-3314.

deklarácie – bol jednou z posledných organizovaných aktivít rakúsko-uhorskej armády v meste. V priebehu októbra, novembra a decembra 1918 náhradný prápor pluku realizovaním bežnej agendy zachovával zdanie, že má vzhľadom na brachiálnu moc, situáciu aspoň v meste pod kontrolou. V decembri 1918 dostali udalosti pomerne rýchly spád, pričom 22. decembra 1918 nastalo jeho samotné obsadenie československým vojskom.

V súvislosti so zmenou režimu a pomerne komplikovanou vojenskou situáciou v meste od novembra 1918 do konca roka 1919 je potrebné uviesť niektoré momenty, ktorých rezíduá sa objavovali aj neskoršom období.

Viacere vojenské i pôvodne civilné objekty predtým v správe rakúsko-uhorskej armády boli poškodené vplyvom prevratu, návratu jej bývalých príslušníkov z frontov, ubytovaním rôznych pochodových jednotiek československej armády a napokon aj vinou vpádu maďarskej červenej armády na Slovensko.¹¹ Napríklad elektrické vedenie v dvadsiatich dvoch objektoch barakového tábora v Majeri miestni obyvatelia v čase prevratu koncom roka 1918 svojvoľne odmontovali.¹² Ďalším ukázkovým príkladom je pôvodná honvédska strelnica na Hornej Mičinej, ktorá bola vplyvom týchto udalostí spustošená.¹³ Inak, táto strelnica bola opätovne vyrabovaná aj na konci druhej svetovej vojny.¹⁴

Rok 1919 sa v banskobystrickej posádke ďalej prejavil aj rôznymi ďalšími mimoriadnymi udalosťami.¹⁵ Treba v tejto súvislosti zdôrazniť, že v civilnom sektore sa stále nachádzalo veľké množstvo strelných zbraní. Tie boli aj v širšom okolí mesta zneužívané na

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár Budapest (Ďalej len HL Budapest), M. kir. beszterczebányai 16. honvéd gyalogezred pótzászlóalj, 302 számú pótzászlóalj parancs, Beszterczebánya, 1918. október hó 29. én. f. II/593 M. kir. 16. honvéd gyalogezred, šk. 35.

¹¹ O ubytovaní čs. pochodových jednotiek v mestských kasárňach počas vojny s Maďarskou republikou rád mjr. Jan Krásný v hlásení z 1. septembra 1919 napísal: „Bytující oddíly prováděly v kasárnách hanebné hospodářství. Udržovány byly otevřené ohně v místnostech, topili prkny z postelí, rozebrali stoly, vypáchili místnosti, v nichž byly slavníky, kteréž upotřebili na ovinovače. Strhali elektrické vedení /zlomyslně/ i vypínače ve zdi vyrýpali.“ VHA Bratislava, Výslech obviněného, Jan Krásný major. f. ZVV Bratislava 1919, šk. 25.

¹² VHA Bratislava, Zápisnica spísaná v Banskej Bystrici dňa 26. apríla 1927 v záležitosti ustálenia odškodného za používanie pozemkov bývalého barakového leženia v meste Banskej Bystrici..., f. VSO 10, šk. 2.

¹³ VHA Bratislava, Veliteľství náhr. prap. čs. střeleckého pluku čís. 16, č. j. 459/1 Dův., f. ZVV Bratislava 1919, šk. 30.

¹⁴ VHA Bratislava, Protokol spísaný dňa 19. VII. 1946 podľa nariadenia VSR IV. čís. 200.312/ Dôv. stav. – ES – 1946, f. VO 4, šk. 130.

¹⁵ Napríklad v polovici augusta 1919 sa pri zametaní barakovej nemocnice stala tragická udalosť – explózia ručného granátu – ktorý tam voľne pohodený zanechali príslušníci pluku 32 talianskych légii. Táto udalosť si vyžiadala z radov náhradného práporu čs. streleckého pluku č. 16 jedného mŕtveho, jedného ťažko zraneného a troch ľahko ranených. Po tomto tragickom incidente začala časť mužstva náhradného práporu nadávať na dôstojníkov a chcela sa na nich dokonca vrhnúť. Energickým zákrokom niekoľkých dôstojníkov bol v jednotke obnovený poriadok, ale „...vůdcové mezitím desertovali“. Pozri: VHA Bratislava, Čs. pěší pluk č. IV. Kapitán Josef Schmirgl, Veliteľství čs. 24. pěší brigády. f. ZVV Bratislava 1920, šk. 70.; Takisto VHA Bratislava, Neštěstí v Báňské Bystřici u stř. pluku číslo 16, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 25.

pytliactvo,¹⁶ také typické pre obdobia prevratu všeobecne, ale aj na inú trestnú činnosť.¹⁷ Československá armáda po postupnom etablovaní sa v meste prejavila eminentný záujem o vrátenie rozkradnutého erárneho majetku, resp. aspoň jeho časti.¹⁸ V porovnaní s týmito udalosťami sa javí ako málo významný fakt, že vplyvom presunov československého ťažkého delostrelectva a nákladných automobilov boli v období vojny s Maďarskou republikou rád poškodené cestné asfaltové komunikácie v meste.¹⁹ Nie je bez zaujímavosti aj to, že krátko po ukončení týchto bojových operácií sa priamo v meste prejavil aj antagonizmus voči miestnemu židovskému etniku.²⁰

Veľký význam pre československú armádu v počiatočnej fáze jej pôsobenia v meste mala moderná budova gymnázia pri mestskom parku, postavená v štýle doznievajúcej secesie v roku 1914. Počas prvej svetovej vojny bola v tomto objekte umiestnená nemocnica, pričom tu boli vybudované drevené prístrešky (haly) pre umiestnenie ležadiel rekonvalescentov.²¹ Ešte v roku 1920 vyzdvihoval význam tejto budovy pre umiestnenie veliteľstva divízie generál Jan Drobný: „*V B. Bystřici není jiné budovy, jež by tomuto účeli odpovídala.*“²² Budova tak mohla začať slúžiť svojmu pôvodnému účelu školského zariadenia až po pomerne zložitých administratívnych úkonoch v septembri roku 1921.²³

Ďalším rezíduom, ktoré súviselo s realitou prvej svetovej vojny, bol už spomínaný barokový tábor Vojnového ošetrovacieho ústavu (pozorovacej stanice) situovaný jednak v Majeri a taktiež na úpätí spomínaného pahorku Bánoš. Niektoré jeho budovy v katastri obce Majer existovali ešte dokonca v roku 1941.²⁴

¹⁶ Na margo pytliactva existuje zaujímavé hlásenie generála Jana Červíčka ešte z októbra 1920. V správe pre Zemské vojenské veliteľstvo pomerne plasticky opísal pytliactvo na Horehroní (Šumiac, Telgárt, Červená Skala) a aj osobný zážitok s pytlíkmi. V úvode zdôraznil, že pytlíaci používajú pušky a muníciu ukradnutú vojenskej správe. VHA Bratislava, Generál zdrav. sb. Dr. Jan Červíček, f. ZVV Bratislava 1920, šk. 103.

¹⁷ V apríli 1919 žiadal župný úrad v Banskej Bystrici vojenskú správu o zaslanie asistenčného oddielu do Detvy, kde vtedy jej okolie znepokojovala ozbrojená lupičská banda. VHA Bratislava, Vrchní vojenské veliteľství Bratislava, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 15.

¹⁸ Napríklad vo februári 1919 sa v jednom spravodajskom hlásení objavuje, že vo vzdialenejšom okolí Banskej Bystrice sa stále pohybujú rôzne pochybné individua, ktoré rozkrádajú lesný a ľudský majetok. Autor hlásenia zároveň navrhol čo najskôr zriadiť žandárske stanice, ktoré by vypátrali „...erární majetek, který se u civilního obyvatelstva nalézá ve velkém množství“. VHA Bratislava, Česko-slovenské vojenské staniční veliteľství Banská Bystrica, Hlášení zpráv od 3/2 do 10/2 1919, f. ZVV Bratislava, šk. 2.

¹⁹ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica (ďalej len MV SR ŠA Banská Bystrica, p. Banská Bystrica), Náhrada za potraviny, ktoré prijalo mesto Banská Bystrica od bývalej barokovej nemocnice, f. Magistrát Banská Bystrica 1850 – 1922, šk. 505, sign. VI 720/1917.

²⁰ „Zde město od včerejška obživlo, nyní přijdou na řadu asi Židé, zde už to začíná, s těmi to dopadne asi špatně. My se máme zde dobře a skoro nic neděláme, jen hlídáme zásoby na nádraží v Banské Bystřici“. List poľnej pošty príslušníka 2. československej pešej brigády (peší pluk 98, pracovná stotina 3, poľná pošta 38) Václavovi Jiříčkovi z 25. júna 1919. Dokument v zbierke autora.

²¹ VHA Bratislava, Přednosta vojenského zdravotnictví na Slovensku, Čís. 1746, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 17.

²² VHA Bratislava, Veliteľství 2. čs. pěší divise, čís. op. 115/4, f. ZVV Bratislava, šk. 76.

²³ RICHTER, O. a kol. *Banskobystrické gymnázium*. Martin : Osveta 1983, s. 127.

²⁴ VHA Bratislava, Posádkové veliteľstvo Banská Bystrica, K číslu: 1602/dôv. 1941, f. VV1 – VDO 1, šk. 85.

Počas celého roku 1919 bolo mesto „preplnené“ vojakmi. Koncom apríla, respektíve začiatkom mája toho roku sa početný stav vojska v meste odhadoval až na 4 000 mužov.²⁵ Ešte v októbri tohto roku veliteľ náhradného práporu pešieho pluku 16 žiadal, aby už žiadne ďalšie jednotky neboli z tohto dôvodu do mesta prevelené. Okrem toho podotkol, že v meste je aj mnoho civilných úradníkov a pedagógov, rodiny ktorých sa do mesta ešte nemohli kvôli „bytové nouzi“ presťahovať.²⁶ V decembri 1919 naliehavo žiadal riešiť vlastnú bytovú otázku dokonca aj spomínaný československý generál Jan Drobný – veliteľ banskobystrickej 2. pešej divízie.²⁷ Pritom treba spomenúť, že umiestnenie vojakov (delostreleckého práporu) v kúpeľnej budove na Sliachi v novembri 1919 sa ukázalo ako nie práve najideálnejšie riešenie.²⁸

1. mája 1919 boli v rámci tunajšej vojenskej posádky usporiadané prednášky vzdelávacieho charakteru.²⁹ Po tragickej smrti generála Milana Rastislava Štefánika boli v meste, ako vyplýva z hlásenia IV. československej pešej brigády, vyvesené čierne zástavy a mužstvu bol význam činnosti československého ministra vojny objasnený.³⁰

Je potrebné zdôrazniť, že systematická práca vojakov na poli kultúrnom, spoločenskom a športovom v rámci armády i civilného sektoru sa začala až po čiastočnej konsolidácii pomerov. Napriek tomu už pomerne skoro – 15. júla 1919 – sa v rámci náhradného práporu streleckého pluku č. 16 v Banskej Bystrici ustanovil vzdelávací odbor. Divadelný krúžok tohto odboru sa v júli, resp. v auguste 1919 publiku dvakrát predstavil divadelnou hrou bratov Mrštíkovcov *Maryša* a hrou *Rozmarín* (zrejme od Ferka Urbánka – pozn. P. Ch.).³¹ Výber uvedených divadelných hier bol jednak prispôsobený nešpecifikovaným nárokom publika a jednak umožňoval hry narýchlo zvládnuť aj ochotníkom. Okrem toho spomínaný vzdelávací odbor zriadil vojenskú čítareň a knižnicu a začal s kurzami čítania a písania pre analfabetov.³²

Prvou väčšou príležitosťou na prezentáciu armády smerom k civilnému sektoru v roku 1919 preto bolo prvé výročie vzniku Československej republiky. Táto slávnosť bola realizovaná formou spolupráce spomínaného Vzdelávacieho odboru streleckého pluku č. 16, odbočkou Svazu čs. dôstojníctva, organizácie YMCA a pod protektorátom posádkového veliteľstva. Už 27. októbra 1919 bol za sprievodu vojenskej hudby usporiadaný fákľový sprievod mestom, pričom v kasárňach sa konali prednášky o význame tohto dňa. Nasledujúceho dňa 28. októbra 1919 sa konali napríklad slávnostné katolícke omše a evanjelické služby božie, príhovory politikov miestnej štátnej správy i zástupcu spomínaného pluku, prehliadka vybraných jednotiek a ich defilé na námestí pred veliteľom 2. divízie plk. Jindřichom Hanákom. Popoludní boli usporiadané ľahkoatletické preteky a „americké hry“.³³

²⁵ VHA Bratislava, Přednosta vojenského zdravotnictví na Slovensku, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 17.

²⁶ VHA Bratislava, Posádkové velitelství v Banské Bystrici, Čís. j. 1909, Ubytovací poměry pro vojsko v Banské Bystrici, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 36.

²⁷ VHA Bratislava, Velitelství 2. čs. pěší divise, Generál Jan Drobný, Intervence v bytové otázce, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 34.

²⁸ VHA Bratislava, Minister Československé republiky s plnou mocou pro správu Slovenska, čís. 4336/voj., f. ZVV Bratislava 1919, šk. 37.

²⁹ VHA Bratislava, Velitelství IV. čs. pěší brigády, Op. čís. 104, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 16.

³⁰ VHA Bratislava, Velitelství IV. čs. pěší brigády, ref. 29.

³¹ VHA Bratislava, Velitelství náhr. prap. čs. střel. pluku č. 16, Číslo jednací 276/ z dův. f. ZVV Bratislava 1919, šk. 10.

³² VHA Bratislava, Velitelství náhr. prap. čs. střel. pluku č. 16, ref. 31.

³³ VHA Bratislava, Náhradní prapor čs. střel. pl. č. 16, čís. j. 2508, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 41.

Napriek vytrvalému dažd'u a z toho vyplývajúcejmu fakt, že pretekári boli silne hendi-kepovaní, pričom „...neměli závodních střevíců a hřebiky“, dosiahli „...velmi čestných výsledků“. ³⁴ Slávnosť bola následne zakončená v budove katolíckeho spolku programom s hudbou a živými obrazmi pripomínajúcimi túto významnú udalosť. ³⁵ Ako sprievodný moment podujatia možno okrem iného uviesť aj výdatnejšiu stravu, prepustenie disciplinárne trestaného mužstva náhradného práporu a odpustenie zvyšku trestu. Nie je bez zaujímavosti aj fakt, že miestna maďarská menšina sa počas tejto slávnosti správala pasívne a zúčastnila sa jej len v malom počte. ³⁶

Treba zdôrazniť, že osobnosť činorodého, zodpovedného a disciplínu vyžadujúceho dôstojníka sa v niektorých prípadoch inak javila smerom von k civilnému sektoru a inak dovnútra armády, napríklad voči mužstvu. Dobrým príkladom je v tejto súvislosti veliteľ náhradného práporu pešieho pluku 16 mjr. Oldřich Svatoš. 25. apríla 1919 jeho trojmesačné pôsobenie v meste pozitívne zhodnotil zvolenský župan Vladimír Fajnor. Župan v pochvalnom liste adresovanom na Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach Svatoša hodnotil ako výnimočného človeka, ktorý: „*Vedomý svojej priekopníckej, kultúrnej i politickej misie na Slovensku stále však delikátne vyhľadáva styky s obecnosťou, aby myšlienke národnej jednoty československej, čo najviac prospieť mohol. Zriadil viacej národných slávností, založil 'Sokola', neustal, dokiaľ nám nevykonal vojenskú hudbu, učí v 'Sokole' šermovať atď.*“ ³⁷ Na druhej strane u mužstva nebol tento dôstojník pre už uvedené vlastnosti vojaka priveľmi obľúbený. V hlásení z 20. augusta 1920 uviedol, že vo viacerých anonymných listoch sa mu neznámi odosielatelia, pravdepodobne vojaci prezenčnej služby, vyhrážali rozbitím hlavy a polámaním rebier, pričom bol titulovaný, že je „...*mrchavým majorom*“. ³⁸

Na tomto mieste sa môžeme, z pohľadu mesta, zamerať na niektoré tunajšie spoločenské zariadenia, ktoré symbolizovali určitú kontinuitu s predchádzajúcim obdobím a ktoré boli navštevované, vyhľadávané a obľúbené aj viacerými príslušníkmi československej armády.

Po roku 1918 si v rámci bansko-bystrického spoločenského života naďalej udržal svoj význam hotel s reštauráciou a kaviarňou Hungária, ktorý bol po zmene režimu premenovaný na Sláviu. Vojaci patrili ku stabilným klientom tohto podniku aj pred prvou svetovou vojnou, respektíve počas nej, ³⁹ a to sa nezmenilo ani v Československej republike. Obdob-

³⁴ VHA Bratislava, Náhradní prapor čs. střel. pl. č. 16, čís. j. 2508, ref. 33.

³⁵ Tamže.

³⁶ Tamže.

³⁷ VHA Bratislava, Županský úrad pre župu zvolenskú, Res. čís. 574/919. f. ZVV Bratislava 1919, šk. 22.

³⁸ V origináli dokumentu je použitý skomolený výraz „vela mrchavým majorom“. VHA Bratislava, Velitelství náhr. prap. čs. pěš. pluku č. 16., č. j. 1119/2 dův., f. ZVV Bratislava 1920, šk. 68.

³⁹ V súvislosti s touto problematikou je napríklad zaujímavý kuriózný prípad vtedy dvadsaťštyriročného záložného dôstojníka 16. honvédskeho pešieho pluku Józsefa Majorosa. Podľa obžaloby Uhorského kráľovského honvédskeho divízneho súdu v Košiciach menovaný 21. februára 1916 svojvoľne opustil posádku, „keďže svojich rodičov už dávno nevidel“. Do Banskej Bystrice sa vrátil až o týždeň neskôr – 28. februára 1916. Nakoľko jeho pôvodný byt bol medzitým daný do prenájmu inej osobe, ďalšie dni sa zdržiaval najprv v hoteli Freiwirth, kde si napriek predchádzajúcim pokynom nadriadených prenajal izbu. Tam bol pri zábave – „vystráčajúc, tancujúc na cigánsku hudbu, spievajúc oplzlé piesne“ – „nájdený“ iným dôstojníkom spomínaného pluku stot. Sándorom Gyürkym. Z tohto hotela sa v popoludňajších hodinách 1. marca 1916 „presunul“ do hotela Hungária, kde sa opäť pri cigánskej hudbe zabával až do rána nasledujúceho dňa. Príťažujúcou okolnosťou v jeho prípade bol vojnový stav monarchie. Rozsudkom Divízneho súdu v Košiciach z 21. júna 1916 bol J. Majoros odsúdený na dva týždne ťažkého žalára. HL Budapest, f. IV. 64, M. kir. kassai honvéd hadosztálybírószág 1916, šk. 8.

nú pozíciu si udržali aj hotel U raka alebo ďalší hotel Freiwirth. V oboch týchto hoteloch boli kratšiu alebo dlhšiu dobu ubytovaní aj viacerí dôstojníci československej armády, pričom hotely boli využívané aj ako stravovacie a kaviarenské zariadenia.

Ohľadom trávenia voľného času dôstojníkov v Banskej Bystrici v roku 1920 je preto možné získať zaujímavé informácie z disciplinárneho konania voči kapitánovi justičnej služby Františkovi Zunovi. To bolo iniciované formou dvoch osobitných sťažností – civilných príslušníkov dramatického odboru miestneho Sokola z 2. mája 1920 a spoločným listom niekoľkých dôstojníkov pešieho pluku 16. Obe listy boli adresované veliteľstvu 2. československej pešej divízie.⁴⁰ Predmetom sťažnosti bolo, že kpt. František Zuna vo večerných hodinách 28. apríla 1920 prekazil miestnym ochotníkom večierok. Tí sa chceli práve v kaviarni hotela Slávia v uzavretej spoločnosti rozlúčiť s jedným zo svojich členov, istým Betušjakom, ktorý odchádzal z mesta. Do veci bol predtým zainteresovaný aj Dr. Andrej Hanzlík, ktorý v zastúpení župana ochotníkom udelil povolenie zabávať sa do 2. 00 v noci. Kpt. František Zuna nebol ochotný opustiť kaviareň po prosbách ochotníkov, ktorí sa mu snažili vysvetliť, že ide o uzavretú spoločnosť. V tejto situácii divadelníci naoko opustili kaviareň, aby sa do nej o chvíľu vrátili zadným vchodom. S neskorším príchodom Dr. Andreja Hanzlíka, cigánskej kapely (predtým hrajúcej v hoteli Freiwirth) a ďalších hostí sa do kaviarne opäť vrátil aj neodbytný kpt. František Zuna. Ten svojim neprístojným správaním definitívne prekazil večierok.

Na tomto prípade je zaujímavých viacero skutočností. Z reakcie kpt. Zunu na iniciovanie disciplinárneho konania môžeme uviesť úvodnú pasáž: „*Dne 28. dubna t. r. večer seděl jsem jako každý jiný den v Rousově restauraci 'Slávii' v Báňské Bystřici s ostatními denními hosty a bavil se hrou v karty s inženýrem zdejšího lesního úřadu Antonínem Petržilkou a právě zde na komisi dlicím poštovním správcem Procházkou.*“⁴¹ V rámci tohto krátkeho úryvku stojí za pozornosť spomenutá frekvencia návštev tejto reštaurácie menovaným a taktiež druh zábavy, osvetovými dôstojníkmi neraz kritizovaný. Ďalej je z ďalších dokumentov disciplinárneho spisu evidentné, že civilní príslušníci miestneho Sokola podcenili právnické vzdelanie kpt. Františka Zunu. Ten ich sťažnosť hravo odvrátil a je paradoxné, že z týchto žalujúcich sa neskôr sami stali obžalovaní z krivého obvinenia pred Okresným súdom v Banskej Bystrici. Svoju sťažnosť neskôr odvolali a kpt. F. Zunovi sa listom dokonca ospravedlnili. Napriek tomuto „víťazstvu“ nekorektné správanie tohto dôstojníka v civilnej spoločnosti pomerne presne vystihol aj generál Eduard Kadlec.⁴²

V porovnaní s väčšími mestami konštituovanej Československej republiky boli v Banskej Bystrici možnosti na „nočný život“ príslušníkov armády úmerne menšie. Svedčí o tom prípad z 20. januára 1920. Šesť dôstojníkov zo štábu spomínanej 2. divízie sa vtedy po

⁴⁰ VHA Bratislava, Prípád František Zuna, Sťažnosti civilných a vojenských osôb adresované Veliteľstvu 2. čs. p. divízie, B. Bystrica, f. ZVV Bratislava 1920, Káz. ref., šk. 75.

⁴¹ VHA Bratislava, Prípád František Zuna, Kapitán justičního sboru Dr. František Zuna, Čs. divisní soud v Báňské Bystřici, Vyjádření disciplinární záležitosti, Disciplinárnímu výboru posádky, f. ZVV Bratislava 1920, Káz. ref., šk. 75.

⁴² „...kpt. soudní služby Zuna se choval ve veřejné místnosti způsobem, který je dalek toho býti nazvaným 'fair', ale advokátskou mazaností dovedl zastrašiti žalobce, takže tito náramně hrdinně vzali do zaječích a ocitají se nakonec sami na lavici obžalovaných, pro krivé nařčení kpt. Zuny.“ VHA Bratislava, Prípád František Zuna, Čs. posádkový disciplinární výbor voj. gázistů, č. j. 37. dův. f. ZVV Bratislava 1920, Káz. ref., šk. 75. K osobnosti generála Eduarda Kadleca bližšie pozri: FIDLER, J. *Generálové Legionáři*. Brno : Jota Military 1999, s. 122- 137. ISBN 80-7242-043-7.

uzavretí dôstojníckej menzy ešte chcelo „zabaviť“ návštevou nevestinca. Nakoľko obidva takéto podniky boli v neskorých nočných hodinách už uzavreté, snažili sa búchaním na dvere, kopancami a vykrikovaním dostať dovnútra, čo si všimla aj okoloidúca policajná hliadka. Z hlásenia veliteľa vojenskej polície v meste môžeme k tomuto incidentu uviesť najpodstatnejšie informácie: „V 1 hod. 15 min. v noci ubíralo se šest československých důstojníků, pravděpodobně ve stavu podnapilém, za zpěvu a křiku přes náměstí ulicí k nevěstincům. Přišedše k hornímu nevěstinci, začali bušiti do dveří pěstí, volajíce, aby jim otevřeli. Když jejich přání nebylo vyhověno, kopali do dveří. Upozornili jsme je, že je již po závěrečné hodině a že se marně namáhají, že jim otevřeno nebude.“⁴³ Veliteľ 2. divízie generál Jan Drobny sa v reakcii na toto hlásenie zastával svojich podriadených, že sú to inak veľmi svedomití pracovníci a schopní dôstojníci.⁴⁴

Po vybudovaní Národného domu v roku 1929 poskytovala ubytovanie, stravovanie a spoločenský program aj táto inštitúcia. Klientmi hotela Národného domu pritom v mnohých prípadoch opäť boli aj príslušníci československej armády.⁴⁵ Pri rôznych príležitostiach tu boli do zániku Československej republiky i jej brannej moci organizované rôzne slávnostné podujatia, posedenia, bankety, silvestrovské programy atď.⁴⁶

V prvých mesiacoch existencie Československej republiky zaujímala hospodárska situácia v Banskej Bystrici dôležité miesto v pravidelných hláseniach spravodajského dôstojníka posádky. Hospodárske pomery, ktoré sa v meste podarilo čiastočne konsolidovať koncom apríla 1919, priniesli spolu s ofenzívou maďarskej červenej armády opäť množstvo výkyvov a ruptúr.⁴⁷ Ešte v druhej polovici júla 1919 tak v meste existovali problémy so zásobovaním tunajšieho civilného obyvateľstva, pričom napríklad panoval veľký nedostatok múky a cukru.⁴⁸

Kritická hospodárska situácia po prvej svetovej vojne všeobecne prinútila viacerých dôstojníkov hľadať si vedľajší príjem, niekedy aj menej dôstojný. V banskobystrickej posádke bol napríklad v roku 1920 disciplinárne riešený prípad dôstojníka, ktorý si, dokonca v rovnošate, privyrábal skupovaním zvieracích koží a kožušín.⁴⁹ Pri vyšetrovaní tejto záležitosti, inak, vychádzali na povrch frapantné skutočnosti o tom, ako rodinu tohto dôstojníka drasticky poznamenala prvá svetová vojna.

⁴³ VHA Bratislava, Veliteľství 2. čs. pěší divise, Čís. 3199 os. f. ZVV Bratislava, pres. osob., 1920, šk. 70.

⁴⁴ VHA Bratislava, Veliteľství 2. čs. pěší divise, ref. 43.

⁴⁵ Napríklad neznámy príslušník československej armády prevelený do Banskej Bystrice napísal: „Tak, šťastně jsem dojel a přihlásil se na pos. vel. Jsem přechodně ubytován v hotelu národního domu. Sešel jsem se s jedním rtm. od h. s. (hospodárska správa – pozn. aut.) ppl. 26, tož mě trochu informoval o poměrech. V pondělí se půjdu přihlásit k pluku, večer pak napíšu Ti dopis.“ Pohľadnica adresovaná Márii Seifertovej 8. 3. ? (presný rok na poštovej pečiatke nečitateľný, ide o 30. roky 20. storočia). Dokument v zbierke autora.

⁴⁶ Napríklad 5. februára 1930 sa formou slávnostného obedu a za účasti hudby pešieho pluku 26 konala rozlúčka s jedným dôstojníkom a zároveň privítanie jeho nástupcu vo funkcii. Slávnosť usporiadali dôstojníci 10. divízie. VHA Bratislava, Kronika za rok 1930, f. VD 10 Banská Bystrica, šk. 1.

⁴⁷ Napríklad niekoľko stoviek pracovníkov zvolenskej továrne na plech Union odišlo spolu so sťahujúcou sa maďarskou červenou armádou. VHA Bratislava, Čs. místní voj. veliteľství ve Zvoleni, t. č. Štub. Teplice, č. 125, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 7.

⁴⁸ VHA Bratislava, Posádkové veliteľství v Báňské Bystřici, Čís. jed. 259/dův. Situační správa od 15./7. do 31./7. 1919, f. ZVV Bratislava 1919, šk. 10.

⁴⁹ VHA Bratislava, Veliteľství 2. čs. pěší divise, Disciplinární výbor P. p. dne 20. III. 1920, f. ZVV 1920, Bratislava, šk. 71.

Z hospodárskeho hľadiska vznik Československej republiky znamenal aj definitívny zánik niektorých prežívajúcich remesiel naviazaných na potreby armády, napríklad prachárstva.⁵⁰ Na druhej strane však v meste v sledovanom období pôsobili viacerí živnostníci, ktorých aktivity súviseli aj s miestnou posádkou. Archívne sú tak okrem majiteľov reštauračných a hotelových zariadení doložení napríklad mäsiari, kuchári, podnikatelia v oblasti stavebníctva a ďalší.

Armáda si bola aj v meste dobre vedomá svojich kapacít a zainteresovanosť na cudzích hospodárskych aktivitách vždy zvažovala. Napríklad zapožičanie nákladných áut, koní a povozov od armády za účelom ich využitia v banskobystrickom Ústave svätej Alžbety milosrdných sestier (v ústave pre vojnové siroty) v roku 1924 neprebehlo hladko.⁵¹ Ministerstvo národnej obrany v Prahe túto výpožičku nakoniec realizovalo „zcela vyjímene“, s ohľadom na predchádzajúcu realizovanú spoluprácu a po dôkladnom uistení sa, že ide o „čistě slovenský ústav“.⁵²

Ohľadom ubytovania vojenských gážiztov v Banskej Bystrici bola situácia katastrofálna aj v roku 1924. Vecou sa vtedy dokonca zaoberalo pražské Ministerstvo národnej obrany⁵³ a o nedostatku bytov pre nich písali aj Hronské noviny.⁵⁴

Je zaujímavé, že armáda sa napriek tomu nedostatku snažila dohliadať na to, aby si vojenski gážizti hľadali v meste zodpovedajúce ubytovanie. Svedčí o tom aj disciplinárne konanie vedené v marci 1931 proti štábnemu rotmajstrovi vo výslužbe praxujúcemu pri pomocnom úrade veliteľstva 10. divízie. Ten sa v meste ubytoval „...naprosto nemožným způsobem“ – spával v jednej miestnosti s celou rodinou zriadenca tohto úradu, dokonca na jednej posteli s jedným z jej členov.⁵⁵

Ešte v apríli 1936 zodpovední vojenski činitelia konštatovali, že v meste je stále nedostatok bytov pre vojenských gážiztov, a tento nedostatok sa umiestnením veliteľstva zboru len zvýši.⁵⁶

V medzivojnovom období boli v meste realizované viaceré novostavby určené pre československú armádu. Niektoré ďalšie existujúce objekty boli rozširované a opravované⁵⁷ alebo, naopak, búrané.⁵⁸

⁵⁰ Bližšie pozri: PETRIKOVICH, M. Z minulosti prachárstva v Radvani nad Hronom. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 32, 1941, č. 4, s. 71.

⁵¹ Vojenski ústřední archiv – Vojenski historický archiv Praha (ďalej len VÚA – VHA Praha), Válečný sirotčinec v Banské Bystrici – zapůjčení vozů a aut, f. MNO Prez. 1924, šk. 343.

⁵² VÚA – VHA Praha, Válečný sirotčinec v Banské Bystrici – zapůjčení vozů a aut. ref. 51.

⁵³ VÚA – VHA Praha, Intervence klubu čs. národní demokracie – Banská Bystrice – Stavba obytných domů pro vojenské gážizty – zjednání úvěr, f. MNO Prez. 1924, šk. 427.

⁵⁴ Bližšie pozri: Hronské noviny, roč. 6, 1924, č. 44, s. 3.

⁵⁵ VHA Bratislava, Kárný výbor 10. divise, Kd 8/1930 28, f. KV 10 d. 1933, šk. 2.

⁵⁶ VHA Bratislava, Protokol sepsaný dne 8. dubna 1936 u p. pl. 26 v Banské Bystrici, f. ZVV Bratislava 1936 intend., šk. 146.

⁵⁷ Napríklad vplyvom mrazov v zimných mesiacoch 1928 – 1929 bola poškodená strešná krytina na viacerých budovách radvanských kasární. Pokrývačský majster Matej Vanko z Rudlovej vtedy vypracoval cenový návrh na opravu striech v sume 5 016, 40 Kčs. VHA Bratislava, Informativní nabídka na odstranění škod způsobených mrazem a sněhem v zimním období 1928/1929 v Radvanských kasárnách v Banské Bystrici, f. VSO 10 Banská Bystrica 1921 – 1936, šk. 2.

⁵⁸ V roku 1929 vznikol návrh na zbúranie jedného baraku na Bánoši, „...pro nějž není t. č. upotřebení“. Zemské vojenské velitelství v Bratislavě, čís. jed. 136 224 f. VSO 10 Banská Bystrica 1921 – 1936, šk. 2.

K novostavbám, ktoré boli zrealizované v sledovanom období, patrila napríklad aj tzv. vojenská plaváreň. Plaváreň bola vybudovaná vojenskou správou v roku 1927, pričom na realizácii stavby sa podieľalo aj mesto, ktoré prispelo sumou 15 000 Kčs.⁵⁹

V súvislosti so zavedením dvojročnej prezenčnej služby v roku 1934 sa rozšírenie, resp. výstavba ďalších kasární v meste preto javila ako nutnosť. Ministerstvo národnej obrany na to, v súvislosti s posádkami Levice a Banská Bystrica, upozorňovalo už vo februári 1935.⁶⁰

V roku 1935 sa preto posádkové veliteľstvo v Banskej Bystrici vážne zaoberalo možnosťami výstavby nových kasární pre poľný prápor III/26. Do úvahy vtedy reálne prichádzali dve lokality na ich umiestnenie: na južnom úpätí Jesenského vršku a v bezprostrednej blízkosti tzv. radvanských kasární (teda pôvodne honvédske) a tamojšieho augmentačného skladu, „...na jižním okraji města na mírném návrší Fončordy“.⁶¹ Pri posudzovaní oboch návrhov sa posádkový veliteľ brigádny generál Josef Mánek nakoniec priklonil k alternatíve budúcej výstavby na Fončorde, v blízkosti už existujúcich vojenských objektov, a to z viacerých dôvodov. Jednak veľkú úlohu zohrával fakt, že pri rokovaní so zástupcami mesta títo prejavili ochotu pozemky vykúpiť zo súkromného vlastníctva dedičov grófa Antona Radvanského. Ďalej zavážila možnosť spojiť nové budovy so starými do ešte širšieho komplexu. No a nakoniec to bol predpoklad získania väčších vhodných priestorov na výcvik, vrátane technického a vodného na rieke Hron, pričom sa tu ponúkali „*inklusive možnosti pro polní střelbu*“.⁶² Na tomto návrhu, ktorý sa nakoniec nerealizoval, je inak pozoruhodné, že mestské kasárne nemali byť ďalej rozširované. Generál Mánek racionálne argumentoval, že rozšírenie týchto kasární by narazilo na problémy, ako sú nedostatok priestoru, veľkosť nákladov, limitovaná využiteľnosť už existujúcich budov, „...*nehledě k potížím se strany města, kterému záleží na zachování vnějšího rázu příslušné čtvrti města*“.⁶³

Treba zdôrazniť, že výsledná realita bola taká, že nové kasárne pre poľný prápor pešieho pluku 26 vybudované neboli. V rámci spomínaného komplexu mestských kasární však paradoxne napokon boli urobené stavebné úpravy a bola tu vybudovaná nová budova – pavilón učební. Táto budova bola postavená a určená pre školu na dôstojníkov pechoty v zálohe 10. divízie. Pavilón sa začal stavať 3. augusta 1936, pričom výstavbu realizovala banksobystrická stavebná firma Gescheidt a Čatloš. Celkový náklad rozpočtu budovy predstavoval 734 000 Kčs.⁶⁴

Z hľadiska urbanizmu Banskej Bystrice v tomto období si pozornosť rozhodne zasluhuje funkcionalistická budova veliteľstva VII. zboru, projekt ktorej v septembri 1936 vypracoval pražský architekt Jaroslav Rössler.⁶⁵ Realizácia tejto stavby je dobrým príkladom

⁵⁹ VHA Bratislava, prípad Marian Sedmík, Divisní soud v Banské Bystrici Dtr. 449/27 Jménem republiky..., f. Divisní soud Banská Bystrica, šk. 1. Informácia o výstavbe plavárne sa nachádza v rozsudku.

⁶⁰ VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany, Čj. 634 Dův.-V. 2. odděl. 1935. Věc: Levice, Baňská Bystřice – rozšíření kasáren, f. ZVV Bratislava 1935, šk. 135.

⁶¹ VHA Bratislava, Posádkové velitelství Baňská Bystřice, Čj. 1096 Dův. 1935 Věc: Banská Bystrica – stavba kasáren pro III/26 pol. Prapor, f. ZVV Bratislava, šk. 135.

⁶² VHA Bratislava, Posádkové velitelství Baňská Bystřice, ref. 61.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ VHA Bratislava, Banská Bystrica, budova školy pro důst. v záloze, f. StŘ VII 1937 Tajné, šk. 1.

⁶⁵ VHA Bratislava, Budova velitelství VII. sboru v Banské Bystrici, Plány Banská Bystrica 1937, f. StŘ VII, šk. 37.

toho, že mesto si význam armády plne uvedomovalo a vážilo. Budova mala byť postavená nákladom mesta, úver vo výške 6 500 000 Kčs si malo mesto obstarat' samo od Zemskej banky a pozemky malo dať k dispozícii, resp. kúpiť takisto mesto samotné. Ďalej sa mesto malo postarať, že do odovzdania budovy postaví najmenej 90 nových bytov pre vojenských gážistov. S týmito a ďalšími podmienkami zastupiteľský zbor mesta na zasadnutí 15. septembra 1936 jednohlasne súhlasil.⁶⁶ Na výstavbe zborového veliteľstva sa potom podieľala predovšetkým už spomínaná banskobystrická stavebná firma Gescheidt a Čatloš,⁶⁷ pričom tu zamestnanie našli aj viacerí ďalší Banskobystričania.

Obdobným administratívnym postupom bol na zasadnutiach 15. mája 1936 a 28. augusta 1936 dosiahnutý jednohlasný súhlas mesta aj so stavbou spomínaného, realizovaného pavilónu učebni a nových kasární pre peší pluk 26,⁶⁸ k výstavbe ktorých, ako sme už uviedli, však z predbežne neznámych dôvodov nakoniec nedošlo.

V roku 1936 si tak mesto skutočne zobralo úver od Zemskej banky v Prahe na výstavbu zborového veliteľstva, na vybudovanie nových kasární a vybudovanie už spomínaných (nakoniec nerealizovaných) učebni v rámci mestských kasární.⁶⁹

Armáda v roku 1936 prejavila záujem aj o kúpu budovy na Súdobnej ulici oproti mestským kasárňam, ktorú v roku 1903 postavil staviteľ Hudec.⁷⁰ Táto obchodná transakcia sa síce neuskutočnila, no pomerne presne zapadá do iniciatívy hľadania možností na riešenie pálčivej otázky umiestnenia vojska v meste.

O ďalších rozsiahlych stavebných aktivitách v meste v súvislosti s armádou v druhej polovici 30. rokov svedčí aj to, že v roku 1937 bola ďalej rekonštruovaná cesta z Kráľovej na Pršany,⁷¹ kde sa nachádzal už spomínaný vojenský sklad. 25. októbra 1937 požiadalo stavebné riaditeľstvo VII. zboru o stavebné povolenie pre ďalšiu novostavbu vojenského objektu v Harmanci.⁷² Doplníme, že už dva roky predtým – v januári 1935 – sa začal proces rokovania s majiteľmi pozemkov pre výstavbu budúceho letiska Tri Duby.⁷³ V marci 1935 Ministerstvo národnej obrany nariadilo vyhotoviť čo najskôr elaborát ohľadom jeho úpravy.⁷⁴ Výstavba letiska ešte v období trvania Československej republiky následne pod-

⁶⁶ VHA Bratislava, K č. j. 789 IV/4 1937 Baňská Bystřice, Prohlášení o stavbě budovy pro vel. VII. sboru, vel. 10. divise, DOV a PV, f. Stavebné ředitelství VII, šk. 42.

⁶⁷ VHA Bratislava, Soznam pohľadávok staviteľov na Slovensku z titulu vojenských stavebných a opevňovacích prác oproti bývalej ČSR, oproti bývalej Slovenskej krajine, ďalej proti okresom a obciam atď. f. MNO prez. obyč., šk. 7.

⁶⁸ VHA Bratislava, K č. j. 789 IV/4 1937 Baňská Bystřice, Smlouva o stavbě a) kasáren pro p. pl. 26 a b) budovy učebny školy na důst. pěchoty v záloze, f. Stavebné ředitelství VII, šk. 42.

⁶⁹ VHA Bratislava, Posádkové velitelství Banská Bystrica, čj. 1184 Dův. 1936, f. ZVV Bratislava 1936, šk. 146.

⁷⁰ VHA Bratislava, Velitelství 10. divise, Čj. 5329/dův., Věc: Soukromý dům v Súdobné ulici č. p. 132 v B. Bystřici – nabídka ku koupi, f. ZVV Bratislava 1936, šk. č. 146. V súčasnosti sídli v tejto budove Všeobecná zdravotná poisťovňa.

⁷¹ VHA Bratislava, Banská Bystrica, rekonstrukce vicinální cesty Kráľová – Pršany, f. StŘ VII 1937 Tajné, šk. č. 1.

⁷² MV SR ŠA Banská Bystrica, p. Banská Bystrica, Velitelství VII. sboru v Bratislavě, stavební ředitelství, Čj. 116 385/dův. stav. 1937, f. Okresný úrad Banská Bystrica 1937, sign. 2088/1937, šk. 94.

⁷³ VHA Bratislava, Zem. voj. velitelství Bratislava, Stavební ředitelství, 1401/stav. 1935, f. VSO 10 Banská Bystrica, šk. 2.

⁷⁴ VHA Bratislava, Ministerstvo národní obrany, Čj. 634 Dův.-V. 2. odděl. 1935. Věc: Levice, Baňská Bystřice – rozšíření kasáren, f. ZVV Bratislava 1935, šk. 135.

mienila dislokovanie pozorovacej letky 16 leteckého pluku 3. Napokon v roku 1938 boli na Uhlisku postavené obytné domy pre vojenských gázistov, ktoré naprojektoval architekt František Bednárik (Bednařík).⁷⁵

Pre mesto bolo dislokovanie akéhokoľvek vojenského útvaru z viacerých dôvodov skôr výhodné. Preto tu treba vidieť korene iniciatívy za ponechanie náhradného práporu pešieho pluku 16 v Banskej Bystrici v prvej polovici roka 1920. Napriek tomu, že v rámci unifikácie československej brannej moci bolo rozhodnuté tento náhradný prápor premiestniť, odpoveď Ministerstva národnej obrany v Prahe mestský úrad istotne „potešila“. Generál Otakar Husák v odpovedi konkrétne uviedol, že v meste bude dislokovaný jeden poľný prápor a jeden náhradný prápor pešieho pluku 25, čím sa mal využiť aj miestny augmentačný sklad.⁷⁶

Ak sa vrátíme k spoločenskému a kultúrnemu prínosu armády pre civilný sektor, armáda sa mestu pripomínala aj pri príležitosti osláv narodenín prezidenta Tomáša Garriguea Masaryka. Napríklad pri 80. narodeninách prezidenta v roku 1930 armáda v spolupráci s civilnými inštitúciami usporiadala viaceré slávnosti. Tie sa konali v dňoch 6. – 7. marca, pričom ich program bol opäť zaujímavý a pomerne pestrý. Už 6. marca 1930 o 18. 00 h zahrala na vtedajšom Masarykovom námestí (dnes Námestie SNP – pozn. P. Ch.) hudba pešieho pluku 26 pasáž z opery Bedřicha Smetanu *Libuše*. Následne, po vystúpení rečníka, ktorý prítomných bližšie oboznámil s osobnosťou prezidenta, a spevokolu, hudobníci zahrali štátnu hymnu. Nasledovala vojenská prehliadka čestnej roty a v noci fakľový sprievod s vojenskou hudbou. Atmosféru večera dokresľovalo aj osvetlenie: „... *souvěží kostelů bylo pak osvětleno reflektory a světelná fontána na náměstí všemu dodávala nevídaného lesku*“.⁷⁷ Nasledujúceho dňa oslavy pokračovali prehliadkou celej posádky opäť na Masarykovom námestí, slávnostným obedom v malej sále Národného domu a ľudovým koncertom na už spomínanom námestí, pri ktorom opäť hrala hudba pluku.⁷⁸

Bohatý spoločenský program, vrátane umiestnenia základného kameňa pomníku padlým v Badíne a príhovoru ministra národnej obrany, bol pripravený aj pri príležitosti 15. výročia bojov s Maďarskou republikou rád v roku 1934.⁷⁹

Treba vyzdvihnúť, že v rámci vojenského zátišia pešieho pluku 26 existovalo divadelné združenie, ktoré sa v spolupráci s civilnými ochotníkmi banskobystrickému publiku predstavilo viacerými úspešnými predstaveniami. Výkony hercov sprevádzala kapela pešieho pluku 26. Ďalším produktom tejto spolupráce bol aj populárny časopis *Šepkár* (Nápověda), prinášajúci články v slovenčine i češtine, ktorý okrem divadelných otázok venoval pozornosť aj aktuálnemu spoločenskému daniu najmä v meste. K repertoáru tunajších ochotníkov v roku 1927 patrili napríklad hry *Radúz* a *Mahuliena* (autor Julius Zeyer), *U bieleho konička* (Oskar Blumenthal a Gustav Kadelburg) a koncom tohto roka už nacvičovali aj hru *Zlý duch Lumpacivagabundus* (Johann Nepomuk Nestroy).⁸⁰ Napríklad v súvislosti s nacvi-

⁷⁵ Súpis pamiatok na Slovensku, zväzok prvý, A – J. Bratislava 1967, s. 53.

⁷⁶ MV SR ŠA Banská Bystrica, p. Banská Bystrica, Ministerstvo národnej obrany, Generálny štáb – org. Odd. Čj. 55229/org. N. O., Banská Bystrica – žiadosť o ponechaní peš. pluku č. 16, f. Magistrát Banská Bystrica 1850 – 1922, sign. 6/1920, šk. 535.

⁷⁷ VHA Bratislava, VD 10, Kronika za rok 1930, f. VD 10, šk. 1.

⁷⁸ VHA Bratislava, VD 10, Kronika za rok 1930, ref. 77.

⁷⁹ VHA Bratislava, Velitelství 10. divise, Čj. 6237, Věc: Položení základního kamene k pomníku padlým v Badíně u Banské Bystrice, hlášení programu, f. VD 10 Banská Bystrica, šk. 2.

⁸⁰ Bližšie pozri: *Šepkár* (Nápověda), 1, 1927, č. 4, s. 2, 11, 14.

čovaním posledne menovanej hry časopis uviedol, že „... veľká výpravná starosvetská revue o 26 obrazoch sa prevedie podľa starej obľúbenej Nestroyovej frašky v dňoch 12. – 19. novembra. – Účinkuje veľký orchester hudby peš. pluku 26. Réžia Sedmík.⁸¹ Revue táto bude pre Banskú Bystricu veľkým prekvapením a bude prevedené všetko, čo možno v Banskej Bystrici podniknúť. Môžeme vopred prezradiť, že výprava bude veľmi pekná a že už mesiac členovia Divadelného združenia usilovne pracujú, aby príjemne prekvapili obecenstvo. V revue vystupuje i vlastná tanečná skupina. Záznamy na miesta prijíma už teraz predpredaj.“⁸² Hoci tento časopis v roku 1928, po siedmich vydaných číslach zanikol, predstavuje pomerne zaujímavý zdroj informácií o tejto pozoruhodnej spolupráci.

Príslušníci miestnej vojenskej posádky, najmä gážísti, sa zapájali do aktivít miestneho ochotníckeho divadelníctva aj v 30. rokoch 20. storočia.

Ak spomínane hudbu pešieho pluku 26, tá vystupovala na verejných priestranstvách pri príležitosti štátnych sviatkov a iných významných jubileí, ako sme to už naznačili. Ku kapelníkom vojenskej posádkovej hudby v meste v sledovanom období patrili napríklad Bedřich Holeček, Václav Novotný alebo Emanuel Kaláb.⁸³ Príslušníci pluku dokonca postavili kvôli hudobnej produkcii aj altánok v mestskom parku, pričom materiál naň dodalo mesto.⁸⁴

V celom sledovanom období zodpovedné orgány armády dbali na vystupovanie smerom navonok k civilnému sektoru, teda na reprezentáciu armády. Zaujímavé sú tak niektoré ďalšie frapantné prípady, ktoré sa odohrali na verejnosti, resp. vo vzťahu k nej a ktoré boli riešené disciplinárne. Napríklad 21. novembra 1926 na Hornom námestí (dnes Námestie Štefana Moyzesa – pozn. P. Ch.), neďaleko od vtedajšieho veliteľstva divízie, za účasti civilných svedkov oslovil rtm. Josef Vodehnal svojho kolegu rtm. Sejkora vulgárnym výrazom.⁸⁵ Bol za to potrestaný písomnou výstrahou a nezapočítaním slúžneho za dobu niekoľkých mesiacov. Obdobný prípad sa na verejnosti stal aj 11. decembra 1929 počas tanečnej zábavy v miestnej sokolovni. Vtedy rtm. Antonín Němec, predtým odmietnutý jednou paňou v tanci, na to podráždené zareagoval tak, že slovné napadol ju a taktiež jej partnera, ktorého dokonca rukou obmedzoval v pohybe. Disciplinárny výbor divízie v rozsudku (písomná výstraha) zdôraznil, že menovaný „...poškodil dobré jméno vojska, neboť jde o jednání nepřístojné a nepřijatelné, které se stalo veřejně před mnoha lidmi“. Na druhej strane poľahčujúcou okolnosťou bolo, že sa obom civilným osobám pred svedkami ospravedlnil.

⁸¹ Ide o kapitána konceptnej služby Mariana Sedmíka, ktorý od augusta 1924 pôsobil ako dôstojník na posádkovom veliteľstve v Banskej Bystrici, pričom požíval dôveru viacerých nadriadených, vrátane generála Eduarda Kadleca. Do konca novembra 1927 tento dôstojník spreneveril viac ako 60 000 Kčs, pričom ich utrácal na vlastné účely (cesty do Tatier, ženská spoločnosť, nákupy drahých šiat a iných módných doplnkov, materiálne zabezpečovanie vlastných koníčekov atď.). Dobrým príkladom jeho iracionálneho vzťahu k financiám je aj fakt, že služobnú cestu z Banskej Bystrice do Harmanca v zime absolvoval na saniach za poplatok 50 Kčs, hoci cesta vlakom by ho stála niekoľko halierov. Je zaujímavé, že jeden z jeho kolegov v divadelnom združení (rotmajster Petule), si na ňom pred odhalením kauzy nič zvláštneho nevšimol. V júli 1928 Divízny súd v Banskej Bystrici vymeral Marianovi Sedmíkovi trest dva roky ťažkého žalára. VHA Bratislava, prípad Marian Sedmík, Divisní soud v Banské Bystrici Dtr. 449/27 Jménem republiky..., f. Divisní soud Banská Bystrica, šk. 1.

⁸² Bližšie pozri: Šepkár (Nápověda), roč. 1, 1927, č. 4, s. 14.

⁸³ Bližšie pozri: BÁRDIOVÁ, ref. 1, s. 401-410.

⁸⁴ BÁRDIOVÁ, ref. 1, s. 399.

⁸⁵ VHA Bratislava, Kárný výbor 10. peší divise, Kd Čj. 11/1927 15., f. Kárný výbor 10. d. 1933, šk. 2.

Navyše, disciplinárny výbor čin všeobecne charakterizoval, že zrejme ide o „...*poklesek uraženého, nakvašeného mláďa*“.⁸⁶ Tieto dva prípady, ktoré sme zámerne vyzdvihli, v porovnaní s 19. storočím, dobre interpretujú aj zmenu vo vnímaní vojenskej cti, teda fakt, že sa už žiaden vojenský súboj v období po číne medzi zainteresovanými osobami neodohral.

Mobilizácia československej armády v septembri 1938 prebehla vzhľadom na hospodárstvo Banskej Bystrice v podstate bez problémov. V dôsledku predchádzajúceho dostatočného sústredenia rôznych komodít v obchodoch a taktiež určeného, limitovaného množstva kupovaného tovaru na osobu nenastala žiadna ich frapantná absencia. Nedostatok benzínu bol zas ihneď vyriešený vytvorením autokolóny VII. zboru, ktorá „*stačila dovážať zásoby všetkého druhu aj benzínu*“.⁸⁷

Armáda mala v Banskej Bystrici vplyv aj na národnostnú a politickú situáciu a zároveň sama bola priestorom, kde ku konfrontácii politických názorov a národnostnej príslušnosti dochádzalo. Prejavovalo sa to už v období prevratu, vojny s Maďarskou republikou rád a takisto neskôr. Vojenské spravodajské orgány napríklad pozorne sledovali akékoľvek prejavy komunistickej agitácie pri vojsku. Napríklad v hlásení o situácii práporov I/25 (Banská Bystrica) a III/25 (Zvolen) z apríla 1921 sa navrhuje, aby boli vojaci komunistického zmýšľania prevelení do Čiech „*ku spoľahlivým jednotkám*“.⁸⁸

Vzhľadom na aktivity komunistickej strany v Banskej Bystrici, resp. prezenčne slúžiacich vojakov – komunistov stojí za pozornosť udalosť, ktorá sa stala v roku 1932. 6. novembra 1932 bola na mestských kasárňach pešieho pluku 26 vyvesená červená zástava. Nasledujúceho dňa 7. novembra 1932 bola rovnaká zástava vztýčená aj na stĺp elektrického vedenia pred kasárňami tohto útvaru v Radvani.⁸⁹ Na tejto udalosti, ktorá je výnimočná sama osebe, je zaujímavých niekoľko ďalších skutočností. Napríklad, že ju z rôznych uhlov pohľadu uviedli viaceré periodiká dokonca v Čechách. Ďalej je zaujímavé, že o takúto „popularitu“ mesta v tlači sa s najväčšou pravdepodobnosťou pričínil niektorý dôstojník pluku, ktorý tým sledoval vlastné, utilitárne ciele.⁹⁰ Ak sa zameriame na samotnú realizáciu činu, o jeho plánovaní sa diskutovalo už 30. októbra 1932 v Robotníckom dome. Spravodajskí dôstojníci pluku zároveň pri vyšetrowaní činu došli k záveru, že vojenskou osobou, ktorá vyvesila červenú zástavu na mestských kasárňach, bol voj. Michal Skála, ktorý zaň dostal odmenu 20 Kčs.⁹¹

Ďalším prípadom, o ktorý sa dokonca zaujímal aj Okresný úrad v Banskej Bystrici, bola kauza interbrigadistu Viliama Petrika zo Slovenskej Ľupče, ktorý padol v Španielsku v roku 1937.⁹²

⁸⁶ VHA Bratislava, Kárný výbor 10. peší divise, Kd Čj. 1/30 dův., f. Kárný výbor 10. d. 1933, šk. 2.

⁸⁷ MV SR ŠA Banská Bystrica, p. Banská Bystrica, 165/1939 prez. Predmet: Zásobovanie obyvateľstva za mobilizácie, K č. j. : 158/dův./1938. f. Okresný úrad Banská Bystrica, sign. 165/39-prez., šk. 105.

⁸⁸ VHA Bratislava, Velitelství 10. peší divise, 27471/zprav, f. ZVV Bratislava 1921, šk. 8.

⁸⁹ VÚA-VHA Praha, Kasárna ppl. 26 v B. Bystrici – rudé prapory, f. MNO Prez., sign. 59-3-28, šk. 10 365. Pozri takisto: ČAPLOVIČ, M. *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2001, s. 48. ISBN 80-88842-51-4.

⁹⁰ VÚA-VHA Praha, Kasárna ppl. 26 v B. Bystrici – rudé prapory, f. MNO Prez., sign. 59-3-28, šk. 10 365.

⁹¹ VÚA-VHA Praha, Kasárna ppl. 26 v B. Bystrici – rudé prapory, ref. 90.

⁹² Viliam Petrik (1907). Odvodový ročník 1927, kmeňový útvar – peší pluk 25. Počas vojenskej prezenčnej služby niekoľkokrát trestaný. 28. novembra 1936 odišiel do Španielska, kde 28. februára 1937 zahynul pri bombardovaní v lokalite Porcuno, front Jaen – juh. VHA Bratislava, K č. j. 473/938, f. Divisní soud Banská Bystrica 1938, šk. 23.; VÚA – VHA Praha, Sdružení čs. dobrovolníků ze Španělska, Prověřovací komise, Č. j.: 579/1948, f. 32, jedn. č. 537, Viliam Petrik. Pozri takisto: Vojenské dějiny Československa, III. díl (1918 – 1939). Praha : Naše vojsko 1987, s. 365.

Národnosť a politické presvedčenie konkrétnych vojenských a civilných osôb Banskej Bystrice vzrastali v súvislosti s postupným zhoršovaním medzinárodného postavenia Československej republiky v druhej polovici 30. rokov 20. storočia.

Z hľadiska nepriateľskej vojenskej špionáže v Banskej Bystrici v sledovanom období je rozhodne najzaujímavejší prípad štábného rotmajstra pešieho pluku 26 Pavla Czikoru. Zatknutím maďarského agenta Nándora Skarupinszkého 18. júla 1936, ďalej istého holiča z Národnej ulice v Banskej Bystrici v rovnaký deň a napokon aj Pavla Czikoru 27. júla 1936, sa začal vojenským spravodajským orgánom postupne odkrývať celý prípad. 3. augusta 1936 bol Czikora vyšetrovaný príslušníkmi 2. spravodajského oddelenia hlavného štábu v Prahe, vrátane podplukovníka Františka Moravca.⁹³ Vo svojej výpovedi vtedy priznal, že dvom spomínaným agentom prezradil napríklad viaceré informácie o dislokácii automobilovej roty v Kráľovej, údaje o personálnych počtoch, výzbroji a materiálnom zabezpečení četníctva v meste alebo o umiestnení vojenských skladov. Ďalej sa priznal k tomu, že odovzdal Skarupinszkému služobný predpis Sm – 86. Za tieto informácie prevzal finančnú hotovosť 400 Kčs. Je zaujímavé, že sa s agentmi stretával napríklad v hostinci Tscherni alebo v parku v Národnej ulici. Rozsudok v spomínanom prípade nad Pavlom Czikorom nakoniec nebol vynesený, pretože za predbežne nezistených okolností 10. augusta 1936 zomrel.⁹⁴

2. spravodajské oddelenie banskobystrickej 10. divízie ďalej venovalo v roku 1938 zvýšenú pozornosť aj osobe mjr. just. Bedřicha Wirtha. Vojenským spravodajcom napríklad neuniklo, že tento dôstojník, bývajúcí v podnájme v kaštieli v Kráľovej, počúval spolu s ďalšími civilnými osobami – priaznivcami nacistického režimu – ríšsky rozhlas.⁹⁵ Okrem toho preverovali aj jeho kontakty s majiteľom kaštieľa Júliusom Badinym.⁹⁶

Československí vojenski spravodajcovia vypočúvali a preverovali koncom 30. rokov v Banskej Bystrici aj ďalšie vojenské osoby i civilné osoby, ktoré mohli získať informácie vojenského charakteru a poskytnúť ich protivníkovi.⁹⁷

Napriek tomu, že Hlinkova garda (HG) v prvých mesiacoch svojej existencie v Banskej Bystrici mala určité sympatie aj u prezenčne slúžiacich vojakov,⁹⁸ v neskoršom období a po vzniku Slovenského štátu sa prejavovala medzi Hlinkovou gardou a armádou najmä disproporciami a vzájomná rivalita.

⁹³ VHA Bratislava, Protokol sepsaný dne 3. srpna 1936 v kanceláři 2. odd. hl. štábu s Pavlem Czikorou, štábním rtm. pěchoty, pěš. pl. 26, účtнім 3. pol. Roty, f. Divisní soud Banská Bystrica 1936, šk. 13.

⁹⁴ VÚA – VHA Praha, Kmenový list Pavel Czikora.

⁹⁵ VHA Bratislava, Dodatek k čj. 48159 Dův. /2. odděl. 1938 ze dne 19. srpna 1938, f. VZ VII, šk. 108.

⁹⁶ VHA Bratislava, Velitelství 10. divise, Čj. 17632 Taj./ 2. odděl. 1938, Wirth Bedřich, mjr. just., šetření, f. VZ VII, šk. 108.

⁹⁷ Například spravodajsky preverovali aj istú barovú tanečnicu, ktorá sa v októbri 1937 pristáhovala zo Zvolena do Banskej Bystrice a bola podozrivá zo špionáže v prospech nacistického Nemecka. VHA Bratislava, Četnická stanica Ban. Bystrica, okres Banská Bystrica, Čís. jedn. 1105 dův. /1937, f. VD 10 Banská Bystrica, šk. 1.

⁹⁸ Například 17. novembra 1938 po tom, čo bolo viacero prezenčne slúžiacich vojakov zadržaných v meste v tzv. zakázaných zábavných miestnostiach (Szende, Boccaccio a iné), došlo k incidentu medzi veliteľom hliadky asistenčnej roty a príslušníkom HG. Diskusia na ulici medzi zúčastnenými vyvolala prejavy sympatií niektorých zadržaných vojakov k HG. VHA Bratislava, Pěší pluk 26 Náhradní prapor, Čj: 16 009/zprav. dův 1938, Věc: Incident vyvolaný HG, f. Divisní soud Banská Bystrica 1938, šk. 21.

V posledných troch mesiacoch existencie Československej republiky sa táto animozita vystupňovala. Napríklad v priebehu februára 1939 boli zaregistrované, okrem iného, tri prípady, keď príslušníci Hlinkovej gardy prejavili odpor voči noseniu sokolského odznaku Čechmi. V dvoch prípadoch išlo o ženy, v treťom prípade išlo o škpt. just. Dr. V. Wackershausera. Ten bol 12. februára 1939 v Národnej ulici dvoma príslušníkmi HG vyzvaný, aby si z kabáta sňal takýto odznak.⁹⁹

Rekapitulujúc uvedenú problematiku môžeme najprv všeobecne uviesť, že vojenský význam Banskej Bystrice v období Československej republiky 1918 – 1939 v porovnaní s predchádzajúcim obdobím rakúsko-uhorskej monarchie všeobecne vzrástol. Ak v ére dualizmu bolo v Banskej Bystrici umiestnené veliteľstvo pluku, respektíve nanajvyšší brigády, k 1. septembru 1938 tu už sídlilo veliteľstvo zboru. Konkrétnym zhmotnením týchto organizačných zmien bola vzhľadom na urbanizmus mesta predovšetkým novostavba veliteľstva VII. zboru postavená ad hoc.

Z analýzy predmetnej problematiky ďalej vyplýva, že mesto samotné vychádzalo československej armáde všemožne v ústrety a usilovalo sa jej jednotky „na svojej pôde“ za každú cenu udržať. Bolo preto ochotné realizovať aj komplikované a riskantné finančné operácie. Na druhej strane sa napriek mnohým snahám celé medzivojnové obdobie nepodarilo uspokojivo vyriešiť pálčivú otázku ubytovania vojenských osôb. Dočasné umiestnenie vojakov a vojenských orgánov v civilných budovách (reálne gymnázium, kovorobná škola, justičná budova tzv. sédria, kúpeľná budova na Sliači atď.) sa ukázalo ako krátkodobé a v niektorých prípadoch dokonca ako úplne kontraproduktívne riešenie.

Gážisti československej armády mali v spoločnosti Banskej Bystrice stabilné a čestné miesto. Napriek tomu, že sa vyskytli aj odmietavé a vulgárne reakcie na činnosť československej armády (napríklad v súvislosti s používaním češtiny ako veliaceho jazyka),¹⁰⁰ v rámci interakcie armády a civilného sektoru prevládali pozitíva. Vyplývalo to, okrem iného, aj z práce na poli kultúrnom, spoločenskom a športovom, ktorú pre mesto viacerí vojenski gážisti vykonali.

V porovnaní s nimi sa, vo vzťahu k mestu, v inej situácii nachádzali prezenčne slúžiaci vojaci. Tí mesto vnímali najmä cez prizmu svojich služobných povinností, absencie aktivít, na ktoré boli z „civilu“ zvyknutí, výšky slúžneho atď.¹⁰¹

Podiel československej armády na realizácii mnohých spoločenských, kultúrnych a športových podujatí v meste znamenal zintenzívnenie kontaktov s civilným sektorom v takej miere, ako to predtým v období rakúsko-uhorskej monarchie nebolo.

⁹⁹ VHA Bratislava, Velitelství VII. sboru. č. j. 91 091 dův. 2. odděl. 1939. Věc: Hlinkovy gardy – zárok proti nošení sokolského odznaku, f. 53, šk. 12.

¹⁰⁰ 29. januára 1931, počas nočného cvičenia technickej roty pešieho pluku 26 v priestore Tajov – Podlavice, došlo k incidentu medzi dôstojníkom tejto jednotky npor. Štefanom Pohrancom a istým civilným občanom z Podlavíc. Civilista idúci na saniach najprv vulgárne vyzýval tohto dôstojníka, aby sa s jednotkou vystúpil z ťažko priedhodnej, snehom zaviatej cesty. O niečo neskôr, keď sa niektorí vojaci tejto roty po súhlase svojho veliteľa občerstvovali v priestoroch hostinca v Podlaviciach, tu došlo k opätovnému vulgárnemu slovnému napadnutiu npor. Š. Pohranca, a to tým istým civilistom. Je zaujímavé, že generál Eduard Kadlec po oboznámení sa s prípadom nariadil viesť voči npor. Š. Pohrancovi disciplinárne konanie, keďže preukázal „...naprotý nedostatok stavovského a veliteľského vedomí a vojácké hrdosť...“. VHA Bratislava, Opis spisu, Velitelství 10. pěší divise, Čj. 4412/1. osob. dův. 1931, Věc: Pohranc Štěpán, npor. p. pl. 26. – kárné řízení, f. ZVV Bratislava 1931, šk. 109.

¹⁰¹ Reálne to dokladajú viaceré listy a pohľadnice vojakov prezenčnej služby, v ktorých sa svojim príbuzným a známym sťažovali na nedostatky. Napríklad jeden z vojakov svojej matke v pohľadnici napísal: „Jsem v Banské Bystrici, na manévry jsem nešel, ale omnoho to lepší není, neb jsem každý druhý den ve službě. Chodíme na strážě taky až hodinu cesty. Málo se vyspim, tak se zde špatně spravim.“ Pohľadnica vojaka prezenčnej služby z roku 1922 adresovaná A. L. Dokument v zbierke autora.

Hoci sa niektorí dôstojníci československej armády – Česi s Banskou Bystricou nezžili a túžobne očakávali prevelenie,¹⁰² mnohí z nich odchádzali po rozpade Česko-Slovenska v marci 1939 aj s tým vedomím, že pre rozvoj mestskej spoločnosti v Banskej Bystrici nezištne veľa vykonali.

P. CHORVÁT: DIE TSCHECHOSLOWAKISCHE ARMEE UND DIE STADTGESELLSCHAFT IN BANSKÁ BYSTRICA IN DEN JAHREN 1918 – 1939 (GRUNDRISS EINER PROBLEMATIK)

In der vorliegenden Studie richtet sich die Aufmerksamkeit auf die vier miteinander verknüpften thematischen Bereiche:

1. Ausbau von Kasernen und Urbanismus,
2. Armee und das gesellschaftliche, bzw. kulturelle Leben der Stadt,
3. Armee und die Wirtschaft der Stadt,
4. Das Einwirken der Garnison auf die politische und nationale Lage in der Stadt.

Im Rahmen der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1939) wurde Banská Bystrica zum politischen, kulturellen und Bildungszentrum für die das Gebiet der fast gesamten mittleren Slowakei. Gleichzeitig gewann die Stadt aufgrund der starken und zahlreichen Besetzung der Tschechoslowakischen Armee eine große militärische Bedeutung.

Der Autor der vorliegenden Studie richtet seine Aufmerksamkeit u. a. auf den mit dem Urbanismus eng zusammenhängenden Ausbau von Militäranlagen und –objekten der Tschechoslowakischen Armee in der Stadt. Der Sitz der Kommandantur des VII. Armeekorps wurde ad hoc erbaut als Folge der zunehmenden militärischen Bedeutung von Banská Bystrica in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Trotzdem ist es nicht gelungen, die in der Zwischenkriegszeit brennende Frage der Unterbringung des Armeepersonals zu lösen.

Angesichts des gesellschaftlichen und kulturellen Lebens der Stadt im verfolgten Zeitraum führt der Autor mehrere Veranstaltungen auf, an deren Organisation die Tschechoslowakische Armee beteiligt war. Ausführlicher interpretiert werden z. B. Theatervorführungen, Auftritte der Militärmusikkörper, Sportrennen usw. Die Studie befasst sich auch mit dem Angebot und Möglichkeiten an Freizeitaktivitäten für die Offiziere und Feldweibel der Tschechoslowakischen Armee in der Stadt.

Thematisiert werden des Weiteren die wirtschaftliche und ökonomische Lage der Stadt im engen Bezug auf die Armee. Es wird betont, dass sich die Stadtverwaltung völlig bewusst war über die Bedeutung der Anwesenheit der Armeebesatzung in der Stadt und den daraus resultierenden wirtschaftlichen Vorteile, und diebezüglich keine Anstrengungen scheute, um die Garnison in der Stadt zu halten; sie war auch zu mehreren komplizierten und aus finanzieller Hinsicht riskanten Unternehmen bereit.

Die örtliche Garnison stellte im ganzen verfolgten Zeitraum eine Plattform dar, in der es zum Austausch von politischen Meinungen und konkreten politischen Ausdrücken von Armeegehörigen unterschiedlicher Nationalitäten kam.

Abschließend stellt der Autor fest, dass die zwanzigjährige Wirkung der Tschechoslowakischen Armee in der Stadt eine eindeutige Bereicherung mit sich brachte für das gesellschaftliche, kulturelle und sportliche Leben der Stadt und zur Intensivierung der Kontakte mit dem Zivilsektor führte in einem vorher, zu Zeiten der österreichisch-ungarischen k. u. k. Monarchie nie da gewesenen Ausmaß.

¹⁰² Jeden z dôstojníkov operačného oddelenia 2. československej pešej divízie, evidentne nadväzujúci intímny kontakt s istou slečnou v Čechách, na margo toho takmer melancholicky konštatoval: „Dnes a včera bylo krásně, jako na jaře. Ach, lépe bude, až jaro přijde. Nezastihne mne již na Sl. (Slovensku – pozn. P. Ch.). Užil jsem zde jednoho jara a po druhém netoužím“. List poľnej pošty dôstojníka 2. československej pešej divízie slečne A. K. z 19. 1. 1920. Dokument v zbierke autora.

„KONSOLIDÁCIA POMEROV“ V TECHNICKOM UČILIŠTI V LIPTOVSKOM MIKULÁŠI V ROKOCH 1968 – 1971

JANA TULKISOVÁ

TULKISOVÁ, J.: „Consolidation” of Situation at the Technical Secondary School in Liptovský Mikuláš (1968 – 1970). *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 50-74, Bratislava.

The study deals with development at the Technical Secondary School in Liptovský Mikuláš after invasion of the troops of the five Warsaw Pact countries in Czechoslovakia of August 1968. In the study, the author states that several, especially younger members of the school reacted positively to the political development in Czechoslovakia in the period of so called Prague Spring. However, this was interrupted by the military intervention of the Warsaw Pact on August 21st, 1968, perceived by them as infringement of state sovereignty. In spite of the fact that in early November of 1968, the opponents of August invasion comprised the majority of the Technical school members, there were a few, especially older members of the Communist Party, who did not denounce the intervention. After the November General Assembly of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in 1968, the power of reformist communists started to decline, followed by gradual prevalence of the new normalisation direction of the Communist Party, lead by G. Husák. The subsequent internal political development in Czechoslovakia, characterized by elimination of democratization elements was also reflected in the situation at the Technical School. In the study, the author accentuates mapping of the so called normalization process under the school conditions with particular regard to enforcement of the new Communist Party leadership political line at the individual departments of the school and gradual removal (liquidation) of the “Prague Spring” democratization elements. Some of the information provided in the entry has a broader, all-army dimension.

Military History. Slovakia. Technical Secondary School in Liptovský Mikuláš in 1968 – 1970.

Vstup vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy na územie Československej socialistickej republiky (ČSSR) v auguste 1968 zasiahol do všetkých oblastí života spoločnosti. Zvláštnu pozornosť venovalo sovietske vedenie Československej ľudovej armáde (ČSLA), od ktorej v Moskve pôvodne očakávali, že pomôže v štáte posilniť totalitný charakter režimu. Keďže sa však ukázalo, že československá armáda sa ako celok postavila

aj po invázii na stranu svojej vlády, stal sa z nej jeden z prvých terčov normalizačných zásahov.¹ V tejto súvislosti by nemalo ostávať na okraji záujmu historiografie ani samotné vojenské školstvo,² ktoré predstavovalo dôležitý interaktívny politický nástroj na výchovu vojenských kádrov schopných plniť úlohy armády v súlade s vojenskou politikou KSČ.

Po augustovej intervencii nastalo v Československu prechodné obdobie, na ktorého začiatku bol naoktrojovaný podpis Moskovského protokolu z 26. augusta 1968 a ktoré sa skončilo prijatím dokumentu „Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“ na zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) v decembri 1970, respektíve XIV. zjazdom KSČ v máji 1971.³ Akceptovaním moskovského diktátu československými reprezentantmi sa Sovietskom otvorila možnosť ovplyvňovať politický vývoj v Československu, takže nasledujúce obdobie sa adekvátne tomu vyznačovalo proklamovanou snahou sovietskej strany „normalizovať“⁴ pomery v ČSSR, ktoré boli z jej pohľadu narušené predchádzajúcim demokratizačným procesom, známym ako Pražská, resp. Československá jar. Sovietski postupne dosahovali čiastkové víťazstvá – legalizáciou pobytu sovietskych vojsk v Československu, ovplyvňovaním novembrového zasadania ÚV KSČ, nahradením Alexandra Dubčeka vo vedení KSČ Gustávom Husákom a pod. Sovietske chápanie procesu normalizácie postupne akceptovali širšie kruhy komunistickej strany v Československu, obzvlášť po kampani výmeny straníckych legitímácií v roku 1970, ktorá predstavovala v tomto období jeden zo zlomových zásahov do vývoja armády. Dôkazom toho, že sovietska strana považovala proces normalizácie v ČSSR na jar 1971 za úspešne ukončený (aspoň formálne), bol jej súhlas s konaním XIV. zjazdu KSČ v máji 1971, ktorý mal byť podľa Moskovského protokolu usporiadaný až po dosiahnutí normalizácie v krajine.⁵

V príspevku chcem ukázať, ako sa premietol tento normalizačný proces do vývoja Technického učilišťa (ďalej TU) v Liptovskom Mikuláši. Zamerala som sa najmä na obdobie od vstupu vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR, na jeho dôsledky a postupné upevňovanie totalitného režimu v podmienkach školy v školskom roku 1968/69 a 1969/70. Koniec škol-

¹ CHRASTIL, Silvestr. *Normalizace československé armády na počátku 70. let*. Brno 2002, s. 6-7, ISBN 80-85960-42-7.

² K problematike vojenského školstva v Československu v rokoch 1968 – 1970 pozri CHRASTIL, Silvestr. Proměny vojenského školství na přelomu 60. a 70. let. In *Sborník Vojenské akademie v Brně* (ďalej *Sborník VA Brno*), Rada C – D, 2000, č. 1, s. 27-35. Téma sa venoval v nepublikovanej rigoróznjej práci tiež M. Nytra, ktorý sa sústredil predovšetkým na oblasť stranícko-politickej práce na vojenských školách. NYTRA, Miloslav. *K některým problémům realizace linie XIII. sjezdu KSČ v podmínkách vojenského školství (1966 – 1969)*. Rigorózní práce. Vojenská akademie Antonína Zápotockého – Vojensko-politická fakulta. Bratislava 1971. Vojenský historický archiv (ďalej VHA) Bratislava, fond (ďalej f.) Zbierka vojenskohistorických prác, ŠZ VI A – 864.

³ Pozri CHRASTIL, ref. 1, s. 16-17.

⁴ K vysvetleniu termínu „normalizácia“, ktorý účelovo zaviedli sovietski politici v roku 1968, pozri CHRASTIL, ref. 1, s. 10-18. Pojmy „normalizovať“, „normalizačný proces“ a pod. používam v práci v súvislosti so snahami sovietskeho vedenia na prelome 60. a 70. rokov opätovne prispôbiť spoločenský systém v ČSSR sovietskemu modelu. Naproti tomu sa všeobecne v spoločnosti s pojmom „obdobie normalizácie“ tradične spája obdobie existencie opätovne nastoleného totalitného režimu v rokoch 1969 – 1989. Stotožňujem sa so stanoviskom Chrastila, ktorý toto označenie pokladá za zjednodušujúce. Za vhodnejšie považujem členiť toto obdobie (podľa návrhu Chrastila) na obdobie normalizácie (1968 – 1971) a obdobie znormalizovanej spoločnosti (1971 – 1989). Tamže, s. 17.

⁵ CHRASTIL, ref. 1, s. 15-17.

ského roka 1969/70 považujem z hľadiska normalizácie pomerov v TU za zlomový, pretože sa zároveň prelínal s ukončením hlavnej vlny stranických pohovorov, a tým aj čistiek v radoch KSČ v učilišti. Za formálne ukončenie normalizačného procesu na úrovni učilišťa možno považovať VII. učilištnú konferenciu KSČ v TU v apríli 1971, ktorá sa konala v rámci príprav komunistov na blížiaci sa XIV. zjazd KSČ.

V historiografii k dejinám vojenských škôl v ČSSR na prelome 60. a 70. rokov sa pozornosť prednostne venuje daniu na vysokých školách, a osobitne Vojenskej akadémii Antonína Zápotockého v Brne, ako aj Vojenskej politickej akadémii v Prahe.⁶ Postupné mapovanie pomerov na jednotlivých vojenských školách v Československu, resp. na území dnešného Slovenska v tomto období, by v budúcnosti umožnilo urobiť komparáciu vývoja na vojenských školách, hľadať podobnosť, ale i rozdiely, čím by sa prehĺbilo poznanie o procese normalizácie v tejto osobitnej oblasti vojenských dejín Slovenska.

Predmetom štúdie je vývoj na jednej z vojenských škôl na Slovensku – v TU v Liptovskom Mikuláši. O situácii v učilišti v rokoch 1968 – 1971 sa stručne zmieňuje vojenský historik Oldřich Vaněk v publikácii *Vojsko v Liptove* (1993). Vaněk v práci uviedol: „*Posledná etapa existencie Technického učilišťa, začatá 1. 9. 1967 už podľa ‚Nového systému prípravy kádrov v ČSLA‘, bola pochopiteľne poznamenaná vývojom v KSČ a celej spoločnosti, najmä po vstupe vojsk piatich armád Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska v auguste 1968. Z hľadiska fungovania školy nedošlo k extrémnym situáciám, najvýpuklejšie negatívne tendencie sa podarilo eliminovať. A tak aj v roku 1968 boli vyradené stanovené počty dôstojníkov, nedošlo k vážnemu narušeniu chodu služby a režimu práce v TU, bol pripravený a začatý ďalší beh VSOŠER*“.⁷ Z textu však nie je celkom jasné, čo historik presne myslel pod zmienkami „negatívnymi tendenciami“. K dopadu normalizačných čistiek v učilišti Vaněk konštatuje: „*Následný proces normalizácie sa prejavil okrem iného tým, že 39 vojakom z povolania bolo odobrané členstvo v KSČ (8 bolo zo strany vylúčených a 31 bolo členstvo zrušené), a zvýraznil sa vojensko-politický charakter školy. V tom zmysle bol upravený aj profil absolventa.*“ A napokon sa autor ešte dotkol i zmien v organizačnej štruktúre učilišťa, ktoré nastali pod vplyvom politických udalostí v školskom roku 1970/71.⁸ Vojenskému školstvu v Liptovskom Mikuláši sa venovala i Pavlína Adamíková. Údaje o TU v sledovanom období však v podstate preberá len z vyššie citovanej publikácie.⁹

Pri spracovaní problematiky som informácie čerpala z denných a tajných rozkazov veliteľa TU, zo spisovej dokumentácie učilišťa, ako i z dokumentov orgánov Ministerstva národnej obrany (MNO) v Prahe. Pri práci som narážala na problém torzovitého zachovania prameňov, najmä pokiaľ ide o spisy učilišťa uložené vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave a vo Vojenskom archíve v Tnave. Zároveň treba upozorniť na skutočnosť,

⁶ VONDRÁŠEK, Václav. Vojenská akademie v Brně a počátky „normalizace“. In *Sborník VA Brno, Řada C – D*, 1998, č. 2, s. 27-39; CHRASTIL, Silvestr. Vojenská akademie v Brně a tzv. „memorandum“ z roku 1968. In *Sborník VA Brno, Řada C – D*, 1997, č. 2, s. 27-32; VONDRÁŠEK, Václav – CHRASTIL, Silvestr – MARKEL, Martin. *Dějiny Vojenské akademie v Brně 1951 – 2001*. Praha 2001, s. 101-124. ISBN 80-7278-114-6; PEŠEK, Jan. Působení Vojenské politické akademie K. Gottwalda v Praze koncem 60. let a příčiny její likvidace v roce 1969. In *Věda, armáda, společnost*, 1990, roč. I, č. 1, s. 3-22.

⁷ Vojenská stredná odborná škola elektrotechnická – rádiolokačná (VSOŠER).

⁸ VANĚK, Oldřich. *Vojsko v Liptove*. Liptovský Mikuláš 1993, s. 97-101. ISBN 005943.

⁹ ADAMÍKOVÁ, Pavlína. *História vojenského vysokoškolského vzdelávania v Liptove*. Liptovský Mikuláš 2011, s. 14.

že skúmaný archívny materiál pochádzajúci z činnosti velenia TU a organizácií, ktoré v učilišti pôsobili, je výrazne poznamenaný vtedajšou politickou situáciou, keď sa v ČSSR postupne chopili moci zástancovia normalizačného kurzu. Funkcionári učilišťa boli navyše viac-menej nútení vyjadrovať sa v oficiálnych dokumentoch slovníkom charakteristickým pre obdobie socializmu, ako sa od nich z príslušných nadradených miest očakávalo. Keďže však pramene inej proveniencie nie sú k dispozícii, predstavujú tieto dokumenty napriek uvedeným nedostatkom dôležitý prameň.

Predchodcom TU v Liptovskom Mikuláši bolo Letecké technické učilište, ktoré vzniklo v roku 1949.¹⁰ Zavádzanie raketových prostriedkov do výzbroje ČSĽA koncom 50. rokov sa odrazilo v októbri 1959 v jeho reorganizácii a premenovaní na Učilište zvláštnych prostriedkov, ktoré bolo už vo februári 1960 opätovne premenované, tentoraz na Technické učilište.¹¹ V roku 1963 získalo učilište štatút podnikového inštitútu s trojročným štúdiom,¹² pričom po úspešnom ukončení štúdia sa absolventom udeľovala hodnosť poručík. TU pripravovalo veliteľov a technikov pre vojská protivzdušnej obrany štátu (PVOŠ) a vojsko protivzdušnej obrany (PVO). V prvej polovici 60. rokov sa v TU zaviedli tri základné špecializácie – vysokofrekvenčná technika, počítače a automatizácia, a v roku 1965 sem boli prevedené z Vyššieho delostreleckého učilišťa v Martine smery rádiotechnické vojsko (RTV) a rádiolokácia.¹³ Učilište bolo už toho času dislokované v troch kasárenských objektoch – objekt A (Kasáreň pod Hájom v Liptovskom Mikuláši), objekt B (Kasáreň Mokrad') a objekt C (Považská kasáreň v Liptovskom Mikuláši).

Významný dopad na ďalší vývoj TU, resp. vojenského školstva v Československu, malo rozhodnutie Predsedníctva ÚV KSČ z marca 1966 vytvoriť nový systém vzdelávania vojenských profesionálov. Stranícke štruktúry tým sledovali zámer vybudovať kvalitnú armádu, ktorá by mala kvalifikovaných veliteľov schopných zvládnuť nové problémy vyplývajúce z vedecko-technického pokroku. Podľa nového modelu prípravy vojenských profesionálov mali mať všetci budúci dôstojníci vysokoškolské vzdelanie a všetci práporčiaci stredoškolské vzdelanie. Ďalším dôležitým cieľom plánovanej reformy bolo prehĺbiť integráciu vojenského školstva v rámci celoštátnej školskej sústavy, čím sa mala zvýšiť jeho prítťažlivosť pre potenciálnych uchádzačov o štúdium vo vojenských školách.¹⁴

V rámci reformy vojenského školstva vznikla v roku 1967 v štruktúrach učilišťa Vojenská stredná odborná škola elektrotechnická – rádiolokačná (VSOŠER), ktorá mala pre armádu zabezpečiť práporčikov s úplným stredným odborným vzdelaním.¹⁵ Štúdium bolo štvorročné a končilo maturitou. A keďže v budúcnosti mali mať všetci dôstojníci z povolania vysokoškolské vojenské vzdelanie, bola v TU po absolvovaní posledného 3. ročníka poslucháčmi vyššie spomenutého inštitútu (tzn. pôvodného učilišťa) v školskom roku 1968/69 príprava dôstojníkov ukončená.¹⁶

¹⁰ ŠTAIGL, Jan. Vojenské školstvo na Slovensku po roku 1945. In *Zaujíma Vás?*, 1994, č. 3, s. 11.

¹¹ Tamže, s. 14. Pozri tiež VANĚK, ref. 8, s. 84-86.

¹² VANĚK, ref. 8, s. 91.

¹³ Tamže, s. 92-93.

¹⁴ CHRASTIL, ref. 1, s. 134-135; CHRASTIL, ref. 2, s. 18.

¹⁵ ŠTAIGL, ref. 10, s. 15.

¹⁶ V praxi to znamenalo, že v školskom roku 1968/69 prebiehala výučba 1. a 2. ročníka VSOŠER a 3. ročníka inštitútu.

TU bolo súčasťou školskej sústavy ČSSR v pôsobnosti MNO a školským zariadením Správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu (SL a vPVOŠ). Na riadení jeho činnosti sa zároveň podieľala Hlavná politická správa (HPS), ktorá riadila stranícko-politické orgány v TU, a Správa vojenského školstva (SVŠ), ktorá vykonávala dohľad nad vzdelávacou činnosťou. Materiálne, stavebno-ubytovacie, technické a zdravotnícke zabezpečenie učilišťa patrilo do kompetencie veliteľstva Východného vojenského okruhu (VVO), na ktorého území sa nachádzalo. V novom systéme prípravy kádrov, ktorý sa začal realizovať 1. septembra 1967, učilište vychovávalo „*mladé veliteľsko-technické kádre so špeciálnym zameraním pre výkon práporčických funkcií u vojsk PVOŠ /PLRV,¹⁷ RTV/ a u vojska PVO /PLD,¹⁸ RTV/*“. TU pripravovalo podľa zavádzaného modelu absolventov pre vojská PVOŠ – PLRV v špecializáciách: technik vysokofrekvenčného systému, technik nízkofrekvenčného systému a technik automatizovaných systémov; pre vojská PVOŠ – RTV v špecializáciách technik rádiolokátorov všetkých typov, technik zariadenia V-lp¹⁹, operátor rádiotechnickej hlásky (RTH) a smerový dôstojník na veliteľskom stanovišti rádiotechnického práporu; pre vojsko PVO v špecializáciách veliteľ palebnej čaty PLD a technik rádiolokátora P-40 a rádiolokačného výškomeru PRV-9; a pre použitie na spravodajskom oddelení Generálneho štábu v špecializácii technik pre zariadenie prieskumnej rádiotechnickej služby.²⁰ Súčasťou učilišťa bola i Škola pre dôstojníkov v zálohe (ŠDZ). TU navyše poskytovalo Kvalifikačné zdokonaľovacie kurzy (KZK), v ktorých sa preškoľovali vojaci z povolania na novú bojovú techniku, ako aj iné krátkodobé účelové kurzy pre vojakov z povolania.²¹

Stály stav učilišťa tvorili vojaci z povolania, absolventi vojenských katedier vysokých škôl (VKVŠ) a ŠDZ, ako aj občianski pracovníci.²² Podľa tabuliek mierových počtov (TMP) z roku 1967 malo TU predpísaných 409 vojakov základnej služby, ktorí slúžili vo výcvikových a zabezpečovacích jednotkách.²³ Hlavnou úlohou týchto jednotiek bolo zabezpečiť pri výučbe poslucháčov a žiakov učilišťa bezporuchový chod raketovej, rádiolokačnej, delostreleckej a automobilovej techniky.

Demokratizácia československej spoločnosti, ktorá prebiehala už od prvej polovice 60. rokov, neobišla ani armádu. Proreformné myšlienky prenikali do jej radov vďaka postupnému nárastu jej kvalifikovanosti, a tým aj okruhu ľudí, ktorí boli ochotní takéto idey prijímať.²⁴ Ďalším predpokladom pre demokratizáciu samotnej armády bolo zavedenie

¹⁷ Protiletadlové raketové vojsko.

¹⁸ Protiletadlové delostrelectvo.

¹⁹ Automatizovaný systém velenia Vozduch V-lp.

²⁰ VHA Bratislava, f. 1489 – Vysoká vojenská technická škola (ďalej VVTŠ) Liptovský Mikuláš, škatuľa (ďalej šk.) S 5. Muržicov prípis pre MNO/Náčelník Správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu (ďalej SL a vPVOŠ) z 3. 9. 1969, č. j. 005356. Prílohu tvorí Doklad o stave TU z 25. 8. 1969.

²¹ Pozri VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre Hlavnú správu letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu (HSL a vPVOŠ) [K 1. 9. 1969 bola reorganizovaná na Správu letectva a vojsk PVOŠ – (pozn. J. T.)] z [?] augusta 1969, č. j. 05219. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roku 1968/69.

²² Začiatkom septembra 1968 tvorilo stály stav učilišťa 398 vojakov z povolania, 30 absolventov VKVŠ a ŠDZ a 175 občianskych pracovníkov. Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (ďalej VÚA – VHA) Praha, f. MNO 1968 – Hlavná správa pozemných vojsk (ďalej HSPV), 38/1-22, šk. 104. Ďalekopis veliteľa TU pre Správu vojenského školstva (ďalej SVŠ) z 11. 9. 1968.

²³ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre MNO/Náčelník SL a vPVOŠ z 3. 9. 1969, č. j. 005356. Prílohu tvorí Doklad o stave TU z 25. 8. 1969.

²⁴ CHRASTIL, ref. 1, s. 19-20.

volených stranických orgánov do jej štruktúry v 60. rokoch, ktoré sa sčasti zapojili do šírenia reformných myšlienok a ktoré, predovšetkým, následne mohli ovplyvňovať myslenie komunistov v armáde.²⁵ Už v roku 1959 vznikli experimentálne prvé volené stranicko-politické orgány (celoškolské výbory KSC) na vybraných vojenských školách, vrátane TU Liptovský Mikuláš. Vzhľadom na pozitívne skúsenosti boli v nasledujúcom roku zavedené na všetkých vojenských školách v republike (s výnimkou Leteckého učilišťa v Košiciach), a nahradili tak menované politické oddelenia.²⁶ Najvyšším stranickým orgánom na vojenskej škole bol Hlavný výbor KSC (HV KSC), ktorý volil predsedníctvo, vedúceho tajomníka a tajomníkov. Vedúci tajomník mal vo vzťahu k veliteľovi a ostatným príslušníkom školy právomoci zástupcu veliteľa pre veci politické (ZVP).²⁷ V priebehu nasledujúcich rokov boli pri HV KSC ustanovené volené stranické komisie (neskôr kontrolné a revízne komisie – KRK), a v školách s menším počtom členov strany boli zrušené predsedníctva. Zostali pôsobiť len na štyroch školách v republike, vrátane TU.²⁸ Súčasťou normalizačného procesu v ČSSR na prelome 60. a 70. rokov bol opätovný prechod od volených stranických orgánov k menovaným orgánom – Politickým oddeleniam (PO). V TU bol zrušený HV KSC a zároveň vytvorené Politické oddelenie v júli 1969.

Dynamický politický vývoj v ČSSR na jar 1968 rezonoval aj medzi príslušníkmi TU. Manifest *Dva tisíce slov, ktoré patrí dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem*,²⁹ uverejnený v českej tlači koncom júna 1968, vyvolal diskusie i medzi komunistami v učilišti. V tomto dokumente sa o. i. požadovalo urýchlenie demokratizačného procesu v krajine. Tamojší HV KSC i Predsedníctvo Hlavného výboru (P-HV) KSC TU zaujali k článku po diskusiách komunistov v TU nesúhlasné stanovisko. Avšak medzi ľuďmi na pracoviskách i v jednotkách sa objavili určité náznaky sympatií s touto „protistranickou platformou, koncipovanou v článku 2.000 slov, zaměřenou proti květnovému usnesení pléna ÚV KSC³⁰ a vedoucí k oslabení pozic strany i jejího vlivu na řízení pohybu naší společnosti“.³¹

O tom, že osobitne časť mladých príslušníkov učilišťa zastávala proreformný kurz, svedčí ich pasívny, až zmierlivý postoj voči rastu protisovietskych tendencií, ktoré sa objavili najmä v súvislosti s vojenskými cvičeniami armád Varšavskej zmluvy. Tie prebiehali koncom júna 1968 na území republiky, pričom odchod vojsk z územia Československa sa predlžoval až do začiatku augusta.³² Časť príslušníkov TU, najmä tých mladších, kladne reagovala na informácie z tlače, rozhlasových relácií a televízie, ktorými sa v tomto období šírila kampaň za reformu socializmu.³³

²⁵ Tamže, s. 20.

²⁶ NYTRA, ref. 2, s. 85.

²⁷ Tamže, s. 87.

²⁸ Tamže, s. 88.

²⁹ Text manifestu je dostupný na internete: http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slovt.php (28. 1. 2013). Pozri tiež BYSTRICKÝ, Valerián et al. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava 2008. s. 138-139. ISBN 978-80-969782-3-6.

³⁰ Pozri BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 122.

³¹ VÚA – VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany (ďalej MNO) 1969 – Hlavná politická správa (ďalej HPS), 38/1, šk. 70. Správa Politického oddelenia (ďalej PO) TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402/69.

³² BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 133.

³³ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Správa PO TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402/69.

„Bratská pomoc“ piatich štátov Varšavskej zmluvy, ktorej sa dostalo ČSSR v druhej polovici augusta 1968, prišla práve v čase, keď sa chýlili ku koncu letné prázdniny a dovolenky. No napriek tomu sa na vojenských školách – podľa hlásenia SVŠ – v krátkom čase dokázala zhromaždiť väčšina príslušníkov veliteľského a učiteľského zboru, ktorí boli následne oboznámení s Rozkazom ministra národnej obrany (RMNO) č. 01. Minister Dzúr v rozkaze, ktorý vydal v noci z 20. na 21. augusta 1968, vyzýval, aby sa v žiadnom prípade nepoužili proti vstupujúcim vojskám zbrane, pričom sovietskym vojskám sa dokonca mala poskytnúť maximálna pomoc.³⁴ Avšak už zakrátko do škôl prenikla správa, že 21. augusta 1968 schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ výzvu *Všetkému lidu Československej socialistickej republiky*, v ktorej odmietlo akceptovať vojenskú intervenciu štátov Varšavskej zmluvy za oprávnenú.³⁵ Následne zhromaždení príslušníci vojenských škôl reagovali na túto informáciu prijatím rezolúcií, v ktorých odsúdili obsadenie ČSSR.³⁶ Podľa podobného scenára sa vyvíjala situácia aj v TU. Dňa 21. augusta 1968 bola prevažná väčšina stáleho stavu učilišť a na dovolenkách, ktoré mali trvať do 26. augusta. Potom, čo dostalo velenie učilišť a RMNO č. 01, boli zvolaní všetci vedúci funkcionári TU, ktorí neboli na dovolenkách, a prijali sa opatrenia pre zabezpečenie pokoja a poriadku v učilišti i na celom území posádky. Avšak spomenuté prehlásenie P-ÚV KSČ, s ktorým sa stotožnila aj vláda a Národné zhromaždenie ČSSR,³⁷ „pro svoji protichůdnost negativně ovlivnilo nálady ve velení“, ako sa uvádza v správe Politického oddelenia učilišť a z januára 1970. HV KSČ TU, jeho predsedníctvo a KRK vydali v nasledujúcich augustových dňoch niekoľko rezolúcií a uznesení, ktoré myšlienkovito nadväzovali na výzvu Predsedníctva ÚV KSČ z 21. augusta. Konkrétne v stanovisku P-HV KSČ a KRK TU z 22. augusta 1968 sa o. i. uvádzalo: „*Vyslovujeme plnou podporu progresivních sil v ÚV KSČS, jeho predsednictva na čele se soudruhem DUBČEKEM a žádáme jeho okamžité propuštění, a umožnění mu, aby mohl legálně řídit činnost naší strany a jejich vrcholných orgánů v současné situaci a aby bylo zahájeno jednání mimořádného XIV. sjezdu KSČS.*“ V stanovisku sa zároveň dôrazne požadovalo stiahnutie všetkých jednotiek armád štátov Varšavskej zmluvy z územia ČSSR.³⁹

Objekty niektorých vojenských škôl boli po augustovej intervencii priamo obsadené jednotkami „*cudzích vojsk*“. TU síce medzi ne nepatrilo, celková situácia v republike však

³⁴ POVOLNÝ, Daniel. *Vojenské řešení Pražského jara 1968. II. Československá lidová armáda v srpnu 1968*. Praha 2010, s. 11-14, ISBN 978-80-7278-525-4. V rozkaze č. 13 z 22. 8. 1968 minister vyzdvihol správanie veliteľského zboru, ktorý „*svým klidem, rozvahou a pevností velení zabezpečil, že nedošlo k incidentům, které by vedly ke krveprolití*“. Tamže, s. 28.

³⁵ Pozri BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 184.

³⁶ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1968 – HSPV, 38/1-22, šk. 104. MNO/SVŠ – Informace o stavu na vojenských školách 26. 8. 1968, 12.00 hod.

³⁷ Pozri BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 185.

³⁸ V skúmaných dobových dokumentoch sa často používala popri oficiálnej skratke Komunistickej strany Československa „KSČ“ i skratka „KSČS“, a síce obzvlášť po prijatí zákona o česko-slovenskej federácii z 27. 10. 1968. Pri citovaní z prameňov som zachovala tvar použitý v príslušnom origináli.

³⁹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 33 (modrá). Stanovisko P-HV KSČS k súčasnej situácii spojené s obsadením ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy z 22. 8. 1968, 1043/12. V škatuli sa nachádza i spoločné Stanovisko rozšíreného predsedníctva Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Liptovskom Mikuláši a rozšíreného predsedníctva HV KSČ TU z 27. 8. 1968, 1043/13. Ostatné uznesenia a rezolúcie, ktoré prijali stranicko-politické orgány v TU v auguste 1968, sa nepodarilo nájsť. Niektoré rezolúcie, uznesenia a niektoré body týchto uznesení boli zrušené na zasadnutí pléna HV KSČ TU v júli 1969.

napriek tomu poznamenala v učilišti začiatok školského roka. Podľa hlásenia SVŠ z 3. septembra bola narušená bojová pohotovosť tým, že vojaci základnej služby a žiaci ŠDZ „*nevykonali zatiaľ prisahu a nesplnili zákl. strel. úlohy z ručných zbraní*“.⁴⁰ Aká nálada vládla v TU v tomto období, vyjadril jeho veliteľ plk. Ing. Anton Muržic,⁴¹ retrospektívne koncom septembra 1968 pri hodnotení školského roka 1967/68, nasledovnými slovami: „*Rozbor výsledkov škol. roku 1967 – 68, plánovaný na deň 27. 8. 1968, bolo nutné z pochopiteľných príčin odložiť. Prešiel mesiac odvtedy, keď sme sa zobúdzať do nezvyčajného rána, ťažko pochopiteľnej situácie, keď cudzie vojská obsadzovali našu ČSSR. Nie je našou vinou, že i posledné prípravy a samotné začiatky tohoto škol. roku zapadli do obdobia zmiešaných pocitov, starostí i obáv o ďalšie perspektívy vývoja našej spoločnosti*“. Zároveň Muržic ďakoval všetkým, ktorí sa pričínili „*v poslednom búrlivom období o to, že v podmienkach našej školy zvíťazili rozvaha a rozum, serióznosť jednaní*“ a že mohli, „*i keď oneskorene, ale predsa zahájiť školský rok 1968 – 1969*“.⁴²

Výučba na vojenských školách sa mala pôvodne začať 2. septembra 1968 (pondelok), s výnimkou 1. ročníka. Uchádzači z radov občianskej mládeže, ktorí boli prijatí do 1. ročníka vojenských škôl, sa mali hlásiť u najbližších okresných vojenských správ. Tie dostali za úlohu organizovať ich prepravu do miesta školy.⁴³ V TU sa školský rok napokon začal z dôvodu „*augustových udalostí a chrípkovej epidémie*“ – ako sa uvádza v správe veliteľa TU o priebehu školského roka 1968/69 – o týždeň neskôr. Avšak v priebehu septembra 1968 odišlo z VSOŠER 12 žiakov, pričom odchod zo školy bol prevažne motivovaný politickými udalosťami.⁴⁴

⁴⁰ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1968 – HSPV, 38/1-22, šk. 104. MNO/SVŠ – Souhrnné hlášení o stavu na vojenských školách 3. září 1968 v 18,00 hod.

⁴¹ Ing. Anton Muržic (*1926) zastával od marca 1961 post zástupcu veliteľa učilišta. Za veliteľa TU bol vymenovaný v decembri 1966 a funkcie sa ujal začiatkom roka 1967. Od júla 1957 pplk., od októbra 1967 plk., od októbra 1973 genmjr. a od mája 1983 genpor. ŠTAIGL, Jan et al. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2009*. Bratislava 2009, s. 131. ISBN 978-80-89169-17-7, MASKALÍK, Alex. *Elita armády : Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012, s. 426. ISBN 978-80-970941-0-2. A. Muržic bol od 1. 10. 1948 členom KSČ. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 7 (červená). Protokol VII. konferencie KSČ v TU 2. 4. 1970, s. 224.

⁴² VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 4. A. Muržic – Rozbor výsledkov školského roka 1967/68 z 26. 9. 1968, č. j. 03487.

⁴³ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1968 – HSPV, 38/1-22, šk. 104. Fonogram zástupcu ministra národnej obrany veliteľom druhov vojsk [bez datovania]. K 11. 9. 1968 nenastúpilo do I. ročníka VSOŠER 24 uchádzačov z celkového počtu 250. (Pozri VÚA – VHA Praha, f. MNO 1968 – HSPV, 38/1-22, šk. 104. Ďalekopis veliteľa TU, v zastúpení Pavol Koreň, pre SVŠ z 11. 9. 1968.) Pri otvorení školského roka 1968/69 nastúpilo napokon do I. ročníka 229 žiakov. V priebehu školského roka bol z I. ročníka školy 1 žiak vylúčený a 31 bolo prepustených. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre HSL a v PVOS z [?] augusta 1969, č. j. 05219. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roka 1968/69.

⁴⁴ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre SVŠ zo 6. 8. 1969, č. j. 05220. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roka 1968/69 zo 6. 8. 1969. Pri zahájení školského roka 1968/69 bol celkový počet poslucháčov a žiakov TU 1038, z ktorých v priebehu školského roka odišlo z učilišta 80 (z toho bolo 20 vylúčených, 50 prepustených a 10 premiestnených). VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre HSL a v PVOS z [?] augusta 1969, č. j. 05219. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roka 1968/69.

Do Denného rozkazu veliteľa TU z 2. septembra bol zaradený výpis z Rozkazu prezidenta republiky z 28. augusta 1968.⁴⁵ Prezident Ludvík Svoboda sa obracal na veliteľov, politických pracovníkov, stranícke a spoločenské organizácie, vojakov a občianskych pracovníkov, aby „*i naďalej všestranne podporovali úsilie vedenia strany a štátu a všetkého nášho ľudu pri urýchlenej konsolidácii života v našej socialistickej vlasti, nedali sa strhnúť emóciami a vášňami, ktoré sú pri riešení zložitých situácii špatným rádcom*“.⁴⁶ Svoboda ako hlavný veliteľ ozbrojených síl ČSSR nariadil upevňovať vojenskú kázeň ČSLA, presne plniť rozkazy a nariadenia veliteľov i náčelníkov, ako aj „*poskytnúť všestrannú pomoc územným straníckym orgánom a národným výborom pri obnove normálneho života v našej vlasti*“.⁴⁷ Príslušníci TU dostali týmto jasný signál, akým smerom sa majú uberať ich úvahy a činy.

Nasledujúci deň konštatoval veliteľ TU, plk. Muržic, na základe zhodnotenia situácie „*počas osudných dní*“, že „*dôstojníci, práporčíci, poslucháči, žiaci, vojaci zákl. služby a obč. pracovníci pochopili vážnosť a zložitost vzniklej situácie*“ a svojím „*ukázneným chovaním*“ prispeli k tomu, že v tamjšej posádke nedošlo k porušeniu rozkazu hlavného veliteľa ČSLA. Preto povolil dňom 3. septembra 1968 vychádzku 30 % príslušníkov TU do 21,00 h. Zároveň vyjadril presvedčenie, „*že všetci príslušníci TU tak ako v kritických dňoch i naďalej nenechajú sa strhnúť k nepredloženým činom*“.⁴⁸ Po oznámení o povolení vychádzky odznela aj menej príjemná informácia. Na základe RMNO z 31. augusta 1968 sa nariadilo vojakom základnej služby v TU spolupôsobiť v súčinnosti s orgánmi Ministerstva vnútra „*pri udržiavaní bezpečnosti, kludu a verejného poriadku*“.⁴⁹ Velitelia jednotiek mali denne určovať, ktorí vojaci základnej služby budú zaradení do spoločných poriadkových hliadok s príslušníkmi Verejnej bezpečnosti (VB) v Liptovskom Mikuláši. Vybraní vojaci mali podľa rozkazu nosiť vychádzkovú rovnošatu a ako výzbroj samopal a zásobník s ostrými nábojmi. Po dobu výkonu funkcie boli podriadení orgánom VB. Okrem poriadkových hliadok sa vytvorila aj hliadka automobilovej inšpekcie, ktorú vykonávali príslušníci automobilovej služby spoločne s príslušníkmi dopravného inšpektorátu VB denne od 18,00 do 21,00 h.⁵⁰

Muržic bol od 25. do 31. augusta v Bratislave, kde sa ako člen Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) zúčastnil mimoriadneho zjazdu KSS (26. – 29. 8. 1968).⁵¹ Dňa 5. septembra bol veliteľ TU opäť v Bratislave, tentoraz z dôvodu účasti na plenárnom zasadnutí ÚV KSS.⁵² V správe pre MNO z marca 1970 – s názvom „Doplňok

⁴⁵ Rozkaz je uverejnený v POVOLNÝ, ref. 34, s. 41.

⁴⁶ Prezident Ludvík Svoboda, predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský, predseda vlády Oldřich Černík a prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček sa obrátili 28. 8. 1968 na obyvateľstvo s výzvou, aby „*podporili snahu o konsolidáciu*“. Bližšie pozri BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 210-211.

⁴⁷ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 2. 9. 1968.

⁴⁸ Tamže. Denný rozkaz veliteľa TU z 3. 9. 1968.

⁴⁹ Gen. M. Dzúr vydal tento rozkaz na základe uznesenia československej vlády z 30. 8. 1968 vo veci mimoriadnych opatrení na zabezpečenie poriadku v republike. BAKA, Igor. Postoje príslušníkov ČSLA v počiatkoch normalizácie čs. spoločnosti (jeseň 1968 – apríl 1969) so zreteľom na Slovensko. In *Vojenská história*, 2012, roč. 16, č. 2, s. 101. ISSN 1335-3314.

⁵⁰ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 3. 9. 1968.

⁵¹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 29. 8. 1968.

⁵² VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU zo 4. 9. 1968.

k analýze vývoja situácie v TU po XIII. zjazde KSČS do súčasnej doby“ – poukázal Muržic na význam zasadnutí strany pre jeho pôsobenie vo funkcii veliteľa učilišťa v sledovanom období. Vyjadril sa, že plne využíval „významných a bohatých informácií“, ktoré dostával na zasadaniach ÚV KSS, predsedníctva a pléna „KV KSS“;⁵³ „ktoré jasne a nedvojzmyselne ukazovali východiská zo zložitej a ťažkej situácie“, a na ich základe „stanovil i jednoznačnú orientáciu pre prácu v TU“. V správe následne spomenul poradu so svojimi zástupcami v TU⁵⁴ zo septembra 1968, keď napísal: „Ako príklad môžem uviesť výňatok z porady, konanej so zástupcami v septembri 1968, kde som uložil podporiť všetkými silami úsilie vedenia strany i vlády o konsolidáciu pomerov v ČSSR, plniť ustanovenia Moskovských dohôd dôsledne a bez akýchkoľvek špekulácií, aby bola obnovená stratená dôvera. Vysvetľovať ľuďom akých chýb sa dopustilo pojanuárové vedenie KSČ a jeho prvý tajomník. Previesť podrobné rozbor politickej situácie na jednotlivých, najmä nižších stupňoch a zoznámiť ľudí so všetkými dostupnými materiálmi a závermi plén ÚV KSČ a ÚV KSS z konca augusta a počiatku septembra 1968. Vytvoriť rozumné vzťahy k sovietskym jednotkám, sovietskemu veleniu a usilovať o rozvoj dobrej spolupráce.“⁵⁵ I keď treba vziať do úvahy, že Muržic písal citované riadky v období, keď už bolo v ČSSR plne pri moci nové vedenie KSČ, zdá sa, že veliteľovi TU nemožno uprieť isté zásluhy na relatívne hladkej konsolidácii situácie v učilišti po auguste 1968.

Príchod okupačných vojsk a ich pobyt v republike sa nezaobišiel bez množstva zranených, ale aj obetí na životoch.⁵⁶ Viacerí vojaci základnej služby z TU reagovali na výzvu Vojenskej nemocnice v Ružomberku, aby darovali svoju krv. Ich mená boli uverejnené v dennom rozkaze veliteľa TU. Muržic im vyslovil „veliteľské uznanie“, pretože „bez zvláštnej agitácie, dobrovoľne darovali svoju krv pre potrebu našich spoluobčanov, postihnutých v dňoch obsadenia našej republiky vojskami spojeneckých armád“.⁵⁷

Situácia v republike nebola ani koncom októbra 1968 stabilizovaná. Príslušníci TU boli oboznámení s tajným rozkazom veliteľa VVO č. 012/68 vo veci zabezpečenia disciplíny v posádkach Praha a Bratislava. Oznamovalo sa, že v hlavných mestách sa nepodarilo dosiahnuť podstatné zvýšenie stavu disciplíny u vojakov, ktorí tu „z akýchkoľvek dôvodov zotrávajú“. Disciplinárne priestupky mali páchať prevažne vojaci z iných posádok, ktorí prichádzali do Prahy a Bratislavy na dovolenku alebo z dôvodu plnenia služobných úloh. Množili sa počty vojakov zadržaných „pre svojvoľné odlúčenie, opilstvo, výtržníctvo, krádeže a vážne nedostatky v osobnom vzhľade i porušovaní rovnošatovej disciplíny“. V rozkaze sa upozorňovalo, že takéto správanie bolo „predmetom kritiky i občianskej verejnosti, ktorá hlavne po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie veľmi citlivo reaguje na vonkajšie prejavy disciplíny príslušníkov ČSLA“. Veliteľom sa preto týmto nariadilo, aby sa

⁵³ Krajský výbor KSS pre Stredoslovenský kraj v Banskej Bystrici.

⁵⁴ V učilišti toho času pôsobili zástupca veliteľa TU pre výcvik (ZVPV) pplk. Pavol Koreň, zástupca veliteľa TU pre veci politické (ZVP) plk. Jaromír Mlýnek, zástupca veliteľa TU – náčelník školského oddelenia pplk. Ing. Otakar Keřka, zástupca veliteľa TU pre tylo – náčelník tyla pplk. Ing. Norbert Hritz a zástupca veliteľa TU – hlavný inžinier pplk. Ladislav Bašta.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicova správa pre MNO/ Náčelníka letectva a vPVOŠ, zástupcu ministra národnej obrany z 27. 3. 1968.

⁵⁶ Pozri KOŠICKÝ, Patrik. Obete okupácie 1968. In *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Zost. Miroslav Londák, Stanislav Sikora et al. Bratislava 2009, s. 227-245. ISBN 978-80-224-1095-3.

⁵⁷ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 11. 9. 1968.

pri odchode vojakov základnej služby do posádok v Prahe a Bratislave prekontroloval ich vzhľad a aby boli poučení o nutnosti dôstojnej reprezentácie na verejnosti. Voči vojakom, ktorí by sa v uvedených miestach dopustili disciplinárnych priestupkov, sa mali vyvodzovať „*najprísnejšie disciplinárne dôsledky*“.⁵⁸

Zaujímavé informácie o politických náladách a názoroch medzi príslušníkmi učilišťa v období po 21. auguste do začiatku novembra 1968 obsahuje správa tajomníka HV KSČ TU pplk. Milana Mrákavu, ktorú poslal 12. novembra 1968 Oddeleniu škôl a vedy Hlavnej politickej správy v Prahe. Ohľadne hodnotenia udalostí v ČSSR v poslednej tretine augusta 1968 Mrákava uviedol, že medzi príslušníkmi TU prevažuje postoj, že ku vstupu vojsk na územie ČSSR nemalo dôjsť. Pochopili ho ako zásah proti štátnej suverenite a proti novému pojanuárovému kurzu KSČ, pričom obzvlášť v prípade mladých príslušníkov veliteľsko-pedagogického zboru a vojakov základnej služby sa narušil vzťah k susedným socialistickým štátom, ale predovšetkým k ZSSR. Zároveň však Mrákava podotkol, že sa ojedinele vyskytujú – a síce najmä u starších komunistov – hlasy, že situácia v republike po januári 1968 „se nám vymkla z rukou“, a preto zástancovia týchto názorov vojenskú intervenciu štátov Varšavskej zmluvy neodsudzovali. Väčšina príslušníkov učilišťa podľa Mrákavu vyjadrovala spontánnu podporu predstaviteľom pojanuárovej politiky KSČ na čele s Alexandrom Dubčekom, čo sa prejavilo i zvýšeným záujmom o vstup do KSČ v TU. V poslednej tretine augusta 1968 sa rozšírila jej členská základňa až o 38 nových členov.⁵⁹

Vnútropolitický vývoj v Československu sa však uberal smerom k návratu k pomerom pred januárom 1968. Na zasadení ÚV KSČ v dňoch 14. – 17. novembra 1968 sa prejavila diferenciácia vo vnútri KSČ, moc reformných komunistov začala upadať v prospech tzv. „realistov“ na čele s Gustávom Husákom, ktorí boli ochotní akceptovať požiadavky sovietskej strany.⁶⁰ Zmeny v politike komunistickej strany sa postupne prejavili i na úrovni učilišťa, odporcovia augustovej intervencie, ktorí podľa vyššie spomenutej správy Mrákavu predstavovali ešte v novembri 1968 väčšinu príslušníkov TU, sa postupne stávali menšinou.

Politická situácia v ČSSR sa odrazila vo výučbe dejepisu vo VSOŠER, ktorá bola v školskom roku 1968/69 zameraná obzvlášť na dejiny KSČ. V správe o priebehu školského roka sa poznamenalo, že „*výchova k proletárskému internacionalizmu byla stížena vnějšími vlivy politických událostí v r. 1968 a 1969*“. Výučba dejepisu bola podľa veliteľa TU citelne poznamenaná vnútropolitickou i medzinárodnou situáciou. Na niektorých hodinách museli učitelia vysvetľovať zdroje napätia v republike a vyvracať „*některé nesprávné názory*“, ktoré si žiaci prinášali najmä z dovoleniek. Zatiaľ čo v predmete Politická príprava neboli u 3. ročníka inštitútu a u poslucháčov KZK konštatované žiadne problémy, inak tomu bolo

⁵⁸ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 30. 10. 1968.

⁵⁹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 32 (modrá). Mrákavova správa pre HPS/Oddelenie škôl a vedy v Prahe z 12. 11. 1968, č. j. 02062/1968. Väčšine z tých, ktorí vstúpili do strany v auguste 1968, bolo v rámci výmeny straníckych legitimácií v roku 1970 zrušené členstvo v KSČ TU. Pozri VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 5 (červená). Návrh na uznesenie z rokovania pléna KRK 6. 7. 1970. Milan Mrákava, narodený 8. 12. 1927, člen KSČ od 2. 2. 1946, v marci 1968 zvolený za tajomníka HV KSČ TU, v roku 1970 bol zo strany vylúčený a následne preradený z Politického oddelenia TU do funkcie zástupcu náčelníka Učebnej skupiny spoločenských náuk. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 31 (modrá). Stranícky posudok M. Mrákavu zo 16. 10. 1969.

⁶⁰ Pozri BYSTRICKÝ, ref. 29, s. 234-235.

v ŠDZ. V prvom polroku bola výučba narušená neplánovanými stávkami v podniku Tesla Orava. Štúdium sťažoval tiež nedostatok učebníc *Základy vedeckého komunizmu*, ako aj „*citové rozpoložení po srpnu*“, ktoré vyvolalo u poslucháčov pochybnosti o zmysle vojenskej služby, najmä pri téme „Vojenské otázky“. V druhom polroku sa podarilo vzbudiť záujem o „*současnou politickou situaci*“ len u časti žiakov. Augustová intervencia sa nedotkla iba vyučovania spoločenskovedných predmetov. V ŠDZ bolo počiatkové obdobie výučby predmetu *Taktická príprava RTV „vážně narušené neuskutečněním plánované ukázky u bojového útvaru v důsledku srpnových událostí. Tím trpěla názornost výuky a chyběla konkrétní představa základních pojmů.*“⁶¹

Začiatkom roka 1969 sa opätovne začalo zvyšovať napätie na vojenských školách. Hlavnými spúšťačmi nových kríz boli najmä dve udalosti – odstránenie Josefa Smrkovského z postu predsedu Národného zhromaždenia⁶² a upálenie študenta Jana Palacha⁶³.⁶⁴ Veliteľ TU nariadil veliteľom a náčelníkom všetkých stupňov, aby informovali všetkých podriadených 22. januára o verejnom vyhlásení ministra národnej obrany gen. Martina Džúra pre príslušníkov ČSLA.⁶⁵ Minister v ňom poukázal na svoje vystúpenie na zasadnutí ÚV KSČ (3. 1. 1969), kde mal o. i. povedať, že armáda podporuje politiku vedenia strany a štátu, a že chce byť „*organizovaným konsolidačným činiteľom vo vnútri štátu*“. Džúr sa tiež zmienil o obavách velenia armády vyvolaných náhlou politickou krízou, „*ktorá vznikla v súvislosti s tragickým činom študenta Jána Palacha*“. Minister zaujal jednoznačne odmietavý postoj k jeho činu a snažil sa agitovať proti podobným akciám. V prevolaní uviedol: „*Začo chcú mladí ľudia obetovať svoje životy? Snáď zato, aby socialistické vymoženosti nášho ľudu boli likvidované? Alebo zato, aby iné extrémne sily využili situáciu k znovunastoleniu režimu osobnej veci? Takéto činy nemajú oprávnenie. Môžeme len vyjadriť ľútosť nad mladým ľudským životom. Taký čin nie je východiskom z našich zložitých sociálne politických a hospodárskych problémov.*“⁶⁶ Vedúci tajomník HV KSČ, plk. PhDr. Jaromír Mlýnek⁶⁷ sa usiloval prekonať toto napätie tým, že – podľa jeho slov – aktivizoval členov HV, P-HV a komunistov z velenia „*za mimořádně aktivní činnosti velitele*“ TU. Mal týmto preberať iniciatívu za výbory Základnej organizácie (ZO) KSČ, ktoré obviňoval z pasivity v tomto období. Spoločný, koordinovaný postup členov HV, P-HV, výborov ZO KSČ a súdruhov

⁶¹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre HSL a vPVOŠ z [?] augusta 1969, č. j. 05219. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roku 1968/69.

⁶² K odstráneniu J. Smrkovského pozri ŽATKULIAK, Jozef. Jeseň 1968 v prípravách na federalizáciu štátu. In *Rok 1968...*, ref. 56, s. 224; HONZÁK, František et al. *Dejiny Slovenska : Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava 2007, s. 614. ISBN 978-80-8085-596-3.

⁶³ Český študent Jan Palach sa zapálil na Václavskom námestí v Prahe 16. 1. 1969, na protest proti politickému vývoju v ČSSR. O tri dni neskôr zomrel na následky popálenín. Jeho smrť vyvolala v krajine demonštrácie proti režimu.

⁶⁴ NYTRA, ref. 2, s. 117.

⁶⁵ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 53. Denný rozkaz veliteľa TU z 22. 1. 1969.

⁶⁶ Text prevolania je uverejnený v BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich (eds.). *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970 : Srpen 1968 – květen 1971 : Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Díl 6, 2. svazek. Praha 1999. ISBN 80-7239-055-4, dokument 41.

⁶⁷ Plk. Jaromír Mlýnek sa narodil 13. 7. 1926, bol českej národnosti a pôvodným povoláním konštruktér. Od 23. 5. 1945 bol členom KSČ. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 7 (červená). Protokol VII. konferencie KSČ v TU 2. 4. 1970, s. 224.

z velenia učilišťa a následne – podľa Mlýnkovho tvrdenia – umožnil „*pomerně rychlé pocho-
pení a prosazení závěrů ÚV KSČS v ZO KSČS i mezi ostatními příslušníky TU*“.

Pred ďalšie ťažkosti boli postavené stranicko-politické orgány TU už v marci 1969, kedy na Majstrovstvách sveta v ľadovom hokeji vo Švédsku dvakrát zvíťazila česko-slovenská reprezentácia nad sovietskou (21. a 28. 3.). Hoci sa v republike zdvihla na mnohých miestach vlna demonštrácií proti okupačným jednotkám, v učilišti ani v mieste jeho dislokácie napokon nedošlo k žiadnym „*protisovietskym a protisocialistickým vystúpeniam*“.⁶⁸ Podľa vedúceho tajomníka HV KSČ prebehli tieto udalosti v TU „*bez vážnejších kolísí a podstatnejších závad*“ práve vďaka aktivizácii vyššie spomenutých orgánov.⁶⁹ Istú výnimku predstavovalo len 6 príslušníkov učilišťa, ktorí sa zúčastnili osláv na počesť víťazstva v hokeji. I keď bola ich účasť na oslavách, ktoré usporiadali miestni občania, len pasívna, a k žiadnym výtržnostiam nedošlo, previnilci boli potrestaní. Aby sa predišlo možným nepokojom, boli zorganizované zmiešané poriadkové hliadky zložené z príslušníkov TU (pravdepodobne z vojakov základnej služby – pozn. J.T.) a VB.⁷⁰

Sovietska strana začala v dôsledku hokejových udalostí vyvíjať intenzívnejší nátlak na ústredné československé orgány, aby ráznejšie potláčali protisovietske prejavy v krajine. Výsledkom bolo urýchlené odbúravanie demokratizačných prvkov v štáte.⁷¹ V tomto období bol odstránený Alexander Dubček z postu prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorého nahradil vo funkcii Gustáv Husák. Plk. Muržic zaradil do Denného rozkazu veliteľa TU z 18. apríla 1969 nasledovné vyhlásenie: „*Dňa 17. 4. 69 vo večerných hodinách ste boli oboznámení s prehlásením pléna ÚV KSČS, s prejavom s. prezidenta ČSSR a nového vedúceho tajomníka ÚV KSČS⁷² o situácii v našej zemi. Je Vám tiež známa vážna situácia v našej zemi a úlohy, ktoré v tejto súvislosti musíme plniť. Tieto úlohy a obmedzenia sú neprijemné a nepopulárne, nie však neopodstatnené. Kladú veľké nároky na dôsledné plnenie rozkazov*

⁶⁸ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicova správa pre SL a vPVOŠ z 11. 9. 1970.

⁶⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Správa PO TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402-69.

⁷⁰ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 32 (modrá). Muržicov prípis pre náčelníka leteckva a PVOŠ zo 14. 1. 1970, č. j. 03713. Prílohu tvorí „Vojensko-politická analýza vývoja v TU za obdobie od XIII. zjazdu KSČ do súčasnosti“. O tom, že príslušníci TU slúžili v tomto období v zmiešaných poriadkových hliadkach s orgánmi VB, sa nachádza zmienka i v správe HPS o stave výučby spoločenských náuk na vojenských stredných školách z jesene 1969 (č. j. 052000/14). V správe sa o. i. uvádza: „*Březnové události a vandalské činy, ke kterým došlo na různých místech republiky, byly ve školách stranicko-politickými orgány a organizacemi, ale i posluchači odsouzeny. Vojenské školy plnily bez vážných problémů mimořádná opatření stanovená v rozkaze MNO čís. 02 a 03/69, úkoly spojené s bojovou pohotovostí a v pořádkových hlídkách spolu s orgány VB. Svědčí o tom výsledky kontroly provedené v TU Liptovský Mikuláš [...]*“ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1968 – HPS, 24/3, 6/14, šk. 75.

⁷¹ Pozri BAKA, ref. 49, s. 117-123.

⁷² Záverečný prejav G. Husáka na plenárnom zasadnutí ÚV KSČ 17. 4. 1969 je uverejnený v HUSÁK, Gustáv. *Projevy a stati : Duben 1969 – leden 1970*. Praha 1970, s. 10-34. ISBN 25-045-70. Husák v prejave označil demonštrácie po hokejových víťazstvách za medzinárodnú hanbu. Príčinu udalostí videl v antisovietskej propagande, ktorú šírila domáca tlač. Taktiež vyslovil potrebu konsolidácie pomerov v republike, ako i vzťahov medzi ČSSR a „*našimi spojenci, se kterými jsme ekonomicky i vojensky spojeni*“. Obzvlášť v tejto súvislosti vyzdvihol „*povinnost*“ dostať vzťahy so Sovietskym zväzom „*do normálních pozic*“. Tamže, s. 13-14, 21-22.

*a nariadení, ale aj na vysokú vyspelosť každého z nás. Rozkazy prezidenta ČSSR a ministra národnej obrany⁷³ vychádzajú z dôkladného zhodnotenia situácie v našej zemi a majú svoju plnú opodstatnenosť. Zabezpečte splnenie všetkých vydaných rozkazov a pokynov tak, ako som ich konkretizoval vo svojich nariadeniach. Dokážte svojim jednaním, že ste pevne rozhodnutí splniť prísahu a vojenské poriadky. Dokážte týmto úplnú podporu súčasnému politickému vedeniu.*⁷⁴

Prejavy nového tajomníka ÚV KSC Husáka sa po 17. apríli 1969 stali pevnou súčasťou (z)normalizovaného Československa. Referát, ktorý predniesol na plenárnom zasadnutí ÚV KSC 29. mája 1969, bol hlavným predmetom na záverečných seminároch v politickej príprave vojakov z povolania a všetkých skupín stranického školenia v TU. Dňa 17. júna a 1. júla 1969 sa mali na seminároch preberať nasledovné otázky: 1. V čom spočívajú príčiny súčasnej krízovej situácie v našej spoločnosti a východiská ÚV KSC k jej riešeniu (Úvodná a I. časť referátu); 2. Vedúca úloha KSC v politickom systéme našej spoločnosti. (II. časť referátu); 3. Súčasný problémy našej ekonomiky a závery májového pléna k ich riešeniu (III. časť referátu); 4. Súčasný úlohy socialistického štátu a jeho mocenských orgánov s dôrazom na úlohy armády (III. a IV. časť referátu).⁷⁵ Náčelník TU Muržic nariadil jednotlivým veliteľom a náčelníkom učilišťa, aby zabezpečili „*peniknutie stanovených otázok ku všetkým vojakom z povolania, ich prípravu a účasť na tomto školení*“. Na záver mali stručne zhodnotiť zvládnutie materiálov májového pléna u svojich podriadených.⁷⁶ Ako vyplýva z náplne školenia, „konsolidácia pomerov“ v učilišti sa mala zabezpečiť o. i. cestou intenzívneho ideologického ovplyvňovania.

Život v TU v sledovanom období nepredstavoval len sled každodenných starostí spojených s okupáciou republiky a študijné povinnosti. Príslušníci učilišťa sa venovali i rôznym aktivitám vo voľnom čase, ako napr. návštevám divadelných predstavení v klube TU, sledovaniu filmov v kine TU, tiež športovým aktivitám, ktoré boli integrálnou súčasťou telovýchovy, zájazdov do Vysokých a Nízkyh Tatier a pod. Totalitný režim v ČSSR sa usiloval zasahovať do všetkých oblastí života spoločnosti a jednou z jeho predĺžených rúk bol do jari 1968 *Československý zväz mládeže* (ČZM). Išlo o jednotnú organizáciu mládeže v Československu (a to vrátane vojenskej mládeže), ktorú riadila KSC. Vďaka demokratizačnému pohybu v spoločnosti sa začiatkom roka 1968 začala meniť na federáciu nezávislých mládežníckych organizácií, čo znamenalo prakticky jej postupný zánik. Medzi vojenskou mládežou vznikali v pojanuárovom období diskusie o otázke potreby vlastnej mládežníckej organizácie v armáde. Na Celoarmádnom fóre Vojenskej mládeže v Znojme v dňoch 3. a 4. mája 1968 sa o. i. vypracovali zásady pre výstavbu demokraticky volených orgánov na všetkých stupňoch velenia a podľa sociálnych skupín (napr. pre poslucháčov

⁷³ Rozkazy ministra národnej obrany č. 02 z 2. 4. 1969 a č. 03 z 9. 4. 1969 sú uverejnené v POVOLNÝ, Daniel. Hokejové údlosti v březnu 1969 z pohledu ČSEA: II. část – dokončení. In *Historie a vojenství*, 2010, roč. LIX, č. 4, s. 19, 21-22. ISSN 0018-2583. V rozkaze č. 02 minister odsúdil, že na „*protisovětských a proti socialistických*“ vystúpeniach sa podieľali aj vojaci ČSLA. Nariadil preto, aby sa proti „*narušitelím kázně a vzájemných vztahů s vojsky Sovětské armády*“ vyvodili prísne dôsledky.

⁷⁴ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 54. Denný rozkaz veliteľa TU z 18. 4. 1969.

⁷⁵ Text Husákovho referátu z 29. 5. 1969 je uverejnený v HUSÁK, ref. 69, s. 65-112.

⁷⁶ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 54. Denný rozkaz veliteľa TU z 11. 6. 1969.

vojenských vysokých škôl, poslucháčov vojenských stredných škôl a pod.), ktoré by pracovali nezávisle od straníckych a armádnych funkcionárov v ČSLA.⁷⁷ V nasledujúcom období viedli ďalšie diskusie k požiadavke ustanovenia *Zväzu vojenskej mládeže (ZVM)*, pričom zároveň začali postupne vznikať organizácie *Zväz vojenskej vysokoškolskej mládeže*, *Zväz vojenskej stredoškolskej mládeže* a *Zväz pracujúcej mládeže v armáde*.⁷⁸ O ustanovení *Zväzu vojenskej stredoškolskej mládeže*, na konferencii v Opave v dňoch 31. mája – 1. júna 1968, boli príslušníci TU informovaní prostredníctvom Denného rozkazu veliteľa TU v druhej polovici septembra 1968. Organizácia mala združovať vojenskú mládež – poslucháčov, vojakov a poddôstojníkov základnej služby, žiakov VSOŠER i vojakov z povolania – „na základe najprirodzenejších záujmov a potrieb“. Vo svojej činnosti nadväzovala „na národné tradície, tradície socializmu, demokracie a humanizmu“. V Dennom rozkaze veliteľa TU sa upozorňovalo, že organizácia si nekladie „za cieľ vystupovať menom všetkej mládeže v našej škole“, avšak uchádza sa „o jej dôveru“. Najnižším organizačným článkom organizácie bol základný kolektív, jeho členov (aspoň 5) mali zjednocovať „spoločné záujmy alebo priateľské vzťahy“. Vytvárať mohli napr. rádiotechnické, letecko-modelárske alebo raketomodelárske kluby, ale aj kultúrno-spoločenské kluby – hudobné, literárne, filmové, fotografické, ďalej turistické oddiely, športové oddiely atď. Veliteľ TU šírením týchto informácií a príslušnými pokynmi prakticky podporil vytvorenie novej mládežníckej organizácie, pretože – podľa znenia rozkazu – vytvárala predpoklad pre lepšie uplatnenie „záujmov v celom systéme učebne výchovnej práce v TU“.⁷⁹ V podstate takýmto krokom Muržic umožnil, aby na pôde učilišťa dostala priestor organizácia, ktorá bola jedným z plodov Československej jari.

V ďalších mesiacoch sa pripravoval ustanovujúci kongres ZVM, ktorý sa napokon konal v januári 1969. Vytvorený zväz združoval na základe autonómie 14 samostatných zväzov.⁸⁰ Ich činnosť mala koordinovať Ústredná rada ZVM, v ktorej mal každý zväz svojho zástupcu.⁸¹ Dňa 16. januára 1969 bol na I. zhromaždení Rady mládeže útvarov a samostatných jednotiek TU prijatý program učilištnej organizácie ZVM. V správe PO TU zo septembra 1969 je retrospektívne vyslovená kritika k tomuto programu. V správe sa uvádza: „Program ne dost jednoznačne vyjadruje SVM⁸² v TU jako aktivního činitele v politické výchově mládeže k vlastenectví, internacionalizmu a k zodpovědnému výkonu vojenské služby. Svádí k ideální samovýchově k vlastenectví, internacionalizmu a pod.“⁸³ Postupne sa však podarilo novému vedeniu KSČ dostať pod kontrolu i tento zväz. Už po aprílovom pléne ÚV KSČ v roku 1969 narastal vplyv stranícko-politických orgánov a straníckych

⁷⁷ POVOLNÝ, Daniel. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*. I. Invaze armád Varšavské smlouvy. Praha 2008, s. 58. ISBN 978-80-7278-470-7.

⁷⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1970 – HPS, 25/2-1, šk. 64. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSČ a dôvodová správa k systému spoločenských organizácií v armáde, predložené 20. 1. 1970, č. j. 05718/1970. Za poskytnutie dokumentu ďakujem PhDr. Igorovi Bakovi, PhD. z Vojenského historického ústavu v Bratislave.

⁷⁹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 18. 9. 1968.

⁸⁰ BAKA, ref. 49, s. 114.

⁸¹ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1970 – HPS, 25/2-1, šk. 64. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSČ a dôvodová správa k systému spoločenských organizácií v armáde, predložené 20. 1. 1970, č. j. 05718/1970.

⁸² Svaz vojenskej mládeže (SVM).

⁸³ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Správa PO TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402/69.

organizácií na ďalší vývoj ZVM. Vedenie HPS na MNO začalo po tomto pléne hodnotiť proces diferenciacie v mládežníckom hnutí v rámci armády ako dôsledok roztrieštenosti v zväze.⁸⁴ Dňa 30. júla 1969 bol zvolaný II. kongres ZVM, na ktorom bol schválený nový program a stanovky zväzu, ako i jeho nová organizačná štruktúra. V prijatých dokumentoch II. kongresu sa stanovila hlavná úloha ZVM nasledovne: „Získavať a vést mládež k osvojo-
vaniu si marxizmu-leninizmu, k aktuálnemu podílu na realizaci politiky KSC, k plnění úkolu obrany socialistické vlasti i celého socialistického tábora [...]“.⁸⁵ Vykonanými opatreniami si KSC zabezpečila jednotné politické pôsobenie na vojenskú mládež v republike.⁸⁶

Vo vyššie citovanej správe PO učilišťa z 5. septembra 1969 sa popri slovám kritiky nachádzajú aj zmienky o aktivitách ZVM, ktoré boli hodnotené kladne. Útvarové rady ZVM sa podľa tvrdenia PO „v období politických událostí“ angažovali v získavaní mládeže na uskutočňovanie opatrení „na normalizaci situace v zemi a zebezpečení vnitřního pořádku“. Taktiež sa aktívne zapojili do dôstojných osláv 10. výročia TU. Z prostriedkov ZVM sa k tomuto výročiu skrášlili objekty A a B výsadbou ruží a iných kvetov. Z iniciatívy zväzu vypomáhali príslušníci TU národnému hospodárstvu prácou v „Tesle Orava, Tesla Hrádok, Drevoinpregna L[iptovský] Hrádok a pod.“, ale aj pri výstavbe Vysokých Tatier.⁸⁷ Za významný politický čin Rád mládeže označilo PO nadviazanie kontaktov s jednotkami Sovietskej armády. Zároveň sa v správe s uspokojením konštatovalo, že Celoškolská rada (ČSR) ZVM, ktorá bola riadiacim a koordinujúcim orgánom zväzu v TU, „se plně postavila za přestavbu SVM za účelem sjednocení na ideové i organizační základny“.⁸⁸

Podobne ako v celej republike, tak i v TU sa každoročne povinne oslavovali výročia, ktoré mali prehlbovať národnú hrdosť poslucháčov, vojakov z povolania a vojakov základnej služby. No na druhej strane sa touto cestou mala zároveň upevňovať proklamovaná jednota medzinárodného komunistického hnutia a, najmä, spojenectvo so Sovietskym zväzom. Intervencia v auguste 1968 sa čiastočne odrazila i na podobe osláv. V súvislosti s oslavami Dňa ČSLA (6. 10.)⁸⁹ vydal minister národnej obrany armádny generál Martin Dzúr, „s pri-

⁸⁴ BAKA, ref. 49, s. 114.

⁸⁵ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1970 – HPS, 25/2-1, šk. 64. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSC a dôvodová správa k systému spoločenských organizácií v armáde, predložené 20. 1. 1970, č. j. 05718/1970.

⁸⁶ MADRY, Jindřich. Počátky normalizace a armáda (duben – srpen 1969). In *Historie a vojenství*, 1993, roč. XLII, č. 4, s. 24. ISSN 0018-2583.

⁸⁷ Za výpomocou národnému hospodárstvu sa v tomto období skrývali snahy vedenia štátu i armády zlepšiť obraz armády v spoločnosti. Povest' armády bola po augustovej invázii u verejnosti naštrbená, keďže v podstate nezasiahla v osudných augustových dňoch roku 1968 proti okupantom. V spoločnosti sa začali šíriť myšlienky o jej nepotrebnosti. V snahe kompenzovať tento handicap sa v najvyšších armádnych, straníckych a štátnych kruhoch rozhodlo, že vojenské útvary budú vo zvýšenej miere vypomáhať v národnom hospodárstve. (PÚČIK, Miloslav. *Rok 1968 a armáda na Slovensku : súvislosti a dôsledky*. Bratislava 1999, s. 37. ISBN 80-88842-23-9.) Dočasné smernice pre poskytovanie vojenských výpomocí v prospech národného hospodárstva, „vydané na základe rozkazu prezidenta ČSSR v auguste 1968“, boli zrušené koncom decembra 1968. (VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 53. Denný rozkaz veliteľa TU z 29. 12. 1968.). Vo veci pomoci príslušníkov TU pri výstavbe Vysokých Tatier pozri VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU zo 14. 11. 1968.

⁸⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Správa PO TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402-69.

⁸⁹ Deň československej armády sa prvýkrát oslavoval 6. 10. 1950, na výročie vstupu 1. čs. armádneho zboru na územie Slovenska (6. 10. 1944). Zavedenie nového dňa armády bolo prejavom čoraz pevnejšej orientácie Československa na Sovietsky zväz. BÍLEK, Jiří. Hlavní etapy a směry soviétizace československé armády v letech 1945 – 1955. In *Sborník VA Brno*, řada C – D, 2004, zvláštní číslo, s. 30. ISSN 1211-1031.

hliadnutím na zvláštnu situáciu v ČSSR i v ČSLA“ pokyny, podľa ktorých stanovil veliteľ TU program osláv v posádke Liptovský Mikuláš a v TU. Muržic zakázal počas osláv organizovať „ukážky bojovej techniky, cvičenia, ukážky s brannými prvkami a nástupy vojenských útvarov a jednotiek TU so zbraňami na verejnosti“. ⁹⁰ V máji 1969 sa oficiálne hlásané „československo-sovietske priateľstvo“ pretavilo do účasti jednotky sovietskej armády na oslave Dňa víťazstva (8. 5.) ⁹¹ v TU. ⁹² Po májových oslavách veliteľ Muržic poďakoval príslušníkom učilišťa za vzorné vystúpenie, ktorým potvrdili „svoje morálne kvality a ukázali pred zástupcami pracujúcich a delegáciou sov. armády vysokú disciplínu a vojenskú pripravenosť“. ⁹³ V nasledujúcom školskom roku (1969/70) boli pozvaní príslušníci sovietskej armády z posádky Ružomberok už i na oslavy Dňa ČSLA v TU. ⁹⁴ V rámci osláv 25. výročia bojov na Dukle povolil veliteľ TU jednému z útvarov v učilišti uskutočniť zájazd na Duklu dňa 5. októbra 1969. Zároveň povolil „v rámci družobnej jednoty“ zúčastniť sa zájazdu i „príslušníkom sov. jednotky v Ružomberku“. ⁹⁵

O tom, že „priateľské“ vzťahy medzi ČSLA a Sovietskou armádou boli zo strany vedúcich miest v štáte zámerne pestované, svedčí aj rozkaz MNO z júna 1969 vo veci zachovania vojenskej zdvorilosti medzi vojakmi oboch armád. Príslušníci TU boli o jeho znení oboznámení na základe Denného rozkazu veliteľa učilišťa koncom júna. Vojaci ČSLA sa mali pri styku s príslušníkmi sovietskej armády riadiť pravidlami vojenskej zdvorilosti podľa ustanovení československých vojenských poriadkov a predpisov. ⁹⁶

Sovietska armáda nebola jediná, s ktorou TU rozvíjalo priateľské vzťahy, ako dokazuje kultúrny program, ktorý vedenie učilišťa ponúklo na začiatku školského roka 1969/70. V rámci družby armád Varšavskej zmluvy sa usporiadalo 5. septembra večer, v kinosále TU, vystúpenie súboru Maďarskej ľudovej armády, „nositeľa Radu Červenej hviezdy“. Veliteľ TU odporučil – „vzhľadom na vysokú úroveň umeleckého súboru“ – aby sa predstavenia zúčastnili všetci príslušníci stáleho stavu učilišťa, ako aj ich rodinní príslušníci. ⁹⁷

V neposlednom rade treba upozorniť, že organizácia stranicko-politickej práce vo vojenských školách v ČSSR prešla v sledovanom období výraznou zmenou. Súčasťou opatrení na „konsolidáciu pomerov“ v republike koncom 60. rokov bolo zrušenie volených stranických orgánov a opätovný prechod na menované orgány – Politické oddelenia. Uzavrelo sa tak osemročné obdobie volených orgánov vo vojenských školách. V TU bola podľa nariadenia HPS dňa 16. júla 1969 ukončená činnosť HV KSČ a následne ustanovené Politické

⁹⁰ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 52. Denný rozkaz veliteľa TU z 3. 10. 1968.

⁹¹ Výročie ukončenia druhej svetovej vojny v Európe.

⁹² VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 54. Denný rozkaz veliteľa TU z 4. 5. 1969.

⁹³ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 54. Denný rozkaz veliteľa TU z 14. 5. 1969.

⁹⁴ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 55. Denný rozkaz veliteľa TU z 30. 9. 1969.

⁹⁵ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 55. Denný rozkaz veliteľa TU z 1. 10. 1969.

⁹⁶ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 54. Denný rozkaz veliteľa TU z 25. 6. 1969.

⁹⁷ VHA Bratislava, f. č. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 55. Denný rozkaz veliteľa TU z 3. 9. 1969.

oddelenie (PO) s menovanými funkcionármi, ako aj zvolené Byro PO.⁹⁸ Stalo sa tak na záverečnom zasadnutí pléna HV KSČ TU. Vedúci tajomník HV KSČ TU plk. Jaromír Mlýnek na zasadnutí zhodnotil činnosť HV a P-HV KSČ v období od januára 1968 do júla 1969. Ako bolo už skôr spomenuté, v čase invázie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR prijali HV i P-HV stanoviská rozchádzajúce sa s politickou líniou, ktorá sa v republike napokon postupne presadila. Mlýnek prítomným oznámil, že komisia zložená z členov P-HV a sekretariátu odporučila zrušiť uznesenia P-HV z 22. augusta a 27. augusta 1968, ďalej uznesenia HV a KRK v učilišti z 23. augusta a 30. augusta 1968, ako aj obe rezolúcie, ktoré prijali 23. augusta 1968. Zrušiť sa mali tiež stanoviská pléna HV a KRK z 28. augusta a 30. augusta 1968. Navyše sa mali upraviť alebo zrušiť uznesenia tamojších ZO KSČ. Z uvedených odporúčení vyplýva, že stranícko-politické orgány TU sa v kritickom období zachovali v rozpore s názormi, ktoré si však začali v nasledujúcom období pod vplyvom normalizačných opatrení rýchlo osvojovať. Mlýnek na zasadnutí vytyčil pre prácu budúceho byra a PO nasledovné základné úlohy: 1. upevniť jednotu KSČ v TU na princípoch marxizmu-leninizmu; 2. posilniť vedúcu úlohu strany pri riešení všetkých principiálnych problémov politiky strany v armáde, a to najmä pri realizácii školskej politiky, v oblasti vedy a kultúry, pri vedení a usmerňovaní ZVM i Revolučného odborového hnutia (ROH) a pod.; 3. pomáhať pri upevňovaní ČSLA ako mocensko-politickej zložky socialistického štátu, zvyšovať bojovú pohotovosť všetkých častí TU; 4. zintenzívniť a prehĺbiť internacionálnu výchovu príslušníkov TU, posilňovať ich presvedčenie o pevnej spolupatričnosti ČSLA k Varšavskej zmluve, prehlbovať a rozvíjať „vojenské a bratské svazky našich vojaků s príslušníky sovětské armády a ostatními armádami států Varšavské smlouvy“; 5. podporovať úsilie velenia TU a veliteľov všetkých stupňov o zlepšenie životných a pracovných podmienok príslušníkov TU, usilovať o zvýšenie prestíže vojenského povolania, o úpravu vzťahu príslušníkov TU s civilným obyvateľstvom a vytvoriť podmienky pre rast úrovne morálno-politického stavu. Pri realizácii menovaných úloh sa malo príslušníkom TU zdôrazňovať, že v armáde sa musia rešpektovať isté základné princípy, a síce triedny princíp, princíp uplatňovania vedúcej úlohy strany, internacionálny princíp (tzn. podporovať spoluprácu socialistických krajín), princíp prísneho centrálného riadenia v armáde, princíp nedeliteľnej veliteľskej právomoci a princíp prísnej organizovanosti a kázně.⁹⁹

⁹⁸ Náčelníkom Politického oddelenia TU sa stal bývalý tajomník HV KSČ TU, J. Mlýnek. Dňa 1. 1. 1969 vstúpil do platnosti zákon o federatívnom usporiadaní ČSSR, na základe ktorého vznikli dve socialistické republiky – Česká socialistická republika (ČSR) a Slovenská socialistická republika (SSR). Zákon o federácii sa odrazil i v systéme riadenia stranícko-politických orgánov vo vojenskom školstve. Na základe uznesenia PÚV KSČ zo 7. 1. 1969 (pozri BAKA, ref. 49, s.112) a Byra HPS ČSLA z 22. 4. 1969 sa rozhodlo o zrušení priameho riadenia stranícko-politickej práce na všetkých stredných vojenských školách z HPS a o jeho prenesení na Politické správy (PS) vojenských okruhov podľa teritoriálneho princípu. Východný vojenský okruh prebral z podriadenosti HPS 7 vojenských stredných škôl, medzi nimi i TU. Odovzdávanie sa uskutočnilo v dňoch 2. – 6. 9. 1969, pričom stranícko-politické orgány TU prevzala PS VVO konkrétne 5. 9. 1969. VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Informace o stavu realizace nařízení náčelníka HPS ČSLA ke změně podřízenosti SPP a SPO vojenských škol dislokovaných na teritoriu Východního vojenského okruhu; Informace o stavu realizace vojenské školské politiky a o politické a kádrové situaci na vojenských středných školách k 30. srpnu 1969.

⁹⁹ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Mlýnkov prípis pre MNO/HPS/Oddelenie škôl a vedy v Prahe z 21. 8. 1969 vo veci záverečného zasadnutia pléna HV KSČ TU.

V správe PO TU o stave v učilišti pre HPS v Prahe z 5. septembra 1969 sa konštatovalo, že úsilie, ktoré vynaložili stranické a veliteľské orgány učilišťa na presadenie vyššie vytýčených úloh, „se již také odrazilo v morálně-politickém stavu příslušníků TU v kritických srpnových dnech letošního roku. Svědčí o tom podstatný vzestup kázně, pořádku a organizovanosti a zejména však skutečnost, že úkoly uložené pro toto období byly splněny s mimořádným pochopením a příkladným úsilím jak důstojníků, tak žáků i vojáků zákl. služby bez nejmenšího narušení, bez jediného vážnějšího přestupku, což také bylo oceněno nejen orgány velení našeho vojska, ale také i civilními stranickými a státními orgány na našem teritoriu.“¹⁰⁰ V citovanej správe narážalo nedávno ustanovené Politické oddelenie TU na demonštrácie a iné prejavy protivládneho odporu v republike, ku ktorým došlo v súvislosti s prvým výročím okupácie ČSSR v auguste 1969. Stranícke a štátne orgány sa na očakávané masové prejavy nespokojnosti s normalizačným procesom v republike systematicky pripravovali približne už od konca júna 1969, pričom proti demonštrantom mali zasahovať nielen orgány Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) a Ľudové milície, ale aj armáda.¹⁰¹ V rámci týchto príprav bol vydaný i Tajný rozkaz veliteľa TU z 11. augusta 1969 s názvom *Opatrenia k zabezpečeniu klúdu a poriadku*. Na základe rozkazu mali o. i. od polovice augusta do 1. septembra vybraní príslušníci TU – konkrétne vojaci základnej služby – vytvoriť zmiešané hliadky s príslušníkmi VB,¹⁰² a podieľať sa tak na zabezpečovaní „klúdu a poriadku“.¹⁰³ Náčelník Krajskej správy VB v Banskej Bystrici a náčelník Okresného oddelenia VB v Liptovskom Mikuláši odovzdali v druhej polovici septembra 1969 veliteľovi TU prípis, v ktorom vyslovili „uznanie a srdečné poďakovanie príslušníkom TU, ktorí sa spoločne s orgánmi ZNB podieľali na plnení úloh zabezpečovania klúdu a poriadku v okrese“. Náčelníci v prípise konštatovali, „že vojaci pridelení k výkonu služby plnili svoje úlohy dôsledne a zodpovedne, že účinnosť príslušníkov VB s príslušníkmi ČSLA bola vzorná“. Samotný Muržic k vyslovenému uznaniu navyše zaželel „príslušníkom kombinovaných hliadok ako aj organizátorom mnoho ďalších pracovných a osobných úspechov“.¹⁰⁴

O tom, že intenzívne ideologicko-politické vplyvanie na príslušníkov TU sa v nasledujúcom školskom roku stalo prioritou učilišťa, svedčí záverečná správa veliteľa TU o priebehu školského roka 1969/70. Hneď v prvej časti správy sa uvádza, že v tomto roku sa „ideovo-politickej práci“ v TU venovala zvýšená pozornosť, a to nielen zo strany velenia školy a stranícko-politických orgánov, ale i pedagogického zboru, jednotlivých veliteľov, ako aj straníckych a mládežníckych orgánov školy. Cieľom ich úsilia bolo dosiahnuť – vyjadrené jazykom dobového dokumentu – „důsledné a cílevědomé ideové výchovy příslušníků TU, jako uvědomělých obránců naší socialistické vlasti“. Do všetkých predmetových plánov

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ CHRASTIL, ref. 1, s. 77-78.

¹⁰² VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, Tajné rozkazy, šk. 7. Tajný rozkaz veliteľa TU č. 018 z 11. 8. 1969.

¹⁰³ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicova správa pre Okresný výbor KSS/Komisia obrany Liptovský Mikuláš z 20. 10. 1969 vo veci vyhodnotenia morálno-politického stavu a stavu disciplíny príslušníkov posádky Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok..

¹⁰⁴ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 55. Denný rozkaz veliteľa TU z 22. 9. 1969. Tajný rozkaz veliteľa TU č. 018 z 11. 8. 1969 predstavoval prvý z tajných rozkazov, ktoré vydávalo velenie učilišťa až do roku 1989 vždy v auguste za účelom zabrániť akciám proti štátnym a straníckym orgánom ČSSR ako aj sovietskym jednotkám. Pozri napr. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, Tajné rozkazy, šk. 7. Tajný rozkaz veliteľa TU č. 027 z 13. 8. 1970.

učebnej skupiny spoločenských náuk boli zapracované nasledovné úlohy: podstata vedeckého svetového názoru; triedny a internacionálny význam marxizmu-leninizmu; podstata politiky súčasného kapitalizmu; pravicový oportunizmus, jeho prejavy a ciele v ČSSR; kontrarevolučný vývoj v ČSSR a jeho ciele; význam vstupu spojeneckých vojsk do ČSSR v auguste 1968; význam a poslanie Varšavskej zmluvy; význam spojenectva a spolupráce so Sovietskym zväzom pre rozvoj socializmu v ČSSR; miesto a úloha armády pri obrane našej socialistickej spoločnosti.

V správe veliteľa TU sa vyzdvihlo, že k prehĺbeniu ideovo-politickej výchovy sa v TU počas školského roka 1969/70 viedli kampane k 25. výročiu oslobodenia Československa Sovietskou armádou, 100. výročiu narodenia V. I. Lenina a 15. výročiu založenia Varšavskej zmluvy. Navyše sa zároveň mala prehľbovať spolupráca medzi príslušníkmi TU a sovietskych vojsk v Ružomberku v oblasti masovo-politickej práce, kultúrno-výchovnej a športovej činnosti. V tejto súvislosti sa v správe spomenulo, že príslušníci TU v rámci 25. výročia oslobodenia (resp. pri príležitosti Dňa ČSLA) pripravili a predviedli celovečerný kultúrny program pre sovietskych vojakov v Ružomberku. Pri kampaniach sa využívali rôzne formy masovo-politickej práce ako prednášky, besedy, premietanie sovietskych filmov a i.¹⁰⁵

V spomenutej záverečnej správe veliteľa TU sa s uspokojením konštatovalo, že úlohy, ktoré vydal minister národnej obrany prostredníctvom rozkazu v roku 1969,¹⁰⁶ boli „v oblasti ideovú-politickej práci v uplynulom školnom roce cílevědomě a zodpovědně plněny. [...] Příslušníci Technického učiliště se správně orientují v základních světónázorových, vnitropolitických a mezinárodně politických otázkách a plně podporují politiku KSČS [...]“. Ohľadne organizovanosti mládeže v učilišti sa konštatovalo, že do „socialistického svazu mládeže“¹⁰⁷ sa prihlásilo 82 % mladých príslušníkov TU, pričom sa poukázalo aj na rozvoj iniciatívy v oblasti socialistickeho súťaženia.

Na základe vyššie zmieneného RMNO bola v učilišti vykonaná analýza stavu organizovanosti a disciplíny. Keďže – ako sa v správe veliteľa TU pripúšťalo – boli zistené isté nedostatky, prijali sa „účinná opatření k upevnění vojenského režimu školy“. V prvom rade malo ísť o zvýšenie úrovne organizátorskej a riadiacej práce na všetkých stupňoch velenia, pričom opatrenia v tomto smere sa nemali týkať len jednotlivých veliteľov, ale i žiakov, politických pracovníkov, odborných náčelníkov a učiteľov. Zmeny podľa správy veliteľa TU priniesli už v priebehu školského roka 1969/70 prvé výsledky. V správe sa vyzdvihlo, že „[ú]roveň kázně a pořádku kladně hodnotil velitel VVO ve svém rozboru a označil jí jako jednu z nejlepších na teritoriu okruhu“.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Pozri napr. Pokyny veliteľa TU k oslavám 52. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, mesiaca Československo-sovietskeho priateľstva a 26. výročia podpísania československo-sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a spolupráci, ktoré tvorili prílohu k Dennému rozkazu veliteľa TU zo 6. 11. 1969. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. R 55.

¹⁰⁶ Konkrétne išlo o RMNO č. 014/69.

¹⁰⁷ *Socialistický svaz mládeže* (SZM) bol nástupníckou organizáciou zaniknutého Československého zväzu mládeže. V dňoch 24. – 25. 4. 1970 sa konala ustanovujúca konferencia SZM Slovenska a v októbri 1970 sa konala ustanovujúca konferencia českého SZM. Pozri PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (eds.). *Občanská společnost 1967 – 1970 : Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967 – 1970 : Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Díl 2, 1. svazek. Brno 1995, dokumenty 137-138. ISBN 80-85765-50-0.

¹⁰⁸ Muržicov príspevek pre SL a vPVOŠ z 31. 7. 1970, č. j. 02011. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roka 1969/70. VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5.

Súčasťou „konsolidácie pomerov“ v TU v školskom roku 1969/70 boli čistky v radoch členov KSCĽ. Tie v menšom rozsahu prebiehali v ČSLA už bezprostredne po augustovej invázii ako odpoveď na úsilie sovietskej strany docieľiť kádrové zmeny v dôstojníckom zbore ČSLA. Prvé čistky na najvyšších postoch, zamerané proti prívržencom demokratických reforiem a odporcom okupácie, prebehli síce už v októbri 1968,¹⁰⁹ a priebežne sa konali i v nasledujúcom období, ale hlavná vlna prišla až na jar 1970. Podobne ako v celej armáde, i v učilišti sa konali začiatkom roka 1970 pohovory za účelom výmeny stranických legitímácií, a síce v dvoch etapách.¹¹⁰ V prvej etape, ku ktorej zásady výmeny stranických legitímácií schválilo ÚV KSCĽ v januári 1970, sa podľa správy veliteľa učilišťa „*projevil ne dost principiální postup při výměně legitimací, což vyplývalo ze situace, že v TU nedošlo k podstatnějším extrémům v předcházejícím období*“.¹¹¹ V apríli 1970 sa na celoarmádnej porade stranicko-politických orgánov a predsedov KRK v Prahe zhodnotila prvá etapa previerok a prijali sa opatrenia pre druhú etapu. Zatiaľ čo prvá etapa čistiek bola zameraná predovšetkým na najvyššie orgány a organizácie komunistickej strany v armáde, druhá etapa sa naproti tomu mala dotknúť najmä ZO KSCĽ.¹¹²

V TU pracovalo 21 ZO KSCĽ,¹¹³ ktoré združovali k septembru 1969 dovedna 359 členov. Medzi členmi boli zastúpení dôstojníci (77 %), práporčíci (34%), vojaci základnej služby (5,7 %), žiaci SVOŠER (0,7 %), absolventi ŠDZ (0,8 %) a občianski pracovníci (18,5 %). Pri porovnaní rokov 1968 a 1969 možno konštatovať, že záujem o členstvo v KSCĽ v učilišti v tomto období klesal. Zatiaľ čo v roku 1968 vstúpilo do strany 82 nových členov, od januára do septembra 1969 ich pribudlo len 10. V TU sa na začiatku druhej etapy previerok, tzn. po spomenutých rokovaníach v apríli 1970, vykonali v každej ZO KSCĽ podrobné analýzy, v ktorých sa – vyjadrené dobovou frazeológiou – vytypovali nositelia „*pravicově-oportunistických názorů, pasivních, morálně a charakterově narušených členů strany*“. Až následne sa pristúpilo k samotným pohovorom, ktoré viedlo PO učilišťa v ZO KSCĽ. Podľa správy veliteľa TU sa vďaka tomuto postupu zabezpečilo, „*že další pohovory byly vedeny zásadově a kriticky, což umožnilo v ZO KSCĽ provést vnitřní diferenciaci*“. Po ukončení pohovorov bolo – ako sa uvádza v správe – 11 % členov komunistickej strany vylúčených, prípadne sa im členstvo zrušilo a ostatným sa vydali nové legitímácie. V záverečnom vyhodnotení opatrení k výsledkom previerok v TU, ktoré veliteľ TU adresoval Správe letectva a vojsk PVOS v Prahe v júli 1970, sa skonštatovalo: „*Stranické pohovory v Technickém učilišti přispěly k očištění učilištní stranické organizace, upevnění její názorové jednoty*“.

¹⁰⁹ BAKA, ref. 49, s. 101.

¹¹⁰ K čistkám v armáde v tomto období pozri CHRASTIL, ref. 1, s. 109-127.

¹¹¹ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre SL a vPVOŠ z 31. 7. 1970, č. j. 0201. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roku 1969/70.

¹¹² CHRASTIL, ref. 1, s. 113, 121.

¹¹³ Išlo o nasledovné základné organizácie: ZO KSCĽ – 1 (štáb TU), ZO KSCĽ – 2 (školské oddelenie), ZO KSCĽ – 3 (technické oddelenie), ZO KSCĽ – 4 (politické oddelenie), ZO KSCĽ – 5 (civilní zamestnanci – objekt A), ZO KSCĽ – 6 (civilní zamestnanci – objekt B), ZO KSCĽ – 7 (veliteľská rota), ZO KSCĽ – 8 (tylová rota), ZO KSCĽ – 9 (výcvikový pluk), ZO KSCĽ – 10 (3. školský oddiel), ZO KSCĽ – 11 (2. školský oddiel), ZO KSCĽ – 12 (2. školský oddiel), ZO KSCĽ – 13 (učebná skupina spoločenských náuk), ZO KSCĽ – 14 (učebná skupina telovýchovy a všeobecno-vzdelávacia), ZO KSCĽ – 15 (učebná skupina taktiky), ZO KSCĽ – 16 (učebná skupina technickej prípravy), ZO KSCĽ – 17 (učebná skupina kybernetiky), ZO KSCĽ – 18 (učebná skupina PLRL), ZO KSCĽ – 19 (učebná skupina RTV), ZO KSCĽ – 20 (učebná skupina PVO) a ZO KSCĽ – 21 (učebná skupina exploatacie). VÚA – VHA Praha, f. MNO 1969 – HPS, 38/1, šk. 70. Správa PO TU o stave v TU z 5. 9. 1969, č. j. 001402/69.

a prohloubení vedoucí úlohy strany. To se projevuje na zvýšené aktivitě a angažovanosti členů strany i zkvalitnění stranické práce v ZO KSČS, což zvyšuje jejich akceschopnost a prohlubuje vliv učilištní organizace na nestraníky. Závěry ze stranických pohovorů hlavně u těch příslušníků TU, kteří byli vyloučeni z řad KSČS, nebo kterým bylo zrušeno členství, byly využity při přijetí odpovídajících kádrových opatření.“ No a na záver sa v správe ešte dodávalo, že pohovory „stanovené cíle a poslání“ splnili.¹¹⁴

V rámci vyššie zmienenej druhej etapy výmeny stranických legitímácií sa konali v TU pohovory s 381 členmi KSČ, z ktorých sa vydali nové členské legitímácie 342 členom. Členská základňa KSČ sa v učilišti teda v skutočnosti znížila presne o 10,2 % členov. Z celkového počtu 39¹¹⁵ bolo 8 členov (5 dôstojníci, 2 práporčíci, 1 žiak ŠDZ) vylúčených z KSČ za „pravicovo-oportunistické postoje a otevírené zásahy proti Sovětské armádě při poskytování internacionální pomoci“. Zo zvyšných 31 sa členstvo v KSČ zrušilo v 7 prípadoch za „pasivitu“ a v 24 prípadoch za „nesprávnou motivaci členství ve straně a porušení stanov strany při vstupu do KSČS“. Z hľadiska pracovného zaradenia išlo o 3 príslušníkov veliteľského zboru, 9 učiteľov odborných predmetov, 3 technických pracovníkov, 9 práporčíkov, 4 pracovníkov služieb a 3 vojakov základnej služby.¹¹⁶

Politický vývoj po auguste 1968 sa v TU sčasti odrazil i v personálnom obsadení veliteľských a iných funkcií. Ešte na začiatku školského roka 1969/70 bolo učilište naplnené podľa TMP dôstojníkmi na 94 % a práporčíkmi na 88 %, pričom z hľadiska získaného vzdelania, vedecko-pedagogických a akademických titulov malo predpísanú kvalifikáciu splnenú 78 % príslušníkov vedecko-pedagogického zboru.¹¹⁷ Už o rok neskôr sa prejavila v tejto oblasti zmena nielen kvantitatívna, ale i kvalitatívna. Na jeseň 1970 bolo TU naplnené dôstojníkmi na 92 % a práporčíkmi len na 80 %. Požadovaná kvalifikácia bola však splnená iba u 58 % príslušníkov vedecko-pedagogického zboru.¹¹⁸ Tento stav bol o. i. zapríčinený odchodom mladých dôstojníkov a, najmä, práporčíkov do zálohy na vlastnú žiadosť. Zatiaľ čo v roku 1968 odišli do zálohy z TU na vlastnú žiadosť 3 dôstojníci, ale ani jeden práporčík, v nasledujúcom období sa pomer zmenil. V roku 1969 odišli do zálohy 2 dôstojníci a 7 práporčíci, a podobne i v roku 1970 opäť odišli dvaja dôstojníci a 6 práporčíci. Vo februári 1971 sa hodnotil tento jav v správe veliteľa TU v istom smere kladne, keďže „v posledných dvoch rokoch odišlo do zálohy viac takých dôstojníkov a práporčíkov, ktorí svojou pracou a prístupom k plneniu povinností neboli príkladom pre ostatných“. Odchod z funkcie v TU však nebol vo všetkých prípadoch dobrovoľný. Po vyššie spomenutých stranických pohovoroch – ako sa uvádza v citovanej správe veliteľa TU z februára 1971 – bolo zo 7 vojakov z povolania, ktorí boli vylúčení z KSČ, navrhnutých na prepustenie 7, a z 26 vojakov z povolania, ktorých členstvo v KSČ bolo zrušené, boli navrhnutí na prepustenie dvaja. Ostaní

¹¹⁴ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre SL a vPVOŠ z 31. 7. 1970, č. j. 02011. Prílohu tvorí správa o priebehu školského roka 1969/70.

¹¹⁵ Ich menný zoznam sa nachádza vo VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 32 (modrá). Mlýnkov prípis pre Veliteľstvo VVO/Politická správa v Trenčíne z 28. 12. 1970, č. j. 03881.

¹¹⁶ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 32 (modrá). Správa PO TU pre Veliteľstvo VVO/Politická správa v Trenčíne z 26. 8. 1970, 03804.

¹¹⁷ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 5. Muržicov prípis pre MNO/Náčelník SL a vPVOŠ z 3. 9. 1969, č. j. 005356. Prílohu tvorí Doklad o stave TU z 25. 8. 1969.

¹¹⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO 1970 – HSL a vPVOS, 38/1/2, šk. 254. MNO/SL a vPVOS – Komplexní zpráva o plnění usnesení PÚV KSČ z 8. 3. 1966 k „Návrhu perspektivy rozvoje vojenského školství v ČSLA“, č. j. 0094545-40/70.

boli zaradení do kategórie „menej spôsobilí“, alebo vo výnimočných prípadoch „spôsobilí“ pre ďalšiu službu v ČSĽA a následne boli (alebo mali byť) zaradení v rámci TU na rôzne pracoviská a skupiny, „kde prevládala väčšina pevných členov strany“. Naďalej sa im však mala venovať zo strany kádrových orgánov učilišťa zvýšená pozornosť.¹¹⁹ Nepriaznivá situácia v obsadení veliteľských a iných funkcií v TU sa riešila, respektíve mala riešiť čiastočne prijímaním vojakov z povolania z iných funkcií a z pomedzi záujemcov z iných útvarov.

Po uskutočnení kádrových opatrení bola začiatkom apríla 1971 usporiadaná VII. konferencia KSC TU, ktorá predstavovala súčasť príprav komunistov v učilišti na plánovaný XIV. zjazd KSC v máji 1971. V záverečnom uznesení konferencie, ktoré bolo jednodhlasne schválené, sa konštatovalo, že napriek kríze, ktorá zachvátila „socialistickú spoločnosť“ v rokoch 1968 – 1969, sa podarilo v TU priebežne splniť väčšinu plánovaných úloh. A síce najmä preto, že „*spojeným úsilím všetkých poctivých komunistů jak do srpna 1968, tak zejména po přijetí Moskevských protokolů, listopadové rezoluce 1968 a hlavně po nástupu nového vedení KSC v dubnu 1969 byly postupně překonávány pravicově-oportunistické tendence ve straně, společnosti i jejich dopady, které se odráželi v myšlení*“ príslušníkov TU. Účastníci konferencie zároveň zaslali listy ministrovi národnej obrany ČSSR, náčelníkovi letectva a vojsk PVOŠ, Politickej správe Veliteľstva VVO v Trenčíne, HPS a ÚV KSS, v ktorých vyjadrili svoje odhodlanie pomáhať ÚV KSC „*při úspěšně probíhajícím konsolidačním procesu*“.¹²⁰

Intervencia v auguste 1968 a udalosti v nasledujúcom období vyvolali v spoločnosti pochybnosti o perspektíve vojenského povolania, čo citeľne skomplikovalo nábor mládeže do vojenských škôl. Prechodne zvýšený záujem o štúdium na vojenských školách v školskom roku 1967/68 – vďaka novému systému prípravy vojenských profesionálov z marca 1966 – opätovne poklesol.¹²¹ Podobne ako vo väčšine vojenských škôl v ČSSR i v TU zápasili s nízkym náborom mládeže už v predchádzajúcich rokoch. K 1. júnu 1965 boli v učilišti splnené smerné čísla pre výber občianskej mládeže len na 53 %. V správe, ktorá bola predložená na schôdzi Sekretariátu ÚV KSS v júli 1965, sa menovalo niekoľko „všeobecne známych činiteľov“, ktoré mali tento stav ovplyvňovať vo vojenských školách na Slovensku. Na jednom mieste sa uvádzalo: „*Je to aj v nesprávnom pochopení zásad mierového spolunažívania, úsilia svetovej socialistickej sústavy o zachovanie svetového mieru. Toto vedie k pacifickým náladám, čo nepriaznivo pôsobí na mladých ľudí a ich rodičov pri voľbe povolania. V dôsledku toho žiaci pri pohovoroch často nesprávne poukazujú na bezperspektívnosť služby v armáde, ktorá je podľa nich závislá len na politickom vývoji. Na voľbu vojenského povolania značne pôsobí skutočnosť, že vojenská služba je ťažká, náročná, vyžadujúca veľa osobných obmedzení. Neustála bojová pohotovosť, pobyt na cvičeniach, odlúčenie od rodín, častá zmena posádok negatívne pôsobí pri rozhodovaní uchádzačov a ich rodičov.*“¹²² V roku 1967 bolo do VSOŠER prijatých 250 žiakov, k 1. septembru 1970 z nich

¹¹⁹ Vojenský archív (ďalej VA) Trnava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. S 6. Muržicov prípis pre MNO/SL a vPVOŠ/Kádrové oddelenie z 12. 2. 1971, č. j. 9198. Prílohu tvorí „Rozbor kádrovej práce a program jej ďalšieho rozvoja“.

¹²⁰ VHA Bratislava, f. 1489 – VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 7 (červená). Protokol VII. konferencie KSC v TU 2. 4. 1970.

¹²¹ CHRASTIL, ref. 2, s. 19, 21-22.

¹²² Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát, šk. 266. Správa o výsledkoch výberu občianskej mládeže do vojenských škôl v roku 1964/65 na Slovensku so stavom k 1. 6. 1965.

odišlo zo školy 21,2 %. O rok neskôr bolo prijatých o 6 žiakov viac, pričom úbytok v septembri 1970 činil 30,3 %. V roku 1969 už prijala VSOŠER výrazne nižší počet uchádzačov, a síce 168, z ktorých opustilo školu do septembra 1970 30 %. Klesajúci počet uchádzačov o štúdium v TU viedol veliteľa Muržica k iniciatíve, aby rozoslal „*vlastní orgány na ZDŠ¹²³ v jednotlivých krajích k propagaci školy*“, vďaka čomu dosiahol vyššie náborové číslo. To činilo v roku 1970 dovedna 332 žiakov.

Obdobie normalizácie na prelome 60. a 70. rokov čiastočne spomalilo zavádzanie nového modelu prípravy vojenských profesionálov. Normalizačné čistky v armáde, ktoré nasledovali po kampani výmeny stranických legitímácií, ešte prehľadli nedostatok veliteľských kádrov.¹²⁴ Za účelom aspoň prechodne vyriešiť tento problém boli zriadené v roku 1970 pre absolventov maturitných škôl Ročné dôstojnícke školy (RDŠ), a v roku 1971 pre vyučených robotníkov bez maturitného vzdelania Dvojročné dôstojnícke školy (DDŠ).¹²⁵ Obe dva typy škôl boli zriadené i v TU.¹²⁶ Už zakrátko však stranické orgány opätovne nadviazali na systém prípravy vojenských kádrov z druhej polovice 60. rokov a výsledkom reorganizácie bolo vytvorenie 4 vysokých vojenských škôl na Slovensku v septembri 1973, ktoré boli zriadené na báze dovtedajších vojenských učilišť.¹²⁷ Jednou z nich bola Vysoká vojenská technická škola Československo-sovietskeho priateľstva v Liptovskom Mikuláši.

Na dianí v TU v rokoch 1968 – 1971 možno sledovať, že niektoré celospoločenské pohyby tohto zložitého obdobia (ako intervencia vojsk štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968, upálenie študenta Jana Palacha, hokejové udalosti z marca 1969 a i.) zasahovali aj do života príslušníkov učilišťa. Na pôde školy pôsobili nielen prívrženci Československej jari, po 21. auguste 1968 odporcovia vojenskej intervencie, ako i následnej normalizácie, ale aj – aspoň navonok – zapálení normalizátori. Hranice medzi týmito skupinami pritom neboli nemenné. Dôkazom sú uznesenia HV KSČ TU z konca augusta 1968, ale napr. i podpora pri konštituovaní ZVM v učilišti zo strany veliteľa Muržica. Zo skúmaných archívnych dokumentov však vyplýva, že vedenie školy a vedúce stranicko-politické orgány TU urobili veľa preto, aby zabránili medzi poslucháčmi, žiakmi a ostatnými príslušníkmi učilišťa prepuknutiu „protisovietskych akcií“ či iným prejavom nespokojnosti s politickým vývojom v ČSSR. A podľa zachovaných prameňov sa zdá, že ich úsilie bolo viac-menej korunované úspechom.

¹²³ Základné školy (ZDŠ).

¹²⁴ Podľa údajov Hlavnej kádrovej správy chýbalo ČSĽA v máji 1970 5 360 dôstojníkov z povolania a 1 900 ďalších veliteľov z radov absolventov ŠDZ a VKVŠ, ako aj 4 910 práporčíkov z povolania. CHRASTIL, ref. 1, s. 130.

¹²⁵ ŠTAIGL, ref. 10, s. 15. Pozri tiež VANĚK, Oldřich. *Vojenskopolitická linie XIV. sjezdu KSČ a její realizace v Československé lidové armádě (1971 – 1976)*. Kandidátska dizertační práce. Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda, Bratislava 1985, s. 102-103. VA Trnava, f. 2664 – Vojenská politická akademie Bratislava, šk. 448.

¹²⁶ VANĚK, ref. 8, s. 98-99.

¹²⁷ ŠTAIGL, ref. 10, s. 15. Pozri tiež SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo, šk. 1364. Podklady zo zasadnutia PÚV KSS 4. 9. 1973 vo veci „Zhodnotenie stavu prestavby vojenského školstva podľa uznesenia PÚV KSČ z 21. 4. 1972“, č. j. 007141-83-1973.

J. TULKISOVÁ: „KONSOLIDIERUNG DER VERHÄLTNISSE“ IN DER TECHNISCHEN LEHRANSTALT IN LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ IN DEN JAHREN 1968 – 1971

Die sog. Normalisierung in der Tschechoslowakei, durch kurz nach der Militärintervention der Armeen der fünf Warschauer Pakt Staaten im August 1968 ihren Anfang nahm, zog einen starken Eingriff in die Entwicklung der Tschechoslowakischen Volksarmee (ČSLA) und das Militärschulwesen als deren Bestandteil. Im vorliegenden Beitrag wird geschildert, wie sich der sog. Normalisierungsprozess in der Entwicklung der Technischen Lehranstalt in Liptovský Mikuláš seit August 1968 bis Frühling 1971 niederschlug, als die sog. Normalisierung der Verhältnisse in der ČSSR formell als für erreicht erklärt wurde. Mehrere, hauptsächlich jüngere Angehörige der Lehranstalt reagierten positiv auf die politische Entwicklung in der Tschechoslowakei zu Zeiten des sog. Prager Frühlings. Diese Entwicklung wurde gewaltsam unterbrochen infolge des Einmarsches der Warschauer Pakt-Staaten am 21. August 1968, den sie als unberechtigten Eingriff in die Staatssouveränität wahrgenommen haben. Noch Anfang November 1968 gehörte die Mehrheit der Angehörigen der Technischen Lehranstalt zu den Gegnern des Einmarsches, es gab jedoch unter ihnen auch solche, vor allem ältere KP-Mitglieder, die die Militärintervention nicht verurteilt haben. Nach dem Plenum des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (ÚV KSČ) 1968 verloren die Reformkommunisten die Oberhand, und eine neue, auf die sog. Normalisierung ausgerichtete Parteiführung an der Spitze mit Gustáv Husák konnte sich durchsetzen. Die folgende innenpolitische Entwicklung in der Tschechoslowakei zeichnete sich aus durch den schrittweisen Abbau von demokratischen Vorsätzen; diese Entwicklung zeichnete sich auch in der Technischen Lehranstalt ab. Das Kommando der Technischen Lehranstalt sorgte anhand entsprechender Befehle und Maßnahmen für eine konsequente Durchsetzung der neuen politischen Linie der KSČ. Als Priorität der Lehranstalt für das Schuljahr 1969/1970 wurde die intensive ideologische Einwirkung auf die Angehörigen im Sinne des Marxismus-Leninismus erklärt, des Weiteren das Pflegen von freundschaftlichen Beziehungen zwischen der Angehörigen der Lehranstalt und den Armeen sozialistischer Staaten, vor allem mit sowjetischen Truppen, und die Festigung des militärischen Charakters der Schule. Die Veränderungen betrafen auch die Organisierung der partei-politischen Arbeit in der Lehranstalt. Die Mitglieder der gewählten Parteiorgane – ein Produkt der Demokratisierung der tschechoslowakischen Gesellschaft in den 1960er Jahren, wurden seit Sommer 1969 nicht mehr gewählt, sondern lediglich ernannt. Im Rahmen der sog. Normalisierung der Verhältnisse in der Technischen Lehranstalt wurden auch Säuberungen unter den Mitgliedern der KSČ durchgeführt. Aufgrund der „Besprechungen“ mit einzelnen Parteimitgliedern in der ersten Hälfte von 1970 wurden 39 Lehranstalt Angestellte wegen ihrer politischen Haltungen in den Jahren 1968 – 1969 aus der KSČ ausgeschlossen. Einige wurden in der Folge aus der Armee entlassen, bzw. degradiert und ihrer Funktionen enthoben. Die Säuberungen der sog. Normalisierung betrafen die gesamte Tschechoslowakische Armee und erhöhten den permanenten Mangel an Befehlshaber-Kadern. Dieser Mangel sollte durch ein neues System der Vorbereitung von Militär-Professionellen gelöst werden, das u. a. zur Auflösung der Technischen Lehranstalt im Jahre 1973 geführt hat, die durch die neugegründete Militärische Hochschule der Tschechoslowakisch-Sowjetischen Freundschaft ersetzt worden ist.

ZBROJNÁ VÝROBA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1969 – 1992 (1. časť)

JAN ŠTAIGL – PETER TURZA

ŠTAIGL, J. – TURZA, P.: Armament Production in Slovakia in 1969 – 1992 (Part 1.). *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 75-112, Bratislava.

Ambition of the study of this duo of authors is to map and analyze the armament production in Slovakia back in the “Czechoslovak” period of the era in question, i.e. from its beginning, which has already been pertracted, until the end of 1992. Considering the changing nature and extent of the special production or approaches thereto, as well as in effort to explain the issue based on the largest extent of information and in the context of a broader range of contexts, the authors decided to subdivide the study into two sections. The first section deals with the armament production development and its sharp increase until 1987, when the special production in Slovakia as well as within Czechoslovakia achieved the highest level since the end of the World War II. These issues are dealt with in connection with the key factors influencing or accompanying the armament production development in Czechoslovakia, as well as on the background of international and internal changes.

The first section of the study is based especially on original documents from the archives in the Slovak Republic and Czech Republic, in particular on the documents from the as yet recondite or inaccessible, or possibly unused archival funds.

Military History. Slovakia. Armament Production in Slovakia in 1969 – 1992.

Na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia sa začala nová vývojová etapa zbrojnej výroby na Slovensku. Bola charakteristická dynamickým rozvojom podnikov s výrobou „špeciálu“¹, prudkým vzostupom zbrojnej produkcie a nasledujúcim strmhlavým, viacerými objektívnymi i subjektívnymi príčinami ovplyvneným prepadom, ako aj oddeľením sa slovenských vývojových a výrobných základní od českých. Rozdelením Československa a vznikom dvoch samostatných suverénnych republík – Českej republiky a Slovenskej republiky – k 1. januáru 1993 sa realizovala separácia relatívne jednotného potenciálu zbrojného priemyslu, ktorý v tom čase prechádzal zložitým obdobím konverzie. Po zániku

¹ Zbrojná výroba tvorí špeciálnu, na vojenské využitie orientovanú časť celkovej priemyselnej produkcie. V tomto zmysle, z hľadiska skúmanej problematiky, ponímame pojmy zbrojná výroba, špeciálna výroba alebo výroba špeciálu ako synonymá. V súčasnosti sa namiesto pojmu zbrojný priemysel používa pojem obranný priemysel.

federácie táto pokračovala dvoma rozdielnymi cestami a v odlišných vnútropolitických podmienkach. To podstatne ovplyvnilo aj nasledujúci vývoj infraštruktúry výskumno-vývojových a výrobných organizácií zbrojného priemyslu v oboch republikách a ich schopnosť prispôbiť sa zmeneným spoločenským a trhovým podmienkam.

Naša štúdia nemá ambície postihnúť problematiku zbrojnej výroby na Slovensku v celom časovom i obsahovom vymedzení tejto etapy, tzn. od spomenutého rozvoja špeciálnej produkcie, cez jej útlm a konverziu, až po odrazenie sa od „dna“ a opätovný vstup do vzostupnej fázy v polovici 90. rokov. Sledovanie otázok zbrojnej výroby v prvých rokoch samostatnej Slovenskej republiky je limitované predovšetkým malou dostupnosťou relevantných materiálov. Zámerom tejto štúdie je preto zmapovať a analyzovať zbrojnú výrobu na Slovensku ešte v „československom“ období predmetnej etapy, tzn. od jej už pertraktovaného začiatku do konca roka 1992. Vzhľadom na meniaci sa charakter a rozsah špeciálnej produkcie či prístupov k nej, ako aj v snahe priblížiť problematiku na základe čo najväčšieho počtu informácií a v kontexte širšieho spektra súvislostí, sa autori rozhodli štúdiu rozčleniť na dve časti. Prvá časť sa zaoberá rozvojom zbrojnej výroby a jej prudkým vzostupom do roku 1987, keď produkcia špeciálu na Slovensku, a tiež aj v rámci Československa, dosiahla najvyššiu úroveň od skončenia druhej svetovej vojny. Druhá časť potom sleduje slovenské aspekty nasledujúceho procesu útlmu rozvojových tendencií zbrojnej výroby, pokles špeciálnej produkcie a priebeh, výsledky a dôsledky konverzie zbrojného priemyslu na Slovensku v záverečnej etape existencie federálneho štátu. Tieto otázky sú riešené v spojení s kľúčovými faktormi, ktoré ovplyvňovali alebo sprevádzali vývoj zbrojnej výroby v Československu, ako aj na pozadí medzinárodných a vnútropolitických zmien.

Prvá časť štúdie sa opiera predovšetkým o pôvodné materiály z archívov v Slovenskej republike a Českej republike, osobitne, o dokumenty z doposiaľ málo známych alebo neprístupných, respektíve nevyužívaných archívnych fondov. V druhej časti štúdie autori podstatne viac využili dobovú tlač a publikované výsledky iných bádateľov, najmä z Českej republiky.

Zmena unitárneho štátprávneho usporiadania Československej socialistickej republiky (ČSSR) na federáciu k 1. januáru 1969 priniesla, okrem iného, aj novú organizáciu štruktúry štátnych orgánov a nové formy koordinovania a riadenia podnikov výrobných a výskumno-vývojovej sféry. Novovytvorené Ministerstvo priemyslu Slovenskej socialistickej republiky (MP SSR) prevzalo do svojej pôsobnosti riadenie všetkých priemyselných podnikov na teritóriu SSR vrátane podnikov zaoberajúcich sa zbrojnou výrobou. Za zabezpečenie výrobných programov a plnenia stanovených úloh a objemu produkcie zodpovedalo spolu s Ministerstvom plánovania SSR. V štruktúre MP SSR sa otázkami výroby vojenskej techniky zaoberal odbor obrany.

Základné smery vývoja zbrojnej výroby a zamerania výrobných programov, otázky kooperačných väzieb, objemu špeciálnej produkcie z hľadiska potrieb čs. ozbrojených síl a dodávok určených na export, ako aj investičnej politiky rozvoja výrobných a výskumno-vývojovej základne zbrojného priemyslu naďalej riešili ústredné federálne orgány – Štátna plánovacia komisia v spolupráci s Ministerstvom národnej obrany ČSSR, Ministerstvom zahraničného obchodu ČSSR a Federálnym výborom pre priemysel (predseda bol v postavení ministra). Medzinárodné väzby čs. zbrojného priemyslu v rámci členských krajín Varšavskej zmluvy zabezpečovala Stála čs. delegácia pre hospodársku a vedecko-technickú

spoluprácu v oblasti obrany (ďalej Stála čs. delegácia)² spolu s dvojstrannými stálymi komisi-ami ČSSR a ďalších štátov koalície.³ Ústredným koordinačným orgánom socialistických krajín v oblasti zbrojnej výroby bola Stála komisia Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) pre obranný priemysel (ďalej Stála komisia RVHP).⁴ Zahraničný obchod s vojenským materiálom riadila Hlavná technická správa Ministerstva zahraničného obchodu ČSSR. Monopolným realizátorom vývozu a dovozu špeciálu bola štátna firma OMNIPOL.

V čase, keď riadenie výroby „špeciálu“ na Slovensku prechádzalo do kompetencie MP SSR, tvoril jej objem okolo 45 percent celoštátnej zbrojnej produkcie. Výrobnú základňu zbrojného priemyslu tvorilo 25 podnikov, v ktorých sa na výrobe špeciálu priamo podieľalo takmer 20-tisíc pracovníkov.⁵ Štruktúra zbrojnej priemyselnej základne, vybudovanej najmä v priebehu 50. a 60. rokov⁶, odzrkadľovala prevažujúcu orientáciu na finalizujúce výrobné kapacity s čiastkovou výrobou polotovarov a rozsiahlymi subdodávkami z českých podnikov a ďalších krajín Varšavskej zmluvy. Ťažisko špeciálnej výroby bolo sústredené v strojárstve, kde jadro výrobného programu tvorila tanková a delostrelecká technika a munícia. Neporovnateľne menším objemom výrobkov sa na zbrojnej výrobe podieľal chemický a elektrotechnický priemysel, ako aj priemysel celulózy a papiera.

Najväčší producenti špeciálnej techniky v oblasti strojárstva boli sústredení vo Výrobnohospodárskej jednotke (VHJ)⁷ Závodov ťažkého strojárstva (ZŤS) Martin. Išlo o ZŤS Martin, ZŤS Prakovce, Strojárske a metalurgické závody (SMZ) Dubnica nad Váhom⁸, Podpolianske strojárne (PPS) Detva⁹ a Slovenské lodenice Komárno¹⁰. Neskôr, v roku 1975, boli do VHJ ZŤS Martin začlenené aj Východoslovenské strojárne Košice¹¹. Medzi ďalších vý-

² Hlavnou úlohou Stálej čs. delegácie bola príprava, uskutočňovanie a kontrola hospodárskej a vedecko-technickej spolupráce v oblasti obrany, najmä pokiaľ ide o činnosť v Stálej komisii RVHP a v dvojstranných komisiách.

³ Išlo o Stálu čs.-maďarskú komisiu pre technickú a hospodársku spoluprácu v oblasti obrany, Stálu čs.-poľskú komisiu pre technickú a hospodársku spoluprácu v oblasti obrany, Stálu čs.-nemeckú komisiu pre vedecko-technickú a vzájomnú pomoc v oblasti zbrojnej výroby a rozvoja novej vojenskej techniky a Stálu čs.-bulharskú komisiu pre hospodársku a vedecko-technickú spoluprácu v oblasti obrany.

⁴ Stála komisia RVHP pre obranný priemysel bola vytvorená na VII. zasadnutí RVHP, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 18. – 25. mája 1956 v Berlíne. Deklarovaným cieľom jej činnosti bolo „*ďalším rozširovaním hospodárskych styků mezi členskými zeměmi Komise a organizovaním mnohostranné spolupráce napomáhat rozvoji obranného průmyslu, urychlování technického pokroku, zvyšování produktivity práce a dosažení co nejmenších vlastních nákladů v tomto výrobním odvětví v zájmu co nejuplněnějšího zabezpečení potřebné vojenské techniky pro členské země Rady.*“ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1966, šk. 33, č. j. 003580-48/1966 *Základní východiska pro rozpracování předběžného výhledu výstavby ČSLA do roku 1980.*

⁵ SNA Bratislava, f. MP 1969-1992 (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 009/69-MT *Správa o stave vývoja a výroby výrobkov špeciálnej techniky v podnikoch MP-SSR.*

⁶ Bližšie ŠTAIGL, Jan. Zbrojná výroba na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945-1953). In *Vojenská história*, 6, 2002, č. 2, s. 66-92. ISSN 9335-3314 a ŠTAIGL, Jan. Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1954-1960. In *Vojenská história*, 7, 2003, č. 1, s. 66-92. ISSN 9335-3314.

⁷ VHJ predstavovala stredný stupeň riadenia „*organizačných štruktúr výrobnotechnickej a vedecko-výskumnej základne národného hospodárstva*“ socialistického Československa. Bola postavená približne na úroveň koncernu, ktorý sa vtedy nazýval „*trust*“.

⁸ Od roku 1978 ZŤS Dubnica nad Váhom.

⁹ Od roku 1978 ZŤS Detva. Do PPS Detva boli začlenené závody Krupina (1968), Tisovec (1968), Vlkanová (1969), Lučenec (1977 delimitácia zo ZŤS Martin) a Rimavská Sobota (výstavba sa začala r. 1977).

¹⁰ Od roku 1979 ZŤS Komárno.

¹¹ Do roku 1974 ako CHEPOS, závod 15 Košice, v rokoch 1975-1990 ZŤS Košice.

robcov „špeciálu“ patrili Závody všeobecného strojárstva (ZVS) Dubnica nad Váhom ako súčasť VHJ ZVS Brno, Považské strojárne (PS, v rokoch 1980 – 1992 Závody na výrobu ložísk – ZVL, potom opäť PS) Považská Bystrica, Vihorlat Snina, Sandrik Dolné Hámre, Mostáreň Brezno, Tatra Bánovce nad Bebravou a Meopta Bratislava. V elektrotechnickom priemysle išlo o závody Tesla v Bratislave, Nižnej, Liptovskom Hrádku, Banskej Bystrici a Piešťanoch, Kablo Bratislava, Bratislavské elektrotechnické závody (BEZ) Bratislava a Slovenské elektrotechnické závody (SEZ) Krompachy. V oblasti chemického priemyslu bola výroba špeciálnej techniky zavedená v závodoch CHEMKO n. p. Strážske, CHZJD n. p. Bratislava, Považské chemické závody (PCHZ) n. p. Žilina a Slovenské lúčobné závody (SLZ) n. p. Hnúšťa. Špeciálnu výrobu v priemysle celulózy a papiera zabezpečovali podniky Chemicelulóza n. p. Žilina, Harmanecké papierne n. p. Harmanec a Východoslovenské celulóžky a papierne n. p. Hencovce. Prehľad o výrobných programoch podnikov poskytuje príloha č. 1.

Dôležitý článok rozvoja špeciálnej techniky a zabezpečenia jej výroby tvorila výskumno-vývojová základňa. V strojárstve mala dominantné postavenie Konštrukta Trenčín. Predstavovala vedúce odborové pracovisko pre tieto odbory: delostrelecké zbrane (poľné delá, tankové, protitankové, protiletadlové a bezzáklzové kanóny, mínomety, raketomety a granátomety), raketová technika, odminovacie a zaminovacie prostriedky (výbušné i mechanické), munícia pre delostrelecké zbrane, ženijná munícia (míny a náboje), automatizované systémy velenia a riadenia, špeciálne zariadenia pre automatizované riadenia, laboračná technika a výrobná technológia, koordinačné činnosti dodávok investičných celkov a špeciálna meracia technika pre tieto odbory. Úzko spolupracovala s výskumno-vývojovými organizáciami a vysokoškolskými a vedeckými pracoviskami v celej ČSSR. V roku 1969 v oblasti špeciálnej techniky riešila 85 výskumno-vývojových úloh, z toho 8 štátnych, ktorých bola hlavným riešiteľom.¹² Išlo najmä o vývojové práce na 122 mm salvovom raketomete BM-21 GRAD podľa sovietskej licencie, 152 mm kanónovej húfnici DANA, leteckej bombe MARS, raketovom kontajneri RAK, mostnom automobile MOBIL, anténom stožiare letiskového rádiolokátora KOMÁR a bezkontaktné protitankovej míne ÚSMEV.¹³

Druhou najväčšou výskumno-vývojovou základňou pre špeciálnu techniku bol Vývojový závod Turčianskych strojárni v Martine. Patril do VHJ ZTS Martin a bol poverený funkciou vedúceho odborového pracoviska pre odbory: tanky, transportéry (pásové aj kolové), bojové vozidlá pechoty, aplikácie týchto prostriedkov na rôzne účely a agregáty týchto prostriedkov. Výsledky činnosti pracoviska boli určené predovšetkým pre ZTS Martin a PPS Detva. V roku 1969 závod riešil 19 úloh výskumu a vývoja špeciálnej techniky, z toho 8 úloh štátnych a dve úlohy štátne – komplexné, ktorých bol nositeľom. Išlo o vývoj veliteľského tanku T-55AK (VELTA), vyslobodzovacieho a žeriavového vozidla (JEVOZ), zvýšenie životnosti koľajových pásov obrnených transportérov (ŽIPAS) a iné práce.¹⁴ Vlastné výskumno-vývojové pracoviská pre špeciálnu techniku mali aj PS Považská Bystrica, Východoslovenské strojárne Košice, SMZ Dubnica n. Váhom, PS Detva, Chemko Strážske a iné závody. Boli zamerané predovšetkým na prípravu už vyriešených vývojových úloh z iných pracovísk pre výrobné programy „vlastných“ podnikov a na riešenie technologických a metalurgických úloh technického rozvoja.¹⁵

¹² Ref. 5.

¹³ VOPAT, Zdeněk a kol. *Konštrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu*. Bratislava : Magnet Press Slovakia 2000, s. 86. ISBN 80-968327.

¹⁴ Ref. 5.

¹⁵ Tamže.

Zameranie a úlohy výrobnej, ako aj výskumno-vývojovej základne špeciálnej techniky na Slovensku v tomto čase ovplyvňoval rad vonkajších a vnútorných faktorov, predovšetkým: 1) zabezpečovanie potrieb tak československých ozbrojených síl, ako aj ostatných armád členských štátov Varšavskej zmluvy, 2) výrobná koordinácia zbrojných programov štátov Varšavskej zmluvy – pozri prílohu č. 2, 3) vzájomné dodávky vojenskej techniky medzi ČSSR a ďalšími štátmi Varšavskej zmluvy vyjadrené v krátkodobých, strednodobých a dlhodobých dohodách, ktorých zameranie menilo postavenie ČSSR v rámci RVHP z tradične vývozného kraja vojenskej techniky na krajinu s výrazným podielom aj jej dovozu¹⁶, 4) rozširovanie exportu vojenskej techniky do nesocialistických krajín s dôrazom na tzv. rozvojové štáty¹⁷, 5) prechod na technicky náročnejšie výrobky vojenskej techniky so značnými požiadavkami na hutnú a chemickú výrobnú základňu a elektrotechnický a optický priemysel, 6) uvoľňovanie niektorých výrobných kapacít v dôsledku plánovaného dokončovania výroby „neperspektívnych“ typov bojovej techniky a s tým spojené hľadanie náhradných výrobných programov, 7) nevybudované kapacity pre kompletizovanie finálnych výrobkov v progresívnych oblastiach vojenskej produkcie, osobitne v elektronickom priemysle a 8) malá stabilita výrobných programov a časté zmeny pohľadu na rozvoj výrobných odborov, ktoré sa premietali do kompletizačných a kooperačných vzťahov.¹⁸

Hlavná pozornosť sa v oblasti výroby špeciálu na Slovensku sústreďovala na produkciu tankov a inej pásovej techniky. Išlo o špecializovanú výrobu ČSSR (a Poľska) v rámci RVHP, pričom výroba tankov a obrnených transportérov bola z finančného hľadiska pre národné hospodárstvo veľmi výhodná – napr. ročná produkcia tankov prinášala čistý zisk cca 1,6 miliardy Kčs.¹⁹ V tankovej výrobe dominovala od roku 1967 výroba tankov typu T-55A a T-55AK (veliteľských) a ich účelových aplikácií – vyslobodzovacích tankov VT-55A a mostných tankov MT-55A. Objem výroby v rokoch 1969 – 1970, ako aj odberateľov vyrobených tankov, tzn. MNO pre potreby ČSLA a ministerstvo zahraničného obchodu (MZO) pre dodávky do zahraničia, uvádza tabuľka č. 1. V PPS Detva pokračovala výroba obrnených transportérov OT-62, ktorá sa začala v roku 1963.²⁰ Podľa MP SSR boli smerné

¹⁶ Príčinami narastajúceho dovozu boli predovšetkým dodávky najnovšej leteckej a raketovej techniky pre čs. armádu zo ZSSR a rozširujúca sa výrobná základňa a špecializácia výroby vojenskej techniky v krajinách Varšavskej zmluvy.

¹⁷ Išlo najmä o Egypt, Irak, Indiu, Sýriu, Sudán a Alžírsko, neskôr aj Líbyu. Pozri napr. PÚČIK, Miloš. Vývoz zbraní a špeciálnej techniky do záujmových krajín bývalej ČSSR v sedemdesiatych rokoch. In *Apológia*, 1996, č. 8, s. 24-25. ISSN 1335-0463 a č. 9, s. 28-29 a BAKA, Igor. Československá vojenská pomoc Líbyi v 70. rokoch 20. storočia. In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 1, s. 55-76. ISSN 1335-3314.

¹⁸ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1969, šk. 184, sign. 22-2/11 *Protokoly z dvoustranných konzultácií medzi členskými zemiami Stále komise RVHP pro obranný průmysl o koordinaci plánů výroby a vzájemných dodávek vojenské techniky na léta 1971-1975 v Moskvě* 25. 3. – 1. 4. 1969; VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 137, sign. 3/19 *List ministra plánování SSR ministři zahraničního obchodu ČSSR z 20. augusta 1970 a jeho přílohy*; VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 146, sign. 33/18 *Komplexní rozbor problematiky speciální techniky a předpoklad plnění závazků vůči SSSR a ostatním socialistickým státům* a VÚA-VHA Praha, f. MNO/KM 1970, šk. 22, sign. 1-12/4-13 *Stručná správa o výsledcích hlavních mezistátních jednání o obchodu se speciálním materiálem za léta 1968-1969* a sign. 1-12/4-19 *Vzájemné dodávky vojenské techniky v letech 1971-1975*.

¹⁹ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 146, sign. 33/18, *Komplexní rozbor problematiky speciální techniky a předpoklad plnění závazků vůči SSSR a ostatním socialistickým státům*.

²⁰ Podľa pôvodných zámernov sa mala výroba OT-62 skončiť v roku 1969, keď plánovaná vybavenosť ČSLA týmito vozidlami dosiahla 96 percent. Úspešný export transportérov (používali ich, okrem

Tabuľka č. 1

Výroba tankov na Slovensku v rokoch 1969 – 1970²¹

Typ	Produkcia (v kusoch)			Odberateľ					
				MNO			MZO		
	1969	1970	Spolu	1969	1970	Spolu	1969	1970	Spolu
T-55A	632	568	1 200	287	247	534	345	321	666
T-55AK		5	5		5	5			
VT-55A	21	119	140	5	44	49	16	75	91
MT-55A	9	48	57	2	19	21	7	29	36
Spolu	662	740	1 402	294	315	609	368	425	793

čísla osobitnej časti štátneho plánu na rok 1969 v odbore tankovej a pásovej techniky splnené na 101,4 percenta. Úspešné však bolo aj plnenie úloh v iných oblastiach výroby vojenskej techniky. Zo sledovaných 27 záväzných úloh výroby bol v šiestich prípadoch ich objem prekročený, 15 úloh bolo splnených v plnom rozsahu a v piatich prípadoch sa nepodarilo plán výroby splniť (pozri tabuľku č. 2). V celkovom meradle bola výroba špeciálu v roku 1969 na Slovensku splnená na 99,6 percenta, čo vo finančnom objeme predstavovalo sumu 3 272,2 mil. Kčs z plánovaných 3 286,3 mil. Kčs. Zmluvne dohovorené dodávky vojenskej techniky boli splnené na 101,3 percenta (3 662,9 mil. Kčs namiesto plánovaných 3 615,3 mil. Kčs).²²

Spolu s riadením podnikov so špeciálnou výrobou MP SSR prevzalo zodpovednosť aj za plnenie s tým súvisiacich plánov investičnej výstavby. Išlo konkrétne o 11 záväzných stavieb s vyčleneným objemom investičných prostriedkov pre rok 1969 v celkovej sume 90,3 mil. Kčs.²³ Medzi ťažiskové stavby patrilo rozšírenie motorárne v ZŤS Martin, výstavba ústredného skladu materiálu v PPS Detva a pobočného závodu v Krupine, ako aj nových prevádzok v PCHZ Žilina a SLZ Hnúšťa. O rok neskôr MP SSR získalo aj finančné prostriedky na výstavbu prototypovej prevádzky v Konštrukte Trenčín, kde boli rozpočtové náklady vyčíslené na 138,845 mil. Kčs²⁴. Na plnenie záväzných úloh vo výskumno-vývojovej základni, respektíve na čerpanie limitu neinvestičných prostriedkov vo fonde veda a technika, bola na účet MP SSR delimitovaná čiastka 33,558 mil. Kčs.²⁵

iného, armády Egypta, Indie, Iraku, Izraela, Líbye, Poľska, Maroka a Sudánu) a stiahnutie 205 vozidiel z výzbroje ČSLA na zabezpečenie dodávky do Egypta v roku 1969 však viedli k rozhodnutiu pokračovať, aj keď v menšom objeme, v ich výrobe.

²¹ FRANCEV, Vladimír. *Československé tankové sily 1945-1992*. Praha : Grada Publishing a. s. 2012, s. 115-116. ISBN 978-80-247-4029-4. K rovnakým údajom autori dospeli na základe materiálov JE-ŽEK, František. *Prehľad výrobkov vozidlovej vojenskej techniky vyrábanej v Strojárskych závodoch Martin od roku 1952 do roku 1978. Popis a technické parametre*. Martin : ZŤS-VVÚ 1995; VÚA – VHA Praha, f. MNO/GŠ-TAS, pomôcka čj. 0121/19 a čj. 0121/20 a Archív VÝVOJ Martin a. s., Správa SRK – 81/76 *Výroba špeciálnej techniky v TS/ZŤS/Martin 1970-1975*.

²² SNA Bratislava, f. MP SSR 1969-1992 (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 00521/70 *Predbežná správa o plnení zvláštnej časti plánu za rok 1969*.

²³ Tamže.

²⁴ Ref. 13, s. 90.

²⁵ Ref. 23.

Cez prevažujúce pozitívne hodnotenia existoval vo výrobe špeciálnej techniky rad latentných i novovznikajúcich problémov. Poukazovali na ne aj materiály spracované v súvislosti s prípravou smerníc pre spracovanie plánov výroby špeciálnej techniky na 5. päťročnicu, tzn. roky 1971 – 1975. Okrem už spomenutých vonkajších a vnútorných faktorov ovplyvňujúcich zbrojnú výrobu upozorňovali predovšetkým na zdĺhavé rokovania MNO s orgánmi Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy o zaradení novej alebo vyvíjanej techniky do výzbroje armád štátov tejto koalície, ako aj o určení hlavného garanta výroby, na pomalý proces uzatvárania dlhodobých, strednodobých a krátkodobých zmlúv o vzájomných dodávkach vojenského materiálu medzi štátmi Varšavskej zmluvy, neujasnené zámery čs. MNO vo vyzbrojovaní čs. armády protiletadlovou, delostreleckou a raketovou technikou, nedostatočné investičné zabezpečenie nábehu výroby nových výrobkov vojenskej techniky a neujasnené zámery o perspektívnom smerovaní výskumnej a vývojovej základne.²⁶

²⁶ Tamže.

Tabuľka č. 2

Plnenie plánu záväzných úloh vojenskej techniky v roku 1969²⁷

Záväzná úloha	Merná jednotka	Výroba		
		Plán	Splnenie	Percentá plánu
tank T-55A	ks	627	632	100,8
podvozok T-55A	ks	18	41	227,7
MT-55A	ks	9	9	100,0
VT-55A	ks	35	21	60,0
OT-62	ks	200	200	100,0
OT-62R3	ks	10	10	100,0
OT-62R2	ks	90	90	100,0
náhradné diely	mil. Kčs	412,2	295,6	71,7
motorový vlečný čln	ks	27	27	100,0
príves pre odminovač	ks	34	34	100,0
PIŽMO	súpr.	10	5	50,0
pontón SMS	ks	36	36	100,0
mostová súprava MS	ks	23	23	100,0
Infra prístroj PNV57	ks	5000	5150	103,0
pozorovací prístroj TPKU-2B	ks	2289	2289	100,0
ochranný materiál	t	134	138	102,9
ochranný plášť vz. 43	súpr.	40 000	40 000	100,0
7,62 mm náboj vz. 43	tis. ks	4200	4336	103,2
100 mm náboj priepalný	tis. ks	100	100	100,0
100 mm náboj trieštivý	tis. ks	103	103	100,0
100 mm náboj protipancierový	tis. ks	56	56	100,0
122 mm náboj raketový	tis. ks	7	7	100,0
PTRS MALJUTKA	ks	1200	1200	100,0
cisternový plnič lietadiel T-138 CL	ks	110	110	100,0
cisternový príves CP 12	ks	160	115	71,8
preukazníkové trubičky	tis. ks	1480	1495,7	101,06
aktívne uhlie do filtrov ochr. masiek	t	233	183,2	78,6

Za osobitne závažné materiály považovali riešenie voľných kapacít v prevádzkach s tankovou výrobou, a to predovšetkým v súvislosti s predpokladaným skončením prezbrojovania armád Varšavskej zmluvy tankmi T-55, respektíve T-55A. V auguste 1970 minister plánovania SSR Herbert Ďurkovič upozornil ministrov národnej obrany a zahraničného obchodu ČSSR, že „požiadavky zákazníkov (rozumej MNO a MZO – pozn. J. Š.) na uvedenú špeciálnu techniku pre 5. päťročný plán ani zďaleka nevyťažujú vybudované výrobné kapacity“.²⁸ V kontexte s „optimálnou“ ročnou výrobnou kapacitou 750 – 800

²⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 146, sign. 33/18 *Komplexní rozbor problematiky speciální techniky a předpoklad plnění závazků vůči SSSR a ostatním socialistickým státům.*

²⁸ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 137, sign. 3/19 *List ministra plánovania SSR ministrovi zahraničného obchodu ČSSR z 20. augusta 1970.*

tankov mal predpokladaný výpadok výroby v rokoch 1971 – 1975 dosiahnuť objem cca 1 400 – 1 700 tankov, čo by vytvorilo finančnú stratu vo výške 3 miliárd Kčs. Podčiarkol, že táto situácia by mala veľmi nepriaznivý vplyv na ekonomickú situáciu a zamestnanosť pracovníkov – špecialistov na danú výrobu. Za situácie, keď „*nie sú ešte vytvorené podmienky pre nahradenie tohto chýbajúceho objemu civilnou výrobou, ktorá aj v prípade, že by bola v odpovedajúcich počtoch pripravená, nemôže dosiahnuť ekonomičnosť špeciálnej výroby*“, za možné spôsoby riešenia navrhol: 1) odpredaj tankov T-55A a ich aplikácií do ZSSR, 2) dohovor so ZSSR o poskytnutí licencie na niektorú zbraňovú alebo inú aplikáciu na podvozku T-55A s nasledujúcimi dodávkami tejto techniky do Sovietskeho zväzu a ďalších socialistických štátov, 3) dohovor so všetkými socialistickými štátmi o zvýšení odberu tankov a ich aplikácií a 4) uzavretie dohody so ZSSR o uvoľnení možnosti predaja tanku T-55A do rozvojových krajín.²⁹ So závermi ministra plánovania SSR sa následne stotožnili aj Generálny štáb ČSLA, ten potvrdil, že čs. armáda nemá finančné prostriedky na rozšírenie objednávok tankov, a Federálny výbor pre priemysel.³⁰

Situáciou sa na začiatku septembra 1970 zaoberalo Predsedníctvo vlády ČSSR a na základe jeho uznesenia predseda vlády Oldřich Černík zaslal osobný list predsedovi Rady ministrov ZSSR A. N. Kosyginovi. V úvode listu ocenil, že Sovietsky zväz pôvodné požiadavky na dodávky tankovej techniky doplnil o 250 mostných tankov a náhradných dielov v celkovej hodnote 23 mil. rubľov, ale súčasne upozornil, že bez ďalšej sovietskej pomoci čs. strana nie je schopná otázku využitia voľných kapacít v tankovej výrobe sama vyriešiť. Zdôraznil, že pokles požiadaviek hlavných odberateľov bude pravdepodobne pokračovať aj po roku 1975, v dôsledku čoho sa výrazne zníži produkčná schopnosť čs. priemyslu nielen v čase mieru, ale aj v prípade hospodárskej mobilizácie (rozumej v čase vojny – pozn. J. Š.). Do začatia prezbrojovania armád Varšavskej zmluvy novým typom tankov, s ktorým sa počítalo v polovici 70. rokov, odporúčal riešiť situáciu v čs. tankovom priemysle novými zákazkami na výrobu tankov T-55A a ich aplikácií alebo prevedením kapacít na výrobu civilnej techniky, čo by však podstatne zmenilo úlohu čs. priemyslu v zbrojnom potenciáli krajín Varšavskej zmluvy.³¹

ZSSR však na ďalšie zvýšenie objednávok čs. tankov pre svoje ozbrojené sily nepristúpil a zabezpečením tejto požiadavky „poveril“ ďalšie štáty Varšavskej zmluvy. Okrem toho dal súhlas na vývoz časti licenčnej produkcie tankov T-55A do iných ako socialistických krajín.³² Tieto opatrenia umožnili tankovému priemyslu na Slovensku udržať výrobné kapacity na prijateľnej úrovni. Po niekoľkých kolách rokovanií s obchodnými partnermi štátov Varšavskej zmluvy a „rozvojového“ sveta sa plánovaná kvóta výroby tankov T-55A a ich modifikácií zvýšila z pôvodných 2 278 na 3 154 kusov, čo však stále predstavovalo využitie výrobných kapacít len na 71,5 percenta.³³ Skutočný objem výroby tankov T-55A vo všetkých jeho verziách a aplikáciách v 5. päťročnici napokon predstavoval 3 758 ks, z toho 2 095 základnej verzie T-55A, 318 veliteľskej verzie T-55AK, 827 ks VT-55A a 518 ks MT-

²⁹ Tamže.

³⁰ Tamže.

³¹ Tamže – prílohy k listu.

³² V 60. rokoch prebiehal export čs. tankov v dvoch rovinách. Do socialistických zemí a Juhoslávie sa vyvážali tanky T-55A, pričom do Juhoslávie sa dodávali tanky bez utajovanej protiradiačnej vrstvy pod pancierom. Do rozvojových krajín sa potom exportovali staršie, už nevyrábané typy tankov T-54 a T-55.

³³ Ref. 23.

55A. Pre ČSĽA bolo určených 220 tankov T-55A, 70 tankov T-55AK, 192 ks VT-55A a 147 MT-55A a MZO prevzalo 1 875 tankov T-55A, 248 tankov T-55AK, 637 ks VT-55A a 371 ks MT-55A.³⁴ V roku 1971 sa v ZŤS Martin začala aj sériová výroba žeriavového vyslobodzovacieho buldozérového tanku JVB-55A určeného výlučne na export.

Druhú oblasť plánovanej produkcie pásových vozidiel tvorila výroba obrnených transportérov. Predovšetkým išlo o ponechanú výrobu transportérov OT-62 v PPS Detva, ktorej objem bol navrhnutý na 670 ks do roku 1972 (všetky pre MZO). V kontexte úvah o možnosti vyzbrojenia OT-62 vyvíjaným rýchlopalným kanónom kalibru 30 mm (projekt VYDRA II) a jeho zavedenia do výzbroje čs. armády, ako aj spomenutého záujmu z rozvojových krajín o pôvodnú techniku, sa však zvažovala aj možnosť predĺženia jej výroby do roku 1975 s plánovaným objemom výroby 1 270 vozidiel.³⁵

Súbežne s výrobou OT-62 sa mali PPS Detva od roku 1971 orientovať na produkciu bojových vozidiel pechoty (BVP-1) podľa sovietskej licencie. Dodatočné konštrukčné zmeny v sovietskej licenčnej dokumentácii a nové požiadavky ZSSR ako budúceho hlavného odberateľa³⁶ napokon viedli GR VHJ ZŤS Martin k rozhodnutiu zabezpečiť finálnu produkciu vozidla v dvoch závodoch – sovietske zákazky v SMZ Dubnica nad Váhom a dodávky pre čs. armádu a ďalšie štáty Varšavskej zmluvy v PPS Detva. Zvláštna časť navrhovaného plánu rozvoja a výroby vojenskej techniky na 5. päťročnicu počítala s výrobou 3 900 ks BVP do konca roka 1975, z toho 2 500 pre ZSSR, 800 pre NDR, 295 do Poľska, 10 do Rumunska a zostávajúcich 295 pre čs. armádu.³⁷ Návrh prešiel viacerými úpravami, o čom svedčí navýšenie objemu výroby vozidiel pre potreby ČSĽA v schválenej verzii plánu na 335 vozidiel a jeho následné znižovanie ročnými plánmi až na 241 vozidiel.³⁸

³⁴ FRANCEV, ref. 21, s. 144-145. K rovnakým údajom autori dospeli na základe materiálov JEŽEK, ref. 21; VÚA – VHA Praha, f. MNO/GŠ-TAS, pomôcka čj. 0121/19 a čj. 0121/20 a Archív VÝVOJ Martin a. s., Správa SRK – 81/76 *Výroba špeciálnej techniky v TS/ZŤS/Martin 1970-1975*.

³⁵ Uvedené smerné číslo zahŕňalo 990 ks OT-62 pre vývoz a 280 ks OT-62 s rýchlopalným kanónom kalibru 30 mm pre potreby ČSĽA. SNA Bratislava, f. MP SSR 1969-1992 (utajované), šk. 69, č. j. 005/70 *Správa o stave nábehu výroby vozidla V 5632 v ČSSR a SNA Bratislava, f. MP SSR 1969-1992 (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 00151/70-MT Návrh smerných čísiel zvláštnej časti plánu rozvoja a výroby vojenskej techniky*.

³⁶ Primárnym podnetom na začatie výroby BVP v ČSSR bol list čs. vlády ústredným orgánom ZSSR zo septembra 1965, ktorého obsahom bola žiadosť o odovzdanie výrobného programu na využitie kapacít čs. zbrojného priemyslu z odboru pásových vozidiel. Sovietska strana ponúkla výrobu bojového vozidla pechoty (bojevaja mašina pechoty) BMP-1, ktorej zavedenie Predsedníctvo ÚV KSC schválilo 29. marca 1966. V tom istom roku začala do ČSSR prichádzať sovietska licenčná dokumentácia na uvedené vozidlo s označením BMP-1 SP-1, s tým, že PPS Detva zabezpečí nábeh sériovej výroby pre potreby Sovietskej a čs. armády od roku 1970. V roku 1969 ale sovietska strana odovzdala ČSSR rozsiahlu konštrukčnú zmenu vozidla formulovanú ako špecifikáciu BVP-1 SP-2 a požiadala, aby dodávky vozidiel do ZSSR boli zabezpečované len v tomto prevedení, a to aj za cenu ich časového odkladu. SNA Bratislava, f. MP SSR 1969-1992 (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 005/70 *Správa o stave nábehu výroby vozidla V 5632 v ČSSR*, VÚA-VHA Praha, f. MNO/sekt. min. 1969, šk. 18, sign. 1-12/2-45 *Zpráva o stavu nábehu výroby bojového vozidla pechoty BVP v ČSSR a f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 146, sign. 33/18 Komplexní rozbor problematiky speciální techniky a předpoklad plnění závazků vůči SSSR a ostatním socialistickým státům*.

³⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO/KM 1970, šk. 22, sign. 1-12/4-19 *Vzájemné dodávky vojenské techniky v letech 1971-1975*.

³⁸ Plánované, spresnené a skutočné dodávky výrobkov zbrojného priemyslu na Slovensku pre potreby ČSĽA v rokoch 1971-1975 sú uvedené v prílohe č. 3.

Nábeh sériovej výroby BVP-1 sprevádzal rad problémov, predovšetkým v kooperačných subdodávkach dielov a skupín. Okrem neplnenia dohovorovaných termínov a objemov dodávok zo strany československých výrobcov³⁹ sa na tom podieľala aj sovietska strana, ktorá nedodala technickú dokumentáciu pre zariadenie ELEKTRON zabezpečujúce ochranu osádky vozidla pred účinkami zbraní hromadného ničenia. Do vozidiel určených pre ozbrojenú silu ZSSR si tieto zariadenia chcela montovať sama, pre ostatných odberateľov ich mal vyrábať čs. priemysel. Situáciou vo výrobe BVP-1 v ČSSR sa zaoberalo aj 23. zasadnutie Komisie obranného priemyslu RVHP v Moskve v novembri 1971, na ktorom zástupca predsedu Štátneho výboru Rady ministrov ZSSR genplk. G. S. Sidorovič kritizoval „špatný stav celkovej prípravy“ a stav dodávok do Sovietskeho zväzu.⁴⁰ Nedocenenie technickej a technologickej náročnosti výroby v rokoch 1971 – 1972 sa napokon v celkových výsledkoch 5. päťročnice prejavilo vo výpadku 1 253 vozidiel určených predovšetkým pre ZSSR.⁴¹ Znamená to, že v tejto časovej etape bolo vyprodukovaných okolo 2 800 BVP-1. Pri sledovaní odberateľov pásovej techniky možno postihnúť, že dochádzalo k výraznej zmene cieľového určenia dodávok. Ak v 60. rokoch sa na objednávkach takmer rovnakým dielom podieľalo MNO pre ČSLA a MZO/HTS na export, v 70. rokoch objem vývozu pásovej techniky jednoznačne prevažoval nad dodávkami pre „domácu“ armádu.⁴² Tabuľka č. 3 súčasne dokumentuje, že tanky a bojové vozidlá vyrobené na Slovensku tvorili dominujúcu časť československého vývozu vojenského materiálu do okolitých štátov Varšavskej zmluvy.

Tabuľka č.3

Plánované objemy vzájomných dodávok vojenskej techniky medzi ČSSR a ďalšími štátmi Varšavskej zmluvy v rokoch 1971 – 1975 (v miliardách Kčs FCO⁴³)⁴⁴

Krajina	Dovoz ⁴⁵			Vývoz		
	ČSSR (suma)	z toho SSR		ČSSR	z toho SSR	
		suma	%		suma	%
ZSSR	11,52	1,1	9,55	11,34	6,88	60,67
Bulharsko	0,14	0,08	5,71	0,19	0,06	31,58
Maďarsko	2,04	0,04	1,96	0,96	0,66	68,75
NDR	0,22	0,07	31,88	5,44	4,4	80,88
Poľsko	1,26	0,87	69,04	1,29	0,94	72,87
Rumunsko	-	-	-	0,36	0,27	75,00
SPOLU	15,18	2,2	14,49	19,58	13,21	68,77

³⁹ Išlo najmä o hliníkové odliatky motorových skriň zo Škody Plzeň, pogumované diely z ČZGPT Gottwaldov, niektoré druhy príslušenstva z ČAZ Praha, nedostatok koľajových pásov, ejektorov a pod. VÚA-VHA Praha, f. MNO/Kanc. min. 1971, šk. 36, sign. 2/1/2 *Stav zabezpečení výroby bojového vozidla pechoty*.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Ref. 38.

⁴² Pozri FRANCEV, ref. 21, s. 143.

⁴³ FCO – frankocena = cena výrobkov, v ktorej sú obsiahnuté aj náklady na ich dopravu do dohodnutého miesta.

⁴⁴ VÚA-VHA Praha, f. MNO/KM 1970, šk. 22, sign. 1-12/4-19 *Vzájemné dodávky vojenskej techniky v letech 1971-1975*.

⁴⁵ Uvedené objemy zahŕňajú len materiály utajovaného charakteru. Ďalší materiál, ako napr. hutný, bol obsiahnutý v civilných dovozoch. Z uvedeného celkového objemu dovozu bola asi jedna tretina určená pre priame potreby čs. ozbrojených síl a zostávajúcu časť tvorili kompletizačné a kooperačné dovozy pre zbrojnú výrobu.

Z mozaiky neúplných informácií o výsledkoch zbrojnej výroby na Slovensku v 5. päť-ročnici⁴⁶ je ďalej zrejmé, že v oblasti delostreleckej techniky sa na konci roka 1971 v SMZ Dubnica nad Váhom úspešne realizoval nábeh sériovej výroby 122 mm raketometu vz. 70 GRAD.⁴⁷ V dôsledku pomalého odovzdávania sovietskej technickej dokumentácie na prepracovanie do Konštrukty Trenčín sa však nepodarilo dodržať termín nábehu licenčnej výroby protiletadlového raketového kompletu 9K32 STRELA-2M. Doložené je tiež dokončenie vývoja protichemického odevu OPCH-70 (ADAM), ktorého sériová výroba sa začala v auguste 1975 v Makyte Púchov, a to spolu s nábehom výroby protichemických súprav JP-75. Pre nízku kvalitu súprav ich ČSLA však odoberala len ako cvičný materiál a v roku 1976 bola výroba zastavená. K novým produktom patrili aj lícnicové filtre LF-10 a lícnice ochrannej masky M-10, ktorých výroba sa začala v SLZ Hnúšťa.⁴⁸

V priebehu päťročnice, k 1. 1. 1974, boli podstatne obmedzené kompetencie MP SSR vo vzťahu k zbrojnej výrobe. V súvislosti so zriadením federálneho Ministerstva všeobecného strojárstva (MVS) ČSSR týmto dňom prešli do jeho pôsobnosti aj všetky strojárské závody s výrobou vojenského materiálu. Rezort MP SSR sa v oblasti špeciálnej výroby stal „*nosným a rozhodujúcim výrobcom materiálov a techniky pre ochranu povrchu tela a horných ciest dýchacích proti zbraniam hromadného ničenia v ČSSR, je monopolným výrobcom filtračne sorbčných materiálov všetkého druhu, ktoré sa používajú ako rozhodujúca zložka pre filtre či už pre individuálnu alebo kolektívnu ochranu*“.⁴⁹ Ďalej išlo o podiel na zabezpečení výroby trhavín, technickej gumy pre špeciálnu techniku, pohonných hmôt, mazadiel a ochranných materiálov pre špeciálne použitie. Ťažiskovými podnikmi na výrobu týchto materiálov v pôsobnosti MP SSR boli: 1) v chemickom priemysle (VHJ Slovakochémia) – SLZ Hnúšťa, Chemko Strážske, PCHZ Žilina, Matador Bratislava, Gumárne 1. mája Púchov, Gumárne SNP Dolné Vestenice, Slovnaft Bratislava, Plastika Nitra a Chemolak Smolenice a 2) v spotrebnom priemysle – Makyta Púchov.

⁴⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SPŮ, šk. 3, č. j. 002435/4 *Príspevek do zprávy 1. oddělení o splnění úkolů 5. 5LP (1971-1975) v materiální oblasti* a SNA Bratislava, f. MP 1968-1992 (utajované- nespracované), šk. 10, č. sp. 01625/74 *Zabezpečovanie potrieb ČSLA – informácia pre stretnutie s ministrom národnej obrany Dzürom* a šk. 13, č. sp. 02257/75 *Protichemický odev vz. 70 – sériová výroba*.

⁴⁷ Prototyp raketometu Konštrukta Trenčín vyrobila už na jar 1967. Po jeho podnikových a vojskových skúškach, ktoré sa skončili v decembri 1969, MNO rozhodlo o zavedení raketometu do výzbroje ČSLA. Súčasne povolilo výrobu 30 kusov overovacej série v SMZ Dubnica nad Váhom. V lete 1971 sa uskutočnili skúšky raketometu na delostreleckom polygóne v ZSSR, na základe ktorých sovietska komisia odporučila začať sériovú výrobu techniky.

⁴⁸ Napríklad v roku 1973 tieto podniky vyrobili 646-tisíc ochranných filtrov masky M-10 (SLZ Hnúšťa), 65-tisíc protichemických ochranných plášťov vz. 63/69 a 110-tisíc súprav protichemických ochranných rukavíc a prezuviek (Makyta Púchov). V PCHZ Žilina sa okrem toho vyrobilo 385 ton ochranného materiálu pre špeciálne použitie (materiál sa používal na zníženie účinkov rádioaktívneho žiarenia a ostatných účinkov zbraní hromadného ničenia v bojových vozidlách). SNA Bratislava, f. MP 1968-1992 (utajované- nespracované), šk. 10, č. sp. 01625/74 *Zabezpečovanie potrieb ČSLA – informácia pre stretnutie s ministrom národnej obrany Dzürom*.

⁴⁹ SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované – nespracované), šk. 24, č. sp. 071/83 *Správa o mieste a úlohe špeciálnej techniky, jej optimalizácia a národohospodárske použitie v koncových rokoch 7. SRP a 8. PRP*.

Ústredné stranícke a štátne orgány sa súčasne usilovali vniesť do existujúceho systému riadenia zbrojnej výroby, vojensko-hospodárskej spolupráce so socialistickými štátmi a obchodovania s vojenskou technikou s inými krajinami nové prvky, ktoré mali posilniť jeho plánovité a stabilizačné väzby, ako aj schopnosť reagovať na operatívne požiadavky. Väčšina opatrení vychádzala z procesov, ktoré naštartovali „iniciatívy“ ZSSR v rámci RVHP alebo v orgánoch Varšavskej zmluvy spojené so sovietskou ekonomickou a politickou expanziou v tzv. treťom svete.⁵⁰

Predovšetkým išlo o realizáciu odporúčania Stálej komisie RVHP z leta 1975 na koncepcnejší prístup socialistických krajín k dlhodobým dohodám o vzájomných dodávkach vojenskej techniky, a to z hľadiska ich pružnejšej prípravy, reálnosti požiadaviek a posúdenia časových i objemových možností ich plynulého zabezpečovania, ako aj spresňovania v ročných protokoloch. Postup čs. orgánov pri koordinácii plánov výroby a dodávok v zmysle daných odporúčaní schválilo Predsedníctvo vlády ČSSR 6. novembra 1975.⁵¹ Ďalším opatrením s medzinárodným kontextom bolo schválenie Štatútu o koordinácii činnosti členských štátov Varšavskej zmluvy pri uskutočňovaní vojensko-technickej spolupráce s rozvojovými krajinami. Uvedená problematika bola zaradená na program rokovaní výboru ministrov obrany štátov Varšavskej zmluvy v decembri 1978 v Berlíne a potom v decembri 1979 vo Varšave. Po schválení materiálu Radou obrany ČSSR (8. 11. 1979) a Predsedníctvom ÚV KSČ (25. 1. 1980) štatút vo februári 1980 podpísal predseda federálnej vlády Lubomír Štrougal.⁵²

Medzi najdôležitejšie „vnútropolitické“ opatrenia patrilo uznesenie Rady obrany štátu z 19. júna 1975, ktoré stavalo výrobu špeciálnej techniky, z hľadiska jej dôležitosti, na úroveň rozvojových nosných programov.⁵³ Tvorilo východiskovú bázu pre uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ z 27. januára 1978 o vytvorení Vládneho výboru pre obranný priemysel (VVOP). Výbor bol zriadený uznesením vlády ČSSR č. 47 z 23. februára 1978 s cieľom riadiť a koordinovať úlohy v oblasti výroby vojenskej techniky a predkladať vláde ČSSR alebo jej predsedníctvu správy a návrhy na riešenie a zabezpečovanie s tým spojených otázok. Hlavné smery jeho činnosti boli zamerané na: 1) posudzovanie koncepcií technického rozvoja a výroby vojenskej techniky, 2) prerokovávanie správ o realizácii úloh v oblasti výroby vojenskej techniky a zavádzanie jej nových druhov do výroby, 3) posudzovanie opatrení pri zabezpečovaní realizácie výsledkov vedecko-technického rozvoja vo výrobe vojenskej techniky, 4) prerokovávanie závažných otázok a mimoriadnych situácií vo výrobe a dodávkach vojenskej techniky a 5) v nevyhnutnom rozsahu v nadväznosti na prerokované problémy tejto výroby aj posudzovanie problematiky špeciálneho zahraničného obchodu a investičnej výstavby v oblasti obranného priemyslu. Predsedom výboru sa stal

⁵⁰ Bližšie napr. VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha : Nakladatelství Libri 2000, s. 511-514. ISBN 80-85983-82-6.

⁵¹ NA Praha, f. 1261/0/8 Predsednictvo ÚV KSČ 1981, P16/81, b.2 *Zpráva o projednání a uzavření dlouhodobých dohod o vzájemných dodávkách vojenské techniky v letech 1976-1980 mezi vládou ČSSR a vládami členských států Varšavské smlouvy*.

⁵² NA Praha, f. 1261/0/7 Predsednictvo ÚV KSČ 1980, P128/80, zv. 131/2b, b. 14, č. 7588 *Statut o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování vojenskotechnické spolupráce s rozvojovými zeměmi*.

⁵³ VÚA-SAMO Praha, f. MNO/kanc. min. 1982, šk. 33, sign. 21/39 Návrh opatření k dalšímu rozvíjení zbrojní výroby pro zabezpečení potřeb ČSLA a MZO.

námestník predsedu vlády ČSSR a členmi ministri federálnych rezortov všeobecného strojárstva, hutníctva a ťažkého strojárstva a elektrotechnického priemyslu (po jeho zriadení v roku 1979), ministerstva priemyslu SSR a ČSR, náčelník Generálneho štábu ČSLA – 1. zástupca ministra národnej obrany, námestníci ministrov národnej obrany, zahraničného obchodu a pre technický a investičný rozvoj, námestník Štátnej plánovacej komisie a vedúci odborov priemyslu (plnil súčasne funkciu sekretára výboru) a obrany a bezpečnosti Úradu predsedníctva vlády ČSSR. Na rokovanie výboru boli pozývaní aj zástupcovia Českej a Slovenskej plánovacej komisie a vedúci IX. (ekonomického) oddelenia ÚV KSČ. Funkciu sekretariátu VVOP plnil odbor priemyslu Úradu predsedníctva vlády.⁵⁴

O zbrojnej výrobe na Slovensku v druhej polovici 70. rokov existujú v archívnych materiáloch a odbornej literatúre len stručné informácie, a to opäť predovšetkým z oblasti produkcie tankovej a delostreleckej techniky. Dokumentujú, že v priebehu 6. päťročnice, tzn. v rokoch 1976 – 1980, ZŤS Martin vyrobili dovedna 3 835 tankov typového radu T-55A, z toho 2 038 základnej verzie T-55A, 527 veliteľskej verzie T-55AK, 779 ks VT-55A a 491 ks MT-55A. Pre ČSĽA bolo určených 203 tankov T-55A, 15 tankov T-55AK, 95 ks VT-55A a 36 MT-55A a MZO prevzalo 1 835 tankov T-55A, 512 tankov T-55AK, 680 ks VT-55A a 455 ks v MT-55A. Pre Ministerstvo dopravy ČSSR boli určené 4 ks VT-55A.⁵⁵ Porovnaním objemu výroby BVP-1 od jej nábehu do roku 1980 (pozri príloha č. 4) s nami uvedeným odhadom objemu výroby do roku 1975 potom možno vyvodit', že v rokoch 1976 – 1980 bolo vyrobených asi 5 500 ks BVP-1. Finálna kompletizácia týchto vozidiel sa sústredila v PPS Detva, pričom dodávateľov hlavných skupín predstavovali ZŤS Martin (motory), SMZ, respektíve ZŤS Dubnica nad Váhom (veže s kanónom), ZŤS Hriňová (bočné prevody a prevodovky) a zlievareň v Prakovciach (články pásov). Závody v Dubnici nad Váhom okrem toho vyrobili okolo 400 ks 122 mm raketometov vz. 70 a 14 ks 152 mm ShKH vz. 77 DANA (vývoj skončený v roku 1976, výroba overovacej série sa začala v roku 1979).

Uvedená technika sa výrazne podieľala na modernizácii výzbroje ČSĽA a súčasne tvorila (spolu s leteckou technikou) najdôležitejšie položky čs. vývozu „špeciálu“. Mala rozhodujúci podiel na vyrovnávaní bilancie finančného salda v tejto oblasti vo vzťahu k ostatným štátom Varšavskej zmluvy, ktorá sa po negatívnom vývoji v predchádzajúcich rokoch dostala na začiatku 6. päťročnice do aktívnej relácie, ale od roku 1979 opäť nadobúdala pasívny charakter.⁵⁶ V komoditnom zložení plánovaného vývozu vojenského materiálu do týchto krajín tanková technika napríklad v roku 1979 tvorila až 51 percent jeho objemu.⁵⁷ Výhodnosť tankov ako vývozného artikla pritom narastala so zvyšovaním ich cien na zahraničnom trhu.⁵⁸ V roku 1980 dali orgány ZSSR súhlas aj na vývoz BVP-1

⁵⁴ NA Praha, f. 1261/0/8 Predsedníctvo ÚV KSČ 1983, P87/83, b. 5 *Zpráva o posílení řízení výroby speciálního materiálu.*

⁵⁵ FRANCEV, ref. 21, s. 144-145.

⁵⁶ Napríklad vo vzájomných dodávkach špeciálneho materiálu medzi ČSSR a ďalšími štátmi Varšavskej zmluvy bol vývoj salda nasledovný: v rokoch 1966-1970 pasívum 21 mil. rubľov, v rokoch 1971-1975 pasívum 48 mil. rubľov, v rokoch 1976-1978 aktívum 129 mil. rubľov, predpoklad na rok 1979 pasívum 6 mil. rubľov a na rok 1980 pasívum 27 mil. rubľov. SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 72, č. j. 00466/06-79 *Zpráva o uzavření Protokolů o vzájemných dodávkách vojenské techniky na rok 1979 mezi ČSSR a zeměmi Varšavské smlouvy a o uzavření významných dokumentů s nesocialistickými zeměmi v roce 1978.*

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ V priebehu rokov 1975 – 1979 sa tieto zvýšili takto: tank T-55A zo 119,4 na 185,5 tisíce rubľov, mostný tank MT-55A zo 116,5 na 160,3 tisíce rubľov, žeriavový tank JVB-55A zo 142,8 na 173,9 tisíce rubľov a BVP-1 zo 102,0 na 155,9 tisíce rubľov. Tamže.

do nesocialistických krajín. Základným problémom, s ktorým sa zbrojné prevádzky na Slovensku naďalej „borili“, bola neschopnosť zabezpečiť dostatočný počet náhradných dielov k tankovej a inej technike.⁵⁹

V súlade s plánom rozvoja vojenskej vedy a techniky prebiehala vo vývojovom závode ZŤS Martin a v Konštrukte Trenčín od roku 1978 príprava licenčnej výroby nového tanku T-72, ktorá mala nahradiť produkciu T-55A.⁶⁰ Konštrukta Trenčín v tomto čase dokončila prepracovanie sovietskej dokumentácie prenosného protiletadlového kompletu 9K32M STRELA 2M, za ktorého finálneho dodávateľa boli určené ZVS Dubnica a jedným z kooperujúcich podnikov sa stali PS Považská Bystrica. Skončený bol aj vývoj 152 mm náboja s trieštivotrhavým granátom pre ShKH Dana, trieštivotrhavého a protibetonového variantu leteckej pumy MARS, súpravy letiskových rádiolokátorov KOMÁR a ďalšej techniky. Medzi nové výskumné a vývojové úlohy slovenských podnikov v oblasti špeciálneho materiálu boli v priebehu 6. päťročnice zaradené 120 mm samohybný mínomet PRÁM (Konštrukta Trenčín), jednotná súprava preukazníkových trubičiek (koordinátor SLZ Hnúšťa), komplexná ochrana bojových vozidiel KOBOVO (koordinátor ZŤS Martin), letecký petrolej RT (koordinátor Výskumný ústav pre ropu a uhl'ovodíkové plyny Bratislava), jednotný motorový olej MULTIGRADE (Chemko Strážske), plastické mazivo PLASTOL (PCHZ Žilina) a ďalšie.⁶¹

Otázkami špeciálnej výroby so vzťahom k „slovenskej“ časti výskumno-vývojovej a výrobnéj základne sa zaoberal aj VVOP. Do konca 70. rokov, okrem iného, prerokoval: 1) výrobu a dodávky náhradných dielov k vojenskej technike v 6. päťročnici, 2) prípravu nábehu výroby nového tanku T-72 v čs. priemysle a v kooperácii so štátmi Varšavskej zmluvy, 3) zabezpečenie sériovej výroby 152 mm samohybnej kanónovej húfnice DANA, 4) možnosti a podmienky zabezpečenia veľkokalibrovej munície v čs. priemysle (pre tank T-72, ShK 152 mm, 120 mm mínomet, sovietsku 122 mm samohybnú húfnicu GVOZDIKA, letecké bomby), 5) možnosť výroby aplikovaných typov BVP a tanku T-72 (mostný a vyslobodzovací tank) a 6) rozvoj výroby elektronických a optických zariadení pre vojenskú techniku včítane laserovej techniky.⁶²

Na začiatku 80. rokov sa uskutočnili ďalšie zásahy do oblasti riadenia vývoja a výroby vojenskej techniky. V širšom meradle súviseli so skončením prechodnej etapy uvoľňovania napätia medzi Východom a Západom. Politiku *détente* vystriedalo opätovné vyhrotenie vzťahov medzi Sovietskym zväzom a USA, ako aj medzi krajinami Varšavskej zmluvy a štátmi NATO. Ostrý politický kurz sprevádzalo na oboch stranách posilňovanie vojenskej sily a rozširovanie zbrojenia.⁶³ V danom kontexte MNO a ďalšie zainteresované rezorty zdôvodňovali „nevyhnutnosť“ spresnenia zásad riadenia zbrojnej výroby najmä: 1) naras-

⁵⁹ Pre nedostatok náhradných dielov napr. Poľsko až do marca 1979 odmietalo s ČSSR podpísať plánovaný kontrakt na dodávku 100 BVP-1 a súhlasilo s ich dovozom až po príslube urýchleného dodania všetkých sklzových položiek. Tamže.

⁶⁰ Podľa pôvodných zámerov mala výroba T-72 nahrádzať výrobu T-55A už od roku 1976. Licenčnú dokumentáciu však ČSSR získala zo ZSSR až v roku 1977.

⁶¹ VÚA-SAMO Praha, f. MNO/KM 1978, sign. 71/7 *Podkladový materiál do prípravy s. ministra národnej obrany ČSSR k návšteve delegácie ČSLA v SSSR za oblasť technického rozvoje ČSLA a SNA Bratislava*, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 18, č. sp. 0126/80 *Ročný výkaz postupu prác v štátnych úlohách – 1979*.

⁶² VÚA-SAMO Praha, f. MNO/KM 1978, sign. 71/7 *Zřízení Vládního výboru pro obranný průmysl*.

⁶³ Bližšie ref. 50, s. 517-524.

tajúcim kvantitatívnym a kvalitatívnym rozmerom úlohy špeciálnej výroby v čs. národnom hospodárstve z hľadiska zabezpečovania potrieb ČSLA, 2) pokračujúcim rozširovaním „dělby“ práce a kooperačných vzťahov ČSSR so štátmi Varšavskej zmluvy, 3) narastajúcou zložitou vývoja a výroby nových zbrojných systémov a ich vysokými požiadavkami na materiálovú a súčiastkovú základňu prakticky všetkých priemyselných odborov, 4) rozširujúcim sa využívaním kapacít rôznych odvetví národného hospodárstva, 5) náročnosťou a časovou naliehavosťou investičného dobudovania a modernizácie špecializovaných základných i „naväzujúcich“ prevádzok a 6) zvyšujúcimi sa požiadavkami na investičné a neinvestičné zabezpečenie vývoja a výroby.⁶⁴

Uznesenie Predsedníctva vlády ČSSR č. 100 z 2. júla 1983 uložilo MVS ČSSR, MNO a ďalším orgánom ešte do konca toho roka pripraviť opatrenia na skvalitnenie riadenia výroby špeciálnej techniky a navrhnuť postup ich realizácie. Opatrenia mali byť zamerané predovšetkým na prehĺbenie centrálného riadenia obranného priemyslu, posilnenie plánovania a najmä kooperačných a kompletizačných vzťahov pri zabezpečovaní jeho úloh a na posilnenie a skvalitnenie riadenia v rozhodujúcich federálnych a národných rezortoch a na úrovni hlavných organizačných prvkov výrobných a technickej základne.⁶⁵

Spracovaný návrh opatrení predpokladal ich realizáciu v dvoch časových etapách. Do 31. decembra 1983 sa mali realizovať opatrenia na zvýšenie účinnosti práce VVOP. Následne sa potom mali prijímať opatrenia zamerané predovšetkým na: 1) prehĺbenie a posilnenie plánovania výskumu, vývoja, dodávok, využívania a prípravu kapacít špeciálnej techniky a 2) skvalitnenie a posilnenie riadenia v ústredných plánovacích a rozhodujúcich výrobných rezortoch a vybraných organizáciách výrobnotechnickej základne. Obsahovo išlo najmä o rozšírenie direktívnosti a záväznosti štátneho a hospodárskeho plánu, zvýšenie zainteresovanosti na plnení finálnej aj kooperovanej výroby s dôsledným využitím aplikácií všetkých existujúcich nástrojov a osobitným dôrazom na cieľové programové plánovanie a ďalej o úpravu postavenia a personálneho obsadenia útvarov obranného priemyslu, ako aj podmienok pre optimálnu spoluúčasť ostatných zložiek organizačnej jednotky na zabezpečovaní úloh výroby špeciálnej techniky. Realizáciu uvedených opatrení mal riadiť a koordinovať VVOP v spolupráci so zainteresovanými federálnymi a národnými orgánmi.⁶⁶

Opatrenia na zvýšenie účinnosti práce VVOP kodifikoval štatút tohto orgánu, ktorý schválilo uznesenie vlády ČSSR č. 246 z 24. októbra 1983. Štatút (pozri príloha č. 5) vymedzoval rozšírené úlohy a kompetencie VVOP, ako aj jeho nové personálne zloženie posilňujúce pozície centrálnych federálnych a národných orgánov. Predsedom VVOP zostal námestník predsedu vlády ČSSR a za rezort MNO sa členmi výboru stali 1. námestník (zástupca) ministra a námestník ministra zodpovedný za vyzbrojovanie a materiálne zabezpečenie ČSLA.⁶⁷ Význam a vplyv výboru na riadenie zbrojnej výroby malo posilniť zriadenie sekretariátu VVOP ako samostatného útvaru Úradu Predsedníctva vlády ČSSR.

⁶⁴ Ref. 54.

⁶⁵ Tamže.

⁶⁶ Tamže.

⁶⁷ Ďalšími členmi VVOP boli: miestopredseda vlády ČSR a predseda Českej plánovacej komisie, miestopredseda vlády SSR a predseda Slovenskej plánovacej komisie, minister všeobecného strojárstva, minister elektrotechnického priemyslu, minister hutníctva a ťažkého strojárstva, minister priemyslu ČSR, minister priemyslu SSR, námestník predsedu Štátnej plánovacej komisie, námestník ministra zahraničného obchodu, námestník ministra vnútra ČSSR, námestník ministra financií ČSSR, vedúci úradu priemyslu Úradu Predsedníctva vlády ČSSR a vedúci odboru obrany a bezpečnosti Úradu Predsedníctva vlády ČSSR. Tamže.

Posilnenie kompetencií VVOP, ako aj prístupy k spracovaniu plánu výskumu, vývoja a výroby „špeciálu“ na roky 1981 – 1985, tzn. na obdobie 7. päťročnice, do značnej miery ovplyvnil aj materiál *Hlavné smery rozvoja štandardizácie v oblasti rozvoja vojenskej techniky krajín – členov Varšavskej zmluvy*, ktorý schválila Stála komisia RVHP pre obranný priemysel na svojom rokovaní v Moskve v roku 1979. Predpokladal štandardizáciu a unifikáciu vojenskej techniky rôznych typov a druhov vojsk s cieľom: 1) zvýšiť bojovú pohotovosť a spoluprácu armád Spojených ozbrojených síl, 2) zvýšiť efektívnosť, prevádzkové charakteristiky a stupne zastupiteľnosti pri súčasnom znížení počtu opráv vojenskej techniky a nákladov na ne a 3) zlepšiť podmienky prevádzky techniky, jej ochrany a technickej obsluhy. Mal predstavovať normatívnu základňu pre riešenie úloh unifikácie a technickej spolupráce.⁶⁸

V naznačených súvislostiach, ako aj v kontexte s cieľom velenia ČSLA dosiahnuť v krátkom čase podstatné zvýšenie údernej sily tankových a motostreleckých jednotiek, venovali zvláštne časti národohospodárskeho plánu 7. päťročnice hlavnú pozornosť oblasti tankovej (pásovej) techniky. Na základe uznesenia Predsedníctva vlády ČSSR č. 238/79 o rozvoji tankovej výroby problematiku vývoja a výroby tankov riešili v dvoch smeroch: 1) v spojitosti s modernizáciou tanku T-55A a 2) na základe osvojenia si licenčnej výroby tanku T-72.

V prvom smere plán pre finálneho výrobcu ZŤS Martin stanovil smerné číslo 308 tankov, z toho pre ČSSR 120 v základnom prevedení T-55A, pre socialistické štáty 116, tiež v tomto prevedení a pre nesocialistické štáty 22 tankov vo verzii T-55A a 50 tankov vo verzii T-55AK (veliteľskej).⁶⁹ Plán predpokladal, že v roku 1983 výroba týchto verzií sa skončí pre výrazné zaostávanie ich takticko-technických parametrov za obdobnými strednými tankmi armád štátov NATO. Na začiatku 80. rokov koordinačné orgány technického zabezpečenia armád Varšavskej zmluvy súčasne rozhodli o modernizácii tankov T-54M,

⁶⁸ V rámci rozdelenia úloh prípravy štandardov medzi jednotlivé štáty Varšavskej zmluvy bolo ČSSR určené: 1) podieľať sa na spracovaní štandardov pre vojenskú pásovú techniku (spolu so ZSSR, Poľskom a Rumunskom) a pre motory vojenských pásových vozidiel (spolu so ZSSR, NDR a Poľskom), 2) samostatne zabezpečiť štandardizáciu dynamických trenažérov pre výcvik na pásovej technike (ZŤS Martin), 3) podieľať sa na štandardizácii ženijných ochranných úkrytov (spolu so ZSSR, NDR a Bulharskom), ženijnej mostovej súpravy (spolu so ZSSR a NDR) a zariadení pre očistu (filtrovanie) vody (spolu so ZSSR, NDR a Rumunskom), 4) podieľať sa na štandardizácii automobilovej techniky (spolu so ZSSR, NDR, Maďarskom, Poľskom, Bulharskom a Rumunskom), spojovacej techniky (spolu so ZSSR, Bulharskom, Maďarskom, NDR, Poľskom a Rumunskom), leteckej techniky s dôrazom na prostriedky pozemného zabezpečenia leteckej prevádzky na letiskách (spolu so ZSSR, Bulharskom, Maďarskom, NDR, Poľskom a Rumunskom), leteckých trenažérov (spolu so ZSSR, Bulharskom, Maďarskom, NDR, Poľskom a Rumunskom) a palubných prístrojov lietadiel a vrtuľníkov (spolu so ZSSR, Maďarskom, NDR a Poľskom), 5) podieľať sa na štandardizácii optických zariadení zbraní a bojovej techniky (spolu so ZSSR, NDR, Maďarskom, Poľskom, Bulharskom a Rumunskom), systémov ochrany zbraní a bojovej techniky pred koróziou (spolu so ZSSR, NDR, Maďarskom, Poľskom, Bulharskom a Rumunskom), technických prostriedkov, príslušenstva a materiálov tyla (spolu so ZSSR, Bulharskom, NDR a Poľskom) a 6) samostatne riešiť techniku a zariadenia na úpravu vojenských ciest.

SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 17, č. sp. 0593/79 *Návrh perspektívneho plánu vojenskej štandardizácie na roky 1981 – 1985*.

⁶⁹ VÚA-SAMO Praha, f. MNO 1981, šk. 30, materiál bez č. j. a názvu.

T-54AM⁷⁰ a T-55A, ktorá mala ich morálnu životnosť predĺžiť do roku 2000. Súčasťou modernizačných opatrení, zameraných predovšetkým na zlepšenie streleckých vlastností tanku a jeho ochrany proti zbraniam hromadného ničenia, bol aj nový systém riadenia palby KLADIVO vyvinutý v ČSSR.⁷¹

Na výrobe systému KLADIVO, ktorá sa začala v roku 1983, zo Slovenska participovali najmä Závody výpočtovej techniky (ZVT) Banská Bystrica, Tesla Liptovský Hrádok, Meopta Bratislava a ZŤS Detva.⁷² Produkcia bola určená predovšetkým pre ČSLA (tanky T-54M a T-55A), čiastočne aj pre armády ďalších štátov Varšavskej zmluvy a na vývoz do niektorých nesocialistických krajín, najmä do Líbye. Slovenské prevádzky sa podieľali aj na výrobe modernizačných prvkov tankov zameraných na zlepšenie balistickej ochrany (prídavné pancierovanie), zvýšenie ochrany proti účinkom zbraní hromadného ničenia, termickú ochranu hlavne kanóna, úpravy motora V-55U a pod.⁷³ Modernizácia tankov čs. armády sa uskutočňovala v opravárenských zariadeniach MNO a modernizované vozidlá boli označované ako T-54AM1 a T-55AM1.

Výroba tankov T-55A a T-55AK v ZŤS Martin sa skončila už v roku 1982 a o rok neskôr aj výroba ich modifikácií. Dovedna bolo v tomto období vyrobených 298 tankov T-55A, z toho 120 pre MNO a 178 na vývoz, a ďalej 12 tankov T-55AK, tiež na vývoz. Z účelových modifikácií išlo i 364 kusov VT-55A, z toho 98 pre ČSLA, 164 na vývoz a 1 pre federálne ministerstvo dopravy a ďalej o 406 MT-55A, z toho 13 pre ČSLA a 393 na vývoz.⁷⁴

V rokoch 1971 – 1983 v ZŤS Martin prebiehala aj sériová výroba žeriavového vyslobodzovacieho buldozérového tanku JVBT-55A, ktorý bol určený (okrem prototypu) výlučne na vývoz. Celkový objem produkcie tankov typového radu T-55A v rokoch 1967 – 1983 (pozri tabuľku č. 4) predstavoval 9 624 vozidiel, ktorých finančná hodnota dosahovala takmer 20 miliárd Kčs. Priemernou ročnou výrobou 600 tankov ZŤS Martin patrili medzi najväčších svetových výrobcov tejto techniky.

Po prepracovaní sovietskej licenčnej dokumentácie na podmienky „domácich“ výrobných procesov, ktoré si vyžiadalo neinvestičné náklady vo výške takmer pol miliardy Kčs⁷⁵, sa v roku 1981 začala výroba nového stredného tanku T-72. V porovnaní s predchádzajúcou výrobou tankov T-55A išlo o podstatne širšiu kooperáciu medzi ZŤS Martin ako finálnym výrobcom v ČSSR a subdodávateľmi z Poľska, ZSSR, NDR a ďalších socialistických štátov. Hlavné konštrukčné skupiny sa vyrábali na Slovensku, ale napr. guľomety NSV kalibru

⁷⁰ Tank T-54AM bol licenčný výrobok sovietskeho tanku T-54A upravený konštruktérmi v tankových prevádzkach v poľskom meste Gliwice. V ČSLA sa nepoužíval.

⁷¹ Systém zvyšoval pravdepodobnosť zásahu prvou ranou, skracoval čas potrebný na zničenie cieľa, zvyšoval diaľku účinnej streľby a celkovú efektívnosť streľby, pričom súčasne varoval osádku pri ožiarení tanku laserom. Základnými prvkami systému boli: laserový zameriavač, balistický počítač a SDIO (systém indikácie a detekcie so snímačom sily a smeru vetra). Vývojové náklady na úlohu KLADIVO predstavovali 86,5 mil. Kčs a cena systému pre jeden tank T-54M alebo T-55A bola 855-tisíc Kčs. V porovnaní s cenou 9 mil. Kčs, ktorú MNO platilo za jeden tank T-72 pre ČSLA, vychádzala táto inovácia podstatne lacnejšie.

⁷² NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 17. 6. 1985, č. j. 011/00359/85 *Rozbor stavu zajišťování jakosti produkce ve výrobě a provozní spolehlivosti systému KLADIVO*.

⁷³ NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 15. 11. 1983, č. j. NM 520/001039/83/PT, materiál bez názvu.

⁷⁴ FRANCEV, ref. 21, s. 144-145.

⁷⁵ Tamže, s. 145.

12, 7 mm, motory a prevodovky prichádzali z Poľska, časti podvozkov, vrátane pásov, z NDR a kanóny 2A46 kalibru 125 mm zo ZŤS Dubnice nad Váhom sa montovali tak do martinských tankov, ako do T-72 z licenčnej výroby v Poľsku.

Tabuľka č. 4

Produkcija tankov typového radu T-55A v rokoch 1967 – 1983 a ich určenie⁷⁶

Odberateľ*	Typ					SPOLU
	T-55A	T-55AK	VT-55A	MT-55A	JBVT	
ČSLA	1 416	90	434	213	1	2 154
ZSSR	-	-	680	935	200	1 815
NDR	1 362	30	251	?	118	1 761
Maďarsko	539	?	135	?	31	705
Rumunsko	17	-	14	6	?	37
Juhoslávia	492	18	26	98	151	785
Líbya	348	354	83	50	-	835
Sýria	380	358	359	30	61	1 188
Egypt	-	10	22	-	-	32
Irak	-	-	-	8	74	82
Alžírsko	-	-	5	4	3	12
India	-	7	112	99	?	218
DOVEDNA	4 554	867	2 121	1 443	639	9 624

* Okrem tankov typového radu T-55A sa v rokoch 1967 – 1982 z ČSSR exportovali aj staršie tanky T-55: Rumunsko – 118 tankov, Líbya – 905, Sýria – 951, Egypt 420 a India 92 tankov.

Podľa schváleného plánu mali ZŤS Martin do konca roka 1985 vyrobiť 710 tankov T-72, pričom sa predpokladalo postupné dosiahnutie cieľovej ročnej výrobnnej kapacity 250 tankov a 250 kompletov špecializovaných skupín (podvozkových skupín) pre finálnu výrobu vozidiel v Poľsku.⁷⁷ V priebehu päťročnice mala byť vývojovo dokončená a do výroby zavedená tiež veliteľská verzia T-72K a vyslobodzovacia aplikácia tanku. Súčasne sa počítalo aj s postupnými modernizačnými úpravami základného prevedenia T-72. Súhrnné údaje o množstve vyrobených vozidiel sa čiastočne líšia. Podľa materiálov zo zasadnutia VVOP 19. júna 1986, ktoré považujeme za relevantné, bolo skutočne vyrobených 668 tankov základného prevedenia a veliteľskej verzie.⁷⁸ V týchto počtoch je zahrnutých aj 100 mo-

⁷⁶ Spracované podľa JEŽEK, ref. 21; VÚA – VHA Praha, f. MNO/GŠ-TAS, pomôcka čj. 0121/19 a čj. 0121/20 a Archív VÝVOJ Martin a. s., Správa SRK – 81/76 *Výroba špeciálnej techniky v TS/ZŤS/Martin 1970-1975*.

⁷⁷ NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 15. 11. 1983 *Návrh úvodného vystoupení ve VVOP k „Návrhu zabezpečení rozvoje výroby tanku T-72 a jeho aplikací, zavedení výroby motorů a hlavních převodů pro T-72 v čs. průmyslu*.

⁷⁸ Z uvedeného počtu bolo 347 tankov dodaných ČSLA, 3 zostali v pôsobnosti FMVS ČSSR a 318 tankov bolo určených na vývoz do krajín Varšavskej zmluvy a nesocialistických štátov. NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 19. 6. 1986 *Návrh zvláštní části 8. 5LP a zvláštní části prováděcího státního plánu na rok 1987 – obrana a bezpečnost, část speciální technika*.

dernizovaných tankov T-72M⁷⁹ a 11 modernizovaných tankov veliteľského prevedenia T-72MK, ktorých výroba sa začala v roku 1985.⁸⁰ Plnenie plánovaných objemov zo začiatku komplikovali vážne nedostatky v zabezpečení subdodávok niektorých položiek z Poľska⁸¹, ako aj dodávky potrebného strojového zariadenia, a to najmä pre výrobu podvozkových skupín v Martine a zbraňového systému v ZŤS Dubnica nad Váhom.⁸² Sklzy v dodávkach z Poľska a z čs. výroby boli nahrádzané mimoriadnymi dovozmi zo ZSSR.⁸³

Produkcia bojových vozidiel pechoty v ZŤS Detva a ich dodávateľov bola nastavená na ročný objem 1 200 vozidiel základného prevedenia a veliteľskej verzie BVP-1K. S tým v zásade počítal aj plán na 7. päťročnicu. V rokoch 1981 – 1985 mali výrobcovia dodať dovedna 5 711 BVP-1, z toho 645 pre ČSSR, 3 748 pre socialistické a 1 318 pre nesocialistické štáty.⁸⁴ Celkový objem výroby do konca roka 1985 bol o niečo vyšší, predstavoval 5 897 vozidiel BVP-1 a 205 vozidiel BVP-1K. Z tohto počtu bolo 507 vozidiel BVP-1 a 75 vozidiel BVP-1K určených pre ČSLA, zvyšok na vývoz.⁸⁵ Čistý zisk z vývozných dodávok BVP-1 v 7. päťročnici predstavoval 1,105 miliardy Kčs.⁸⁶ Treba však dodať, že plnenie zahraničných kontraktov prebiehalo, najmä zo začiatku, na úkor zabezpečovania potrieb ČSLA.⁸⁷

⁷⁹ Modernizačné zmeny zahŕňali 6 modernizačných prvkov: 1) zvýšenie počtu nábojov pre kanón z 39 na 44 kusov, 2) zdokonalenie ochrany proti zápalným látkam, 3) odpaľovacie zariadenie dymových granátov 3) bočné štíty so zvýšenou ochranou proti kumulatívnym nábojom, nový nočný pozorovací prístroj a 6) nová sedačka vodiča, ktorá znižovala jeho únavu a zvyšovala ochranu proti rádioaktívnemu žiareniu.

⁸⁰ Ref. 78. Podľa Franceva (ref. 21, s. 147) bolo v 7. päťročnici vyrobených 661 všetkých verzií tankov T-72 a rovnaký počet udáva archívny materiál, ktorý spracoval František JEŽEK (*Výrobky vojenskej pásovej techniky v strojárnských závodoch v Martine v období 1981 až 2001*. Archív VÝVOJ, a. s. Martin 2001). Oproti týmto autorom, ktorí v uvedenom počte vyrobených tankov kalkulujú s piatimi T-72MK, materiál VVOP dokumentuje 11 vyrobených kusov tejto techniky, z ktorých 6 tankov malo prevziať MZO na export.

⁸¹ VÚA-SAMO Praha, f. MNO 1984, šk. 5, č. j. 090063 *Oficiální přátelská návštěva vojenské delegace Polské lidové armády v Československé socialistické republice – Spolupráce ve speciální oblasti*.

⁸² NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 22. 6. 1983, č. j. 011/00597/83 *Zabezpečování plánované výroby tanků T-72 v roce 1983*, Zasadnutie VVOP 24. 10. 1983, *Úvodní slovo k materiálu „Zabezpečení plánované výroby tanku T-72 v roce 1983“*, projednávanému v Predsedníctvu vlády ČSSR a č. j. NM 520/00960/830-PT *Návrh úvodního vystoupení na zasedání VVOP k bodu č. 4 – Konceptce rozvoje T-72*.

⁸³ NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 22. 6. 1983, č. j. 011/00597/83 *Materiál pro jednání Vládního výboru pro obranný průmysl ČSSR: Zabezpečování plánované výroby tanků T-72 v roce 1983*,

⁸⁴ Z tohto počtu bolo 600 vozidiel kontrahovaných do Líbye, kam boli dodané v rokoch 1980-1983 za 172 mil USD. Do roku 1986 Líbya prevzala ďalších 166 vozidiel. BAKA, Igor. Československá vojenská pomoc Líbyi v prvej polovici osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 3, s. 56 a 70. ISSN 9335-3314.

⁸⁵ Ref. 78.

⁸⁶ Podľa cenových relácií dohovorovaných so ZSSR boli stanovené rozdielne ceny pre vývoz BVP-1 do socialistických a nesocialistických štátov. Ekonomická efektívnosť čs. vývozu týchto vozidiel v rokoch 1981 – 1985 do socialistických štátov predstavovala stratu 1,24 miliardy Kčs a do nesocialistických štátov zisk 2,345 miliardy Kčs. SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 76, č. 00223/86 *Správa o zabezpečení nábehu výroby BVP-2*.

⁸⁷ Tamže.

Podľa spomenutých zámerov výroby a výrobnej kooperácie v oblasti vojenskej techniky medzi krajinami Varšavskej zmluvy mala výroba bojových vozidiel pechoty predstavovať dlhodobú perspektívu československého, respektíve slovenského strojárského priemyslu. Popri existujúcej výrobe sa preto počítalo so zavedením výroby ďalších účelových aplikácií vozidiel typového radu BVP-1. Po skončení vývoja v ZŤS Martin sa v PPS Detva v roku 1984 začala overovacia výroba a v roku 1985 sériová výroba vyslobodzovacieho pásového vozidla VPV s celkových počtom 20 vyrobených vozidiel (18 dodaných ČSĽA a 2 vyvezené do ZSSR). Na konci päťročnice sa začala aj výroba sanitnej verzie s označením AMB-I, ktorá bola určená na vývoz do Sýrie. Do konca roka 1985 bolo vyrobených 100 vozidiel.⁸⁸ Okrem toho sa v roku 1984 začala výroba veliteľsko-štábného vozidla MP-31 systému PASUV.⁸⁹ Spracovaním dokumentácie výroby funkčnej vzorky a vykonania jeho skúšok bola poverená Konštrukta Trenčín a výrobcom vozidla MP-31 boli ZŤS Detva v kooperácii s ďalšími závodmi, predovšetkým s n. p. Tesla Vráble, SLZ Hnúšťa a Matador Bratislava.⁹⁰ Do konca roka 1985 bolo vyrobených dovedna 32 vozidiel MP-31, z toho 8 pre ČSĽA a 16 na vývoz.⁹¹ V ZŤS Martin súčasne prebiehal vývoj pojazdného hlásneho zariadenia BŮRKA III na podvozku BVP-1. Ďalšie úlohy vývoja špeciálnych vozidiel spojených s BVP-1 alebo odvodených od jeho konštrukcie riešila Konštrukta Trenčín. Išlo o umiestnenie mínometu 120 mm na BVP-1 (PRÁM-S), vývoj automatizovaného systému riadenia palby delostreleckého oddielu (PRÁM-P) a vývoj samohybného výbušného odmínovača (SVO) na podvozku BVP-1.

Od roku 1983 sa pripravovala licenčná výroba bojových vozidiel pechoty s označením BVP-2. Svojím poňatím, novou výzbrojou – 30 mm automatizovaný kanón 2A42, spriahnutý guľomet PKT 7,62 mm, protitankový raketový komplet KONKURZ, možnosť vybavenia protiletadlovým raketovým kompletom STRELA-2M - a použitými novými výrobnými technológiami, napr. novým pancierovým materiálom 77TMO pre korbu a teleso veže, bolo podstatne náročnejšie na výrobu ako BVP-1. Podľa hodnotenia čs. odborníkov z celkového počtu 72 konštrukčných skupín BVP-2 bolo s BVP-1 zhodných len 14 skupín. Finálna výroba sa plánovala opäť v ZŤS Detva.⁹²

⁸⁸ Ref. 78.

⁸⁹ Poľný automatizovaný systém velenia vojskám PASUV bol novým, originálnym prostriedkom velenia na taktickom a operačnom stupni armád Varšavskej zmluvy. Bol rozpracovaný v ZSSR a v rokoch 1977 – 1978 sa na rokovaníach Komisie obranného priemyslu RVHP rozhodlo o jeho spoločnom riešení v oblasti vývoja a výroby, čo bolo kodifikované podpísaním mnohostrannej medzivládnej dohody 13. 12. 1978. Vozidlá MP-31 boli určené pre komplety systému PASUV na stupni motostrelecký alebo tankový pluk, pričom jeden komplet tvorilo 8 vozidiel.

⁹⁰ Okrem výroby skupín a kompletizácie vozidla MP-31 sa mal v ČSSR vyrábať graficko-kresliaci automat pre vozidlá MP-21 (v systéme PASUV určené na stupeň divízie). Výrobou automatu boli poverené ZVT Banská Bystrica, ktoré ich dodávali finálnemu výrobcovi vozidla MP-21 v Bulharsku. NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 22. 6. 1983, č. j. NM 520/00527/PT *Projednání materiálu k zabezpečení systému PASUV vo VVOP*, Zasadnutie VVOP 17. 6. 1985 *Informace o stavu prací v přípravě rozhodnutí o specializaci v ČSSR systému PASUV pro 41. zasedání VVOP* a SNA Bratislava, f. MP SSR 1968 - 1992 (utajované - nespracované), šk. 73, č. 0098/83 *Informácia k „Návrhu rozhodnutia o výrobe pre ČSSR špecializovaných výrobkov pre systém velenia vojskám PASUV“*.

⁹¹ Ref. 78.

⁹² Použitie nových technológií vyžadovalo vývojové riešenie výrobného procesu zbraňovej časti, korby a veže, včítane spracovania pancierových plechov z ocele 77TMO. V rámci technologickej

V oblasti delostreleckých zbraní výroba odzrkadľovala predovšetkým zvýšený dôraz na postupné vyzbrojovanie ČSLA a ostatných armád štátov Varšavskej zmluvy novou generáciou samohybných delostreleckých prostriedkov. V tomto zmysle sa pozornosť sústreďovala hlavne na sériovú výrobu 152 mm ShKH vz. 77 DANA. Jej produkcia bola určená najmä pre delostrelecké útvary čs. armády, ale aj na kontrahované dodávky do Poľska⁹³ a Líbye⁹⁴, ktoré sa začali realizovať v roku 1983. Dovedna bolo v 7. päťročnici vyrobených 255 húfníc, z toho 186 pre ČSLA a 69 na vývoz.⁹⁵ Druhú ťažiskovú výrobnú komoditu tvorili raketometry 122 mm vz. 70 GRAD. Ich celkový objem výroby v ZŤS Dubnica nad Váhom v rokoch 1981 – 1985 činil 350 ks. Z tohto počtu bolo 154 raketometov dodaných ČSLA a 196 vyvezených do NDR.⁹⁶

Vo výrobe munície pokračoval rozsiahly program jej rozvoja a obnovy s dôrazom na veľkokalibrovú muníciu, ktorý sa začal v predchádzajúcej päťročnici podľa koncepcie schválenej uznesením Predsedníctva vlády ČSSR č. 134/1979. V ZŤS Dubnica sa rozbehla výroba 152 mm diaľkového trieštivo-trhavého náboja pre ShKH vz. 77, ktorá sa realizovala v objeme 5,37-tisíc kusov a výroba 122 mm trieštivo-trhavého náboja pre sovietsku samohybnú húfnicu 2S1 GVOZDIKA⁹⁷ v objeme 15-tisíc kusov. Pre 122 mm raketomet vz. 70 bolo vyrobených 288-tisíc ks trieštivo-trhavých nábojov.⁹⁸ Súčasne bola obnovená výroba 122 mm trieštivo-trhavých nábojov pre húfnicu vz. 38/74 s dodávkami nábojníc z Vihorlatu Snina. Podarilo sa zabezpečiť aj osvojenie si licenčnej výroby 125 mm trieštivo-trhavého náboja pre tanky T-72 (SMRK) a skončil sa vývoj 120 mm trieštivo-trhavej míny pre mínomet PRÁM. Pre letectvo ČSLA bolo vyrobených 100 ks trieštivo-trhavých a protibetónových bômb.

V kontexte s nedostatočnými účinkami existujúcej veľkokalibrovej klasickej munície (tieštitotrhavé a priebojné náboje) na obrnenú techniku sa vo výzbroji armád NATO začal výskum možností zlepšenia ich technických parametrov, respektíve zavedenia nových druhov, vrátane 122 mm a 152 mm kontajnerovej munície s aktívnou aj pasívnou submuníciou.⁹⁹ So sovietskou stranou sa súčasne prerokovávala možnosť vývoja 100 mm proti-

prípravy bolo potrebné zabezpečiť spracovanie 4 867 technologických postupov a konštrukčných postupov na výrobu viac ako 8 300 nových položiek. Potreba pracovných síl vo VHJ ZŤS Martin sa zvýšila o 1 503 pracovníkov, čo bolo napr. realizované uvoľňovaním 400 osôb ročne z vojenskej základnej služby, organizovaním medzikrajového náboru pre podniky ZŤS v Detve, Dubnici nad Váhom a Bratislave a pre Meoptu Bratislava a Konštruktú Trenčín, ako aj zvýšením limitu žiakov Stredného odborného učilišťa VHJ ZŤS Martin. Ref. 86.

⁹³ V súlade s dlhodobou dohodou medzi ČSSR a Poľskom o vzájomných dodávkach vojenskej techniky v rokoch 1981 – 1985 malo byť poľskej strane dodaných 37 ks 152 mm ShKH. Do roku 1984 bolo dodaných len sedem húfníc. Na základe uznesenia Predsedníctva vlády ČSSR z 23. 3. 1984 o obmedzení výroby SkKH DANA mali byť poľské požiadavky riešené až v 8. päťročnici.

⁹⁴ Podľa dohovoru o dodávkach vojenskej techniky z marca 1980 a kontraktu podpísaného v októbri 1982 mala ČSSR dodať do Líbye 80 kusov ShKH. Ešte v roku 1982 však Líbya túto požiadavku rozšírila na 204 húfníc. Navŕšenie sa malo realizovať v rokoch 1985 – 1989. Archivne materiály uvádzajú, že v rokoch 1983 – 1986 bolo do Líbye skutočne dodaných 72 ks 155 mm ShKH vz. 77 DANA. BAKA, ref. 73, s. 57, 68 a 70.

⁹⁵ Ref. 78.

⁹⁶ Tamže.

⁹⁷ Húfnicu v sovietskej licencií vyrábalo Poľsko a Bulharsko. Do ČSLA za začala zavádzať v roku 1976. Boli nimi vyzbrojované delostrelecké oddiely niektorých motostreleckých a tankových plukov.

⁹⁸ Ref. 78.

⁹⁹ VÚA-SAMO Praha, f. MNO 1984, šk. 31, k č. j. 00148/9-77-STR *Hlavní směry a cíle rozvoje výzbroje a vojenské techniky v letech 1986-1990*.

pancierového podkalibrového náboja so strelou s jadrom z ochudobneného uránu pre tanky radu T-55. Pre výskumné a vývojové práce, ktorých koordinátorom mala byť Konštruktura Trenčín, sa predpokladali dodávky ochudobneného uránu zo ZSSR, a to ako „jadrovo znehodnoteného“, tzn. nepodliehajúceho kontrole Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu (MAAE).¹⁰⁰

V oblasti žienijnej techniky sa slovenské prevádzky so špeciálnou výrobou zameriavali najmä na prostriedky na prekonávanie vodných a iných prekážok, ako aj maskovacích a ochranných prostriedkov. Okrem iného išlo o vyslobodzovací žeriav AV-50 na podvozku Tatra 815V, ktorého výroba sa začala v roku 1984 v ZŤS.¹⁰¹ Bol určený predovšetkým pre ČSĽA, ale dodával sa aj do NDR a Indie. Vagónka Poprad od roku 1982 vyrábala prevozné úkrytové pracovisko ÚP-82 (vývojovo označené ako VESTA-C).

Podniky v pôsobnosti Ministerstva priemyslu SSR pokračovali v plnení záväzných úloh z predchádzajúceho obdobia. Objem ich produkcie, najmä v kategórii ochranných protichemických prostriedkov, sa v prvých rokoch päťročnice postupne zvyšoval v súlade so zabezpečovaním kontrahovaných domácich a zahraničných objednávok. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v rokoch 1980 – 1983 rezort MP SSR vyviezol, okrem iného, 170-tisíc masiek M-10 v hodnote 69,7 mil. Kčs, 10-tisíc párov filtrov M-10 v hodnote 1,6 mil. Kčs a 10-tisíc kompletov masiek M-10M v hodnote 5,8 mil. Kčs.¹⁰² Od roku 1984 však dopyt po týchto a ďalších komoditách začal klesať, a to tak zo strany domácich, ako zahraničných zákazníkov.¹⁰³ Situáciou a otázkou ďalšieho využitia kapacít v slovenských prevádzkach sa zaoberal aj VVOP. Rozhodol, okrem iného, o úprave výrobných kapacít a zmene výrobného sortimentu v Makyte Púchov, o uvoľnení kapacít špeciálnej výroby v Závodoch 1. mája Liptovský Mikuláš a závode Stará Ľubovňa pre civilnú výrobu a o „zakonzervovaní“ nevyužitých výrobných kapacít špeciálneho materiálu v SLZ Hnúšťa a PCHZ Žilina.¹⁰⁴

V kontexte uvedených skutočností možno konštatovať, že v prvej polovici 80. rokov sa v zbrojnom priemysle na Slovensku ďalej rozvíjal rozsiahly inovačný proces, ktorý sa začal v 6. päťročnici a bol spojený s vývojom, výskumom a výrobou nových zbraní a zbraňových systémov s kvalitatívne vyššími parametrami. Tempo rozvoja zbrojnej výroby sa vo väčšine oblastí výrazne zrýchľovalo, pričom popri strojárstve rástol význam ďalších priemyselných

¹⁰⁰ NA Praha, f. FMVS ČSSR – príse tajné, nespracované, č. j. NM520/00153/PT *Informace pro 39. zasedání VVOP – projednání návrhu mezivládní dohody mezi ČSSR a SSSR o spolupráci při výrobě jader z ochudobneného uranu* a č. j. 00245 *Důvodová zpráva k návrhu na sjednání Dohody mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o dodávkách ochudobneného uranu pro výrobu průbojně munice*.

¹⁰¹ Vývoj AV-50 prebiehal v ZŤS Martin, kde sa pôvodne plánovala aj výroba tejto techniky. Mala pokrývať výpadky spôsobené prechodom z výroby tankov T-55A na tanky T-72.

¹⁰² SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-92 (utajované-nespracované), šk. 24, č. sp. 071/83 *Správa o mieste a úlohe špeciálnej techniky, jej optimalizácie a národohospodárske použitie v koncových rokoch 7. RP a 8. 5RP*.

¹⁰³ V roku 1984 napríklad klesli požiadavky Federálneho ministerstva všeobecného strojárstva a MNO na dodávky špeciálneho materiálu na panciere bojovej techniky v PCHZ Žilina. Pre rok 1985 boli potvrdené aj menšie požiadavky MNO na dodávky ochranných prostriedkov vo finančnom objeme 73 mil. Kčs. SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 29, č. j. 0669/85 *Plnenie úloh z rokovania Výboru pre obranný priemysel*.

¹⁰⁴ SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované - nespracované), šk. 29, č. j. 01530/85 *Využívanie existujúcich kapacít v súvislosti so znížením požiadaviek na odbyť OM M-10 a filtrov* a č. j. 0480/85 *Informácia o dopadoch vzniknutých v dôsledku zníženia odbytu výrobkov špeciálnej techniky a nevyužitia stávajúcich výrobných kapacít v r. 1985 a v r. 8. PLP*.

odvetví, predovšetkým elektrotechnických odborov a ich prevádzok.¹⁰⁵ Dynamika výroby špeciálu v týchto rokoch dosiahla najvyššiu úroveň v celom povojnovom období.¹⁰⁶

Prudká akcelerácia výroby bola podmienená modernizáciou a rozšírením vývojovej i výrobných základne, čo malo priamy súvis s rozsiahlou investičnou výstavbou a vyčlenením značného objemu neinvestičných prostriedkov. Napríklad náklady na zabezpečenie výroby tanku T-72 (prepracovanie licenčnej dokumentácie, výstavba nových prevádzok a pod.) činili viac ako 5,3 miliardy Kčs, z toho len v ZŤS Martin 3,9 miliardy Kčs¹⁰⁷, zámer licenčnej výroby 125 mm trieštivo-trhavého náboja pre tento tank počítal s investíciami v objeme 137,6 mil. Kčs, z toho 69 mil. Kčs na stavebné práce¹⁰⁸, vývojové náklady na 152 mm ShKH vz. 77 predstavovali sumu 112,703 mil. Kčs¹⁰⁹, na vývoj veliteľského tanku T-72MK boli plánované neinvestičné prostriedky vo výške 12 mil. Kčs, na vývoj vyslobodzovacieho tanku VT-72B 54,3 mil. Kčs, mostovej modifikácie T-72 (ÚDER) 12,3 mil. Kčs a na modernizačné zmeny T-72 16 mil. Kčs.¹¹⁰ K 1. januáru 1985 bolo na Slovensku 27 rozostavaných stavieb špeciálnej investičnej výstavby s celkovými rozpočtovými nákladmi vo výške 3 399,3 mil. Kčs, z toho 1 519,9 mil. Kčs určenými na stavebné práce. V tom istom roku sa mala začať stavba ďalších štyroch objektov, na ktoré bolo vyčlenených 207,8 mil. Kčs.¹¹¹

V hodnotení ďalších perspektív zbrojnej výroby v ČSSR sa objavili dva odlišné prístupy. Prvý vychádzal z dovtedajšieho pozitívneho rozvoja výskumno-vývojovej a výrobných základne a v súvislosti s prípravou plánov na 8. päťročnicu presadzoval ďalšie navŕšenie objemových ukazovateľov. Druhý, naopak, upozorňoval, že dochádza k výraznej zmene vonkajších a vnútorných podmienok výroby špeciálu, čoho signálom bol už spomenutý pokles dopytu po prostriedkoch ochrany proti ZHN vyrábaných na Slovensku. Stúpencom tohto prístupu bol aj námestník predsedu Štátnej plánovacej komisie ČSSR genpor. Ing. Viktor Šurka. Na zasadnutí VVOP dňa 19. júna 1986, v úvodnom vystúpení pri predkladaní návrhu zvláštnej časti päťročného plánu, otvorene konštatoval, že „*Rozvoj výroby špeciálnej techniky v období 8. 5LP bude probíhať v rozporných podmienkach, ktoré sa prejavily již v posledných dvoch rokoch 7. 5LP, kedy došlo k prehodnocení štruktúry potrieb FMNO i armád ostatných štátů Varšavskej smlouvy ve vztahu k dodávkám špeciálnej techniky vyráběné čs.*

¹⁰⁵ Do výroby špeciálnej techniky sa v tomto čase napríklad zapojila vývojovo-výrobná organizácia ZŤS EVÚ Nová Dubnica (elektropríslušenstvo ovládacích systémov T-72, BVP-2 a rôznej delostreleckej techniky), Tesla Liptovský Hrádok a ZVT Banská Bystrica (spomenutá účasť na výrobe systémov KLADIVO a PASUV) a Tesla Vráble (elektronické bloky pre kompletizáciu prostriedkov automatizácie systému PASUV).

¹⁰⁶ ČECHÁK, Oldřich – IVÁNEK, Ladislav – KRČ, Miroslav – ŠELEŠOVSKÝ, Jan. *Zbrojní výroba – Konverze – Obrannyschopnost*. Praha : MAGNET-PRESS 1993, s. 43. ISBN 80-85469-49-9.

¹⁰⁷ Ref. 21, s. 145-146.

¹⁰⁸ NA Praha, f. FMVS – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 15. 11. 1983, č. j. NM 520/00959/83-PT *Kontrolní zpráva o zabezpečení UPV č. 134/79 o koncepci rozvoje velkorážné munice a leteckých pum.*

¹⁰⁹ Ref. 73.

¹¹⁰ NA Praha, f. FMVS – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 17. 6. 1985, č. j. 520/00115/PT *Návrh zabezpečování rozvoje výroby tanku T-72 a jeho aplikací, zavedení výroby motorů a hlavních převodů pro T-72 v čs. průmyslu.*

¹¹¹ NA Praha, f. FMVS – prísne tajné, nespracované, príloha k čj. 00254/85 *Jmenovitý seznam staveb speciální investiční výstavby a Zasadnutie VVOP 24. 10. 1983, Jmenovitý seznam staveb speciální investiční výstavby navržených k zařazení do zvláštní části 8.5LP.*

*průmyslem.*¹¹² *Podstatně se zhoršily předpoklady pro efektivní vývoz čs. spec. techniky do nesocialistických zemí, zejména z důvodu výrazně zhoršené platební schopnosti států, přičítajících v úvahu pre tento vývoz.*¹¹³ *Následkem toho se projevila určitá disproporce mezi výrobními možnostmi čs. průmyslu a v současné době předpokládanými vývozy do těchto zemí.*¹¹⁴

V danom súvisi sa pri spracovávaní návrhu plánu riešila aj otázka efektívneho využitia niektorých jednoúčelových kapacít prevádzok vybudovaných pre výrobu špeciálnej techniky. Výsledkom rokovaní zástupcov federálnych rezortov MNO, MVS a MZO, Štátnej plánovacej komisie, národných plánovacích komisií a ďalších orgánov, bolo zriadenie zvláštneho fondu (ZF), do ktorého sa ukladali vyrobené produkty so zatiaľ nezabezpečeným odbytom. Nepredanú produkciu – išlo predovšetkým o veľkokalibrovú muníciu, respektíve bojovú techniku – odkúpil štát a výrobcom ju uhradil z rezerv štátneho rozpočtu. Následne sa mala použiť na krytie nových požiadaviek odberateľov a zostatok sa mal previesť do plánov ďalšej päťročnice v podobe plánovaných a súčasne aj už realizovaných výstupov.

Zameranie spomenutého návrhu zvláštnej časti 8. päťročného plánu dokumentuje, že pri jeho koncipovaní dominoval „optimistický“ pohľad na perspektívy zbrojnej výroby, ktorý predpokladal, že jej rozvojové a vzostupné tendencie budú ďalej pokračovať. Okrem rozširovania produkcie existujúcich alebo zavádzania nových výrobkov východiskové direktívy prípravy plánu počítali aj s vyriešením problémov v tuzemských a zahraničných dodávkach komponentov pre finálne výrobky. V domácej kooperácii išlo najmä o nedostatky vo výrobe veľkokalibrovej munície, ktorá od roku 1983 prebiehala vo Vihorlate Snina (tela granátov, nábojnice), Chemko Strážske (trhavina THE¹¹⁵) a ZVS Dubnica nad Váhom (laborácia) v provizórnych podmienkach a nezabezpečovala plánované množstvo ani požadovanú kvalitu.¹¹⁶ Zo zahraničných subdodávok to boli predovšetkým pretrvávajúce problémy s dovozom niektorých poľských komodít pre tanky T-72.

Plánované ukazovatele výroby tankovej techniky sa opierali o dohovoréné požiadavky štátov Varšavskej zmluvy, nesocialistických krajín (Libye¹¹⁷) a MNO v celkovom objeme 1 325 tankov T-72 a ich aplikácií.¹¹⁸ Podľa jednotlivých verzií išlo o 1 015 tankov základné-

¹¹² Medzi dôsledky prehodnocovania potrieb armád Varšavskej zmluvy patrilo napríklad nepotvrdenie pôvodne dohovorenej požiadavky ZSSR na dodávky 280 kusov ShKH DANA. Spolu s požiadavkami ďalších odberateľov vytvárala primárny predpoklad ročnej výroby tejto delostreleckej techniky v objeme 100 – 120 ks. V roku 1983 sovietsky GOSPLAN (štátna plánovacia komisia) na obdobie 8. päťročnice predbežne objednal aj dodávky vyslobodzovacích a mostných tankov na podvozku T-72 v orientačnom objeme 200 ks. Následne ich zúžil len na vyslobodzovacie tanky, ktorých napokon reálne zakúpil 45 ks. NA Praha, f. FMVS ČSSR – prísne tajné, nespracované, Zasadnutie VVOP 24. 10. 1983, č. j. NM 520/00960/830-PT *Návrh úvodního vystoupení na zasedání VVOP k bodu č. 4 – Koncepcie rozvoje T-72 a ref. 21, s. 156.*

¹¹³ Jedným z konkrétnych prejavov bol aj prístup Líbye k medzivládnej dohode s ČSSR o dodávkach vojenskej techniky z 26. novembra 1984. Dohovorený objem objednaných komodít líbyjská strana postupne znižovala a menila podmienky, či odsúvala termíny splácania finančných záväzkov. Bližšie BAKA, ref. 84, s. 77-78.

¹¹⁴ Ref. 78.

¹¹⁵ Ide o trhavinu vyrábanú na báze tritolu, hexogénu a vosku.

¹¹⁶ Ref. 108.

¹¹⁷ Okrem už uzavretého kontraktu s Líbyou prebiehali rokovania so zástupcami Sýrie, Alžírsku, Iraku a Juhoslávie, pri ktorých sa predpokladalo podpísanie dohôd na ďalšie dodávky tankov T-72 a ich aplikácií, a to v orientačnom objeme 600 ks. Smerné čísla plánu však s krytím nových požiadaviek nepočítali, mali byť riešené prerozdelením dodávok na úkor ostatných odberateľov alebo rozšírením výroby.

¹¹⁸ Ref. 78.

ho, tzn. vežového prevedenia pôvodného typu T-72 i modernizovaných modifikácií T-72M a T-72M1¹¹⁹, 77 ks veliteľských tankov T-72MK, 165 vyslobodzovacích tankov VT-72B a 68 mostných tankov MT-72 (nábeh výroby plánovaný na rok 1988) určených pre NDR. Do NDR malo byť vyvezených aj 60 upravených podvozkov T-72.¹²⁰ Okrem toho sa plánovalo vyrobiť 58 ks tankových výcvikových učební UK-172U a UK-172L podľa sovietskej licenčnej dokumentácie. Predpokladalo sa, že dobudovaním výrobných základní sa dosiahne zvýšenie ročnej produkcie tankov T-72 a ich aplikácií z dovtedajších 250 na 321 ks v roku 1990 a 400 ks v roku 1991. Primárnym predpokladom realizácie týchto zámerov malo byť zavedenie vlastnej výroby tankových motorov V-46-6 a hlavných prevodov s cieľovou ročnou kapacitou 300 ks od roku 1991, ktorá by zabezpečovala nezávislosť od ich dodávok z Poľska. Na zabezpečenie rozvoja s tým súvisiacej výrobných základní sa počítalo s investičnými nákladmi v celkovom objeme 885 mil. Kčs, z toho 141 mil. Kčs na stavebné práce v Martine (vývojové skúšobne, dobudovanie kapacít na kompletizáciu tankov a výrobu motorov), Prakovciach (výroba ojníc), Hriňovej (hlavné prevody) a Malackách (výroba lamiel hlavných prevodov).¹²¹ Ďalšia investičná akcia bola plánovaná na zabezpečenie výroby potrebného množstva tankových kanónov 2A46 v ZŤS Dubnica nad Váhom, ktorý sa dodával aj do tankov vyrábaných v Poľsku.¹²²

V odbore výroby obrnených pásových vozidiel, ktorých hlavných producentom zostali ZŤS Detva, sa za najvýznamnejšiu inováciu pokladalo osvojenie licenčnej výroby BVP-2 a jej začatie v roku 1988. Do konca roka 1990 malo byť vyrobených 1 480 vozidiel, z toho 310 pre čs. armádu a 1 170 na vývoz. Okrem toho sa plánovalo pokračovať vo výrobe veliteľského vozidla BVP-1K v objeme 169 kusov (22 pre ČSLA a 147 na vývoz), vyslobodzovacieho pásového vozidla VPV v objeme 422 kusov (72 pre ČSLA a 350 na vývoz), sanitného vozidla AMB-1 v objeme 100 kusov (všetky na vývoz), veliteľsko-štábného vozidla MP-31 v objeme 96 kusov (všetky na vývoz) a začatie novej výroby vozidiel na báze BVP-1, a to bojového prieskumného vozidla (BPzV) SVATAVA v počte 300 kusov (v rokoch 1988 – 1990), pojazdného hlásneho zariadenia BÚRKA III (14 kusov pre ČSLA v roku 1987) a samohybného výbušného odminovača SVO (8 kusov pre ČSLA v roku 1990).¹²³

V plánovanom objeme výroby delostreleckých zbraní a systémov dominovala produkcia 152 mm ShKH DANA – 351 kusov (162 pre čs. armádu, 132 na vývoz a 57 do zvláštneho fondu) a 120 mm ťahaného mínometu PRÁM-L – 292 ks, všetky pre čs. armádu. Výraznú

¹¹⁹ Výroba tanku T-72M nadviazala na výrobu T-72 a prebiehala v rokoch 1985 – 1986, keď ich v ZŤS Martin vyrobili 738 ks (JEŽEK, ref. 80), podľa iných údajov len 251 (<http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/37829>). Základným modernizačným prvkom bol laserový diaľkometer TPD-K-1 vyrábaný podľa sovietskej licencie, zvýšil sa aj počet nábojov kalibru 125 mm z 39 na 44 kusov. V auguste 1986 sa v Martine začala výroba ďalšej modernizovanej modifikácie T-72M1. Oproti verzii T-72M mala zosilnenú hornú časť čelného panciera korby, novú vežu s keramickými jadrami a ďalšie vylepšenia.

¹²⁰ Výroba mostného tanku bola pripravovaná na základe spoločného vývoja s NDR. V ČSSR prebiehal vývoj upraveného podvozku T-72 a v NDR, ktorá bola aj nositeľom vývoja MT-72, vývoj mosta a skladacieho mechanizmu.

¹²¹ Ref. 101.

¹²² Išlo o problém výroby potrebného množstva elektrostruskovej, vákuovo pretavovanej ocele. Do jej „plnej“ výroby v Dubnici nad Váhom, čo sa plánovalo na rok 1987, sa mal chýbajúci objem zabezpečiť dovozom zo ZSSR a Juhoslávie.

¹²³ Ref. 78.

výrobnú komoditu naďalej tvoril 122 mm raketomet vz. 70 GRAD s plánovaným objemom 155 ks (36 pre čs. armádu a 119 na vývoz). Okrem týchto produktov sa počítalo so začatím výroby 120 mm samohybného mínometu PRÁM-S, a to od roku 1989 s plánovaným počtom 18 ks určených pre čs. armádu, ďalej s výrobou odpaľovacieho zariadenia 9P135M pre 9K113 protitankový raketový komplet KONKURZ v objeme 1 480 ks a výrobou náhradných dielov pre delostreleckú techniku v celkovej finančnej hodnote 255,9 mil. Kčs.¹²⁴ V porovnaní so 7. päťročným plánom sa počítalo podstatne zvýšením objemu výroby veľkokalibrovej munície. Dovedna sa malo vyrobiť 1 186,55-tisíc nábojov a mín kalibrov 120 mm, 122 mm, 125 mm a 152 mm (v 7. päťročnici celkový objem produkcie predstavoval 307,37 tisíc nábojov), 3 456 striel pre samohybný výbušný odminovač a 12 200 leteckých bômb.¹²⁵

V prvých dvoch rokoch 8. päťročnice výroba špeciálu prebiehala v súlade so smernými číslami plánu. V niektorých prípadoch ich zrejme aj prevyšovala. Naznačuje to, okrem iného, skutočnosť, že v rokoch 1986 – 1987 bolo vyrobených dovedna 567 tankov v prevedení T-72, T-72M, T-72M1, T-72-MK a T-72M1K¹²⁶, čo tvorilo až 55,8 percenta plánovanej päťročnej produkcie. Na základe dohovorovaných kontraktov bola väčšina nových tankov, okolo 350 kusov, určená na vývoz. Najväčším odberateľom bol opäť ZSSR a ďalej Irak, Líbya a Alžírsko.¹²⁷

Rok 1987 predstavoval vrchol tak slovenskej, ako celej československej povojnovej zbrojnej výroby. Jej objemom sa ČSSR v tomto čase zaradila na siedme miesto v rebríčku svetových výrobcov zbraní. V rámci federácie sa na nej podieľalo viac ako 100 podnikov, z toho 34 (niektoré zdroje uvádzajú 36) podnikov na Slovensku, v ktorých sa výroby špeciálu priamo zúčastňovalo takmer 35 500 osôb, tzn. o 53 percent viac v porovnaní s rokom 1969. Počet slovenských výrobných podnikov s podielom vojenskej produkcie vyšším ako 50 percent oproti roku 1969 vzrástol z troch na jedenásť. Najvyšší podiel mala Konštrukta Trenčín – 97 percent a ďalej ZVS Dubnica nad Váhom – 87 percent, ZŤS Hriňová – 72 percent, ZŤS Dubnica nad Váhom – 70 percent, ZŤS Prakovce – 68 percent, ZŤS Martin a Strojárne Malacky – 64 percent, ZŤS Detva – 60 percent, Meopta Bratislava – 58 percent a Tesla Liptovský Hrádok – 57 percent. K výraznému zvýšeniu podielu zbrojnej produkcie došlo vo VSS Košice – o 36,5 percenta, Vihorlaté Snina – o 18,3 percenta a v Pohronských strojárňach Hliník nad Hronom, kde v roku 1987 podiel výroby špeciálu na celkovej produkcii predstavoval 43 percent.¹²⁸

Finančná hodnota celkového objemu zbrojnej výroby v roku 1987 dosiahla 29 298 mil. Kčs v bežných cenách, z čoho hodnota objemu produkcie slovenských podnikov činila 17 741 mil. Kčs, tzn. 60,5 percenta. Podiel zbrojnej výroby na celkovej priemyselnej výrobe predstavoval v ČSSR takmer 3 percenta, z toho v českých krajoch 2 a na Slovensku 3 percenta. Na objeme strojárkej výroby v ČSSR sa výroba špeciálu podieľala 11,3 percenta,

¹²⁴ Tamže.

¹²⁵ Tamže.

¹²⁶ JEŽEK, ref. 80. Podľa Franceva (ref. 21, s. 147) bolo v uvedených rokoch vyrobených len 460 tankov. Naše údaje považujeme za relevantnejšie, pretože sa opierajú o archívny materiál priameho výrobcu tankov ZŤS Martin, ktorý spracoval jeho vtedajší konštruktér pásovej techniky. V prípade „nadbytočných“ 107 tankov však Ježek neuvádza konkrétneho odberateľa, eviduje ho ako neznámeho.

¹²⁷ Ref. 21, s. 156-164.

¹²⁸ Ref. 106, s. 51.

z toho v Čechách 6,1 a na Slovensku 24,2 percenta.¹²⁹ Produkcia tankovej a obrnenej techniky v tomto roku pritom tvorila 40 percent celého objemu komodít vyrobených československým zbrojným priemyslom.¹³⁰ V poradí svetových výrobcov týchto vozidiel patrilo slovenským podnikom tretie miesto.

V roku 1988 rozvojové tendencie zbrojnej výroby na Slovensku skončili a došlo k jej poklesu, v hodnotovom vyjadrení o 3,335 mld. Kčs. V Českej republike hodnota zbrojnej produkcie naopak stúpila o 774 mil. Kčs. V roku 1989 sa tempo poklesu zrýchlilo, pričom negatívny vývoj už zasiahol aj české závody.

¹²⁹ IVÁNEK, Ladislav. Ekonomické aspekty konverze České (Československé) zbrojní výroby. In *Obrana a strategie*, 2002, č. 1, s. 133. ISSN 1214-6463 a KRČ, Miroslav. *Konverze zbrojní výroby ČSFR (studijní materiál)*. Brno : Vojenská akademie 1992, s. 15-17.

¹³⁰ KRČ, ref. 129, s. 15.

Výrobná základňa zbrojného priemyslu na Slovensku v roku 1969

Názov závodu	Objem zbrojnej výroby		Základná charakteristika zbrojnej výroby	Výrobné programy
	v Kčs	podiel na celkovej produkcii		
ZŤS Martin	1552, 5 mil.	cca 67 %	finálna výroba stredných tankov a ich aplikácií	- stredný tank T-55A - podvozok pre mostný tank T-55A - mostný tank T-55A - vyslobodzovací tank T-55A - žeriavový tank JBVT - motory tankov a OT
Podpolianske strojárne Detva	499 mil.	cca 50 %	finálna výroba pásových transportérov a ich aplikácií	- OT-62 - príprava výroby bojových vozidiel pechoty (BVP)
SMZ Dubnica n. Váhom	254, 5 mil.	18, 9 %	výroba skupín a komponentov pre PPS Detva a TS Martin	- veža BVP - 73 mm kanón 2A28 Grom pre BVP - výbušný odminovač
Slovenské lodenice Komárno	11, 1 mil.	cca 2, 5 %		- vojenské člny MO 111 s podvozkom MP-5
Východoslovenské strojárne Košice	107 mil.			- cisternové prepravníky a privesy pre dopravu PHM - mostové súpravy
Meopta Bratislava	52 mil.		výroba optických prístrojov	- infraprístroje, periskopy pre obrnené vozidlá, parabolické zrkadlá pre reflektory obrnených vozidiel

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Sandrik Dolné Hámre	10 mil.	cca 12 %	rôzne výrobky	- vzduchové čističe vozidiel - olejové nádrže, benzínové kanistre - ventily pre leteckú techniku - poľné kuchyne
Mostáreň Brezno	60, 2 mil.			- cestný rozoberateľný most, železničný most ŽM- 16 a piliere železničných mostov ŽP-16 a PIŽMO - železničné podvozky
Tatra Bánovce n. Bebravou				nápravy a navijaky pre nákladné automobily
ZVS Dubnica n. Váhom	531, 5 mil.	83, 5 %	laborácia delostreleckej a raketovej munície	- 100 mm delostrelecký náboj - 122 mm raketový náboj - protitanková riadená strela MALJUTKA
Považské strojárne Považská Bystrica	102 mil.	5 %		- monopolný výrobca nábojníc, výlisky tiel striel a raketových komôr - pechotná munícia
Vihorlat Snina	54, 7 mil.	15, 7 %		- výroba tiel granátov, raketových komôr a nábojníc
CHEMKO Strážske		0, 004 %	výroba výbušnín	- výroba hexogénu - výroba kontinuálneho tritolu
CHZJD Bratislava		cca 5 %	výroba plastických a práškových trhavín	

VOJENSKÁ HISTÓRIA

PCHZ Žilina	25,6 %		výroba ochranných materiálov PAL a PAL-EO	
SLZ Hnúšťa				- filter ochrannej masky M-10 - ochranná maska GM-4 - priekazníkové trubičky
závody elektrotechnického priemyslu				- skupiny regulačných vyhodnocovacích zariadení, zariadenia drôtovej komunikácie - káblová technika, elektrocentrály
závody priemyslu celulózy a papiera			celulóza na výrobu strelných prachov	

Zdroj: SNA Bratislava, f. MP 1969-1992 (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 009/69-MT *Správa o stave vývoja a výroby výrobkov špeciálnej techniky v podnikoch MP-SSR a VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1970, šk. 139, sig. 22-5/17 Zpráva o plnění nejdůležitějších dodávek vojenské techniky za rok 1969.*

Príloha č. 2

**Špecializácia výroby vojenskej techniky v ČSSR
(samostatne alebo v kooperácii s inou krajinou) v rokoch 1966 – 1970
schválená Stálou komisiou RVHP pre obranný priemysel**

Názov výrobku	Krajina
Letecká technika <ul style="list-style-type: none"> - školské a cvičné lietadlá - malé dopravné lietadlá typu aerotaxi - aerotaxi (do 7 cestujúcich s 1 pilotom) - cvičné pilotné kabíny 	ČSSR ČSSR ČSSR ČSSR
Raketová technika <ul style="list-style-type: none"> - rakety triedy „vzduch-vzduch“ - protitankové komplexy s raketovými riadenými strelami - letecké neriadené raketové strely 	PER, ČSSR PER, ČSSR PER, ČSSR
Tanková technika <ul style="list-style-type: none"> - stredné tanky - stredné pásové plávajúce obrnené transportéry - stredné kolové plávajúce obrnené transportéry - vyslobodzovacie tanky - buldozéry na tankovom podvozku T-55 - mostné tanky 	PER, ČSSR ČSSR PER, ČSSR PER, ČSSR PER, ČSSR
Delostrelecká a pechotná výzbroj a munícia <ul style="list-style-type: none"> - divízne kanóny - tankové kanóny 	PER, ČSSR PER, ČSSR
Optické prístroje, periskopy, prístroje a fotoaparáty <ul style="list-style-type: none"> - tankové periskopy 	ČSSR
Infraprístroje <ul style="list-style-type: none"> - infraprístroje pre tanky a automobily 	PER, ČSSR
Spojovacie a rádiolokačné prostriedky <ul style="list-style-type: none"> - rádiostanica plukovná, práporová a delostrelecké siete typu ASTRA - smerové stanice málokanálové (do 12 kanálov) - smerové stanice viackanálové - letiskové rádiolokátory pre pristávanie lietadiel a kontrolu letu - jednokanálové telefónne a jednokanálové telegrafné nosné zariadenia - niektoré druhy rádiotechnického palubného zariadenia pre lietadlá 	MLR, ČSSR MLR, ČSSR MLR, ČSSR PER, ČSSR MLR, ČSSR PER, ČSSR
Rádiové prieskumné a protirádiotechnické prostriedky <ul style="list-style-type: none"> - zariadenia pre magnetický záznam pre účely rádiového prieskumu - prieskumná rádiostanica rádiolokačnej služby ZÁŘE (ŽIARA) 	MLR, ČSSR ČSSR
Ženíjní technika <ul style="list-style-type: none"> - zákopové stroje na univerzálnom kolesovom podvozku - stroje na hĺbenie jám na univerzálnom kolesovom podvozku 	ČSSR ČSSR

Zdroj: VÚA-VHA Praha, f. MNO/NMNO 1966, šk. 201, č. j. 003580-48/1966 *Základní východiska pro rozpracování dlouhodobého výhledu výstavby ČSLA do roku 1980.*

Plánované, spresnené a skutočné dodávky hlavných výrobkov zbrojného priemyslu na Slovensku pre potreby ČSEA v rokoch 1971-1975

Názov	Merná jednotka	Cena za jednotku (mil. Kčs)	Schválený 5. PLP	Spresnenie ročnými vyk. plán.	Splnenie
tank T-55A	ks	1,9265	465	215	220
tank T-55AK	ks	1,97	85	75	70
tank MT-55A	ks	2,150	178	148	147
tank VT-55A	ks	1,880	298	215	192
motor tankový V-55	ks		-	262	223
motor ÚTD-20	ks		-	40	40
BVP-1 Sp2	ks		335	241	236
náhradné diely pre pásové vozidlá	mil. Kčs		1 018,2	1 166,2	1 000,7
152 mm kanónová húfnica (KH) DANA	ks	2,050	10	-	-
122 mm raketomet vz. 70 (GRAD)	ks	2,1	160	173	132
protiletadlová ručná rakety STRELA 2M	spr		350	-	-
7,62 mm náboj s oceľovým jadrom	tis. ks		90 050	100 050	95 265
7, 62 mm náboj pre samopal vz. 61	tis. ks		22 250	22 250	22 187
100 mm náboj trieštivo-trhavý	tis. ks	1,210	185	445	445
100 mm náboj protipancierový	tis. ks	1,050	230	300	301
152 mm náboj do KH DANA	tis. ks	1,6	10	-	-
130 mm náboj trieštivý do raketometu vz. 51	tis. ks		50	52,2	52,2
122 mm náboj pre raketomet vz. 70 (GRAD)	tis. ks	15,631	65	64	65,7
73,2 mm náboj pre kanón BVP-1 (GROM)	tis. ks	2,2	37,8	40,8	40,8
30 mm náboj trieštivo-trhavý do PldvK	tis. ks		4 430	4 800	4 773
čln MO 111 s podvozkom MP-5 (MOČÁL)	ks	0,299	120	126	130
buldozérové zariadenie pre tank BTU-55	ks	0,35	250	250	250
výbušný odminovač VO	spr		470	470	470
príviesná cisterna VPL-12	ks	0,16	500	498	500
automobilová cisterna PH T-148	ks	0,37	100	110	90
cisternový plnič lietadiel PH T-138 CL	ks		400	342	254
tankový periskop TPK-U2b	ks		930	810	810

VOJENSKÁ HISTÓRIA

tankové infraprístroje TKN-1 a TKN-2	ks		1 440	1 720	1 720
pozorovacie prístroje TNPP 170 a TNPO-350 pre BVP	ks		-	68	-
ochranný plášť VOP vz. 63/69	tis. spr	0,612	303	245	246
odev protichemický vz. 70	tis. ks	1,2	42,5	30	14,8
ochranná maska M-10	tis. ks		1 282	1 282	1 287
filtr k ochrannej maske M-10	tis. párov	0,195	3 370	2 350	2 442
súprava protichemická JP-75	tis.ks		410	35	8
letecký petrolej	t		644 000		622 777

Zdroj: SNA Bratislava, f. MP SSR (utajované - nespracované), šk. 69, č. j. 00151/70-MT *Návrh smerných čísel zvláštnej časti plánu rozvoja a výroby vojenskej techniky a VÚA-VHA Praha, f. MNO/GŠ-SÚP 1975, šk. 3, č. j. 002435/4 Príspevek do správy 1. oddelení o splnění úkolů 5. 5LP (1971-1975) v materiální oblasti.*

Hlavné výsledky vývoja a výroby vojenskej techniky na Slovensku v rokoch 1968 – 1980

Technika	Vývoj			Výroba					Cena (mil. Kčs v r.1980)	
	Obdobie	Hlavný riešiteľ	Náklady (mil. Kčs)	Finálny výroba	Počet kusov pre			SŠ	NŠ	
					ČSSR	SŠ	NŠ			Celkom
Tank T-55A	1966-1967	ZŤS Martin	4,990458	ZŤS Martin	1 332	2 357	2 148	5 837	2,81	1,806
Tank T-55AK	1967-1970	ZŤS Martin	7,020055	ZŤS Martin	90	24	733	847	2,802	1,822
MT-55A	1961-1967	ZŤS Martin	21,685	ZŤS Martin	201	678	176	1 055	2,402	2,880
VT-55A	1964-1968	ZŤS Martin	12,874	ZŤS Martin	340	871	550	1 761	2,252	2,845
JBVT-55A	1967-1970	ZŤS Martin	6,915182	ZŤS Martin	-	317	143	460	2,884	2,241
Tank T-72	1978-1982	ZŤS Martin		ZŤS Martin	-	-	-	-		
BVP-1		ZŤS Detva, Konštruktura Trenčín		ZŤS Detva, ZŤS Dubnica	1 521	6 565	150	8 236	2,234848	2,294239
152 mm ShKH vz.77	1970-1976	Konštruktura Trenčín	112,703	ZŤS Dubnica				14	6,074	
122 mm raketomet vz.70	1968-1971	Konštruktura Trenčín	23,170	ZŤS Dubnica	295	134	168	597	1,850	2,391908
Prepravník mosta PM-55	1966-1971	Konštruktura Trenčín	9,733	SUB Uherský Brod						
Prenosný pl. komplet S-2M	1973-1977	Konštruktura Trenčín	123,00	ZVS Dubnica	450	-	-	450	0,333 pre ČSSR	

SŠ - socialistické štáty NŠ - nesocialistické štáty

Zdroj: VÚA Praha, f. MNO/kanc. min. 1982, sk. 33, sign. 21/39 Návrh opatrení k ďalšiemu rozvinutí zbrojní výroby pro zabezpečení potřeb ČSLA a MZO.

OPIS

PŘÍSNĚ TAJNÉ

Příloha č. 1
k usnesení vlády ČSSR
č. 246/1983

S t a t u t
Vládního výboru pro obranný průmysl

Čl. 1

Postavení Vládního výboru pro obranný průmysl

Vládní výbor pro obranný průmysl (dále je „Vládní výbor“) je pracovní, iniciativní a koordinační orgán vlády Československé socialistické republiky v oblasti obranného průmyslu.

Čl. 2

Hlavní úkoly vládního výboru

Vládní výbor

1. koordinuje a na základě a v souladu s národohospodářskými plány a usneseními vlády ČSSR nebo jejího předsednictva řídí zabezpečení výzkumu, vývoje, výroby a rozvoje kapacit obranného průmyslu a úkolů plynoucích z vnějších ekonomických vztahů v této oblasti plynoucích a vyhodnocuje realizaci těchto opatření a úkolů a předkládá vládě ČSSR nebo jejímu předsednictvu závěry a návrhy;

2. projednává a předkládá vládě ČSSR nebo jejímu předsednictvu stanoviska a návrhy k materiálům, předloženým vládě ČSSR nebo jejímu předsednictvu z oblasti obranného průmyslu, zejména plánovacími a výrobními ústředními orgány;

3. organizuje přípravu a zpracování koncepcí hlavních směrů rozvoje obranného průmyslu a jeho úlohy v národním hospodářství;

4. v rozsahu schválených kompetencí, resp. plánů rozvoje národního hospodářství posuzuje a projednává zabezpečení jejich realizace a schvaluje potřebná opatření u vybraných úkolů vývoje, osvojení výroby, k plnění plánu výroby a budování kapacit obranného průmyslu;

5. posuzuje a schvaluje základní koncepční vztahy v národním hospodářství a hlavní kooperační vztahy u vybraných úkolů výroby speciální techniky podle schválených koncepcí jejího rozvoje;

6. posuzuje otázky efektivnosti výroby speciální techniky a přijímá nebo navrhuje vládě ČSSR nebo jejímu předsednictvu opatření k jejímu zvýšení;

7. posuzuje organizaci řízení obranného průmyslu, zejména výroby speciální techniky v rozhodujících oblastech a resortech národního hospodářství a navrhuje, případně přijímá potřebná opatření;

8. posuzuje koncepci hospodářské a vědeckotechnické spolupráce v oblasti výroby speciální techniky;

9. plní další úlohy v oblasti obranného průmyslu z pověření vlády ČSSR nebo jejího předsednictva.

Čl. 3

Zřízením a činností Vládního výboru zůstává nedotčena zodpovědnost členů vlád a vedoucích ústředních orgánů státní správy za rozvoj a plnění úkolů v oblasti obranného průmyslu v jejich působnosti.

Čl. 4

Složení vládního výboru

1. Vládní výbor se skládá z předsedy, ostatních členů a sekretáře, který je též členem;

2. předsedu, členy a sekretáře Vládního výboru jmenuje vláda ČSSR.

Čl. 5

Odborné zabezpečení činnosti Vládního výboru

1. Činnost Vládního výboru a jím ustanovených pracovních skupin a pracovních týmů zabezpečuje sekretariát Vládního výboru, pokud není tato funkce v jednotlivých případech svěřena jinému orgánu;

2. sekretariát řídí předseda Vládního výboru.

Čl. 6

Vládní výbor schvaluje svůj organizační řád.

Čl. 7

Jednací řád schválený Vládním výborem stanoví způsob přípravy, předkládání a projednávání materiálů ve Vládním výboru.

Zdroj: NA Praha, f. 1261/0/8 Předsednictvo ÚV KSČ 1983, P 87/83, b. 5 *Zpráva o posílení řízení výroby speciálního materiálu.*

J. ŠTAIGL – P. TURZA: RÜSTUNGSPRODUKTION IN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1969 – 1992 (TEIL 1)

An der Wende der 1960er und 1970er Jahre nahm eine neue Entwicklungsphase der Rüstungsproduktion in der Slowakei ihren Anfang. Sie zeichnete sich aus durch eine dynamische Entwicklung der Betriebe zur Herstellung von „Spezialmaterial“, einen starken Zuwachs der Rüstungsproduktion und den darauffolgenden blitzartigen, durch mehrere objektive und subjektive Ursachen bedingten Verfall, und nicht zuletzt durch Verselbstständigung slowakischer Entwicklungs- und Produktionslager von den tschechischen. Infolge der Teilung der Tschechoslowakei und der Entstehung zweier souveräner, selbstständiger Republiken – der Tschechischen und der Slowakischen Republik zum 1. Januar 1993, kam es zur Trennung eines relativ einheitlichen Potenzials der Rüstungsindustrie, die zeitlich zusammenfiel mit den veränderten Gesellschafts- und Marktbedingungen und eine komplizierte Phase der Konversion durchmachte. Das Ziel der Autoren ist es, in der vorliegenden Studie die Rüstungsproduktion in der Slowakei noch zu der „tschechoslowakischen“ Zeit der in Betracht gezogenen Etappe, d. h. von den 1960er Jahren bis Ende 1992, zu analysieren. Der erste Teil der Studie ist auf die Entwicklung der Rüstungsproduktion und ihren steilen Aufstieg bis 1987 fokussiert, als die Produktion von „Spezialmaterial“ sowohl in der Slowakei, als auch in der gesamten Tschechoslowakei ihren Höhepunkt seit Ende des Zweiten Weltkriegs erreichte. Der zweite Teil der Studie verfolgt die slowakischen Aspekte des darauffolgenden Prozesses der Rezession von Entwicklungstendenzen in der Rüstungsproduktion, den Rückgang der Spezialproduktion und den Verlauf, die Ergebnisse und Konsequenzen der Konversion der Rüstungsindustrie in der Slowakei in der Schlussphase der Existenz der föderativen Republik.

Im ersten Teil der Studie richtet sich die Aufmerksamkeit der Autoren vor allem auf: 1) Veränderungen in der Produktionslenkung, d. h. Verstärkung der Kompetenzen der slowakischen nationalen Organe seit der Entstehung der Verabschiedung des Föderationsgesetzes 1968, und die sukzessive Beschränkung dieser Kompetenzen, des Weiteren auf die Entstehung und Tätigkeit des Regierungskomitees für Verteidigungsindustrie und neue Aspekte der Zusammenarbeit unter den Staaten des Warschauer Paktes im Bereich der Produktion und des Exports von Militärmaterial; 2) den Innovationsprozess verbunden mit der Entwicklung, Forschung und Produktion neuer Waffen und Waffensysteme höchster Qualität, als auch mit der Beschleunigung der Entwicklung der Rüstungsproduktion, Entwicklung der Maschinenproduktion und der zunehmenden Bedeutung weiterer Industriezweige, vor allem des elektrotechnischen Segments; 3) Ergebnisse der Produktion von Panzern, Panzer- und Artillertechnik, der Munition und anderer Arten von „Spezialmaterial“ in der Slowakei im Kontext der vorgeschlagenen und tatsächlich umgesetzten Normen zur Erfüllung von jeweiligen Fünfjahresplänen. Die Autoren dokumentieren, dass sich die Zahl der Betriebe der Produktionsbasis für Rüstungsindustrie in der Slowakei in den Jahren 1969 – 1987 von 25 auf 36 und die Zahl ihrer Angestellten von 20 000 auf 35 500 erhöht hat, wobei die Zahl der slowakischen Rüstungsbetriebe mit dem Anteil der Militärproduktion von mehr als 50% von drei auf elf gestiegen ist.

Gemessen am Umfang der Rüstungsproduktion im Jahre 1987 nahm die ČSSR den siebenten Platz in der Weltrangliste der Waffenproduzenten. Der finanzielle Gesamtwert der Rüstungsproduktion erreichte 29,298 Millionen Tschechoslowakischer Kronen (Kčs) gemessen an den geläufigen Preisen, von denen der Anteil der slowakischen Rüstungsbetriebe 17,741 Millionen Kčs, sprich 60,5 Prozent, betrug. Der Anteil der Rüstungsproduktion in der gesamten Industrieproduktion der ČSSR belief sich auf fast 3 Prozent (in Tschechien und Mähren 2%, in der Slowakei 3%). Die Produktion von Spezialmaterial betrug 11,3 Prozent vom Gesamtumfang der Maschinenproduktion der ČSSR, davon 6,1% in Tschechien und Mähren und 24,2% in der Slowakei. Die Produktion von Panzern und Panzertechnik im Jahre 1987 beteiligte sich mit 40 Prozent am Gesamtumfang der durch die tschechoslowakische Rüstungsindustrie hergestellten Waren. In der Weltrangliste der Panzer- und Panzertechnikhersteller lagen die slowakischen Betriebe auf Platz drei.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

PŘEPADENÍ STANICE POLNÍHO ČETNICTVA V KOLBAŠI

ONDŘEJ KOLÁŘ

KOLÁŘ, O.: Attack against Police Station in Kolbaš. *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 113-119, Bratislava.

In his entry, the author informs about a single episode of violation of the borders between Hungary and Czechoslovakia on January 2, 1920 in the Kolbaš municipality and the attack on the Cs. Police officers and capture thereof by the Hungarian armed group based on the archival sources, i.e. report of the district police inspector, Tomáš Švojgr. According to the author, the aforementioned document is 16 pages long, dated January 9, 1920 and preserved in the National Archive of the CR in the General Commander of the Police Force fund. The case itself is probably solitary in the fact that there was not only the border violated but also the police station attacked, 3 members of the police station captured and dragged to the Hungarian territory by the Hungarian group.

Military History. Czechoslovakia. Attack against Police Station in Kolbaš in 1920.

Pohraniční incidenty (byť tento pojem možná vyznívá poněkud eufemisticky) let 1938 – 1939 se již staly námětem řady odborných i popularizačních zpracování.¹ Mnohem méně je jak vědecké, tak laické veřejnosti známo o pohnutých událostech na teprve se formující státní hranici v prvních letech existence samostatného československého státu,² především pokud jde o východní část tehdejší republiky, jejíž integritu bránili kromě vojáků též příslušníci četnictva a dalších ozbrojených sborů.

¹ Viz například HOLUB, Ota. *Stůj! Finanční stráž!* Praha : Naše vojsko, 1987; MAREK, Jindřich. *Smrt v celním pásmu*. Cheb : Svět křidel, 2000. ISBN 8085280671. Konkrétně k situaci na Slovensku viz LÁŠEK, Radan. *Jednotka určení SOS, díl druhý*. Praha : Codyprint, 2007. ISBN 8090296483. Dále existují též dílčí studie k polským a maďarským diverzním akcím na Slovensku a Podkarpatské Rusi, například DABROWSKI, Dariusz. *Medzi Tešínskom a Podkarpatskou Rusou. (K niektorým aspektom plánov poľskej diverzie na Slovensku v rokoch 1938–1939)*. In *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov II*. Trnava : Martin Lacko vlastním nákladem, 2003, s. 83-96. ISBN 8089034640.

² Výjimku tvoří občasné články k některým konkrétním případům, viz například BARTEČKOVÁ, Ivana. *Přepadení četnické stanice v Šumbarku Poláky*. In *Almanach z VI. konference policejních historiků*. Praha : Muzeum policie ČR, 2011, s. 138-141. ISBN 9788026009740.

Stejně jako o dvě dekády později, i na přelomu 10. a 20. let byla slovenská hranice ohrožena jak z polské, tak maďarské strany a stanoviště bezpečnostních složek se stávala terčí útoků různých bojůvek. Zejména v československo-maďarském pohraničí po ukončení otevřeného válečného konfliktu nadále panovaly značně napjaté poměry, které se krom jiného projevovaly i příležitostnými ozbrojenými střety. Tento stav se pochopitelně dotýkal i civilního venkovského obyvatelstva, které se mnohdy obávalo nejen Maďarů, ale pohlíželo s určitou nedůvěrou i na československé vojáky a četníky, kteří v regionu představovali nový a z pohledu vesničanů nevyzpytatelný element.

Situaci na maďarské hranici v době mezi skončením bojů o Slovensko a podpisem Trianonské smlouvy, kdy byly územní vztahy obou států dosti nevyjasněné, pozoruhodným způsobem ilustruje unikátní pramen, šestnáctistránkové rukopisné hlášení okresního četnického inspektora³ a šéfa Československého velitelství polního četnictva pro východní Slovensko a Karpatskou Rus,⁴ Tomáše Švojgra,⁵ toho času sídlícího v Michalanech, o přepadu stanice polního četnictva v Kolbaši,⁶ datované 9. ledna 1920 a adresované Generálnímu velitelství četnictva v Praze.⁷ Uvedený materiál umožňuje provést zajímavý mikrohistorický vhled do tehdejších bezpečnostních i národnostních poměrů.

Obec Kolbaš, kde se případ odehrál, je vzdálena 7 km severozápadně od Michalán a v roce 1920 měla 140 domů. Vzhledem k blízkosti státní hranice zde byla zřízena stanice polního četnictva, jejíž posádku tvořil velitel Karel Rycl a jeho podřízení František Šindelář a František Skrbek. Stanice sídlila v pronajatých prostorách v domě č. 109, kde bydlela i majitelka budovy se svou rodinou.

Dne 2. ledna 1920 kolem desáté hodiny večerní četníci ulehli, aby mohli v brzkých ranních hodinách provést zátah proti vojenským zběhům Ondřeji Sándorovi a Janu Reztovi, o nichž bylo zjištěno, že se přes den ukrývají v lesích a v noci navštěvují své příbuzné v Kolbaši.⁸

³ Tento titul, převzatý z rakousko-uherské četnické hierarchie, se používal v prvních letech ČSR, později byl nahrazen pojmem „okresní četnický velitel“. Do kompetence okresního inspektora či velitele spadaly četnické stanice v obvodu politického okresu. V tomto případě výraz odkazuje na původní funkci svého nositele před přidělením k polnímu četnictvu.

⁴ Jednalo se o provizorní instituci před dotvořením struktury zemských četnických velitelství pro Slovensko a Podkarpatskou Rus se sídly v Bratislavě a Užhorodě.

⁵ Tomáš Švojgr se narodil 15. října 1880 v obci Koryta v okrese Klatovy, vyučil se truhlářem se zaměřením na výrobu kulečnickových stolů. Vojenskou službu absolvoval na přelomu století u 11. pěšího pluku, kde dosáhl hodnosti četaře. V říjnu 1904 nastoupil k četnictvu. Po vzniku ČSR působil nejprve jako instruktor v Praze, poté byl vyslán coby důstojník polního četnictva na východ republiky, kde sehrál důležitou roli při zajišťování maďarské hranice. Po stabilizaci poměrů působil jako okresní četnický velitel v Domažlicích. Roku 1922 utrpěl zranění při lyžařském výcviku, ale zotavil se. O dva roky později se u něho ovšem projevil blíž nespecifikované zdravotní potíže, které se patrně staly příčinou Švojgrova odchodu do výslužby. Kvalifikační listiny Tomáše Švojgra se nachází v Národním archivu České republiky (dále NA ČR) ve fondu Generální velitel četnictva (dále GVC), kart. 171.

⁶ Před vybudováním struktury četnictva na Slovensku a Podkarpatské Rusi se na udržování pořádku podílelo polní četnictvo, tvořené dočasně přidělenými četníky z českých zemí.

⁷ Dokument je uložen v NA ČR, f. GVC, kart. 50, sign. 163/20.

⁸ Dezerce z československé armády představovaly zejména v prvních letech republiky častý jev. Zatímco v případě německých branců bylo zběhnutí ve většině případů motivováno politicky, u vojáků slovenského a rusínského původu se obvykle jednalo spíše o nedůvěru ke státním autoritám a obavy z neznámého prostředí. Blíže k problematice dezercí v československé armádě viz KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 9788071069539.

Kolem půlnoci četníky probudil štěkot domácího psa a následné zaklepaní na dveře. Velitel Rycl předpokládal, že se jedná o spojku z některé ze sousedních stanic, které do Kolbaše docházely s různými zprávami a rozkazy někdy i dvakrát denně. Když však četník otevřel dveře, vtrhla do místnosti skupina osmi ozbrojenců, z nichž jeden četníky slovensky vyzval, aby dali ruce vzhůru. Než se Šindelář a Skrbek, které útok zastihl v postelích, vzmožili na odpor, byli obstoupeni maďarskými vojáky s puškami v rukou.

Velitel přepadového oddílu, jehož četníci považovali za poručíka maďarské armády, nejprve nařídil zabavení výzbroje, konkrétně se jednalo o tři karabiny s bodáky a 125 nábojů. Poté zajatcům přikázal, aby se oblékli a sbalili si osobní věci, jelikož budou eskortováni do Košic. Tato informace se brzy ukázala jako nepravdivá; zůstává otázkou, zda chtěl maďarský velitel četníky úmyslně zmást, nebo zda mu zadržení špatně rozuměli. Košice v té době ostatně již byly v československých rukou.

Domnělého poručíka dále zajímalo, kdo obývá zbytek domu. Po zjištění, že jde pouze o civilní osoby, ostatní místnosti neprohledával. Můžeme pouze spekulovat, zda natolik důvěřoval výpovědi svých zajatců, nebo zda měl tuto informaci ověřenou z jiných zdrojů. Vojáci zatím sebrali z Ryclova stolu staniční knihu a další písemnosti, zásuvky stolu ovšem neprohledali. Rovněž četníkům odebrali jejich služební knížky.

Poté Maďaři vyvedli zajatce ven, kde již čekali další vojáci, načež se skupina vydala přes dvůr Ondřeje Vargy ven z obce. Rycl si povšiml, že dveře Vargova domu jsou navzdory pozdní noční hodině otevřeny. Osmadvacetiletý lesní dozorce Varga pro četníky představoval známou postavu. V minulosti otevřeně projevoval své komunistické názory, což mu vyneslo tříměsíční pobyt ve vězení v Terezíně, a před nedávnem mu vrchní strážmistr Tomáš Jira z Velkého Kažmíru (Velký Kazimír) zabavil pušku. Varga již několikrát navštívil kolbašskou stanicí polního četnictva, aby urgoval navrácení této zbraně, naposledy večer před přepadem.

Rycl tedy pojal podezření, že Varga spolupracuje s Maďary – že jeho návštěva četnické stanice sloužila k tomu, aby zjistil, je-li celá posádka přítomna, a že útočníkům umožnil nepozorovaný průchod do vsi přes svůj pozemek.

Za vsí si vojáci nasadili na čepice ptačí pera, která před útokem sejmuli patrně proto, aby nebyli z větší vzdálenosti tak snadno rozpoznatelní. Poblíž obce Bišta (Byšta) se oddíl zastavil, neboť si zajatci, vysílení nesením svých zavazadel, potřebovali odpočinout. Rycl, který před vězniteli úmyslně nedal nijak najevo, že ovládá maďarštinu, z hovoru vyrozuměl, že vojáků je celkem 28 a hodlají přepadnout i stanici ve Velkém Kažmíru. Jeden z Maďarů se slovensky zeptal četníků, zda je velkokažmírský velitel Jira stále na dovolené, nebo se již vrátil. (Maďaři tedy patrně měli k dispozici celkem slušné informace o personálním obsazení polních četnických stanic v okolí.) Zajatci odpověď neznali, nicméně maďarský důstojník po kratší úvaze od útoku na Velký Kažmír upustil, jednak kvůli blížícímu se svítání, jednak s ohledem na nejistotu, zda by se podařilo zajmout vrchního strážmistra Jíru, který měl zřejmě představovat hlavní cíl akce.

Mezi vojáky bylo i několik zběhů z československé armády, kteří ovládali slovenštinu. Ti četníkům prozradili, že cílem pochodu je Vítáň (Vilyvitány), kam skupina nad ránem dorazila. Maďaři zajatce internovali v místní škole a zabavili jim osobní věci včetně finanční hotovosti ve výši 3 000 korun. Část odcizených předmětů však byla vrácena díky ráznému zákroku šikovatele, který dle vlastních slov dříve sloužil u rakousko-uherského četnictva. Další Maďaři vězňům sdělili, že jejich zajetí představuje odvetu za zadržení maďarského důstojníka a vojáka Čechoslováky u Nového Města na Slovensku v předposlední den roku 1919. (Podle Švojgrova hlášení ale k žádnému takovému incidentu ve skutečnosti nedošlo.)

Později během dopoledne vězňatelé četníky přemístili do jiné budovy, kde jim dali i jídlo a slámu na spaní. Půl hodiny po půlnoci 4. ledna jakýsi kadet zajatcům oznámil, že na příkaz nadřízeného velitelství budou propuštěni. Maďaři trojici Čechoslováků vrátili část zabavených dokumentů, načež skupina dvou vojáků a dvou civilistů, z nichž jeden byl ozbrojen, četníky eskortovala asi deset minut chůze za obec. Dále již propuštění pokračovali sami do Velkého Kažmíru, kam dorazili kolem čtvrté ranní.

Od tamních kolegů se Rycl a jeho muži dozvěděli, že o jejich únosu byly bezpečnostní orgány informovány již ráno 3. ledna od syna majitelky domu, kde sídlila kolbašská polní četnická stanice. Ihned se rozběhlo vyšetřování, které ovšem dosud nevedlo k žádným konkrétním výsledkům. Navzdory pohnutým okolnostem se navrátilci ze zajetí rozhodli dokončit úkol, na němž pracovali před přepadem stanice, a František Šindelář se s pomocí dvou četníků z Velkého Kažmíru a Michal'an neprodleně vydal zatknout dezertéry Sándora a Retzu.

Rycl, Šindelář a Skrbek také poskytli svým kolegům zpravodajské informace o tom, co pozorovali ve Vitáni. Maďarští vojáci prý trpěli potížemi s morálkou a obavami z útoku československých jednotek, především 28. pěšího pluku,⁹ jehož pozice se nacházely v blízkosti hranic. Výstroj maďarských pěšáků byla silně nedostatečná, někteří nosili místo uniforem součásti civilního oděvu, měli poškozené boty nebo jim chyběly popruhy na zavěšení pušek, které vojáci nahrazovali kusy provazů. Rycl údajně zaslechl vojíny reptat na nedostatek munice.

Dále se podařilo zjistit i některá jména účastníků přepadu, mezi nimiž byl asi třiatřicetiletý desátník Dudáš, ale také čtyřiadvacetiletý Štěpán Menika původem z Užhorodu, který dezertoval z československé armády. Menika údajně svého zběhnutí litoval a toužil po návratu, ale obával se trestu, který by ho v ČSR čekal.

Po návratu ze zajetí si kolbašští četníci museli půjčit pušky a munici od vojáků 4. setniny 28. pluku v Michaľanech, načež začali opět konat běžnou službu. Příslušníci uvedeného pluku v reakci na únos četníků v těchto dnech zesílili hlídkovou činnost podél hranic, rovněž četnictvo i finanční stráž zosílili bezpečnostní opatření.

Zároveň se rozběhlo pátrání po Ondřeji Vargovi, jehož se četníci již 4. ledna pokusili zatknout. Když ho nezastihli doma, alespoň provedli domovní prohlídku, která však nepřinesla výsledky. Téhož dne večer se jmenovaný sám dostavil na stanici a vypověděl, že večer před únosem četníků k němu domů vtrhl asi padesátiletý bývalý uherský četník Andreas Novák z Bišty, který jej během maďarského útoku držel v šachu loveckou puškou. Po incidentu se Varga ze strachu ukryl u svého švagra, který o případu údajně informoval úřady v „Salančhutě“ (Szalánchuta, dnes Slánská Huta).

Mezitím okresní četnický inspektor Tomáš Švojgr z blíže nezjištěného zdroje zjistil, že část maďarského útvaru, který se podílel na kolbašském incidentu, je dislokována v obci Bišta, jež byla československými bezpečnostními orgány chápána jako součást republiky. Proto Švojgr 5. ledna vyrazil v čele oddílu čtyř četníků a osmi vojáků do Bišty, aby Maďary zajal, ti však stačili včas uprchnout.

Po příchodu do vsi Švojgr vyhledal rychtáře a obecního sluhu, aby jim sdělil, že Bišta je nyní součástí Československa a jakákoliv spolupráce s maďarskými ozbrojenými silami bude trestána. Rychtář také dostal pokyn navázat úřední styky s orgány civilní správy v Dolních Michaľanech. K tomu Švojgr podotkl, že již před časem upozorňoval správní

⁹ Blíže k historii tohoto útvaru viz ŠEDIVÝ, Ivan (ed.). *Pražské děti. 300 let 28. pěšího pluku*. Praha : Historický ústav Armády České republiky, 2008. ISBN 8023828843.

instituce ve Velkém Kažmíru i Michalanech na nutnost zajistit kontakt s Bištou, bylo mu však sděleno, že o územní příslušnosti obce nebylo dosud jednoznačně rozhodnuto. Švojgr však považoval zajištění této vsi, situované na strategicky významném návrší s výhledem na úsek košické železniční trati, za stěžejní. Rychtář četníky ujistil, že stojí na straně republiky, stejně jako převážná většina místních. V obdobném duchu se vyjádřila i jeho žena.

Údajný spolupracovník Maďarů Andreas Novák z Bišty před příchodem četníků utekl i se svou manželkou, podle svědků s sebou odnesl jednu loveckou pušku. V jeho obydlí se našla německá vojenská opakováčka.

Poté se Švojgrův oddíl vrátil do Kolbaše, kde si okresní inspektor nechal zavolat rychtáře, který strážce zákona nejprve ujistil o pročeskoslovenském smýšlení místních rolníků a poté se nechal slyšet, že útok na četnickou stanici značně rozrušil obyvatelstvo, jež se nyní obává maďarského vpádu. Četnický velitel proto vydal prohlášení, jímž se pokusil situaci uklidnit. Krom toho vyzval místní ke spolupráci při pátrání po spolupracovnících a informátorech Maďarů, což mu bylo přislíbeno.

Ještě předtím, než se vypravil do Bišty a Kolbaše, vyslal velitel polního četnictva v ranních hodinách jistého mladíka z Michal'an, aby vyhledal velitele maďarské posádky v „*Mikoházy*“ (Mikóháza) a zprostředkoval osobní setkání. Posel se vrátil v deset hodin dopoledne se zprávou, že maďarský důstojník bude v doprovodu tří mužů Švojgra očekávat u hranic poblíž Michal'anského mlýna. Švojgr se třemi četníky neprodleně vyrazil na cestu a během půl hodiny se dostal na místo určení.

Po chvilce čekání se na návrší, vzdáleném zhruba 400 metrů, objevil muž v uniformě maďarské armády, který Čechoslováky máváním ruky vyzval, aby přišli blíže. Švojgr se domníval, „*že nemají maďarští vojíni dosti odvahy*“ a vyrazil vojákovi vstříc. Záhy se však objevili další tři Maďaři, z nichž jeden se četnickému veliteli představil jako poručík István Köver a svou totožnost doložil služební legitimací. Jelikož Köver neovládal slovenštinu ani němčinu, zatímco Švojgr neuměl maďarsky, musel jeden z vojáků tlumočit.

Na četníkův dotaz Köver potvrdil, že o kolbašském incidentu ví. Příčinou prý bylo zajetí tří maďarských vojáků československými jednotkami. Jeden z nich byl údajně zadržen u Michal'an a dva u „*Munkáče*“ (Munkács, Mukačevo). Dotyční prý byli vybaveni vojenskými dovolenkami, které ovšem podle Švojgra vojáky neopravňovaly ke vstupu na československé území.

Köver dále kritizoval kauzu, kdy československá hlídka na blíže nespecifikovaném místě střílela po osobách přecházejících hranici. K tomu okresní četnický inspektor poznamenal, že v daném případě dotyční překročili hranici „*podezřelým způsobem*“ a poté, co byly vyzváni k zastavení, začali po Čechoslovácích střílet. Krom toho podotkl, že kdyby maďarské bezpečnostní složky střežily hranici pečlivěji, nemuselo by k podobným incidentům docházet.

Poté se téma rozhovoru opět stočilo k událostem v Kolbaši. Poručík vysvětlil, že po výše zmíněném zadržení tří maďarských vojáků byl vydán rozkaz zajímat příslušníky československých ozbrojených složek. Zmíněné nařízení se pochopitelně mělo týkat Čechoslováků, kteří by se objevili na území ovládaném maďarskou armádou, nicméně jistý kadet-aspirant Dudzinsky (muž, jehož polní četníci z Kolbaše mylně považovali za poručíka) si rozkaz chybně vyložil a rozhodl se iniciativně podniknout výpad na československé území. Poté, co se o jeho akci dozvěděly nadřízené orgány, bylo neprodleně nařízeno zajatce propustit. Köver připustil, že Dudzinského oddíl spadá pod jeho velení, ale popřel jakýkoliv podíl odpovědnosti na přepadu.

Poté Švojgr zažádal o navrácení předmětů zabavených četníkům. Maďarský poručík nejprve argumentoval nutností zažádat o souhlas nadřízených, později na četnickovo naléhání přislíbil vrátit prádlo a peníze, zatímco s vydáním zbraní a munice otálel. Okresní inspektor se rozhodl hrát dosti hazardní hru a „*zdůraznil, že máme posilu, tudíž jsme ku všemu odhodláni, a proto aby si rozmyslil, je-li třeba kvůli tomuto případu nechatí dojít k nejhorsšímu*“. Teprve poté Köver rezignoval a přislíbil vrácení veškeré kořisti. K předání mělo dojít o třetí hodině odpolední. Maďar chtěl s věcmi poslat civilistu, Švojgr jej však ubezpečil, že tím může bez obav pověřit vojínu.

Na závěr jednání inspektor prohlásil, „*že chce čs. četnictvo i vojsko s maďarskými strážemi vycházeti v klidu, ale že si nepřejeme, aby jejich hlídky přecházely hranice*“. Na Köverovo upozornění, že tento má od svého velitelství příkaz vysílat vojáky na stráž do Bišty, Švojgr rezolutně prohlásil, že i jeho muži budou do vsi občas docházet, tudíž by snadno mohlo dojít k přestřelce mezi hlídkami. Maďar se nechal slyšet, že si raději vyžádá instrukce, jak v případě Bišty dále postupovat, do obdržení nových rozkazů se bude maximálně snažit, aby přešel případnému incidentu. Tím debata skončila.

Během rozhovoru se na blízkém vrchu nakrátko objevila skupina šesti maďarských pěšáků, kteří patrně Kövera kryli pro případ, že by se jej četníci pokusili unést. Nadporučík 28. pluku Jan Post, který Švojgrovo setkání s Maďary z povzdálí sledoval, četnickému veliteli později sdělil, že viděl, jak se za kopcem ukrývá vojenský oddíl. Z kontextu bohužel nevyplývá, zda se Post v blízkosti hranic pohyboval náhodou, nebo jestli cíleně poskytoval krytí Švojgrovi.

Odpoledne Švojgr pověřil jednoho četníka, aby se na hraniční čáře setkal s Köverovým poslem, ten však nedorazil. Až následujícího dne hodinu před polednem se dostavili dva maďarští poručíci se dvěma vojáky, aby vrátili odcizené věci. Místo 3 000 československých korun však donesli 6 000 nekolokovaných rakouských korun, které hlídkující četník (shodou okolností šlo o Františka Skrbka, jednoho z mužů unesených z Kolbaše) odmítl převzít. Mezi navrácenými předměty navíc chyběly uloupené náboje. Maďaři přislíbili dodat peníze v československé měně do 8. ledna.

Další vývoj již Švojgrovo hlášení bohužel nezachycuje. Za pozornost však stojí způsob, jakým četnický inspektor celou záležitost hodnotil: „*Útok jest charakteristický potutelnou přípravou a zákeřnickým provedením a není tudíž vyloučeno, že se budou podobné případy vzdor zakročení opakovati*.“ Švojgr usuzoval, že „*vojsko maďarské není ještě úplně nově organisováno a ukázněno*“, což vede k excesům a nepředloženostem. V kolbašském případě nespatoval ani tak politicky motivovaný čin, jako spíše „*prokázané loupežné přepadení*“.

Pozornost si zaslouží i Švojgrova zmínka, že jižně od Košic, mezi Senou a Novým Městem, se na maďarské straně hranic nachází několik vsí s převážně slovenským obyvatelstvem, které dle jeho informací „*není prý pro maďarský stát nikterak nadšeno*“. Tuto poznámku, jež přímo nesouvisí s kolbašskou kauzou, lze patrně chápat jako nevyslovenou výzvu centrálním úřadům v Praze, aby usilovaly o přivtělení uvedených obcí k ČR.

Popsaný případ nám umožňuje vyslovit několik závěrů. V první řadě zaujme nezvyklá míra samostatnosti a vlastní iniciativy lokálních velitelů ozbrojených sil, zejména pak samotného Švojgra, který nejen, že vedl výpravu proti maďarským vojákům v Biště, ale dokonce bez konzultace s vyšší instancí otevřeně vyhrožoval Köverovi odvetným útokem, nebudou-li zabavené věci vráceny. Pozornost zasluhuje rovněž Švojgrův rezolutní postoj ohledně přináležitosti Bišty k československému státu, o níž pochybovali i představitelé regionální správy.

Zajímavý fenomén představuje chování místního obyvatelstva, které četnického inspektora jak v Biště, tak v Kolbaši ujišťovalo o své loajalitě, přinejmenším v případě Bišty však lze spekulovat o tom, zda tamní rolníci ve skutečnosti nezachovávali spíše jakýsi vyčkávací postoj a nesnažili se „hrát na obě strany“, aby předešli případným represím, ať už od Maďarů, nebo Čechoslováků. O poněkud ostražitěm či vyloženě nepřátelském přístupu části Slováků a Rusínů k nově vzniknuvší republice ostatně svědčí i výskyt určitého množství dezertérů z československé armády v maďarských jednotkách.

Pozoruhodný fenomén, o němž se však pramen zmiňuje pouze okrajově, představují informátoři a špehové z řad civilního obyvatelstva, jejichž služeb využívali obě strany konfliktu. Varga a Novák jistě nebyli zdaleka jedinými muži v regionu, proti nimž by bylo možné vyslovit podezření ze spolupráce s Maďary, uvážíme-li, že Dudzinského muži znali jméno četnického velitele ve Velkém Kažmíru, měli povědomí o československých vojenských oddílech podél hranic apod. Na druhou stranu i Švojgr, stejně jako Michalánská setnina 28. pluku, jistě disponovali svými zpravodajskými zdroji, od nichž patrně pocházela zpráva o přítomnosti maďarského útvaru v Biště.

Závěrem je třeba poznamenat, že ani po podpisu Trianonské smlouvy na počátku června 1920 obdobné pohraniční incidenty neustaly. Dne 24. června 1920 byl nedaleko Velkých Gejdoc zastřelen četník Josef Dvořák,¹⁰ v listopadu následujícího roku padli v boji s maďarskou hlídkou strážmistři Jiří Fichtl a Alois Kudrnáč,¹¹ v roce 1923 skupina maďarských vojáků ubila příslušníka finanční stráže Jana Sedláčka.¹² Tyto a další kauzy už by ovšem představovaly námět pro samostatnou studii.¹³

¹⁰ Na ČR, f. GVČ, kart. 26.

¹¹ Kolektiv autorů: *Kalendář československého četnictva pro rok 1923*. Kroměříž: J. Gusek, 1923, s. 52.

¹² http://www.financnistras.estranky.cz/fotoalbum/pomnicko-ostatni/sedlacek_-pustomer-u-vyskova/

¹³ Pro stručný nástin této problematiky viz KOLÁŘ, Ondřej. *Oběti z řad četnictva při zajišťování Slovenska a Podkarpatské Rusi*. In GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach ze VII. konference policejních historiků*. Praha : Muzeum policie ČR, 2012. (V tisku)

NIEKTORÉ ŠPECIFIKÁ VOJENSKEJ SLUŽBY ŽIDOV A RÓMOV V VI. ROBOTNOM PRÁPORE

PETER KRALČÁK

KRALČÁK, P.: Some Aspects of the Military Service of Jews and Gypsies in the VI. Labour Battalion. *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 120-139, Bratislava.

In his study, the author covers the Labour Corps of National Defence and its VI. Labour Battalion in the context of World War 2. Up to now, the problem of labour service in the Slovak Army environment in the period 1939 – 1945 was marginalized by the military historians. Author states that for the then Slovak Army Command, the Labour Corps served as a tool for solving the issue of actual service of Jews, Gypsies and “Aryans” not eligible for ordinary military service due to health or disciplinary reasons. At the same time, establishing this organizational unit, the Ministry of National Defence reflected the requirement of Slovak government to apply discriminatory legislation towards Gypsies and Jews from civilian environment to the environment of Slovak Army. Both ethnic group were marginalized within the society in an unprecedented way and within the Slovak Army, they were included in a single battalion with the aim to segregate them from other members of the Army. From today’s perspective, it is also interesting to map everyday lives of Jews and Gypsies, members of the VI. Labour Battalion of the Labour Corps, in particular in terms of accommodation, subsistence, health care, cultural and sports activities of the Labour Corps members. The stories of Jews and Gypsies in the VI. Labour Battalion comprise a very interesting chapter from the Labour Corps’ history.

Military History. Slovakia. World War 2. VI. Labour Battalion. Discrimination of Jews and Gypsies.

Pracovný zbor národnej obrany (ďalej len „Pracovný zbor“) a jeho VI. robotný prápor v kontexte druhej svetovej vojny predstavuje jednu z najzaujímavejších zložiek slovenskej armády, a to z viacerých dôvodov.¹ Problematika pracovnej služby v prostredí slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945 bola až doteraz na okraji záujmu vojenských historikov.² Pritom hovoríme o veľmi závažnej problematike, ktorá ukazuje, kam až človek

¹ Pracovný zbor ako samostatná organizačná zložka vznikla dňom 15. januára 1941 s názvom Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany. Oficiálny názov Pracovný sbor MNO a jeho skratka PSb MNO sa používal až do jari 1943. Rozkazom ministra národnej obrany generála F. Čatloša z 2. apríla 1943 bol premenovaný na Pracovný sbor národnej obrany (PSb NO).

² Za najprínosnejší bibliografický prameň informácií pre záujemcov o problematiku Pracovného zboru, ktorý vznikol v povojnovom období, možno označiť zborník materiálov z medzinárodného seminára konaného v Bratislave v dňoch 22. – 23. novembra 1995. V tomto zborníku boli uverejnené

je schopný zújsť vo svojich absurdných predsudkoch. Pracovný zbor predstavoval nástroj, ktorým vtedajšie velenie slovenskej armády vyriešilo otázku prezenčnej služby Židov, Rómov a „árijcov,“ nespĺňajúcich zo zdravotných alebo disciplinárnych dôvodov podmienky na vykonávanie riadnej vojenskej služby. Zároveň Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky zriadením tejto organizačnej zložky reflektovalo na požiadavku slovenskej vlády aplikovať diskriminačnú legislatívu voči Rómom a Židom z civilného prostredia do prostredia slovenskej armády. Obe etniká boli bezprecedentným spôsobom vytlačené na okraj spoločnosti a v rámci slovenskej armády ich začlenili do jedného práporu s cieľom segregovať ich od ostatných príslušníkov armády. Z dnešného pohľadu je zaujímavou otázkou i zmapovanie niektorých špecifik prezenčnej služby Židov a Rómov, príslušníkov VI. robotného práporu Pracovného zboru, a to nielen z pohľadu ich právneho postavenia v armáde, uniforiem, pracovnej činnosti, ale zaujímavou je aj otázka ubytovania, stravovania, zdravotnej starostlivosti, kultúrnej a športovej činnosti príslušníkov Pracovného zboru. Ich sledovaním možno konštatovať, že osudy Židov a Rómov v VI. robotnom prápore sú veľmi zaujímavou kapitolou histórie Pracovného zboru.

Dôvody vzniku Pracovného zboru MNO, ako organizačnej zložky slovenskej armády, treba hľadať v dvoch aspektoch. Prvý aspekt vyplynul z niekoľkomesačnej existencie pracovných jednotiek pri peších plukoch, do ktorých, okrem iných, na základe rasovej segregácie zaradili prednostne Židov a Rómov.³ Prax a činnosť týchto jednotiek ukázala viacero nedostatkov, ktoré bolo nevyhnutné vyriešiť. V prvom rade to bol problém absencie jednotnej organizačnej štruktúry a veliteľstva, ktoré by zastrešovali činnosť pracovných jednotiek. Na ministerstve národnej obrany bol síce zriadený pracovný referát, ktorý mal koordinovať prezenčnú pracovnú službu a starať sa o výcvik a výchovu, ale v skutočnosti nevykonával žiadnu koordináciu. Pracovníci boli pridelení peším plukom a pracovali po celom Slovensku. Pešie pluky nepatrili pod veliteľskú právomoc pracovného referátu, takže de facto pracovný referát nemal možnosť pracovnú službu výraznejšie riadiť a koordinovať. Pracovné jednotky nemali vlastný dôstojnícky ani poddôstojnícky zbor.⁴ Z dôvodu

príspevky renomovaných slovenských vojenských historikov. Príspevky vznikli predovšetkým na základe štúdia dobových archívnych dokumentov uložených vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave a ich obsah odkryl niektoré z bielych miest o organizácii, dislokácii a význame Pracovného zboru. Z novších prác treba spomenúť diplomovú prácu pracovníčky Vojenského historického archívu Mileny Balcovej *Pracovný zbor národnej obrany*, ktorej podstatná časť bola publikovaná v zborníku z VIII. ročníka konferencie Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania*. Problematike pracovných jednotiek v rámci slovenskej armády v rokoch 1939-1941 sa venoval predovšetkým historik Igor Baka. (BAKA, I. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939-1941. In *Fenomén holokaustu. Ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky*. Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008. ISBN 978-80-8106-003-8, s. 82-93, prípadne BAKA, I. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010. 322 s. ISBN 978-80-969375-9-2.)

³ Túto otázku sa podarilo armádnym špičkám vyriešiť v Brannom zákone prijatom na začiatku roka 1940, kde bola okrem vojenskej prezenčnej služby vytvorená aj prezenčná pracovná služba. Tým sa vytvorili dve skupiny brancov, jedna, ktorá bránila vlasť zbraňou a druhá, ktorá ju bránila „pracou“. Aj v rámci prezenčnej pracovnej služby muselo prísť k deleniu. Z dôvodu oddelenia „árijcov“ od Židov a Rómov vykonávali „árijci“ prezenčnú pracovnú službu a Židia a Rómovia pracovnú povinnosť.

⁴ Poddôstojnícka škola pre brancov prezenčnej pracovnej služby bola zriadená až v novembri 1940. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa (ďalej šk.) 1, inv. č. 1, č. j. 82 895.

zefektívnenia činnosti pracovných jednotiek sa objavovali čoraz častejšie snahy o vytvorenie jednotného velenia.⁵

Druhý aspekt vzniku Pracovného zboru súvisel s odvodmi a následným nástupom brancov na vojenskú prezenčnú službu. V priebehu roka 1939, ale najmä v roku 1940, sa vyskytovalo pomerne veľa prípadov, keď sa branci vyhýbali nástupu na výkon vojenskej prezenčnej služby. Neboli to len prípady brancov, ktorí boli pri odvodoch označení za zdravotne nespôsobilých na výkon vojenskej služby, ale vyskytovalo sa čoraz viac prípadov, keď boli brancom udeľované rôzne výnimky a odklad nástupu vojenskej služby. Práve preto sa hľadal spôsob, ako tomu zabrániť. To bol jeden z dôvodov, prečo sa Branným zákonom z roku 1940 stanovila všeobecná branná povinnosť, a tým už nebolo možné vyhnúť sa zo zdravotných alebo sociálnych dôvodov nástupu na vykonanie vojenskej prezenčnej služby. Vojaci neschopní vojenskej prezenčnej služby vykonávali prezenčnú pracovnú službu.⁶

Silným argumentom pre stanovenie všeobecnej brannej povinnosti bolo aj ideové pozadie. Vedenie armády chcelo vypočítať hlasy o „bezvýnimočnom“ narukovaní všetkých dospievajúcich občanov štátu mužského pohlavia. Zástancom tejto myšlienky bol aj minister národnej obrany Čatloš: „*Pracovný zbor má tie isté ciele i poslanie ako aj vojsko. Rozdiel je len v prostriedkoch a spôsoboch, akými narába. Vojak, ako telesne celkom zdatný, začlenený v kompaktných, organizačne ucelených i dislokačne vyhranených jednotkách, môže žiť, konať a cvičiť pravidelne a presne podľa časových i vecných programov. Pracovník, ako fyzicky z istej stránky obmedzený činiteľ, v menšom počte a vo svojom určení i výkone špeciálne a jednostrannejšie usposobený, musí slúžiť štátu i sebe za okolností a podmienok menej súvislých. Vykonáva svoju službu niekedy podľa pracovných oblastí a záujmov i roztratené a nie v takom pevnom organizačnom stroji ako vojsko.*“⁷

Zabezpečenie jednotnej organizačnej štruktúry prezenčnej pracovnej služby priniesla nová organizačná štruktúra slovenskej armády z októbra 1940. V zmysle uvedenej organizačnej štruktúry slovenskej armády bol dňom 15. januára 1941 vytvorený Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany SR, ktorý sa „rozprestieral na celé územie Slovenska“ a prostredníctvom náčelníka štábu podliehal priamo ministrovi národnej obrany.⁸ Na čele

⁵ Jedným z návrhov bolo vytvorenie Ústredia pracovnej služby, ktoré by sa organizačne členilo na prednostu úradu, osobné oddelenie, technické oddelenie, všeobecné oddelenie, spisovňa. Pozri VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 6, inv. č. 5, č. j. 150 370.

⁶ Anton Rašla vo svojich spomienkach uvádza: „*Viem, že už v priebehu roka 1939, ale najmä v roku 1940, boli v kruhoch MNO kritizované javy, že mnoho brancov sa vyhýba základnej službe. Nie len tým, že pri odvodoch sú hŕfne označovaní zo zdravotných dôvodov za neschopných prezenčnej vojenskej služby, ale aj udeľovaním výnimiek a odkladov nástupu. To sa týkalo najmä absolventov stredných a vysokých škôl. Predovšetkým to využívali členovia a funkcionári HG. Vyústilo to do reformy Branného zákona, prakticky tým bola zavedená povinná prezenčná služba pre všetkých mužských občanov štátu, ktorí by sa jej mohli vyhnúť tým, že by tomu bránili zdravotné, psychické alebo sociálne dôvody (napr. zaostalé skupiny Rómov) alebo židovský pôvod.*“ RAŠLA, A. 1996. Pomoc vojenskej justície slovenskej armády rasovo prenasledovaným občanom. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 119. ISBN 80-967629-0-7.

⁷ ČATLOŠ, F. O Pracovnom sbore. In *Slovenské vojsko*. 1942, roč. III., č. 1, s. 7.

⁸ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 24, inv. č. 17, č. j. 167 000.

Pracovného zboru stál správca Pracovného zboru s právomocou veliteľa divízie.⁹ Bola zriadená aj hospodárska správa Pracovného zboru, na jej čele bol správca hospodárskej správy Pracovného zboru.

Organizačne sa Pracovný zbor delil na dve skupiny: na Západnú pracovnú skupinu a Východnú pracovnú skupinu. Pod správu Západnej pracovnej skupiny podliehali posádky Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bratislava, Brezno, Hlohovec, Krupina, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Pezinok, Piešťany, Sereď, Trenčín, Trnava, Topoľčany, Turčiansky Sv. Martin, Žilina, Zvolen, Dolný Kubín, Ružomberok. Pod správu Východnej pracovnej skupiny podliehali posádky Bardejov, Humenné, Kežmarok, Levoča, Liptovský sv. Mikuláš, Michalovce, Poprad, Prešov, Sabinov, Spišská Nová Ves, Trebišov.¹⁰

Západná pracovná skupina bola zložená z troch pracovných práporov, ktorých príslušníci boli výlučne „árijskeho“ pôvodu.¹¹ Východná pracovná skupina bola zložená z dvoch „árijských“ práporov a z jedného práporu Rómov a Židov – VI. práporu. Na čele pracovných práporov bol správca, ktorý mal právomoc veliteľa práporu. K dispozícii mal pobočníka, šéfkára a kancelárskeho rotmajstra. V tejto súvislosti minister národnej obrany Čatloš nariadil dňa 8. februára 1941, že pracovné prápory I. až V. budú mať oficiálny názov „pracovný prápor,“ a VI. prápor, v ktorom boli Židia a „cigáni“ pracovnej povinnosti, sa bude nazývať „robotný prápor“.¹² Hoci pomenovanie práporu na „robotný“ ho malo v očiach verejnosti voči ostatným práporom s označením „pracovný“ degradovať, autorovi pomenovania sa to nevelmi podarilo. V slovenskom jazyku označenie človeka za „robotného“ vyjadruje skôr pochvalu jeho pracovitosti, než poníženie.

V prípade Židov je zaujímavým faktom, že hoci ich právne postavenie v rámci slovenskej armády bolo rovnaké, tento fakt hlavne spočiatku neznamenal, že by tvorili vnútorne homogénnu spoločnosť. Zloženie robotníkov – Židov VI. robotného práporu treba posudzovať komplexnejšie a možno ich rozdeliť podľa viacerých kritérií:

- Podľa náboženstva – od prísne ortodoxných Židov, vrátane žiakov a poslucháčov ješiv, cez nábožensky liberálnych, ale ešte veriacich, ateistov až po pätnástich konvertitov.
- Podľa rodiska – tu boli muži zo západného, stredného a východného Slovenska. Medzi nimi pretrvávali historicky podmienené odlišnosti v obliekaní, stravovaní a mentalite.
- Podľa sociálneho statusu – prichádzali z rodín predtým relatívne dobre situovaných až po úplne nemajetných a chudobných.
- Podľa národnosti – odkedy Hitler uchopil v Nemecku moc, rýchlo rástol počet sionistov, hlásiacich sa k židovskej národnosti, popri nich tu bola početná skupina najmä absolventov slovenských stredných a vysokých škôl, ktorí sa cítili Slováckmi, hovorili a písali po slovensky.

⁹ Správcovi Pracovného zboru boli pridelení osobný referent, pracovný referent, materiálny a konceptný referent. Pracovný referent viedol a organizoval evidenciu pracovnej činnosti zboru. Osobný referent viedol evidenciu dôstojníkov a mužstva. Podával návrhy na pridelenie mužstva na prácu po práporoch, rotách a čatách. Bol zároveň aj pobočníkom správcu. Materiálny referent viedol evidenciu všetkých strojov a náradia a prideľoval ich podľa potreby jednotlivým pracovným táborom. Konceptný referent sa staral o riadny chod kancelárie.

¹⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 234 838.

¹¹ Pracovná rota príslušníkov nemeckej národnosti bola pričlenená k III. pracovnému práporu a bola samostatnou jednotkou. VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 24, inv. č. 17, č. j. 167 000.

¹² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 60, inv. č. 47, č. j. 250 124.

– Podľa ideologického zamerania – tu boli dve hlavné skupiny: sionisti a komunisti popri stále značnom počte indiferentných.

– Podľa vzdelania – príslušníci židovských rôt sa vyznačovali vysokou úrovňou vzdelania, nadpriemerným podielom maturantov a vysokoškolákov.¹³ Až následné spoločné ťažké práce na stavbách a spolunažívanie v stiesnených ubytovacích pomeroch prispeli k vzájomnej súdržnosti a pocitu spolupatričnosti.

Diskriminácia Židov a Rómov sa prejavila už v ich rovnošate. Na jeseň 1940 boli vydané „Smernice pre nosenie vojenskej rovnošaty a rovnošaty pracovného sboru.“¹⁴ V zmysle tejto smernice bola uniforma dôstojníkov Pracovného zboru rovnaká ako u príslušníkov zbraní. Uniforma príslušníkov Pracovného zboru sa odlišovala od ostatných príslušníkov armády. Čiapka pre „árijcov“ bola ušitá zo súkennej látky, kaki farby. Skladala sa z dienk, 8,5 cm širokého pása, polmesiacovitého štítka a 13,5 cm širokého nátylníka. Dienko a pás boli zvnútra podšité podšívku farby kaki, na spodnom okraji bolo 4 cm široké potidlo,¹⁵ ktoré bránilo prepoteniu čiapky. Štítok na čiapke bol mierne vystužený. Nátylník bol našitý na spodnom okraji bočnic a dookola dva razy preložený. Zapínal sa na jeden gombík. Uprostred nad štítkom mali „áriji“ štátny znak. Rómovia nosili čiapku hnedej farby, Židia tmavomodrej. Nohavice, blúza a plášť mali strih a tvar ako mali vojaci vojenskej prezenčnej služby, ale boli bez náplecníkov so skrytými gombíkmi. Výložky boli zelené. „Áriji“ mali mať blúzu kaki farby s golierom kávovej farby a 8 cm širokými manžetami rovnakej farby. Rómovia mali mať blúzu a nohavice hnedej farby a Židia tmavomodrej farby. Ako obuv pre celý Pracovný zbor boli určené čierne šnurovacie topánky. Špeciálna, prípadne gumená obuv sa vydávala jednotlivcom podľa potreby a povahy ich pracovného zadelenia. Pre príslušníkov Pracovného zboru bola okrem rukavíc určená aj kukla, ako ochrana pred mrazom. Bola ušitá z melírovanej vlny, zefír, na obidvoch koncoch bola 3 cm dovnútra zahnutá, bola asi 43 cm dlhá, 23 cm široká.¹⁶

Vtedajší správca pracovného úradu mjr. gšt. Borský uvádza: „*Rovnošata pracovníkov sa totiž značne líši od rovnošaty vojakov. Aby sa získala rovnošata rýchle a bez veľkých mimoriadnych výdavkov, nariadil p. minister národnej obrany pre príslušníkov pracovného sboru jednoducho upraviť rovnošatu vojakov, ktorej mala vojenská správa dostatok na sklade. Ale i tak dalo veľa práce, keď uvážime, že sa musela robiť iná rovnošata pre árijcov, iná pre Židov a iná pre Cigánov, asi 12 000 rovnošatových súprav sa prefarbilo a upravilo pre pracovný zbor MNO ako prvá výbava.*“¹⁷ Dňom 1. februára 1943 boli nariadením ministra obrany zrušené rozličné farby výložiek a odznakov gážistov Pracovného zboru¹⁸ a zaviedli sa nové jednotné výložky sýtozelenej farby.¹⁹

¹³ ZAJAC, L. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 134. ISBN 80-967629-0-7.

¹⁴ VHA Bratislava, Smernice pre nosenie vojenskej rovnošaty a rovnošaty pracovného sboru Se-I, rok 1940.

¹⁵ U Židov a Rómov bolo potidlo 3 cm široké.

¹⁶ Príslušníci Pracovného zboru mali mať nasledovné hodnosti: pracovník (Židia a „cigáni“ sa volali robotníci), predák, dozorca, rotmajster. Dôstojnícke hodnosti boli rovnaké ako u jednotiek zbraní. Namiesto hviezdíček sa ako hodnostné označenie (s výnimkou dôstojníkov) v Pracovnom zbore používali strieborné rozety (u rotmajstrov) a dištinkčné kovové gombíky.

¹⁷ BORSKÝ, F. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942, s. 10.

¹⁸ Dovtedy dôstojníci a rotmajstri slúžiaci v Pracovnom zbore nosili výložky a odznaky podľa druhu vojska, z ktorého boli k Pracovnému zboru pridelení.

¹⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 381 671.

Ako sami Židia vnímali svoje postavenie, najlepšie ukazuje spomienka jedného z nich: „No tak som potom musel nastúpiť tretieho marca 1941 do Čemerného už za iných podmienok. Už podľa branného zákona a po Salzburgu. Iné podmienky spočívali v tom, že už sme neboli príslušníci pracovnej služby, už sme nevykonávali vojenskú prezenčnú službu, ani vojenskú, ani pracovnú prezenčnú službu, ale prezenčnú pracovnú povinnosť, áno? S mnohými diskriminačnými znakmi. Jednak na nás platili všetky diskriminačné opatrenia, ako platili na židov v civile, v úvodzovkách, ale najmä sa nás to dotýkalo, že sme mali zakázaný akýkoľvek styk s árijcami, že sme mali oslovenie, najprv, teda oslovenie, hodnosť v úvodzovkách, že sme pred svoje priezvisko v hlásení najprv museli predsunúť pracovník - žid, a potom robotník - žid. To robotník - žid som ja sám vnímal ako diskrimináciu, ponižujúcu, ako ponižovanie. Žid vo všetkých slovníkoch, aj dnes platných, má druhý význam, nielen príslušník k náboženstvu alebo k národu, ale aj ako výraz na vyjadrenie skupáňa a lakomca, urážajúce, áno. No a robotník, keď sme potom robili len nekvalifikovanú robotu s lopatou a s krompáčom, aj nekvalifikovaný robotník bol na spoločenskom rebríčku, stál naozaj najnižšie. Spojenie urážlivého označenia žid s najnižšou profesijnou skupinou, bolo naše poniženie, tak som to vnímal, dokonale.“²⁰

Príslušníci Pracovného zboru árijského pôvodu sa volali „pracovníci“, Židia a „cigáni“ boli „robotníci“.²¹ I s tým súvisiace nariadenie správcu Pracovného zboru, ktorým sa do úradného písomného styku zaviedlo heslo „Práca – česť, robota – povinnosť!“, malo jasný zámer – aj takýmto spôsobom zreteľne „oddeliť“ pracovníkov „árijcov“ od „Židov a cigánov pracovnej povinnosti“.²²

Snaha o ich úplnú separáciu a kontrolu, hlavne v prípade Židov, niekedy zachádzala až do absurdít. Ako príklad možno uviesť riešenie otázky listov, ktoré posielali Židia domov. Podľa hlásenia obranného dôstojníka 2. divízie Židia písali listy v hebrejčine. Keďže on sám hebrejčinu neovládal, nemohol kontrolovať obsah listov. Tento problém sa vyriešil pomerne rýchlo. Na základe nariadenia Správy Východnej pracovnej skupiny bolo Židom zakázané písať listy po hebrejsky. Pri porušení tohto zákazu mal byť vinník potrestaný a listy so „záhadným“ textom zničené.²³ I otázka ubytovania bola pod prísny dohľadom. Židia nesmeli bývať a ani pracovať s „pracovníkmi – árijcami“. Nie vždy to však bolo technicky a organizačne možné a následné riešenia niekedy zachádzali až do absurdít. Príkladom je reakcia správcu Pracovného zboru, ktorý na základe zistenia, že pri III. pracovnom prápore na Lešti sa nachádza 6 robotníkov Židov a pri Správe Východnej pracovnej skupiny v Sabinove pracuje v kancelárii 9 robotníkov Židov, vydal 12. mája 1941 nariadenie: „Znovu a dôrazne nariaďujem, aby z týchto miest a eventuálne aj z iných robotníci – židia boli ihneď odoslaní VI. robotnému práporu a nahradení pracovníkmi árijcami hoci aj menej schopnými.“²⁴

V prípade Rómov bolo jedným z hlavným dôvodov ich zaradenia do Pracovného zboru naučiť ich pracovať. Aj pri výbere pracovnej činnosti pre nich bolo markantné, že boli ur-

²⁰ SALNER, P. *Prežili holokaust*. Bratislava : VEDA 1997. s. 52. ISBN 80-224-0507-8.

²¹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 231 872. U árijcov sa realizovalo aj premenovanie hodností z „vojak“ na „pracovník“, „slobodník“ na „predák“ a „desiatnik“ na „dozorca“.

Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 236 512.

²² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 60, inv. č. 47, č. j. 250 124.

²³ ZAJAC, L. *Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu*. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 126-127. ISBN 80-967629-0-7.

²⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 18, inv. č. 29, č. j. 234 691.

čovani na ťažké, prípadne nebezpečné práce. V prípade ich pridelenia na práce, boli vopred vydané špeciálne nariadenia, na základe ktorých boli velitelia povinní zabezpečiť im lekárske prehliadky a zároveň zistiť, či nie sú zavŕivení, či nie je potrebné vykonať dezinfekciu, ako často si vymieňajú spodnú bielizeň a prípadne ich nechali ostriať dohola.²⁵

Na druhej strane je však zaujímavé, ako vysoko bola hodnotená kvalita práce Rómov. Mnohí velitelia útvarov si na práce pri úpravách ciest, pri reguláciách, v kameňolomoch žiadali práve Rómov.²⁶ V prípade správnej motivácie, podávali porovnateľné pracovné výkony s ostatným mužstvom. Za príklad slúži list Hynka Mužíka, majiteľa kameňolomu a obchodu s drevom v Liptovskom Hrádku z 20. decembra 1943: „*pridelení cigáni - robotníci zpočiatku vykazovali celkom malý výkon a 75 % mužstva sotva vyrobilo denne protihodnotu 7 pracovných hodín rátaných po 4,50 Ks t. j. 31,50. Z tohto dôvodu zaviedol som medzi cigánmi akordnú prácu a jednotkové akordné ceny boli pre vojakov tie isté ako pre civilných robotníkov stanovené a hneď sa dostavila podstatná zmena vo výkone cigánov. Väčšina z nich pracovala tak usilovne, že denne v akorde jeden a jeden vyšiel na 60-75 Ks,- z toho sa mu odrátala protihodnota pracovných hodín v prospech VPSb NO 31,50 Ks a zbývajúcich 28,50 - 43,50 Ks dostal cigán každých 14 dní vo výplatnej obálke do ruky. Priemer 14 dennej výplaty, ktorú jeden a jeden dostal hotove do ruky, činil 300-500 Ks. Týmto spôsobom dostali chuť k práci, k poriadku a cítili sa byť zainteresovanými na patričnej stavbe cesty. Mimo toho ešte z vlastného zlepšil som im stravu – bezplatným dodaním luštenín, zemiakov a umelého tuku – a dnes môžem prehlásiť, že terajšia partia cigánov v Tichej doline je tak usilovná, že nikto úmyselne nezahála a akonáhle počasie dovolí, netreba ju duriť do práce a v práci nie je treba žiaden osobitný dozor.*“²⁷

Jednou stránkou boli pracovné podmienky a druhou životné podmienky. Výrazné rozdiely boli i v ubytovaní piatich „árijských“ práporov a v ubytovaní Židov a Rómov VI. robotného práporu. O uvedenom svedčí aj hlásenie správcu VI. robotného práporu stot. pech. Pavla Topoľského z 21. februára 1941.²⁸ Podľa hlásenia v posádke Humenné mali byť pracovné jednotky ubytované na druhom poschodí kasárni. Tieto miestnosti však nikdy neboli určené na ubytovanie, bol v nich uložený augmentačný materiál. V posádke v Kamenici nad Cirochou nebol pripravený žiadny priestor pre ubytovanie pracovných jednotiek, ustajnenie koní ani uskladnenie výstrojného materiálu. Vhodné ubytovacie zariadenia boli od seba veľmi vzdialené, Rómovia boli ubytovaní v 13 km vzdialených drevených barakoch na strelnici. Tieto baraky však v zimných mesiacoch boli takmer neprístupné pre veľké množstvo snehu a chýbajúcu vhodnú prístupovú cestu. V Čemernom, ktorý bol určený výhradne pre ubytovanie Rómov a Židov, boli ubytovacie priestory v žalostnom stave. Budovy určené na ubytovanie dovtedy tiež slúžili ako sklad delostreleckého, intendantného a zbrojného materiálu delostreleckých plukov 2 a 12.²⁹

Podľa spomienok jedného z príslušníkov VI. robotného práporu ubytovanie v Čemernom vyzeralo nasledovne: „*Príslušníci VI. práporu boli pri nástupe v Čemernom ubytovaní v starých, drevených barakoch a dokonca i v kinosále. Spalo sa na slamníkoch. Podobné ubytovanie bolo aj na ostatných miestach. Vyskytlo sa síce i „honosnejšie“ – napríklad*

²⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 142, inv. č. 144, č. j. 421 215.

²⁶ BORSKÝ, F. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942. s. 57-58.

²⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 122, inv. č. 123, č. j. 502 868.

²⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 480.

²⁹ Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 480.

v Prešove na periférii kasárni - v bývalých konských stajniach, ale i neuveriteľné – v bývalej márnici, kde boli predtým dva týždne týfusové mŕtvolky! Spalo sa opäť na slamníkoch položených priamo na betónovej podlahe. Neskôr, keď si príslušníci sami postavili drevené budovy, mali už pohodlie – vlastné prične a slamníky. Aj tie však boli preplnené všami, plošticami a iným hmyzom, ktorému sa proste v takýchto podmienkach nedalo vyhnúť. V Liptovskom Hrádku bolo asi 100 príslušníkov 21. roty ubytovaných na kraji tohoto mestečka v opustenej, nepoužívanej budove označenej ako kinosála. Mala iba jedny dvere a okná vôbec nemala. Jediným zdrojom vody bol blízky potôčik. Záchod, alebo obyčajná suchá latrína sa nikde nenachádzali, tak si príslušníci vybavovali svoje ľudské potreby v blízkej opustenej kolkárni. Za týchto okolností je priam zázrak, že nevyukla žiadna epidémia. Iná skupina, prevažná časť 23. roty, bola ubytovaná v barakoch na okraji dediny Sv. Peter. Ďalšia skupina bola ubytovaná v barakoch na okraji obce Jamník. V Jamníku v pastierni bola ubytovaná aj 22. (kóšerácka) rota. V jednej budove určenej pre cca 60 ľudí sa natislo vedľa seba asi 200 členov tejto roty, dokonca aj s batohmi! Pracovali na stavbe cestného násypu k letisku a na samotnej stavbe letiska sv. Peter. V krutých mesiacoch zimy 1941/1942 sa v ubikáciách nedalo kúriť, alebo iba slabo, núdzovo. V kinosále „Pod skalou“ sa oblaky zakryli celtovinou a muži museli spávať oblečení ešte aj v plášťoch. Na oblečenie nemali ani zimné rukavice ani čiapky a dennodenne museli pochodovať do práce, hoci mužom omrzali uši, palce na nohách a niektorým i nosy. Podobne to bolo i v Kuchyni pri Malackách, vo Svätom Jure, v Zohore, Labe i Hochštetne³⁰ Ďalší zo „zaradencov“ VI. robotného práporu spomína: „Boli také zimy, keď sme z okna išli rovno von, ani dvere sa nedali otvoriť, také boli zaviate. Predstavte si v jednom baraku, kde máte, kde ste šesťdesiat ľudí. Posteľ vedľa posteľe. Tam sme mohli vzduch krájať. A večer museli ste bývať pri zhasnutých kachliach, prestalo sa kúriť v noci. To na vojne neexistovalo, v noci kúriť. Taký luxus nebol. V noci museli byť kachle vyčistené, rošt čistý a potom spať. Nie vo vykúrenej izbe, ešte čo! Ráno potom dýchal, hooo, to boli tí drevené baraky tam.“³¹

Práve tento prápor bol ukážkou nedôslednosti tvorcov Pracovného zboru. Tábor v Kamenici nad Cirochou bol od veliteľstva vzdialený 13 km, Humenné 8 km. Čemerné bolo vzdialené 57 km vlakom cez Trebišov alebo 28 km autobusom.³² Pod priamou kontrolou správcu nezostala ani jedna jednotka, pričom ako správca zodpovedal za disciplínu, poriadok a výcvik celého práporu.

Hoci ubytovanie pracovníkov ostatných pracovných práporov, na rozdiel od robotníkov zo VI. robotného práporu, bolo v zásade lepšie, nedalo sa porovnávať s kvalitou ubytovania vojakov prezenčnej služby. Veľké sťažnosti na ubytovanie boli zo strany mužstva III. pracovného práporu na Lešti, ktorý sem bol dislokovaný a ubytovaný aj napriek tomu, že pri rekognoscácii vo februári 1941 bolo v správe uvedené, že priestory nie sú vhodné na ubytovanie mužstva.³³ Predpoklady sa naplno prejavili a ubytovanie mužstva podľa hlásenia správcu pracovného práporu III. por. pech. Ondreja Snopka z 22. septembra 1941 bolo: „Miestnosti pre ubytovanie mužstva sú veľké pre 50 mužov. Pre celú miestnosť sú len jedny veľké kachle, ktoré nedajú za žiadnych okolností toľko tepla, aby v zime vykúrili celú miestnosť, pretože miestnosti sú vysoké a majú tenké steny. Zimy bývajú vo VT (výcvikový tábor

³⁰ LACKOVIČ, J. *Bulletin o úsilí odstrániť „biele miesto“ histórie z obdobia druhej svetovej vojny, týkajúce sa vzniku, existencie a zániku bývalého VI. pracovného práporu*. Bratislava 1993, s. 13-14.

³¹ SALNER, P. *Prežili holokaust*. Bratislava : VEDA 1997, s. 54. ISBN 80-224-0507-8.

³² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 480.

³³ Tamže, šk. 59, inv. č. 44, č. j. 250 168.

– pozn. P. K.) *pri Lešti veľké, pretože celý tábor je postavený vo vyššej polohe. Mužstvo potom trpí veľkú zimu. Pri pridelení v inštrukčnom kurze prac. služby minulej zimy bolo zistené, že teplota v izbách mužstva sa pohybovala okolo 8 stupňov C. Následok toho bol, že zo 125 frekventantov bolo denne nemocných 35-40, skoro všetci nachladnutí. Zistené bolo, že počas fujavíc bolo plno snehu i v izbách mužstva. Pri nastúpení nováčkov 3.3.1941, hoci bolo po zime, bolo denne 60-90 prac. chorých, väčšinou tiež nachladnutí.*³⁴ V súvislosti s ubytovacími priestormi na Lešti treba poznamenať, že tamojšie baraky boli od začiatku určené výhradne na prechodné ubytovanie v letnom období, napr. na výcvik mužstva. Nikdy nemali byť použité na zimné, prípadne trvalé ubytovanie mužstva.³⁵

Viaceré sťažnosti na ubytovanie príslušníkov Pracovného zboru a blížiaci sa zima spôsobili, že Ministerstvo národnej SR obrany vydalo jednotné usmernenie týkajúce sa ubytovania mužstva a koní v zimných posádkach.³⁶ V každej zimnej posádke bolo nariadené zaistiť, aby miestnosti pre ubytovanie mužstva boli svetlé, vzdušné a bola tam možnosť kúrenia. V ubytovacích miestnostiach pre mužstvo sa musel nachádzať potrebný počet postelí a bielizne. V opačnom prípade sklad intendantného materiálu bol povinný ich zabezpečiť.³⁷ V budove pre ubytovanie mužstva musela byť zriadená stála kuchyňa. V blízkosti ubytovacieho zariadenia musela byť aj studňa s pitnou vodou alebo vodovod. Dôležitou súčasťou ubytovacieho objektu mali byť aj umývárne a záchody.³⁸

Predpisy o tom, ako by malo vyzerať ubytovanie pracovníkov, bola jedna stránka, ale realita bola, žiaľ, iná. Typickým príkladom zlého ubytovania bolo ubytovanie príslušníkov Pracovného zboru pri regulácii rieky Morava pre firmu Moravod. Hoci sa správcovia, prípadne lekári pri kontrolách v práporoch sťažovali na ubytovacie podmienky, väčšinou sa nič na životných podmienkach nezmenilo.³⁹ Svedčí o tom i správa šéfkára pracovného oddielu vo Sv. Jure z novembra 1942, kde bola dislokovaná robotná rota Židov a Rómov: *„Mužstvo je ubytované v barakovom dome. Baraky sú drevené, s dvojíťmi ale nezaplnenými stenami so škárami medzi jednotlivými doskami ich tvoriacimi. Na mnohých miestach strecha premokáva. Studňa, z ktorej by mala byť čerpaná pitná voda, neni upravená, takže hygienicky neni bezzávadná. Tieto všetky závady som hlásil cestou veliteľstva, nepodarilo sa vzdor urgenciám u fy Moravod dosiahnuť, aby ich odstránila, čo je jej povinnosťou podľa zmluvy s ňou uzavretej. Mužstvo pracuje na zemných prácach na stavbe kanálu Šúr v často mokrej pôde. Z tohto dôvodu a následkom závad ubytovania sa vyskytujú častejšie onemocnenia dýchacích orgánov. Väčšie množstvo onemocnení zažívacích orgánov možno pripísať závadnej pitnej vode.*⁴⁰

Situácia bola vo Sv. Jure naďalej veľmi zlá. Po hlásení šéfkára pracovného oddielu vo Sv. Jure o vysokom počte gastritídy, gastroenteritídy a bronchitídy, sa kontrolu rozhodol vykonať osobne 21. decembra 1942 zdravotný referent správy pracovného zboru mjr.

³⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 251 084.

³⁵ Tamže, šk. 146, inv. č. 148, č. j. 420 603.

³⁶ Tamže, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 045.

³⁷ V prípade, že bol v blízkosti vojenský útvar a mal prebytok lôžkovín, bol povinný odovzdať ich, aby sa obmedzili na dovoz lôžkovín z centrálného skladu.

³⁸ Podľa normy musela byť jedna toaleta na 20 mužov.

³⁹ Riešenie zlých ubytovacích podmienok pre mužstvo v pracovnom prápore III. na Lešti sa vyriešilo presťahovaním práporu do Trnavy. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 251 084.

⁴⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 71, č. j. 366 729.

zdrav. MUDr. Pavel Trusík.⁴¹ Podľa jeho hlásenia bola situácia katastrofálna: „1) Mužstvo je ubytované v drevených barakoch núdzove. Baraky majú zlé strechy, takže všade preteká a na povale sa už chytá huba. Okrem toho dosky, z ktorých sú baraky postavené, už zoschly, čím vznikli značné skuliny, kadiaľ preniká studený vzduch do ubikácií a tieto sa potom nedajú dostatočne vykúriť, 2) Studňa je nateraz pokazená. Ale aj keby nebola pokazená, je veľmi závadná. 3) Pitnú vodu dovážajú zo Sv. Jura v sude, ktorý tiež nie je čistý, následkom čoho môže ľahko dôjsť k onemocneniu, prípadne až k epidémii. 4) Kúpanie mužstva v tomto zimnom období nebolo dosiaľ ešte prevedené. V tábore sú síce sprchové kúpele, nateraz pokazené, ale len na studenú vodu. Mužstvo sa už 2 mesiace nekúpalo. 5) Záchody sú dosť znečistené. 6) Kuchyňa je absolútne nevyhovujúca. Vari sa v poľných kuchyniach, síce pod strechou, ale inak na voľnom priestranstve, takže poľné kuchyne stoja v mori blata. 7) Nástupišťe je samé blato a toto blato siaha až pred dvere ubikácií a fakticky arodjuje aj samotné baraky. Prirôdzené, že následkom toho nemôže byť ani reči o čistote v ubikáciach.“⁴²

Až po tejto inšpekcii nastala čiastočná náprava a zlepšili sa životné podmienky Židov a Rómov. V blízkych kúpeľoch bola zabezpečená možnosť pravidelného kúpania mužstva, boli čiastočne opravené baraky a v okolí nich bol vysypaný štrk. I tento prípad však ukázal celkový postoj velenia k pracovným jednotkám, kde boli Rómovia a Židia. Ich situáciu začali riešiť až keď hrozila nejaká katastrofa, v tomto prípade epidémia z dôvodu kontaminácie pitnej vody.⁴³ Žiaľ, situáciu neriešili primárne z dôvodu zlepšenia ich životných podmienok, to bola sekundárna pohnútka. Prvotným záujmom bolo neohroziť prítomnosť príslušníkov robotných rôt, pretože tí, ako lacná pracovná sila, prinášali značné finančné injekcie do rozpočtu Pracovného zboru.

Neutešená situácia v ubytovaní mužstva bola aj v pracovnom oddiele v Liptovskom sv. Petre. Bol to jeden z najväčších pracovných oddielov Pracovného zboru. V roku 1943 mal takmer 2 000 mužov, ktorí boli ubytovaní na 6 rôznych miestach na Chrasti, v Kaleníku, Podskalí, na Podbanskom, v Poturni a Jamníku. Príslušníci Pracovného zboru boli ubytovaní v stanoch a drevených barakoch, do ktorých premokalo. Napríklad v Kaleníku bolo v barakovom dome ubytovaných 568 mužov, z toho 400 Rómov. Ubytovacia plocha na jedného vychádzala na 3 metre kubické, čo bola len pätina predpísaného priestoru. Miesto postelí mali prične. Žiadna umyváreň ani kúpeľňa. Namiesto pitnej vody používali vodu z potoka. Následkom toho boli Rómovia zavšivavení a vyskytlo sa niekoľko prípadov brušného týfusu.⁴⁴ Epidémia brušného týfusu spôsobila, že v tábore v Kaleníku bola nariadená prísna karanténa od 30. mája 1943 do 20. júna 1943.⁴⁵

V barakovom dome na Chrasti bolo ubytovaných viac ako 500 mužov. Takisto nemali k dispozícii žiadne sprchy a umyvárne. Ubytovacie priestory boli zamorené plošticami.⁴⁶ Kúpanie mužstva sa zabezpečovalo raz týždenne vo štvrtok na Správe štátnej pily v Lip-

⁴¹ Bližšie pozri Štatistický zdravotný prehľad za robotný oddiel sv. Jur za mesiace september, október a november 1942, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 71, č. j. 367 056.

⁴² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 71, č. j. 367 678.

⁴³ Problém s nedostatočnou hygienou sa vyskytovali aj v roku 1943 v pracovnom oddiele v Liptovskom sv. Petre. Riešili to zapožičaním 10 vaní na dobu 3 mesiacov. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 113, inv. č. 111, č. j. 464 611.

⁴⁴ U tvorníkov v Kaleníku bola podobná situácia, ale ich zdravotný stav bol výrazne lepší.

⁴⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 130, č. j. 500 985.

⁴⁶ Hlásenie o hygienických pomeroch v pracovnom oddiele v Liptovskom sv. Petre zo dňa 9. apríla 1943. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 130, č. j. 500 605.

tovskom Hrádku. Problémom však bolo, že kúpeľňa tam mala len dve sprchy, takže za celý deň sa tam stihlo okúpať maximálne 50 chlapov, pričom pracovný oddiel mal cca 600 príslušníkov. Židom a Rómom tam neumožnili kúpanie vôbec.⁴⁷

Aj v ostatných ubytovacích priestoroch na Podskali, na Podbanskom, Podturni a v Jamníku bola hygiena na žalostnej úrovni. Mužstvo sa kúpalo príležitostne v potoku, mali nedostatok spodnej bielizne. Chýbali základné hygienické pomôcky ako mydlo, uteráky. Záchody boli v dezolátnom stave. V kuchyni sa nedodržiavali ani len základné hygienické predpisy.⁴⁸ Aj napriek epidémii brušného týfusu, výraznejšie zlepšenie situácie nenastalo.⁴⁹ Hygienické podmienky boli v kritickom stave v celom Pracovnom zbore. V marci 1944 boli časté hlásenia o zahmyzení a výskytoch škvrnitého týfusu a hlavný armádny hygienik pplk. zdrav. MUDr. Pavol Trusík musel vydať opatrenia na zamedzenie tohto ochorenia. Podľa nariadenia sa mali velitelia postarať, aby veľkosť ubytovacieho priestoru pre mužstvo zodpovedala predpisom a nebolo stiesnené. Zároveň mali zabezpečiť kúpanie mužstva aspoň dvakrát do mesiaca v teplej vode a prideliť mužstvu dve súpravy spodnej bielizne, s tým, že mali dohliadať na jeho pravidelné pranie.⁵⁰ Ani to však úplne nevyriešilo problémy. Vojenská nemocnica 1 v Bratislave sa i naďalej sťažovala, že príslušníci Pracovného zboru prichádzajú na liečenie „... nápadne často zavšivavení, zasvrabení, znečistení, prádlo špinavé a roztrhané, špatne obutí a oblečení“.⁵¹ O rok neskôr bola situácia neúnosná a vojenská správa bola prinútená sprísniť hygienické pokyny armádneho hygienika z marca 1944.⁵² Podľa nariadenia:

„- Mužstvo sa má čo najpečlivejšie starať o osobnú hygienu, denne aspoň jedenkrát dokonale sa umyť do pol tela, čo denne kontrolujú dozorné orgány a veliteľ roty osobne.

- Mužstvo si musí každý týždeň vymeniť spodné prádlo.

- Aspoň každých 14 dní sa musí poskytnúť mužstvu možnosť kúpania a prania spodného prádla, ktoré treba vyvariť a vyhladiť.“⁵³

Trvalé zlepšenie podmienok robotníkov a pracovníkov sa však nevyriešilo do konca existencie Pracovného zboru. Príslušníci Pracovného zboru vykonávali práce naďalej vo veľmi zlých pracovných podmienkach bez základných ochranných pomôcok. Ministerstvo národnej obrany dlhodobo nedokázalo zabezpečiť vyhovujúce šatstvo. Mužstvo chodilo často v obnosených šatách, bez gombíkov, často aj v deravých a roztrhaných. Mnohí boli aj bez topánok. Buď sa im rozpadli alebo ich jednoducho sami vymenili s civilným obyvateľ-

⁴⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 76, inv. č. 69, č. j. 361 005.

⁴⁸ Hlásenie o zdravotných a hygienických pomeroch v oblasti posádkovej správy v Liptovskom sv. Petre zo dňa 17. augusta 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 129, inv. č. 130, č. j. 506 210.

⁴⁹ Ubytovacie priestory, ako aj kuchyňa boli z hľadiska hygienického nevyhovujúce aj podľa správy o intendantnej prehliadke zo dňa 29 a 30. marca 1944. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 137, inv. č. 139, č. j. 416 161.

⁵⁰ Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 146, inv. č. 150, č. j. 420 833.

⁵¹ Nemocnica žiadala o okamžitú nápravu danej veci, lebo tvorníci mohli nakaziť celú nemocnicu všami a plošticami. VHA Bratislava, f. Vojenská nemocnica 1 Bratislava, šk. 47, č. j. 210 64 /dôv. 1944.

⁵² Pracovníci boli totiž ubytovaní v hromadných barakoch a škvrnitý týfus bol prenášaný všami, a preto predstavoval pre príslušníkov Pracovného zboru v ich neutešenej situácii skutočné riziko. Jeden prípad ochorenia by mohol ohroziť činnosť celej roty.

⁵³ Pozri Smernice na ochranu proti škvrnitému týfusu. Rozkaz Veliteľstva Pracovného zboru národnej obrany č. 6 z 9. februára 1945, čl. 49, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

stvom za tabak, alkohol či potraviny.⁵⁴ Situácia dospela do štádia, že správca Pracovného zboru vydal nariadenie, aby správcovia jednotlivých pracovných práporov a rôť vykonávali pravidelnú kontrolu výstrojných súčiastok mužstva a v prípade zistenia nedostatkov začali proces náhrady škody.⁵⁵

V otázke ubytovania príslušníkov Pracovného zboru možno v zásade konštatovať, že pre Židov a Rómov ako ubytovacie priestory slúžili maštale a hospodárske budovy, pre „árijcov“ to boli „luxusnejšie“ bývalé budovy po úradoch útvarov, prípadne obytné budovy na hospodárskych usadlostiach.⁵⁶ Na prechodné ubytovanie pri pridelení na práce slúžili jednoduché drevené baraky, prípadne i stany. Baraky stavali samotní príslušníci Pracovného zboru.

Samostatnou kapitolou bolo i stravovanie príslušníkov. Stravná jednotka pre príslušníkov vojenskej pracovnej služby bola rovnaká ako pre vojakov vojenskej prezenčnej služby. Čo sa týka veľkosti stravnjej jednotky, za príklad možno použiť rozkaz Veliteľstva I. divízie č. 32 zo dňa 10. júla 1941,⁵⁷ na základe ktorého bol určený stravovací paušál vo výške 6,75 Ks na deň, z toho bolo stravné vo výške 5,50 ks na deň, plus relutum za chleba vo výške 1,25.⁵⁸ A prídavok boli dve kávové konzervy v hodnote 0,50 Ks.⁵⁹ Vyskytli sa však prípady, hlavne, keď šlo o ťažké práce, že sa stravná jednotka upravovala.⁶⁰ Aj slávenie vianočných sviatkov v pracovných útvaroch prebiehalo rovnako ako v útvaroch zbraní.⁶¹ Na večeru sa podával vyprážený kapor so žemľou a vianočka.⁶² Príslušníci Pracovného zboru boli na Štedrý deň oslobodení od práce.

V prípade Židov bolo povolené kóšer stravovanie. Príkladom bola 22. rota, tzv. „kóšeráčka“. Jej pomenovanie vzniklo práve zo spôsobu stravovania jej príslušníkov. Bola zriadená hneď na začiatku existencie VI. robotného práporu a bola asi z polovice zostavená z ortodoxných Židov, ktorí sa ráno a večer zúčastňovali na modlitbách. Jej príslušníci odmietali zvyčajnú stravu, ktorá nebola pripravená podľa židovských rituálnych predpisov, oddelenou prípravou mliečnej a mäsitej stravy, pričom mäso muselo byť z rituálnej porážky. Realita ich stravovania však bola iná. Stravovanie roty bolo podpriemerné a nedostačujúce. V marci 1941 Ústredná kancelária autonómnych orthodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku upozorňovala na problémy s rituálnou kuchyňou pre robotníkov Židov v Humennom: „*rituálna strava poťažne kuchyňa nezodpovedá úplne svojmu účelu,*

⁵⁴ Podľa hlásenia Vojenského stavebného dozoru v Zemianskych Kostoľanoch prichádzala každý deň na prácu až polovica zo 180 tvorníkov úplne bosých. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 137, inv. č. 139, č. j. 415 923.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 137, inv. č. 139, č. j. 415 609.

⁵⁶ Napríklad tvorníci III. pracovného práporu boli pri prácach v kameňolome v máji 1941 ubytovaní v 150 metrov vzdialenom Ladomerskom mlyne a spali v jednej miestnosti na drevenej dlážke na slámnikoch. Bližšie pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 62, inv. č. 51, č. j. 250 578.

⁵⁷ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 32, inv. č. 33, č. j. 236 324.

⁵⁸ Relutum bola peňažná náhrada za naturálne dávky.

⁵⁹ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 32, inv. č. 33, č. j. 236 814.

⁶⁰ Napr. pri prácach v kameňolome bol stanovený stravný paušál na obedy a večere vo výške 10,95 Ks a k tomu dostali prídavok k stravnému na deň vo výške 6 Ks na deň. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 62, inv. č. 51, č. j. 250 578.

⁶¹ Hlásenie o priebehu Štedrého večera mužstva pracovného práporu IV. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 70, č. j. 360 124.

⁶² Bolo však zakázané podávať zemiakový alebo rybaci šalát. Pozri Rozkaz MNO - Správa pracovného zboru č. 44 z 21. novembra 1941, čl. 13, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

*tak ku príkladu strava je jednotvárna po stránke výživnosti nevyhovuje robotníkom kona-
júcim predpísanú prácu. /obed z polievky s 3 vajcami nestačí, fazuľa bola nepoživatelná/.*“

⁶³ V januári 1942 veliteľ Vojenského stavebného dozoru v Liptovskom sv. Petre npor. stav. František Pašek opätovne upozorňoval na nedostatky kóšer stravovania mužstva 22. roty. Mužstvo väčšinou dostávalo len suchú stravu.⁶⁴ Dôvod, prečo npor. Pašek upozorňoval na túto skutočnosť, bol prozaický. Zlá strava mala za dôsledok nižší pracovný výkon mužstva a častejšiu chorobnosť. Nižší výkon znamenal aj nižšie prémie pre dôstojníkov. Otázka „kóšer“ stravovania zostala problémom počas celého obdobia. Bola síce de iure povolená, ale jej realizácia narážala na nemalé organizačné problémy, takže jej realizáciu možno označiť za nedostatočnú.

Zaujímavou kapitolou života Židov bolo slávenie židovských sviatkov. Tento nepochybne dôležitý aspekt ich života sledovalo aj Ministerstvo národnej obrany a každoročne na základe žiadosti Ústrednej kancelárie autonómnych orthodoxných židovských náboženských obcí dávalo Pracovnému zboru na vedomie židovské sviatky v príslušnom roku.⁶⁵ Na tieto sviatky boli potom Židom udeľované mimoriadne dovolenky, prípadne boli oslobodení od práce, aby mohli navštíviť bohoslužby. Toto oslobodenie od práce však nebolo bez náhrady. Ak dostali voľno v sobotu, tak potom cez nasledujúci pracovný týždeň pracovali každý deň o jeden a pol hodiny dlhšie.⁶⁶ To v konečnom dôsledku znamenalo, že vlastne žiadne voľno alebo oslobodenie od práce nedostali, pretože pracovnú zmenu si povinne nadpracovali.

Príslušníci VI. robotného práporu museli okrem nedôstojného ubytovania čeliť veľakrát aj svojvôli nadriadených. Tí sa k nim správali tvrdo, odmerane, ba dokonca zneužívali svoje postavenie aj na vlastné obohatenie sa na úkor bezmocných Židov a Rómov. Jeden z príslušníkov VI. robotného práporu Tibor Pivko na to po rokoch spomína:

*„V Sabinove som absolvoval poradový výcvik so zostreňným šikanom zo strany predákov a dozorcov, ktorým často pôsobilo sadistické potešenie demonštrovať svoju nenávisť voči nám. V tej nenávisti bola najmä závisť neúspešných a nevzdelaných voči našej rote s prevažnou maturantov a vysokoškóľakov. Aj najnižšie šarže vychutnávali svoju neobmedzenú moc nad nami, ktorí sme nikdy nemohli takúto hodnotu dosiahnuť.“*⁶⁷

V apríli 1941 zasa hospodár Východnej pracovnej skupiny pri kontrole zistil, že rtk. Sabó, správca jednej z rôt, udeľoval Židom priepustky a dovolenky len za poplatok.⁶⁸ Podobné javy, žiaľ, neboli ojedinelé, ale i tak bola služba v VI. robotnom prápore pre Židov lepšou alternatívou, než život v civile. V civilnom živote by boli vystavení totiž napadnutiam zo strany rasisticky naladeného obyvateľstva. Aj keď ani uniforma ich vždy nezachránila. Podľa spomienok jedného z nich Dr. Ladislava Zajaca: *„Dňa 12. marca 1942 vracal sa židovský robotný oddiel z očistných kúpeľov v Bratislave na Kollárovo námestí peším pochodom do Jura. Pri vtedajšej Dynamitke vybavil šeflekár päťminútový oddych pre celú*

⁶³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 62, inv. č. 51, č. j. 250 320.

⁶⁴ Tamže, šk. 76, inv. č. 69, č. j. 360 413.

⁶⁵ Bližšie pozri, VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 627, prípadne šk. 72, inv. č. 65, č. j. 361 580.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 929.

⁶⁷ PIVKO, T. Namiesto žltej hviezdy tmavomodré oblečenie. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 38-39. ISBN 80-967629-0-7.

⁶⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 62, inv. č. 51, č. j. 250 320, prípadne šk. 62, inv. č. 50, č. j. 250 358.

*jednotku. Pri tomto oddychu skupina nemeckých mládencov napadla Židov a začala ich biť. Židia sa pochopiteľne bránili. Prišla polícia. Skončilo sa to tým, že odviekli a zaistili jedného príslušníka robotnej roty, robotníka Beňoviča. O jeho osude sme sa nič nedozvedeli, len toľko, že robotník Beňovič sa k svojmu oddielu už nevrátil.*⁶⁹

Netreba však zabúdať na základnú myšlienku, že Židia a Rómovia boli k VI. robotnému práporu zaradovaní na základe diskriminačných zákonov a nariadení, ktoré z nich urobili občanov a vojakov „druhej kategórie“. Diskriminácia Židov a Rómov sa dotýkala všetkých aspektov ich každodenného vojenského života. Mocenská mašinéria myslela doslova na všetko, takže odlišné bolo postavenie Rómov a Židov od ostatných aj v prípade smrti. Podľa vojenského predpisu A-I-1 boli rozdielne vojenské počty v prípade úmrtia počas vojenskej pracovnej služby: „*Árijcovi náleží pohrebný sprievod ako strelníkovi pechoty. Cigánom, ktorí sú zapísaní v matrike a sú kresťanského vierovyznania náleží pohrebný sprievod ako strelníkovi pechoty, bez pušky s pracovným náčiním Pracovného sboru (lopata). Cigánom, ktorí nie sú zapísaní v matrike a židom nenáleží žiadny pohrebný sprievod.*“⁷⁰

Dôležitou otázkou pri vzniku Pracovného zboru bolo zabezpečenie zdravotnej starostlivosti. Pri organizácii zdravotníckej služby bolo treba brať do úvahy, že príslušníci Pracovného zboru boli roztrúsení v rôzne veľkých skupinách na rôznych pracoviskách a len v zimných mesiacoch mali byť sústredení v stálych zimných posádkach. Takisto Pracovný zbor nemal vlastných lekárov. Spočiatku bolo potrebné riešiť otázku zdravotníckej starostlivosti pomocou vojenských lekárov, prípadne zmluvne si zaviazat' civilných lekárov v miestach jednotlivých pracovísk. To však bolo finančne veľmi nákladné.⁷¹ U Židov a Rómov sa predpokladalo, že zdravotnícku starostlivosť by zabezpečoval niektorý z lekárov – Židov. Následne mal byť zriadený šesťtýždňový ošetrovateľský kurz pre zberačov zranených a zdravotných poddôstojníkov, ktorí by následne zdravotnícku starostlivosť zabezpečovali.⁷² Začiatkom februára 1941 boli určení zdravotní referenti pre obe skupiny. Za zdravotného referenta Pracovného zboru bol menovaný mjr. MUDr. Pavel Trusík. Za zdravotného referenta Západnej pracovnej skupiny bol menovaný mjr. zdrav. MUDr. Vladimír Bernasovský a za zdravotného referenta Východnej pracovnej skupiny bol menovaný stot. zdrav. MUDr. Jozef Orješka.⁷³ Oba však mali aj iné funkcie a práci v Pracovnom zbore sa venovali len 2x týždenne, takže v praxi to vyzeralo tak, že príslušníci Pracovného zboru naďalej využívali služby civilných lekárov za poplatok.

Zubná starostlivosť pre príslušníkov Pracovného zboru sa zabezpečovala v príslušnej vojenskej nemocnici. Ich odosielanie do príslušnej vojenskej nemocnice však bolo pre vojenskú správu finančne náročné, pretože im Pracovný zbor musel preplácať cestovné a takisto tým trpel pracovný výkon jednotlivých pracovných rôt. Návšteva zubnej ambulancie totiž väčšinou spôsobila celodennú absenciu príslušníka na pracovisku. Z tohto dôvodu Východná pracovná skupina zriadila 12. decembra 1941 pojazdnú zubnú starostlivosť, ktorej prednostom bol robotník MUDr. Jozef Gruber, zubnými technikmi boli robotníci

⁶⁹ ŠIMKO, D. – PAZDERA, M. *VI. prápor*. Bratislava : F. R a G. spol. r.o., 1997. s. 22. Pozri tiež VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 380 391.

⁷⁰ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 339.

⁷¹ Liečebné výdavky za nemocničné ošetrovanie, prípadne liečenie príslušníkov pracovného zboru boli stanovené vo výške 18 Ks na osobu a deň. Spôsob refundácie za liečebné trovy bol stanovený v smernici. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 42, č. j. 250 799.

⁷² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 46, č. j. 250 005.

⁷³ Tamže, šk. 63, inv. č. 53, č. j. 250 138.

Jakub Einhorn, Valter Reis a Izidor Winkler.⁷⁴ Spočiatku títo robotníci používali vlastný zubársky materiál, takže, prirodzene, si za svoje služby účtovali poplatky.⁷⁵ Táto situácia trvala takmer rok, kým si predstavitelia Ministerstva národnej obrany „všimli“, že Židia - robotníci zarábajú na úkor vojenskej správy. Z tohto dôvodu bolo rozhodnuté, že správa Pracovného zboru odkúpila dňa 1. decembra 1942 zubný materiál od menovaných robotníkov za 2 455 Ks.⁷⁶ Následne pojazdná zubná starostlivosť od 10. decembra 1942 podliehala priamo správe Pracovného zboru prostredníctvom jej zdravotného referenta.⁷⁷

V pojazdnej zubnej starostlivosti pracovalo dovedna šesť lekárov a zubných technikov. Pojazdná zubná ambulancia zväčša bola na jednom mieste 3 až 4 mesiace a potom sa presúvala na iné miesto. Takéto využitie pracovných síl bolo neefektívne. Z tohto dôvodu bola 2. júna 1943 pojazdná zubná starostlivosť zreorganizovaná a boli vytvorené dve skupiny po troch pracovníkoch.⁷⁸ Prvá skupina mala sídlo v Nitre a druhá v Liptovskom sv. Petre. Toto rozdelenie zaistilo lepšiu dostupnosť zubnej starostlivosti pre príslušníkov Pracovného zboru.

V súvislosti s pracovnou povinnosťou Židov v Pracovnom zbore bol dôležitý rok 1942. Na základe dohody medzi Ministerstvom národnej obrany a Ministerstvom vnútra bol vydaný 25. marca 1942 rozkaz, v ktorom bolo všetkým odvodným veliteľstvám, doplnovacím okresným veliteľstvám a oblastným veliteľstvám nariadené, aby sa nepodrobovali odvodom Židov.⁷⁹ Tento rozkaz súvisel so začatím deportácií židovských občanov do koncentračných táborov. Doplnovacie okresné veliteľstvá ich však naďalej povinne viedli v evidencii, s tým, že pri každých ďalších odvodoch bolo v smerniciach ministerstva národnej obrany uvedené „*Židov nepovolávajú vobec. Ich branný pomer MNO vyrieši neskoršie.*“ Konečné riešenie tejto otázky sa neustále odkladalo. Faktom však zostáva, že do konca vojny v roku 1945 už Židia povolaní do Pracovného zboru neboli.

Podľa hlásenia z 22. augusta 1942 malo byť v nástupnom termíne 1. októbra 1942 do Pracovného zboru povolaných 4 757 nováčikov, z toho bolo 194 Rómov.⁸⁰ Nováčikovia boli rozdelení do jednotlivých práporov nasledovne: pre I. pracovný prápor v Nitre bolo pridelených 970 nováčikov, pre II. pracovný prápor v Turčianskom sv. Martine 819 nováčikov,⁸¹ pre III. pracovný prápor v Trnave 720, pre IV. pracovný prápor v Podolínci 935, pre V. pracovný prápor v Sabinove 585 a pre VI. robotný prápor v Čemernom bolo pridelených 728 nováčikov vrátane všetkých 194 povolaných Rómov. Tento počet nováčikov bol rádo-vo o 600 osôb vyšší, než v predchádzajúcom roku. Zvýšený počet povolancov bol spôsobený novými úlohami, na ktoré bol Pracovný zbor určený. Išlo predovšetkým o zabezpečenie strážnej služby vo vojenských útvaroch a zariadeniach slovenskej armády. Z tohto dôvodu bolo nariadené, aby v prípade nedostatku poddôstojníkov boli mimoriadne povýšení terajší frekventanti poddôstojníckych kurzov.⁸²

⁷⁴ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 71, č. j. 366 729.

⁷⁵ Podľa cenníka vyberali za vytrhnutie zuba s anestéziou 3 Ks, za fosfátovú plombu 5 Ks, za amalgámovú 10 Ks.

⁷⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 77, inv. č. 71, č. j. 366 729.

⁷⁷ Všetci štyria robotníci zostali naďalej pracovať v pojazdnej zubnej ambulancii, ale už bez nároku na mzdu.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 113, inv. č. 111, č. j. 464 568.

⁷⁹ Tamže, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 192, inv. č. 244, č. j. 10^{4/5}.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy tajné, šk. 18, inv. č. 72, č. j. 82 962.

⁸¹ Z tohto počtu bolo 155 pracovníkov nemeckej národnosti s určením pre 8. pracovnú rotu v Kremnici.

⁸² VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 381 177.

Rok 1943 priniesol koniec pracovnej povinnosti Židov, a výrazná zmena postihla aj pracovnú povinnosť Rómov. Ministerstvo národnej obrany plánovalo už začiatkom roka 1943 hlbšiu reorganizáciu Pracovného zboru. Dôvodom bolo, že sa rapidnejšie začal prejavovať nedostatok mužstva a ani odvody nepriniesli očakávaný početný nárast mužstva. Podľa výkazu prezenčného počtu mala Západná pracovná skupina k 30. decembru 1942 5 389 príslušníkov⁸³ a Východná pracovná skupina dovedna 5 036 príslušníkov, z toho 876 Židov a 437 Rómov.⁸⁴ Zároveň čoraz viac vystupoval na povrch problém, a to že neustálou fluktuáciou z dôvodu prevelenia na východný front trpela i kvalita dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru samotného Pracovného zboru.

Nový rok 1943 sa začal organizačnými zmenami na Ministerstve národnej obrany. Dotklo sa to i Pracovného zboru, ktorý sa na základe Dôverného rozkazu č. 2 zo dňa 11. januára 1943 stal IV. zložkou ministerstva národnej obrany.⁸⁵ Pracovný zbor sa v tomto čase delil na 6 oddelení: na veliteľský úrad, hospodársky úrad, technický úrad, zememeračský úrad, pomocný úrad a pomocnú rotu.

Stav brannej pohotovosti štátu ukázal, že viaceré ustanovenia platného Branného zákona z roku 1940 nevyhovovali a ozývali sa hlasy vyzývajúce na jeho zmenu. Bolo v ňom viacerô nepresností, dokonca v niektorých ustanoveniach bol paralelný so zákonom o obrane štátu. Preto namiesto čiastkovej novelizácie zákona bol zvolený postup, že bol vypracovaný nový návrh branného zákona, ktorý bol Snemom Slovenskej republiky schválený 26. marca 1943.

Citovaný branný zákon bol založený na základe všeobecnej brannej a pracovnej povinnosti, ktorej podliehal každý zdravý občan Slovenskej republiky, čím sa malo vybudovať vedomie národnej spolupatričnosti, cit zodpovednosti a obetavosti s cieľom dosiahnuť: *„pohotovosťou brannej moci uhájiť jestvovanie a rozvoj národa a pohotovosťou jej osobitne organizovanej složky dopomôcť k tomuto uhájeniu“*.⁸⁶ Prvú úlohu mala plniť poľná armáda a druhú Pracovný zbor národnej obrany určený na práce v zázemí.⁸⁷ Branná moc sa teda skladala z vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií a z Pracovného zboru národnej obrany, jeho ustanovizní a organizácií. Obe zložky brannej moci boli síce po stránke brannej rozdielne, ale boli rovnocenné.

Na rozdiel od predošlého branného zákona sa prezenčná služba nedelila na vojenskú a pracovnú, branci odvedení do vojenskej služby konali vojenskú službu, branci odvedení do Pracovného zboru konali službu v Pracovnom zbore.⁸⁸ Dĺžka vojenskej služby bola stanovená na 24 mesiacov. Veková hranica odvodov bola stanovená na 19 rokov z pôvodných 20 rokov, z dôvodu, aby občania mohli pred prezenčnou službou vykonávať aj službu v Slovenskej pracovnej službe a aby odvody pre brannú moc boli spoločné. V § 9 bol zmenený spôsob dobrovoľného vstupu do armády. Dobrovoľný vstup bol možný len

⁸³ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 124, inv. č. 126, č. j. 500 016.

⁸⁴ Tamže, šk. 124, inv. č. 126, č. j. 500 017.

⁸⁵ Dovtedy bol jeho II. zložkou. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 117, inv. č. 118, č. j. 500 081.

⁸⁶ Dôvodová správa k návrhu vládneho návrhu Branného zákona Slovenskej republiky, Snem Slovenskej republiky, tlač 714 z roku 1943.

⁸⁷ Podľa branného zákona bolo možné brannú moc použiť i na pomocné služby pri pohromách ohrozujúcich život a majetok občanov.

⁸⁸ Vypustenie pôvodného pomenovania „vojenská pracovná služba“ bolo zvolené z dôvodu, aby už pomenovaním svojej vojenskej služby ako pracovnej neboli branci považovaní za menejcenných.

do vojenskej služby, a nie do Pracovného zboru. Táto zmena bola z dôvodu, že v predošlom brannom zákone bol dobrovoľný vstup využívaný na vstup do Pracovného zboru, a tým sa branci vyhli službe vo vojenských jednotkách. Zmyslom nového branného zákona bolo, aby služba v Pracovnom zbore bola vyhradená výlučne pre telesne a duševne menej zdatných občanov. Telesne a duševne zdravý občan mal vykonávať brannú povinnosť vo vojenských jednotkách.

Zásadnú zmenu priniesol § 38, ktorý sa venoval brannej povinnosti Židov a Rómov. Podľa tohto ustanovenia boli Židia vylúčení z brannej moci. Namiesto nej mali vykonávať pracovnú povinnosť podľa ustanovenia § 22 nariadenia č. 198/1941 Sl.z.⁸⁹ V dôvodovej správe sa toto vylúčenie Židov z brannej moci zdôvodňovalo: „... služba v brannej moci je čestnou službou národe. Bolo by proti mravnej zásade čestnej služby, keby Židia mali byť príslušníkmi brannej moci.“⁹⁰ Tento paragraf bol pravdepodobne dôsledkom toho, že Čatloš už nedokázal odolávať nemeckému tlaku na vylúčenie „neárijských elementov“, hlavne Židov z Pracovného zboru. Nemecký veľvyslanec v Bratislave Hanns Elard Ludin žiadal niekoľkokrát predsedu vlády Tuku, aby naliehal na ministra národnej obrany Čatloša v súvislosti s prepustením Židov z brannej povinnosti.⁹¹

Na druhej strane Rómovia síce neboli vylúčení z brannej moci, ale nebolo možné ich zaradiť do vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií a mohli konať službu iba v Pracovnom zbore, a to v osobitných skupinách.⁹² V ich prípade týmto znením bol odstránená paradoxná situácia v znení bývalého § 38 Branného zákona z roku 1940. I vtedy boli Rómovia oficiálne vylúčení z príslušnosti k brannej moci (nemohli byť vojenskými osobami), ale na druhej strane bolo v ods. 3 znenie, že sa na nich analogicky vzťahujú ustanovenia o odvodnej povinnosti, o odvodoch, o preskúšaní a zaradení do brannej moci, o prezenčnej službe a o jej odklade, atď. Z toho vyplývalo, že síce nemohli byť príslušníkmi brannej moci, ale podľa ďalších ustanovení mali to isté právne postavenie, akoby nimi boli.

Na schválený branný zákon musel zareagovať minister národnej obrany. Keďže už Židia nepodliehali brannej povinnosti, nariadil prepustiť dňom 1. júna 1943 všetkých robotníkov - Židov z pracovnej povinnosti v VI. robotnom prápore.⁹³ V zmysle tohto nariadenia boli Židia prepustení už 31. mája 1943 popoludní bez akéhokoľvek prepúšťacieho preukazu. K tomuto dňu bolo v troch židovských rotách VI. práporu 815 robotníkov Židov, z toho vo Sv. Juri 294, v Lábe 206, v Zohore 166 a v Kamenici nad Cirochou 80, zvyšok bol rozptýlený ešte na 12 ďalších miestach. K rovnakému dňu bolo 239 zbehov.⁹⁴ Pri prepustení im

⁸⁹ Židia vo veku 16 až 60 rokov, ak nekonali práce v zmysle § 38 Branného zákona, boli povinní konať práce, ktoré im prikázalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

⁹⁰ Dôvodová správa k návrhu vládnemu návrhu branného zákona Slovenskej republiky, Snem Slovenskej republiky, tlač 714 z roku 1943.

⁹¹ Bližšie pozri TÖNSMEYER, T. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939-1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2003, s. 272. ISBN 3-506-77532-4.

⁹² Teda nie iba tí príslušníci „cigánskej rasy,“ čo podľa Vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 18. júna 1940 pochádzali „z nej po oboch rodičoch“ a žili „životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýbali práci.“ Na druhej strane tí, čo nespádali pod uvedenú vyhlášku, mohli nosiť „árijskú“ uniformu, ak sa správali disciplinovane

⁹³ Bližšie pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 877.

⁹⁴ ZAJAC, L. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 143. ISBN 80-967629-0-7.

odobrali všetky vojenské súčiastky a vydali im ich civilný odev a šaty. V prípade, že Židia nemali vlastný odev a obuv, boli im na jeden mesiac zapožičané erárne. Takto prepustení Židia boli hromadne prevzatí Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky, ktoré ich okamžite nasadilo na práce do židovských pracovných táborov a stredísk.⁹⁵ Časť Židov medzitým dezertovala.⁹⁶

Nariadenie riešilo aj Židov, ktorí sa v čase jeho vydania nachádzali vo väzbe. Títo boli ponechaní vo väzení, a odovzdaní boli až po odpykaní trestu. Disciplinárne tresty boli dňom prepustenia zrušené. Židia, ktorí sa nachádzali v nemocničnom ošetrovaní, boli prevezení do nemocníc Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

Aj sám Čatloš po vojne svoje počínanie vo funkcii ministra obhajoval tým, že práve príslušnosť k VI. robotnému práporu Židov zachránila od deportácií v roku 1942. Je pravdou, že Čatloš sám 1. apríla 1942 svojím rozkazom zrušil plánovaný transport príslušníkov VI. práporu do koncentračného tábora v Poľsku, ktorý bol plánovaný na 11. apríla 1942.⁹⁷ V dokumente o stanovisku Čatloša k deportáciám sa doslovne uvádza: „*Pán plukovník Bodický telefonicky hlásil dnes o 11.15 hod. transport prezenčne slúžiacich Židov z rozhodnutia ministra obrany generála Čatloša nemôže byť pripravený na 11. apríla 1942, lebo tento transport bude zaradený ako posledný transport odsunu Židov.*“⁹⁸

Skôr ako úmysel „záchrany“ sa vynára otázka, či toto jeho rozhodnutie nesúvislo skôr s Vyhláškou Ministerstva vnútra SR z 1. apríla 1942 o zriadení židovských pracovných táborov v Seredi, Novákoch a Vyhniach.⁹⁹ Nasvedčovala by tomu aj žiadosť určená Predsedníctvu vlády Slovenskej republiky, ktorú v mene ministra národnej obrany podpísal veliteľ Pracovného zboru plk. pech. Bodický 28. júla 1942. V tejto žiadosti o skrátenie prezenčnej služby Židov sa uvádza: „*pri Pracovnom sbore MNO toho času koná prezenčnú pracovnú povinnosť 993 robotníkov – Židov, ktorí majú byť v smysle ústavného zákona čísl. 68/1942 čiastočne vystaňovaní z územia Slovenskej republiky a čiastočne preradení do pracovných skupín Ministerstva vnútra.*“¹⁰⁰ Na základe tejto žiadosti mali byť Židia na konci augusta 1942 prepustení mimo činnú službu. Ihneď by tým boli odsúdení na deportáciu, respektíve v prípade Židov minimálne podrobeniu hanebným príkazom židovského kódexu. Dňa 8. februára 1943, tri týždne pred uplynutím 24 mesiacov trvajúcej pracovnej povinnosti pre odvodný ročník 1940, vyhlásil Alexander Mach na župnom zjazde v Ružomberku, že obnovia transporty Židov do Poľska: „*Príde marec, príde apríl a pôjdu transporty.*“¹⁰¹ Minister-

⁹⁵ Zo skladu intendantčného materiálu vo Vrútkach bolo za týmto účelom ministerstvu vnútra odpredaných 650 súprav bielizne a oblečenia v hodnote 238 240 Ks. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 120, inv. č. 121, č. j. 500 934.

⁹⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 501 082.

⁹⁷ V súvislosti s prípravami deportácií Židov vydal 14. marca 1942 veliteľ Pracovného zboru rozkaz, v ktorom nariadil zosťrený dozor nad VI. robotným práporom. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 380 545.

⁹⁸ Bližšie pozri ŠTEFANSKÝ, V. *Generál Ferdinand Čatloš. Biografický náčrt*. Bratislava : VITA, 1998, s. 56. ISBN 80-88842-13-1.

⁹⁹ NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I.(ed.). 2004. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, Židovská náboženská obec, Vojenský historický ústav, 2004, s. 137. ISBN 80-968668-9-X.

¹⁰⁰ Tamže, s. 148.

¹⁰¹ ZAJAC, L. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 142-143. ISBN 80-967629-0-7.

stvo národnej obrany nechalo robotníkov Židov presluhovať ako záložníkov a prepustenie z pracovnej povinnosti nastalo až 1. júna 1943. Sám Čatloš k tomu po vojne poznamenal: „Nie je náhoda, že príslušníci Pracovného sboru boli prepustení do civilu /u nás pravda nie domov, ale do pracovných jednotiek podliehajúcich min. vnútra/ 1. júna 1943. Vtedy už bola deportácia zastavená! Nuž, preto som Židov už nedržal u seba, lebo to príliš kričalo. Mali väčšinou odslúženú brannú povinnosť zákonom stanovenú a ich vrstovníci - kresťania boli demobilizovaní. Iba zo záložníkov sa povolávali pre zvláštne účely tí, ktorí podliehali ako bojovníci a vojaci vojnovým formáciám aktivovaným. Aj tak som zadržal určitý počet Židov pri vojsku, pokiaľ Nemci ich stratili z dohľadu.“¹⁰²

Netreba však zabúdať na sociálny rozmer deportácií. Historik Nižňanský poukazuje na zaujímavý aspekt deportácií, a to, že slovenská vláda vyviezla tých Židov, ktorí jej boli na príťaž. Svedčí o tom aj porovnanie počtov, ktoré boli plánované – napr. Tukom uvádzaný počet 60 000 a počet pauperizovaných židovských občanov, 64 000 i viac. Deportácie teda prestali vtedy, keď sa tento problém vyriešil. Sociálna analýza židovskej komunity ukazuje, že väčšina z tých, ktorí mali výnimky, boli hospodársky, prípadne profesijne potrební (lekári, inžinieri a pod.), alebo boli v židovských pracovných táboroch (Nováky, Vyhne, VI. robotný prápor), kde prinášali štátu nemalé zisky.¹⁰³

V tomto kontexte už tvrdenia Čatloša o nezištnej záchrane Židov nevyznievajú tak jednoznačne. V roku 1943 sa totiž Židom skončila prezenčná pracovná povinnosť, teda maximálna doba, po ktorú mohla armáda využívať ich pracovný a intelektuálny potenciál. Po tomto termíne by ich aj tak musela slovenská armáda prepustiť do zálohy. Čatloš sám po vojne priznáva, že jeho rozhodnutia ako ministra vyvolávajú rôzne otázky: „A koľko ešte vecí bolo by bývalo horších, než za Čatlošovho vedenia vojska v rokoch 1941 - 1944? Áno, zodpovednosť, ale i rozvaha a porovnanie medzi možnosťou a skutočnosťou. Nuž pre podobné príčiny som ťahal káru aj zodpovednosť vo vojne, aby národ sa nemal ešte horšie, ako bezo mňa.“¹⁰⁴ Zostáva teda nezodpovedanou otázkou, či niektoré jeho rozhodnutia a tvrdé výroky, hlavne na adresu Židov a Rómov, boli len poplatné dobe a režimu, alebo boli aj jeho vnútorným presvedčením. Rovnako ťažko zodpovedanou otázkou zostáva, či jeho neskorší postoj k Pracovnému zboru, hlavne voči Židom a Rómom, nevyplýval len z čistého politického pragmatizmu a „pudu sebazáchovy“ v súvislosti s vývojom na frontoch druhej svetovej vojny.

Hoci podľa citovaného nariadenia ministra národnej obrany mali byť všetci Židia prepustení, v ďalšej službe bolo ponechaných 49 robotníkov – Židia, ale už ako civilní zamestnanci vojenskej správy.¹⁰⁵ Týmto Židom vojenská správa zabezpečila ubytovanie oddelene od ostatného mužstva, stravu a mesačnú prémie 200 Ks.¹⁰⁶ Medzi Židmi, ktorí boli ponechaní ako civilní zamestnanci, bolo aj 20 lekárov a 4 zubní technici, ktorí boli pre fungovanie Pracovného zboru potrební.¹⁰⁷ Títo Židia boli oslobodení od nosenia židovského označenia.¹⁰⁸

¹⁰² VHA Bratislava, f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971, šk. 4.

¹⁰³ Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (ed.). 2004. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, Židovská náboženská obec, Vojenský historický ústav, 2004, s. 84. ISBN 80-969242-3-0.

¹⁰⁴ VHA Bratislava, f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971, šk. 4.

¹⁰⁵ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru č. 22, čl. 8 z 28. mája 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹⁰⁶ VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 505 721.

¹⁰⁷ Tamže, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 669.

¹⁰⁸ Tamže, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 501 950.

Ako civilní zamestnanci zostali v službách ministerstva národnej obrany až do 30. októbra 1944, keď boli odovzdaní Ministerstvu vnútra z dôvodu nepotrebnosti.¹⁰⁹

Svoj diskriminačný charakter však VI. robotný prápor ani po prepustení Židov nestratil. Na základe § 38 branného zákona boli do Pracovného zboru preradení všetci Rómovia v činnej vojenskej prezenčnej službe a v činnej vojenskej službe za brannej pohotovosti štátu. Boli premiestnení k Východnej pracovnej skupine s určením pre VI. prápor.¹¹⁰ Toto nariadenie sa netýkalo tých Rómov, ktorí boli zaradení v poľných jednotkách. U tých sa premiestnenie vykonalo až po návrate z poľa. Nový branný zákon sa nakoniec premietol aj do zmeny názvu Pracovného zboru. Oficiálny názov a skratka „Pracovný zbor MNO“ sa používali do jari 1943. Generál Čatloš ho svojím rozkazom č. 14 z 2. apríla 1943 pozmenil na „Pracovný zbor NO“.¹¹¹

Celkovo možno životné podmienky Židov a Rómov v VI. robotnom prápore hodnotiť ako nepomerne lepšie, než boli v civilných pracovných jednotkách, ktoré podliehali Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky.¹¹² Stravovacie normy boli rovnaké ako u vojakov prezenčnej služby. Vyskytli sa síce vojenský gážísti, ktorých by sme z dnešného pohľadu označili za rasistov, a tí svojím agresívnym správaním a šikanovaním zhoršovali už i také zlé životné podmienky Rómov a Židov, ale, našťastie, ich bola skôr menšina oproti dôstojníkom v civilných pracovných útvaroch, ktorí boli povestní svojou brutalitou. V zásade možno aj podľa spomienok jednotlivých príslušníkov VI. robotného práporu konštatovať, že väčšina dôstojníkov sa k nim správala korektne.¹¹³ Služi ku cti značnej časti dôstojníkov a rotmajstrov Pracovného zboru, že aj napriek príkazom zaobchádzali so Židmi a Rómami ako s ľudskými bytosťami aj napriek riziku, že si tým mohli ohroziť minimálne svoju ďalšiu vojenskú kariéru. Všetky príkoria, ktorým obe etniká museli v rámci svojej pracovnej povinnosti čeliť, však v kontexte osudov ich rodín, boli len zlomkom rasového teroru, ktorý na nich čakal v civilnom živote.

¹⁰⁹ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 43, čl. 112 z 10. novembra 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹¹⁰ Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru č. 24, čl. 2 z 18. júna 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹¹¹ Rozkaz MNO - Správa pracovného sboru č. 14 z 2. apríla 1943, čl. 3. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

¹¹² Na porovnanie pozri práce NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (ed.). *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 -1944. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku, Židovská náboženská obec, Vojenský historický ústav, 2004. 352 s. ISBN 80-968668-9-X, ďalej BAKA, I. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010. 322 s. ISBN 978-80-969375-9-2, prípadne HLAVINKA, J. – NIŽŇANSKÝ, E. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi. 1941-1945*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009. 191 s. ISBN 978-80-969857-3-9.

¹¹³ Na Správe pracovného zboru i v oboch pracovných skupinách pôsobili aj demokraticky zmýšľajúci dôstojníci. Viacerí boli profesijne i konfesijne blízki slovenským dôstojníkom československej zahraničnej armády. Na správe pracovného zboru z vlastnej iniciatívy pomáhal príslušníkom VI. robotného práporu mjr. Ševčík. MUDr. Alexander Pelach, ktorý prišiel asi najčastejšie do styku s dôstojníkmi na Ministerstve národnej obrany, potvrdzuje, že dôstojníci Kručko, Topoľský, Hasenberg sa správali k príslušníkom VI. robotnému práporu korektne. Velitelia oboch pracovných skupín pplk. Emil Kriviš a mjr. Aurel Ruman prejavovali zjavne svoj odmietavý postoj k rasovej diskriminácii. Celkom výnimočný bol veliteľ Vojenského výcvikového tábora v Kamenici nad Cirochou plk. Anton Adamica. Ako vo svojich spomienkach uvádzajú František Zeman a Hugo Kubovič, ignoroval rozkazy diskriminujúce Židov, ponechal im zelené uniformy, zaobchádzal s nimi ako s vojakmi, posielal ich aj so zbraňami do strážnej služby. Pozri ZAJAC, L. *Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu*. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 143-144. ISBN 80-967629-0-7.

SPRÁVA PODPRESEDU SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY MJR. MILANA POLÁKA O OBNOVENÍ PREDMNÍCHOVSKÝCH HRANÍC NA HORNEJ ORAVE A SEVERNOM SPIŠI

EDUARD LAINCZ

LAINCZ, E.: Report of the Vice-chairman of the Slovak National Council, maj. Milan Polák, on Renewal of pre-Munich Borders in Upper Orava and Northern Spiš. *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 140-145, Bratislava.

The published document represents one of the fragments of the complex mosaic of historical development at the Slovak-Polish border in the territory of upper Orava and upper Spiš after the World War II. Partially, it explains the situation arisen in relation with reintegration of these areas under Polish administration in the context of recovery of the Czechoslovakia post-war borders according to their pre-Munich state. The document comes from the funds of SNA Bratislava and is presented by the author of the comment in its original form.

Military History. Slovakia. Orava and Spiš after World War II.

Problematike stanovenia severnej hranice Slovenska na hornej Orave a severnom Spiši po skončení druhej svetovej vojny sa v poslednom období v slovenskej historiografii venuje väčší priestor. Je to podmienené aj tým, že v čase komunistického režimu nebolo možné venovať sa celkovo slovensko-poľským vzťahom v rokoch 1918 – 1947, a to z „*příčin nerozdúchavania napätia v spoločensve krajín socialistického tábora a proletársky internacionalizmus po roku 1948 (na Slovensku) umelo zmazal, presnejšie povedané utlmil, výskum krízových momentov a národnostných treníc v stredoeurópskej oblasti*“.¹

Vďaka určitému „odmäku“ po roku 1989 vzniklo v slovenskej historiografii niekoľko kvalitných štúdií zaoberajúcich sa práve situáciou na hornej Orave a severnom Spiši v rokoch 1945 – 1947.²

¹ SYRNÝ, Marek. – ŠMIGEL, Michal. K problematike hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1945 – 1947: východiská a perspektívy výskumu. In *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 121. ISBN 978-83-7490-346-2.

² MAJERÍKOVÁ, Milica. Príspevok k povojnovým perzekúciám Slovákov na severnom Spiši a hornej Orave. In *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 - 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 139-150. ISBN 978-80-89335-08-4; MAJERÍKOVÁ, Milica. Postavenie slovenského obyvateľstva na severnom Spiši a hornej Orave po skončení druhej svetovej vojny (1945 – 1947). In *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 139-154.; ŠTAIGL, Ján. Bezpečnostná situácia v pohraničných oblastiach Oravy a Spiša v rokoch 1945 – 1947. In *Susedstvo v čase prelomových zmien*. Bratislava : Prodama s. r. o. , 2009, s. 73-99. ISBN 978-80-89396-03-0; ANDRÁŠ, Matej.

Územie severného Spiša a hornej Oravy³ sa stalo v prvej polovici 20. storočia viackrát predmetom hraničných sporov medzi týmito susednými štátmi. Teritoriálne spory mali negatívny dopad predovšetkým na miestne goralské obyvateľstvo, ktoré sa nedobrovoľne dostalo 28. júla 1920 na základe rozhodnutia Najvyššej rady mierovej konferencie z novovytvorenej Československej republiky pod správu orgánov poľskej štátnej moci na deväť rokov.⁴

Po pripojení týchto obcí k Poľsku bolo obyvateľstvo vystavené silnej polonizácii. Poľská vláda obsadila svojimi ľuďmi oblasť školstva, kultúry a postupne aj cirkevnú správu. Poľský mocenský aparát tak mohol v spolupráci s množstvom mimovládnych organizácií bez väčších problémov pristúpiť na násilné popoľšťovanie miestnych obyvateľov.⁵

K zmene hraníc na tomto území prišlo aj po Mníchovskej dohode, keď Poľsko vystúpilo s ďalšími územnými požiadavkami voči oslabenému Československu. K Poľsku boli následne pripojené obce Čierne, Skalité, Svrčinovec (okres Čadca), Javorina (okres Kežmarok), Suchá Hora, Hladovka (okres Trstená), Lesnica (okres Spišská Stará Ves). Slovensko tak stratilo 226 km² územia a 4 280 obyvateľov.⁶

Opätovná zmena príslušnosti tohto územia nastala na základe revízie hraníc na začiatku druhej svetovej vojny. Po spoluúčasti slovenskej armády na útoku Nemecka na Poľsko bola táto oblasť Spiša a Oravy pripojená na konci roku 1939 už nie k Československej republike, ale ku samostatnej Slovenskej republike.⁷ Po šesťročnom vojnovom období, ktoré bolo pre

Československo-poľské vzťahy v rokoch 1945 – 1948. In *Susedstvo v čase prelomových zmien*. Bratislava : Prodama s. r. o., 2009, s. 53-72; GAREK, Martin. *Horná Orava a Severný Spiš v rokoch 1945 – 1947*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007, s. 147-243. ISSN 1233-0205; SYRNÝ, Martin. K problematike hornej Oravy a severného Spiša po druhej svetovej vojne. In *Acta historica Neosoliensia* 8. 2005, s. 137-143. ISBN 80-8083-173-4; MOLITORIS, Ľudomír. Postoj Kuraša „Ogňa“ ku slovenskej národnostnej menšine na Spiši a Orave v rokoch 1945 – 1947. In *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 157-196.

³ Konkrétne ide o tieto spišské obce: Čierna Hora, Durštín, Fridman s osadou Falštín, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lapšanka, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Bela, Repiská, Tribš, Vyšné Lapše a oravské obce: Bukovina-Podsklie, Harkabúz, Chyžné, Jablonka, Vyšná Lipnica, Dolná Zubrica, Oravka, Pekelník, Podvlk, Srnie, časť obce Nižná Lipnica, Horná Zubrica, Suchá Hora, Hladovka.

⁴ SNA Bratislava, f. Anton Granatier, šk. 4, inv. č. 167, Predbežná zpráva o hraničných otázkach poľsko-československých, s. 3-4.

⁵ Najkomplexnejšie otázku severného Spiša v medzivojnovom období spracovala MAJERIKOVÁ, Milica. *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko – slovensko – poľských vzťahov*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007, s. 45-91. ISBN 978-83-7490-093-5.

⁶ ŠIMONČIČ, Jozef. Denník Dr. Františka Hrušovského, predsedu delimitačnej komisie československej – poľskej v roku 1938. In *Studia historica Tyrnaviensia* 3. Trnava : FF TT, 2003, s. 307-311. ISBN 80-89074-63-4.; SNA Bratislava, f. Anton Granatier, šk. 4, č. 167, Predbežná zpráva o hraničných otázkach poľsko-československých, s. 4.; JAKUBEC, Pavol. Septembrová kríza 1938 a delimitácia Československo-poľskej hranice v okolí Javoriny. In *Z minulosti Spiša* 15. Levoča : Spišský dejepisný Spolok, 2007, s. 163-192. ISBN 978-80-969456-2-7.

⁷ K definitívnemu pričleneniu prišlo až schváleným návrhu ústavného zákona „o inkorporácii územia bývalým Poľskom v rokoch 1920, 1924 a 1938 zabraného“ z 22. decembra 1939. Po podpísaní tohto návrhu zákona J. Tisom bol ústavný zákon vyhlásený 30. decembra 1939 v Slovenskom zákonníku čiastka 71 pod číslom 325. Toho istého dňa nadobudol platnosť. Bližšie k právnej stránke inkorporácie pozri: CIAĞWA, Józef. Slovenský právny systém na severnom Spiši v rokoch 1939 – 1945. In *Terra Scepusiensis*. Levoča - Wrocław : Kľaštorisko n. o., 2003, s. 927-937. ISBN 80-7114-457-6; BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 165. ISBN 80-969375-1-0.

miestne obyvateľstvo po stránke hospodárskej, economickej, sociálnej a kultúrnej veľmi prosperujúce (hlavne v porovnaní s vývojom na území predvojnového a hlavne vojnového Poľska), sa stalo toto územie v roku 1945 opätovne sporným.⁸

Po oslobodení tohto územia Červenou armádou v prvých mesiacoch roku 1945 vznikli začiatkom februára vo všetkých obciach slovenské národné rady, a vojaci vracajúci sa z frontu vytvorili slovenské milície. Ich hlavnou úlohou bolo ochraňovať miestne obyvateľstvo pred rôznymi lúpežnými bandami.⁹ Miestne obyvateľstvo týmito opatreniami naznačilo, že sa chce pripojiť po vojne k Československej republike. Napriek tejto ich snahe krakovský vojvoda Kazimierz Pasenkiewicz už 15. februára 1945 nariadil starostovi Nového Targu Karolovi Chlipaľovi zaviesť na tomto území poľskú administratívu. Táto ich snaha sa nepodarila, pretože na odpor sa postavili slovenská pohraničná stráž a žandárstvo, ktoré mali aj podporu miestneho obyvateľstva. Proti zavedeniu poľskej správy bol aj sovietsky veliteľ, ktorý riešenie hraničných sporov odkladal na obdobie po vojne.¹⁰

Túto zložitú situáciu chcela československá vláda čo najskôr vyriešiť. Treba však poznamenať, že vyriešenie hranice medzi Poľskom a Československom nebolo určite jednoduché. Ukázalo sa aj, že otázka severného Spiša a hornej Oravy nehrala v tomto období v očiach československej vlády primárnu úlohu. Hlavnou témou totiž bola otázka, ku ktorému štátu sa pričlení územie Těšínska.¹¹ Už 5. mája 1945 sa konala v Košiciach porada československej vlády, kde sa riešila práve otázka poľsko-slovenských hraníc. Prijalo sa rozhodnutie, že inkorporované územie sa vráti späť Poľsku, a tým sa hranica Československej republiky vráti na úroveň spred roka 1938. Následne o tomto rozhodnutí boli vyrozumená poľská a sovietska vláda.¹² 9. mája štátny tajomník na MZV v Prahe Vladimír Clementis predložil dispozíciu Predsedníctvu Slovenskej národnej rady (ďalej SNR), aby zariadili kuriérom stiahnutie pohraničných orgánov za predmníchovské hranice. Rovnako V. Clementis oznámil, že na základe príkazu vicekomisára Vyšinského sovietska vláda obsadila svojim vojskom hranice na území Spiša a Oravy.¹³

V tejto situácii obyvateľstvo Jurgova a okolia prijalo 12. mája 1945 na verejnom zhromaždení manifest, na základe ktorého žiadalo slovenské školstvo a slovenské bohoslužby. Verejne sa prihlásili aj k slovenskej národnosti.¹⁴

⁸ LAINCZ, Eduard. *Inkorporované územie severného Spiša v rokoch 1939 – 1945*. Diplomová práca. Trnava : Katedra histórie FF TU, 2012, s. 17-105.

⁹ MAJERÍKOVÁ, Príspevok k povojnovým, ref. 2, s. 140.

¹⁰ KWIEK, Julian. *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945 – 1957*. Krakov : Spółka Słowaków w Polsce, 2003, s. 15. ISBN 83-87842-97-4.

¹¹ KAMIŃSKI, Marek Kazimierz. *Polsko – Czechosłowackie stosunki polityczne 1945 – 1948*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1990, s. 54-73. ISBN 83-01-08586-X; FRIEDL, Jiří – JIRÁSEK, Zdeněk. *Rozpačité spojení Československo – polské vztahy v letech 1945 – 1949*. Praha : Aleš Skřivan ml., 2008, s. 26-107. ISBN 978-80-86493-23.

¹² GAREK, ref. 2, s. 161.; ŠTAIGL, ref. 2, s. s. 76.

¹³ MELNÍKOVÁ, Marta – VRABCOVÁ, Eva. Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí. In *Slovenska archivistika*, XXXI, č. 2, 1996, s. 23. ISSN 0231-6722.

¹⁴ *Slovo ľudu Hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*. Bratislava : Komitét utečencov zo Spiša a Oravy, 1947, s. 27.

Napriek iniciatívam obyvateľstva severného Spiša predseda SNR Jozef Lettrich 17. mája poveril podpredsedu SNR mjr. Milana Poláka¹⁵, aby obnovil predmníchovské hranice na severnom Spiši a hornej Orave. Spolu s ním bol na toto územie vyslaný aj zástupca Povereníctva vnútra mjr. Rudolf Viktorin¹⁶. O ich ceste na inkorporované územie a priebehu rokovaní hovorí práve táto publikovaná správa.

Predkladaná správa je publikovaná v pôvodnom, bez jazykových a gramatických úprav, aby sa zachovala čo najviac pôvodná výpovedná hodnota dokumentu a štruktúra jazyka a textu.

OPIS

Predsedníctvu Slovenskej národnej rady

v Bratislave.

V smysle¹⁷ a plnej¹⁸ moci vydané mi Predsedníctvom Slovenskej národnej rady vo veci úpravy hraníc medzi Slovenskom a republikou Poľskou v úseku Oravy a Spiša, dovoľujem si oznámiť nasledovné:

Navštívil som Slovenský národný výbor v Trstenej a cestou tohto požiadal dňa 20. mája 1945 veliteľa pohraničnej vojenskej jednotky majr.¹⁹ Fjodora Jakovljeviča Ivancova, ktorý sa do Trstenej dostavil, aby pri odovzdávaní slovenských obcí Poľsku vo smysle²⁰ mojej plnej moci ujal sa našich ľudí a zabránil prípadným výstrelkom s ktorejkoľvek strany. Taktiež som ho požiadal v mene Slovenskej národnej rady, aby, ak mu to jeho služobné predpisy dovoľujú, súčasnil²¹ sa jednania s poľskou delegáciou ako pozorovateľ. Menovaný p. major prisľúbil, že ochotne pomôže pri preberaní správy tohto územia do správy poľských úradov, že sám zná²² náladu obyvateľstva, ktoré do Poľska za žiadnu cenu patríť nechce o čom sa presvedčil osobne vo všetkých obciach.²³ Prisľúbil ďalej, že upovedomí príslušné

¹⁵ Milan Polák (17. 8. 1897, Čadca – 2. 8. 1951, medzi Kostolnou a Záblatím, okr. Trenčín) – pôvodom učiteľ, podieľal sa na príprave SNP, v hodnosti kapitána pôsobil na Veliteľstve pozemných vojsk v Banskej Bystrici. Spoluzakladateľ a funkcionár Demokratickej strany, poslanec Národného zhromaždenia, SNR a člen predsedníctva SNR, povereník zdravotníctva. Zomrel pri autonehode.

¹⁶ Rudolf Viktorin (13. 7. 1889, Mikulčice-Tešice – 3. 6. 1986, Bratislava) – spolupracovník partizánskych skupín, ilegálnej SNR, člen Vojenského ústredia SNR v Banskej Bystrici. V rokoch 1945 – 1950 dôstojník ZNB.

¹⁷ Správne zmysle.

¹⁸ Správne plnej.

¹⁹ Správne mjr., tzn. major.

²⁰ Správne zmysle.

²¹ Správne zúčastnil.

²² Správne pozná.

²³ Vo februári 1945 sa uskutočnil neoficiálny plebiscit, ktorý sa konal prostredníctvom Alojza Miškoviča v spolupráci so sovietskymi vojenskými zložkami. V tomto plebiscite sa takmer 98 % obyvateľstva osvedčilo za pripojenie k Československej republike. Tieto výsledky plebiscitu boli predložené československou vládou neskôr aj na konferencii v Moskve. Na základe výsledkov neoficiálneho plebiscitu velenie 4. ukrajinského frontu Červenej armády 28. apríla rozhodlo, aby toto územie bolo až do rozhodnutia mierovej konferencie ponechané v československej správe. Pozri: SNA Bratislava, f. Alojz Miškovič, šk. 1, inv. č. 1, Životopis Alojza Miškoviča, s. 4.; BIELOVODSKÝ, Andrej. *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy, 1947, s. 21; ŠTAIGL, ref. 2, s. 75-76.

poľské orgány o mojej prítomnosti a o mojej plnej moci a že ich vyzve, aby sa na jednanie dostavili.

Účasť ako pozorovateľ neprislúbil vzhľadom na to, že jednanie je výlučne vecou našich vlád. Dňa 20. mája 1945 dostavili sa do Trstenej zástupcovia poľskej vlády, poľažne²⁴ Powiatowej rady narodowej²⁵ v Nowom Targu.²⁶ S týmito zástupcami, ktorých plná moc je pri protokole priložená²⁷ sa prejednála záležitosť zpät'²⁸ uvedenia predmníchovských hraníc na úseku Oravy a Spiša. Behom jednania vysvitlo, že poľskí delegáti neboli splnomocnení vyriešiť všetky otázky, ktoré súvisia s týmto aktom, menovite čo sa týka premiestnenia obyvateľstva tohto územia na naše územie. Hlásim, že väčšina obyvateľstva sa mieni presťahovať na Slovensko a to preto, že sa obávajú retorzii so strany poľských úradov pre ich nekompromisné hlásenie sa k Slovensku. Nálada bola veľmi vybičovaná a krajne vyostrená vo všetkých obciach.²⁹ Preto som sa na túto okolnosť vyzval aj pozornosť poľských delegátov a žiadal ich, aby našich ľudí pretože sa hlásili k Slovensku neprenasledovali a pôsobili u svojej vlády k tomu, aby sa umožnilo občanom, ktorí chcú presídliť prechod hraníc bez ťažkosti a to so svojim hnutelným majetkom. Keďže poľskí delegáti neboli splnomocnení vysloviť sa v tejto otázke oznámil som, že podrobnosti tejto záležitosti budú prejednané našou vládou s vládou Poľskej republiky. Delegáti poľskí, ako to vysvitá aj z priloženého protokolu súhlasili s tým, aby sa presťahovať mohli³⁰ hneď naše úradné orgány a štátni zamestnanci³¹, taktiež kňazi³², ak budú chcieť a to so svojim majetkom. Po dlhšom jednaní som sa s poľskou delegáciou dohodol, že ponechajú tamojšiu milíciu vo funkcii /v odovzdaných obciach/ a postavia si tam len veliteľa. Ďalej, že budú hľadiť ponechať i národný výbor, ktorý zapoja na vlastnú administratívu. Ďalej, že sa vyhnú všetkému, aby v slovenskom obyvateľstve vzbudili nežiaduci odpor voči Poľskej republike a že budú sa hľadiť dorozumieť s Trstenským okresným Národným výborom aj vtedy, keby bolo treba v uvedených obciach zatýkať fašistické živly. Dohodlo sa ďalej, že obyvateľstvu sa zmena hraníc oznámi spoločne dňa 31. mája 1945, a to zástupcom Slovenska Sokolom a zástupcom starostu Powjatowego Jánom Witekom.

²⁴ Správne prípadne alebo respektive.

²⁵ Okresnej národnej rady v Novom Targu.

²⁶ Poľskú delegáciu na konferencii zastupovali: zástupca novotarského starostu Jan Witek, predseda Okresnej národnej rady v Novom Targu Leon Leja a zástupca poľského vojska Jan Choma.

²⁷ Plná moc zástupcov okresnej rady z Nového Targu sa nenachádza pri spise.

²⁸ Správne späť.

²⁹ To sa prejavilo hneď po podpísaní protokolu v Trstenej, keď sa v Jablonke za daždivého počasia konal protest proti pripojeniu k Poľsku. Zúčastnilo sa na ňom okolo 3 000 osôb. Proti tomuto rozhodnutiu československej vlády protestovali aj zástupcovia spišských obcí. Na zhromaždení Spišskej Starej Vsi 29. 5. 1945 prijali protestnú rezolúciu, v ktorej vyjadrili svoj nesúhlas s pripojením k cudziemu štátu proti ich vôli. Svoje stanovisko potvrdili týmito slovami: „*Sme všetci Slováci, preto rozhodne žiadame, aby naše presvedčenie a naša vôľa bola príslušnými kruhmi - tak československými, ako aj inými - rešpektovaní v smysle prirodzeného ľudského práva.*“ Pozri: Slovo, ref. 14, s. 27-28.

³⁰ Správne mohli.

³¹ O prevzatí správy severného Spiša a hornej Oravy poľskými orgánmi - Pozri: ANDRÁŠ, Matej. *Verbálna nóta č. 69.326/II-2/46 zo dňa 6. mája 1946 vyslanectvu Poľskej republiky v Prahe. In Nepokojná hranica.* Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 222-223.

³² K problematike odsunu slovenských kňazov z tohto územia, ktorí boli neskôr poľskou stranou označení ako hlavní predstavitelia antipoľskej agitácie na inkorporovanom území - Pozri: CIAĞWA, Józef. *Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945. In Pocta Ivanovi Chalupeckému.* Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 212-226. ISBN 978-80-969456-7-2.

Okresný Národný výbor v Trstenej bol mnou požiadaný, aby venoval veľkú pozornosť vývoju vecí v odovzdanom území, aby sa ujal všetkých občanov, ktorí s úmyslom usadiť sa na Slovensku prejdú nové hranice, a aby o situácii v tomto ohľade podrobne informoval Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.

Podpísaný navštívil aj Spiš, ale pre nedostatok benzínu dostal sa len do Kežmarku, kde informoval o veci predsedu Okresného Národného výboru, ktorého požiadal, aby zmenu hraníc a o veciach, ktoré s tým súvisia, informoval hneď aj okresný Národný výbor v Spišskej Starej Vsi. Okresný Národný výbor bol požiadaný, aby o úmysle obyvateľstva presťahovať sa na Slovenské územie, zavčas informoval Slovenskú národnú radu³³ a i sám vykonal všetko, aby presídlenie týchto rodín prevádzalo sa hneď s plnou podporou miestnych a okresných Národných výborov. Jednania sa zúčastnil³⁴ s Povereníctva SNR pre vnútro aj majr.³⁵ Rudolf Viktorin.

Považujem za potrebné, aby Predsedníctvo SNR vec odovzdaného územia sledovalo a ďalším jednaním našej vlády s vládou poľskou hľadalo uľahčiť život slovenského obyvateľstva odovzdaného poľskej vláde.³⁶ Ide menovite o otázku presťahovania sa k nám s celým majetkom, o vyjednanie náhrady tam ponechaných nehnuteľností, o presťahovanie inštitúcií a zariadení, ktoré tam zaradila bývala Slovenská vláda a o ochranu vo veciach finančných, keďže sa v Poľsku prevádza záměna peňazí a kurz zlotého je voči našej korune veľmi vysoký. Aj tak záměna je obmedzená len do výšky 500 zlotých na jedného³⁷ plnoletého obyvateľa.

K prehláseniu prikladám tri exempláre protokolu a svoje plné moci.

v Bratislave, dňa 20. mája 1945.

SNA Bratislava, fond Anton Granatier, šk. 4, inv. č. 166, Správa pre predsedníctvo SNR z cesty na Československo-poľské pohraničie, s. 1-3.

³³ Správne radu.

³⁴ Správne zúčastnil.

³⁵ Správne mjr., tzn. major.

³⁶ K problematike riešenia postavenia obyvateľov sporných území na pôde SNR pozri: SYRNÝ-ŠMIGEL, ref. 1, s. 123-136.; SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati 1944-1948*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 304-307. ISBN 978-80-970238-5-0.

³⁷ Správne jedného.

SPRÁVA KOMISIE PREZIDENTA ČSFR NA PREŠETRENIE ČINNOSTI ČSLA V NOVEMBRI 1989

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, A.: CSFR President Committee Report on Investigation of the CSLA Activity in November 1989. *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 146-170, Bratislava.

The document published in original form is aimed at explaining the events surrounding the CS army and its possible deployment against protesters in November 1989, which surfaced immediately after the first free elections in June 1990. The aforementioned facts are said to have been investigated and reviewed by the special committee established by the president, Václav Havel. Within the investigation, the committee carried out interviews with selected members of the army as well as the National Security Corps. Its one-month-long work resulted in the „*CSFR President Committee Report on Investigation of the CSLA Activity on the Days of November 1989*”, leading to considerable changes in the top command. The author states that the main part of the report analyses the political and personnel situation of the army, legal, organizational and material assumptions of possible use of its powers and tools, the sequence and valuation of the army's activity in the period of November 1989, as well as general conclusions and statements. Four various types of annexes were a part thereof. The first contained the overview of towns in the CS People's Army structure, where the investigation had been carried out, the second provided staffing of the principal functions as of November 17, 1989 as well as organization up to the division degree. It also provided the overview of reserved forces and resources of the CSLA in case of extraordinary precautions declaration. The largest, last, part reconstructs the sequence of activities, measures and mutual connections within the CSLA in the given period based on the evidence found.

Military History. Czechoslovakia. Czechoslovak People's Army in November 1989.

Zvýšenú pozornosť časti čs. politického spektra ohľadom situácie v armáde bolo po páde komunistického monopolu možné badať až bezprostredne po prvých slobodných voľbách v júni 1990. V súvislosti s prenikaním informácií o jej možnom nasadení proti demonštrantom v novembri 1989 sa záujem, prirodzene, najviac koncentroval na objasnenie inkriminovaných udalostí. Prezident Václav Havel preto rozhodol ustanoviť špeciálnu komisiu, ktorej úlohou bolo uvedené skutočnosti preskúmať a posúdiť.¹ Tá si v intenciách

¹ 8-členná komisia bola ustanovená 18. septembra 1990. Jej predsedom sa stal poslanec Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia (za *Občanské fórum*) PhDr. Vojtěch Deyl a sekretárom vedúci starší

prezidentovho rozhodnutia určila za hlavný cieľ zistiť „zda na strane velení ČSLA existoval úmysl použiť časť sil armády proti obyvateľstvu a zda sa armáda pripravovala v listopadu tento úmysl realizovať“. V nadväznosti na to sa komisia podujala prešetriť obsah vydaných nariadení, ako aj preveriť ich rozsah a účel. V rámci vyšetrovania realizovala pohovory s vybranými príslušníkmi armády i Zboru národnej bezpečnosti. Výsledkom ich mesačnej práce bola „Zpráva komise prezidenta ČSFR pro vyšetření činnosti ČSLA v listopadových dnech 1989“, vedúca vo svojom dôsledku k podstatným zmenám v najvyššom velení.² Vo svojej hlavnej časti analyzovala 1) politickú a personálnu situáciu armády, 2) právne, organizačné a faktické predpoklady možného použitia jej síl a prostriedkov, 3) sled a hodnotenie činnosti armády v období novembra 1989, ako aj 4) všeobecné závery a konštatovania. Jej súčasťou boli štyri rôzne typy príloh. Prvá obsahovala prehľad miest v štruktúre čs. ľudovej armády, kde bolo šetrenie realizované, druhá udávala jej „ordre de bataille“ k 17. novembru 1989, tzn. obsadenie hlavných funkcií a organizáciu do divízneho stupňa. Tretia poskytovala prehľad vyčlenených síl a prostriedkov ČSLA v prípade vyhlásenia mimoriadnych bezpečnostných opatrení. Posledná, štvrtá, bola najrozsiahlejšia, keďže na základe rozsiahleho „dôkazového materiálu“ rekonštruovala sled činnosti, opatrení a vzájomných súvislostí v ČSLA v predmetnom období. Hlavnú časť správy, ako aj jej príloh uverejňujeme v pôvodnom znení.³

Z P R Á V A

Komise prezidenta ČSFR pro vyšetření činnosti ČSLA v listopadových dnech 1989

1. politická a personální situace v ČSLA v listopadových dnech 1989

Idea použitia armády k riešeniu vnútornej politickej situácie mala svoj fundament v pojetí armády minulého štátného systému. Jestliže Komunistická strana v súlade s teziou o svojej vedúcej úlohe ovládala všetky oblasti spoločenského života, pak československá armáda bola vedľa SNB a Lidových milícií chápaná ako jeden z priamych mocenských nástrojov ovládania spoločnosti a bezprostredného zvládania vnúropolitických potíží.

dôstojník – špecialista Vojenskej kancelárie prezidenta republiky pplk. JUDr. Jiří Hnilica. Za jej ďalších členov boli prizvaní pracovníci Oddelenia kontroly služby a výchovy Inšpekcie ministra obrany, vedúci inšpektor – zástupca náčelníka odd. plk.gšt. Ing. Miroslav Kabíček a vedúci inšpektor – špecialista plk. Ing. Jiří Horák. Zostávajúcimi členmi sa stali predseda branného podvýboru oboch komôr Federálneho zhromaždenia (poslanec za *Občanské fórum*) PhDr. Jan Šolc, pracovník Kancelárie prezidenta republiky (súčasne hudobný, divadelný a filmový kritik, novinár a redaktor Rádia Slobodná Európa) Jan Rejžek a členovia *Sdružení vojenská obroda* (nedeliteľnej súčasť *Občanského fóra*) plk. Ing. Vratislav Kadlec (vedúci starší dôstojník Odd. rehabilitačného a odvolacieho Ministerstva obrany) a plk. v zálohe Josef Šiler. Nie je bez zaujímavosti, že členom komisie (prešetrujúcej také závažné vojensko-politické skutočnosti) sa nestal nik zo Slovákov.

² Konkrétne dôsledky „Správy“ (ako aj zákulisie jej vzniku) bude autor rozoberať v samostatnej vedeckej štúdiu. Pre úplnosť je nutné ešte dodať, že podľa niektorých zdrojov údajne nie je text predkladanaj „Správy“ identický s pôvodnou „Správou“ vyhotovenou prezidentskou komisiou a že ide len o jej „upravovanú“ verziu (vyrobenú na základe politickej objednávky). Na túto skutočnosť poukázali viacerí aktéri vtedajších udalostí a dokonca z oboch „táborov“ – medzi nimi napr. minister obrany gen. Miroslav Vacek a člen branno-bezpečnostného výboru Federálneho zhromaždenia (poslanec za *Občanské fórum*) Michal Malý.

³ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Praha, f. Archiv Koordinačního centra *Občanského fóra* (nezaradené). Podstatné časti dôkazového materiálu záverečnej štvrtej prílohy sú umiestnené v príslušných pasážach jej poznámkového aparátu.

ČSLA byla pojímána jako mocenský nástroj vnější a současně i vnitřní politiky KSČ.

KSČ systematicky budovala, stabilizovala a kontrolovala svůj absolutní vliv v armádě. Tento zájem prosazovala KSČ jednak prostřednictvím početného aparátu hlavní politické správy, který prolínal až do nejnižších jednotek, jednak důsledným systémem nomenklaturního výběrů velitelských kádří. Nejvyšší velení armády od ministra přes náměstký, velitele okruhů, armád a divizí spadaly do nomenklatury předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.⁴

Vedle ortodoxně normalizátorské skupiny velení tvořili velkou část, zejména nižšího velení důstojníci, kteří svou loajalitu k vedení KSČ odvozovali z existenčních důvodů. Rozhodující většina z nich byla stranicky organizována a vzhledem k systému vojenské i politické subordinace, nedílné velitelské pravomoci a mentálním stereotypům se v případě nasazení vyčleněných sil oprávněně očekávala jejich použitelnost, a to zejména s ohledem na výslovnou direktivu směrnic vyžadující výběr spolehlivých lidí.

Mužstvo, vojáci základní vojenské služby, bylo ve své drtivé většině imunní vůči ideologické indoktrinaci KSČ. Mezi vojáky a velitelským sborem navíc existovala značná propast v přístupu k vojenské službě i v postojích ke společenskému systému. Ovšem v tehdejšímu systému výběru vojáků vhodných k zařazení do vyčleněných sil, při pokud možno důsledné izolaci mužstva od vnějších vlivů a při účelově voleném působení na vojáky, byla potřebná část mužstva rovněž použitelná.

Velení ČSLA, velitelský sbor i potřebná část mužstva byly připraveny splnit vnitřní funkci armády.

2. Právní, organizační a faktické předpoklady možného použití vyčleněných sil a prostředků ČSLA v období konce roku 1989

a) Právní předpoklady

Hlavní odpovědnost při zabezpečování klidu a pořádku na území ČSSR⁵, jak zněla tehdejší terminologie, měly orgány a síly federálního ministerstva vnitra. V případě potřeby po vyhlášení určeného stupně mimořádných bezpečnostních opatření mělo federální ministerstvo vnitra právo povolát k podpoře své činnosti další ozbrojené složky státní moci.

Možnost použití sil a prostředků ČSLA k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR legalizoval tehdy platný branný zákon č. 92/1949 Sb. ustanovení § 1 odst. 2 písm. c) tohoto branného zákona ve znění zákona č. 19/1958 Sb. (§ 1. odst. 2 „*Úkolem ozbrojených sil je ... spolupůsobit při udržování veřejného klidu, pořádku a bezpečnosti státu.*“) a o § 60 vládního nařízení č. 21/1958 Sb. se opíral „*Rozkaz ministra národní obrany pro vyčlenění sil a prostředků ČSLA k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR*“ čj. 0053002/28-11-1971 ze dne 28. 4. 1971, který byl vydán na základě usnesení 8. schůze Rady obrany státu ze dne 3. 10. 1970.⁶ Tento rozkaz obsahuje kromě jiného tato ustanovení:

⁴ Ústřední výbor Komunistické strany Československa.

⁵ Československá socialistická republika (oficiální název Československa v období let 1960 – 1990).

⁶ Východiskovým sa stal „*Centrálny plán mimořádných bezpečnostných opatření*“ vypracovaný Ministerstvom vnútra na základe uznesenia Rady obrany štátu. Súčasťou plánu boli viaceré (v podstate na seba naväzujúce) akcie, ako napr. „Stráž“, „Hlídky“, „Vlna“, „Zásah“, či „Norbert“. Nasadenie čs. armády (a ostatných bezpečnostných zložiek) na zabezpečenie poriadku na území republiky bolo pre predstaviteľov vládnucej KSČ prirodzeným riešením na zvládanie prípadných vnútropolitických ťažkostí, čo našlo svoj bezprostredný odraz už po maďarských udalostiach v roku 1958, ale aj v čase nastupujúcej normalizácie v rokoch 1969 – 1970.

K zabezpečení tohto úkolu nařizují:

1. Silami a prostředky ČSLA c) podporovat činnost VB⁷ při potlačování hromadných protispolečenských vystoupení.

b) Organizační předpoklady

Pro případ rozsáhlého vystoupení obyvatelstva proti režimu se počítalo s mimořádnými bezpečnostními opatřeními. Postup různých ozbrojených složek v situaci vyhlášených bezpečnostních opatření byl zpracován v dokumentu „*Centrální plán mimořádných bezpečnostních opatření*“, který vypracovalo ministerstvo vnitra ČSSR podle zásad usnesení Rady obrany státu z roku 1970.

Z centrálního plánu mimořádných bezpečnostních opatření vycházely plány složek a součástí bezpečnostního aparátu a jiných orgánů mimořádných bezpečnostních opatření, tj. národní, krajské a okresní plány. Účelem centrálního plánu mimořádných bezpečnostních opatření a prováděcích plánů bylo zajistit maximální připravenost a potřebnou automatiku činností spojených s mimořádnými bezpečnostními opatřeními.

Mimořádná bezpečnostní opatření měla být vyhlášována a prováděná v době, kdyby byla na základě odhadu vývoje vnitropolitické, nebo bezpečnostní situace alespoň hromadná protispolečenská vystoupení, jak zněl tehdejší termín.

Vyhlášení mimořádných bezpečnostních opatření na území ČSSR včetně její varianty a stupně prováděl ministr vnitra po předchozím schválení Předsednictva ÚV KSČ, v případě nebezpečí z prodlení pak po dohodě s předsedou Rady obrany státu (gen. tajemník ÚV KSČ).

Pro výkon mimořádných bezpečnostních opatření se počítalo s těmito složkami v závislosti na vyhlášeném stupni mimořádných bezp. opatření: StB⁸, VB, ČSLA, LM⁹, Civilní obrana, Požární ochrana, Sbor nápravné výchovy.

Mimořádná bezp. opatření se vyhlášovala ve stupních – var. I stupeň 1 až 5; var. II – stupeň 6 až 7. Použití sil ČSLA by přicházelo v úvahu od stupně 4 až 7. Je důležité zdůraznit, že plán počítal i s možností vyhlášení stupně 7 MBO¹⁰, který by se pak vztahoval na všechny ozbrojené síly ČSSR a znamenal by použití všech sil ČSLA.

V případě vyhlášení mimořádných bezpečnostních opatření byl ústředním orgánem pro řízení úkolů Společný operační štáb ČSSR. Společný operační štáb tvořili: federální ministr vnitra ČSSR – náčelník štábu, ministři vnitra republik, náměstci federálního ministra vnitra, ministr národní obrany a náčelník hlavního štábu LM.

Obdobné operační štáby se při mimořádných bezpečnostních opatřeních zřizovaly na národních, krajských a okresních stupních.

Vyčleněné jednotky ČSLA, LM, CO, event. SNV¹¹ a speciální technika se předávala do dispozice příslušným operačním štábům. Po přidělení k nasazení podléhali velitelé těchto jednotek příslušným velitelům SNB, popř. styčným důstojníkům SNB.¹²

⁷ Verejná bezpečnosť.

⁸ Státní bezpečnost.

⁹ Lidové milice.

¹⁰ Mimoriadne bezpečnostné opatrenia.

¹¹ Civilná obrana, Sbor nápravní výchovy.

¹² Sbor národní bezpečnosti.

Metodiku přípravy a použití sil a prostředků ČSLA za mimořádných bezp. opatřeních upravovala „*Směrnice náčelníka generálního štábu pro vyčlenění sil a prostředků ČSLA k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR*“ čj. 0053001/29-11-1971.

Členem územních operačních štábů byli i velitelé nebo jejich zástupci příslušného teritoriálního stupně velení ČSLA.

Na úrovni vojenských okruhů, armád, divizí a útvarů byly rovněž vypracovány plány použití jednotek ČSLA k výpomoci orgánům VB.

Jednotky určené pro poskytnutí výpomoci VB se buď uváděly do pohotovosti k vyčlenění nebo se vyčleňovaly k zásahu. Při uvedení do pohotovosti k vyčlenění se jednotky měly sestavit a provádět zaměstnání v posádce tak, aby kdykoliv na rozkaz byly schopny do 20 minut plnit úkoly podle zpracovaných plánů.

Při vyčlenění k zásahu (po předchozím uvedení do pohotovosti) se jednotky s příslušnou výzbrojí a technikou měly přesunout do určených prostorů a být připraveny k plánované činnosti.

Velení operací se zajišťovalo tak, že po vydání rozkazu ministra národní obrany pro vyčlenění sil a prostředků ČSLA do pořádkových jednotek se zabezpečovala přítomnost hlavních funkcionářů složek správ MNO¹³, svazů, svazků, Krajských vojenských správ, voj. akademií a škol na pracovišti. U ministerstva národní obrany, svazů, KVS¹⁴ a dále podle rozhodnutí velitelů vojenských okruhů se zřizovaly operační skupiny k řízení akcí armády a k pravidelnému informování nadřízeného velení. Současně MNO, Krajské vojenské správy a jiná určená velitelství vysílala své zástupce do Společného operačního štábu (na nižší územní úrovni do operačního štábu teritoria).

Určené jednotky a velitelé procházeli pravidelným výcvikem pro plnění úkolů vyplývajících z mimořádných bezpečnostních opatření.

c) Faktické předpoklady

„*Centrální plán vyčleněných sil a prostředků pro mimořádná bezpečnostní opatření MNO*“ předpokladal nasazení následujících počtu osob a techniky:

	voj. z pov.	voj. zákl. sl.	nákl. a.	transp. ¹⁵	tanky
ČSR ¹⁶	648	10 967	626	92	155
z toho Praha	121	3 412	216	40	94
SSR ¹⁷	142	2 753	130	39	-
celkem ČSSR	790	13 720	756	130	155

(Pozn. Z celkového počtu 155 tanků tvořilo 94 tanků zálohu MNO pro Prahu a zbytek tanků zůstával v záloze MNO.)

Tyto vyčleněné síly byly vybaveny spojovacími prostředky, prostředky protichemické ochrany a municí, uloženou ve zvláštních vozidlech pod dozorem důstojníka.

Na předurčených místech měly být vyčleněné jednotky vybaveny ochrannými štíty, obušky, ručními granáty se slzným plynem a prostředky KASR.¹⁸

¹³ Ministerstvo národnej obrany.

¹⁴ Krajská vojenská správa.

¹⁵ Vojaci z povolania, vojaci základnej služby, nákladné automobily, transportéry.

¹⁶ Česká socialistická republika.

¹⁷ Slovenská socialistická republika.

¹⁸ Kapesní (vreckový) Aerosolový roztrekovač používaný bezpečnostnými zložkami.

Je nutno zdůraznit, že tyto síly byly udržovány průběžně v bojové pohotovosti, tzn. určovány v denním bojovém rozdělení.

3. Sled a zhodnocení činnosti ČSLA v listopadových dnech 1989

Chronologický sled událostí a činnosti armády v listopadových dnech 1989 je obsažen v příloze č. 4.

Konkrétní činnost vyplývající z chronologického sledu událostí a činnosti armády oprávněně k následujícímu hodnocení.

Události v listopadu 1989 zastihly armádu organizačně i technicky připravenou k plnění úkolů, které by pro ní vyplývaly v situaci mimořádných bezpečnostních opatření.

Sestava vyčleněných sil a prostředků ČSLA byla, jak vyplývá z platných směrnic a plánů, průběžně udržovaná k dispozičnímu použití kdykoliv by vyvstala potřeba. Vzhledem k rostoucímu společenskému napětí po celý rok 1989 přijalo velení armády koncem července opatření ke zvýšení účinnosti postupů při vyčleňování sil a prostředků ČSLA.

V souvislosti s povolenou studentskou demonstrací 17. listopadu se nepočítalo s použitím sil ČSLA. První reakci armády lze zaznamenat až v pondělí 20. 11. 1989. Ministr národní obrany gen. Václavík svoláva poradu FMNO¹⁹ na 23. 11. 1989 s účasti hlavních funkcionářů armády do velitelů divizí a jejich zástupců pro věci politické. Některé velitele divizí z vlastní iniciativy provádějí prověrky připravenosti vyčleněných sil a prostředků. Politický aparát Hlavní politické správy ČSLA zahajuje intenzivní tlak k podpoře policejního zákroku na Národní třídě i stávajícího velení a k difamacii protestujícího obyvatelstva. Tento tlak neustává po celé inkriminované období.

Protesty obyvatelstva proti moci dosahují nevídaného rozsahu a paralyzují zaskočené a nepřipravené politické vedení. Až do generální stávky 27. 11. a po celé další období nezasedá Rada obrany státu a federální ministerstvo vnitra nevyhlašuje žádný stupeň mimořádných bezpečnostních opatření. Tato výmluvná a neobyčejně závažná okolnost vede ke ztrátě plánované koordinace mezi hlavními ozbrojenými složkami tehdejší moci, jejichž úkolem bylo potlačování hromadných vystoupení, tj. mezi silami SNB, LM a armády.

Ve chvíli, kdy síly ministerstva vnitra a povolované oddíly LM neprokazují dostatečnou akceschopnost potřebnou ke zvládnutí situace, cítí nejvyšší velení armády nutnost koordinovat velitelský sbor, zaujmout jasný postoj a vyjádřit své stanovisko. Na 72. kolegiu FMNO dne 21. 11. 1989 hodnotí ministr obrany gen. Václavík²⁰ situaci a vyjadřuje jednoznačnou podporu stávajícímu mocenskému systému a deklaruje v této souvislosti úkol armády jako síly k zachování tohoto systému. Členové kolégia se s hodnocením situace plně stotožňují.

Politický osud země měly podstatným způsobem ovlivnit dvě připravované události, v nichž mohly demonstrovat a prosadit své představy o dalším životě v Československu dva póly tehdejšího dění. Mocenské struktúry na jednom pólu a početná občanská pospolitost na pólu opačném.

Na jedné straně se připravovalo mimořádné zasedání ÚV KSČ na pátek 24. 11., jehož vyústění bylo klíčem k dalšímu postupu tehdejší moci. Na druhé straně se na pondělí 27. 11. připravovala generální stávka v celé republice, která měla stávající mocí oťást. Z tohoto hlediska je potřebné posuzovat pokyny a hodnocení ministra obrany Václavíka na uvedeném 72. zasedání kolégia FMNO cit. „*Je třeba se důkladně připravit na čtvrtek. Je třeba*

¹⁹ Federálne Ministerstvo národnej obrany.

²⁰ Milán Václavík – v období januára 1985 až decembra 1989 minister národnej obrany.

k těmto otázkám principiálně vystupovat. Jsem tu od toho, abychom maximálně přispěli k zachování našeho společenského řádu“.

Toto stanovisko je základnou politického postoje velení ČSLA až do mimořádného zasedání ÚV KSČ a současně i směrnicí ke konkrétním praktickým krokům směrem k připravenosti vyčleněných sil a prostředků ČSLA

Ve čtvrtek 23. 11. den před mimořádným zasedáním ÚV KSČ se uskutečňuje plánované shromáždění FMNO a velitelů, jehož základním smyslem bylo sjednocení názorů na vnitřní situaci ve státě a prohloubení další koordinace velení a příprav k eventuálnímu vyčlenění sil a prostředků. Shromáždění došlo k naprosté shodě názorů v plné podpoře stávajícího vedení KSČ a odmítnutí protestních vystoupení obyvatelstva. Na závěr vydalo shromáždění „*Prohlášení vedoucích funkcionářů ČSLA*“, v němž je stanovisko velení vyjádřeno velmi zřetelně ... „*společně s dělníky, rolníky, příslušníky inteligence jsme připraveni bránit a obránit socialismus*“.

Ministr Václavík si prověřil a ujednotil postoje svých zástupců, velitelů okruhů, armád a divizí. Současně vydává pokyn náčelníkovi generálního štábu a velitelům okruhů zabezpečit přítomnost hlavních funkcionářů na štábech a útvech, připravit řídicí skupiny pro mimořádná bezpečnostní opatření, stanovit pohotovost těchto skupin a vykonat prověrky připravenosti vyčleněných sil a prostředků.

Velení armády provádí taková opatření, aby v případě pokynu politického vedení byla armáda schopna rychle vyčlenit určené síly a prostředky a zajistit účinné a koordinované velení těmto silám. Náčelník generálního štábu gen. Vacek určuje skupinu řízení mimořádných bezpečnostních opatření na generálním štábu. Velitel Východního vojenského okruhu a velitelé jemu podřízených divizí vydávají rozkaz prověřit připravenost podřízených sil a prostředků. U Západního vojenského okruhu je shromážděná celá operační správa a velitel Západního vojenského okruhu seznamuje štáb s úkolem, který vydal ministr.

Ministr národní obrany nařizuje náčelníkovi generálního štábu dne 24. 11. dopoledne součinnostní setkání s představiteli federálního ministerstva vnitra k zajištění společných úkolů vyplývajících z mimořádných bezp. opatření na signál „ZÁSAH“.

Je důležité podotknout, že podle propozic „*Centrálního plánu mimořádných bezpečnostních opatření*“ mělo být podnětem k výše uvedeným činnostem až vyhlášení patričního stupně mimořádných bezp. opatření. Pak by byl ustaven Společný operační štáb ČSSR vedený federálním ministrem vnitra, který by koordinoval součinnost vnitra a armády. Po celou dobu však nebyl vyhlášen žádný stupeň mimořádných bezp. opatření, takže výše uvedenými činnostmi se armáda v této oblasti ujíma sama iniciativy.

Bezprostředně před rozhodujícím mimořádným zasedáním ÚV KSČ v pátek 24. 11. lze situaci charakterizovat tak, že velení armády je sjednoceno v postoji k vnitropolitické situaci a útvary splnily úkoly nařizené k prověrce připravenosti vyčleněných sil a prostředků na signál „ZÁSAH“.

Postoje vrchního velení armády a připravenost vyčleněných sil a prostředků byly faktorem, který signalizoval politickému vedení schopnost armády uskutečnit případná politická rozhodnutí a současně ovlivnit plénum ÚV KSČ a posunout názorové spektrum právě směrem k pevnému politickému rozhodnutí ubránit a zachovat vedoucí úlohu KSČ a socialismus.

V pátek 24. 11. jsou vedení státu, ÚV KSČ i veřejnost po předcházejícím televizním vystoupení ministra národní obrany Václavíka seznámeni v obraně lidu s „*Prohlášením vedoucích funkcionářů ČSLA k současným událostem*“.

Ministr národní obrany Václavík vystoupil jako člen ÚV KSČ v pátek 24. 11. na plénu s těmito návrhy:

- 1) Ponechat prozatím předsednictvo strany beze změn vzhledem k vyhocené situaci.
- 2) Po skončení pléna okamžitě aktivizovat celou stranu cit. „... *Ano ještě máme možnost politickými prostředky tuto situaci zvrátit.*“
- 3) Cit. „... *Uvést do bojové pohotovosti armádu, Bezpečnost, Milici bez nějakých zásahů, aby tyto složky byly připraveny jestliže k něčemu dojde věci řešit. Není možno soudruzi a soudružky čekat až nám něco udělají. Je třeba mít tyto síly připraveny. Ja nevolám tady po žádném krveprolití ...*“

V této době byl ÚV KSČ, jak sám gen. Václavík před komisí uvedl, politicky zcela rozložen a neschopen učinit jakékoliv vážné rozhodnutí. Zastánci násilného řešení v ÚV KSČ nenalezli dostatečnou podporu a také návrhy ministra Václavíka se nesetkaly s patričnou odezvou. Plénum skončilo odstoupením Jakeše²¹ a jeho předsednictva.

Toto vyústění mimořádného zasedání mělo rozhodující vliv na další postup armády. Neschopnost a rozklad vrcholného orgánu KSČ umocněné nečinností složek SNB a rozpadem akceschopnosti Lidových milicí odradily tehdejší velení armády od představ řešit situaci použitím síly nebo alespoň ovlivňovat běh dalších událostí hrozbou ozbrojené síly.

Vyčleněné síly a prostředky jsou sice vzhledem k provedeným opatřením připraveny zahájit činnost a tento stav trvá i následující období, ale další rozklad ve vedení KSČ je provázán definitivní ztrátou motivace použít faktor síly. Proti nebyl vydán rozkaz k nasazení vyčleněných sil a prostředků.

V pondělí 27. 11. 1989 proběhla generální stávka v celé republice. KSČ už stratila politický vliv na další chod událostí.

Nové vedení ÚV KSČ s Urbánkem²² v čele už muselo jednoznačně vyloučit jinou než politickou alternativu a zaslá 30. 11. na hlavní politickou správu armády a vyšším velitelům zřetelné politické stanovisko: „*Žádám Vás, abyste pochopili, že z hlediska vnitřní a mezinárodní situace nemáme jiné východisko než politické řešení*“. Občanské fórum²³ prosadilo nutnost změn ve vládě a dne 3. 12. 1989 byl jmenován nový ministr obrany.²⁴ Dne 7. 12. byla ustavena vláda národního porozumění.²⁵

Politický aparát se ještě snažil indoktrinovat v armádě představy nejkonzervativnějších sil KSČ, ale ztrácel viditelně vliv.

Dne 22. 12. 1989 zrušil ministr obrany gen. Vacek svým rozkazem platnost „*Rozkazu ministra národní obrany pro vyčlenění sil a prostředků k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR*“ ze dne 28. 4. 1971 i platnost příslušné dokumentace.

Tím byl alespoň formálně ukončena možnost použití sil československé armády proti vlastnímu obyvatelstvu.

²¹ Miloš Jakeš – v období decembra 1987 až novembra 1989 generálny tajomník ÚV KSČ.

²² Karel Urbánek – v novembri 1989 predseda Krajského výboru KSČ v Brne, od decembra 1989 generálny tajomník ÚV KSČ.

²³ Politické hnutie (ktoré sa aktivizovalo počas tzv. „Zamatovej revolúcie“) usilujúce o demokratickú spoločnosť.

²⁴ Novým ministrom sa stal dovtedajší náčelník GŠ, Miroslav Vacek.

²⁵ Prvá čs. federálna vláda po tzv. „Zamatovej revolúcii“ mala pripraviť slobodné voľby. Bola ustanovená až 10. decembra 1989 a jej predsedom sa stal Marián Čalfa (ktorý nahradil dovtedajšieho premiéra Ladislava Adamca).

4. Závěry

Komise prezidenta ČSFR²⁶ pro vyšetřování činnosti ČSLA v listopadových dnech 1989 dospěla po čtyřech týdnech šetření k následujícím závěrům:

1. ČSLA byla od počátku až do konce mocenského monopolu KSČ formována jako nástroj její vnější i vnitřní politiky. Možnost použití armády proti obyvatelstvu byla zakotvena v tehdejší právní řád. Armáda byla proto systematicky kádrově, organizačně i technicky připravována a připravena splnit svou vnitřní, potlačovací funkci.

2. V souvislosti s povolenou studentskou demonstrací dne 17. listopadu 1989 politické vedení země ani velení ČSLA předem nepočítalo s použitím vyčleněných sil a prostředků.

3. Krátce po 17. listopadu 1989 zaujalo velení armády jednotný postoj. Odsoudilo protestní hnutí obyvatelstva, vyjádřilo podporu tehdejšímu politickému vedení a deklarovalo připravenost tento systém bránit. Není znám jediný případ, že by některý útvar nebo armádní složka jako celek podpořila protestující veřejnost nebo odsoudila policejní zásah na Národní třídě.

4. Velení ČSLA vydalo rozkazy k prověrce připravenosti vyčleněných sil a prostředků a zorganizovalo operativní velení těmto silám. Tato opatření byla přijata z iniciativy velení ČSLA bez předcházejícího vyhlášení stupně mimořádných bezpečnostních opatření federálním ministrem vnitra. Vyčleněné síly a prostředky ČSLA byly připraveny od 16.00 dne 24. 11. 1989 neprodleně plnit plánované úkoly.

Toto konstatování opírá komise mimo jiné o následující zjištění:

- 23. 11. 1989 organizuje ministr národní obrany v budově „Na valech“ spolu se svým kolegiem a náčelníky správ shromáždění s veliteli vojenských okruhů, armád, divizí, vysokých vojenských škol a s jejich politickými zástupci. Na shromáždění je zpřesňována situace u vojsk a jsou vydány zásadní pokyny pro prověrku připravenosti vyčleněných sil a prostředků k mimořádným bezpečnostním opatřením;

- na generálním štábu, velitelstvích okruhů, armád, svazků a útvarů byly zřízeny zvláštní operační skupiny;

- u předurčených útvarů probíhá 23. 11. 1989 a 24. 11. 1989 zpřesňování počtů vyčleněných osob, včetně vyřazení nespolehlivých vojáků a absolventů vojenských kateder vysokých škol ze zásahových jednotek; kontrola materiálu technického zabezpečení a munice včetně vyčleněných dopravních prostředků do pohotovosti;

- u útvarů ČSLA jsou omezovány i zakazovány vycházky vojákům základní služby. Do všech služeb jsou velení vojáci předem schválení politickými pracovníky a pracovníky Vojenské kontrarozvědky;

- všechny návštěvy vojenských objektů konané s politickými cíli mají být u vstupu zadrženy a předány Veřejné bezpečnosti. Celou tuto činnost zabezpečují dohledem orgány Vojenské kontrarozvědky;

- v ČSLA je zavedena politická služba. Organizuje ji Hlavní politická správa s cílem znát politickou situaci u vojsk a ovlivňovat ji. Vojáci jsou rozdělováni do skupin podle politické spolehlivosti;

- velení ČSLA na požádání pracovníka ÚV KSČ R. Hegenbarta²⁷ organizuje akci „VLNA“ s cílem zajistit technickou pomoc při vysílání Čs. rozhlasu a televize pro případ,

²⁶ Česká a Slovenská federatívna republika (oficiálny názov Československa v období rokov 1990 – 1992).

²⁷ Rudolf Hegenbart – vedúci XIII. Odd. štátnej administratívy ÚV KSČ, úlohou ktorého bolo uplatňovať a predovšetkým posilňovať vedúcu úlohu KSČ v silových rezortoch (bolo de facto hlavným prevodovým článkom pre riadenie mocenských zložiek). Do jeho kompetencie spadali stránice

že by zamestnanci rozhlasu a televízie odmietli vysílať výzvy ÚV KSČ a vlády. Za riadení gen. Vacka²⁸, gen. Ducháčka, gen. Vintra, gen. Šmakala a plk. Kúska je okamžite sústredeno 94 špecialistů a pripraveno k akcii;

- dne 24. 11. 1989 na základe pokynu ministra národnej obrany generála Václavíka organizuje náčelník generálneho štábu gen. Vacek súčinnosťnú poradu s pracovníkmi federálneho ministerstva vnútra s účasťou: gen. Vacek, gen. Ducháček, gen. Vincenc, gen. Rygál a ďalší (za FMNO), generál Lorenc, plk. Vykypěl a plk. Šmíd²⁹ (za FMV³⁰). Obsah porady ovšem nelze přesně reprodukovat, někteří účastníci si nic nepamatovali. Písemné dokumenty neexistují. Iniciativa svolání součinnosťní porady vzešla ze strany armády.

5. Odpovědnost za rozkazy, vydané k prověření připravenosti vyčleňovaných sil a prostředků pro mimořádná bezpečnostní opatření, má bývalé velení armády a Hlavní politická správa. Jistý podíl politické odpovědnosti nesou i všichni účastníci velitelského shromáždění ministra národnej obrany dne 23. 11. 1989. Zde se formovaly a sjednocovaly postoje, konkretizované v „*Prohlášení vedoucích funkcionářů ČSLA*“, které motivovaly uvedená praktická opatření.

6. Na mimořádném zasedání pléna ÚV KSČ dne 24. 11. 1989 vystoupil ministr národnej obrany gen. M. Václavík s návrhem uvést armádu, bezpečnosť a Lidové milice do stavu bojové pohotovosti. V atmosféře tehdejší názorové krízy ÚV KSČ však tato iniciatíva ne našla podporu.

7. Po plenárním zasedání ÚV KSČ dne 24. 11. 1989 a po ďalšom rozklade politického vedení neobdržela ČSLA žádné pokyny k nasazení.

K uvedeným závěrům komise dospěla:

- pohovory s bývalými a současnými veliteli a náčelníky Československé armády, s bývalými představiteli a důstojníky federálneho ministerstva vnútra a s bývalými funkcionáři ÚV KSČ;

- študiem dostupných materiálů a vojenských dokumentů;

- okamžitým ověřováním a hodnotením všech podnětů, adresovaných komisi občanskou veřejností osobně či písemně nebo sdělovacími prostředky.

Některé ojedinělé skutečnosti a postoje, s nimiž se komise během svého šetření setkala, nebyly do zprávy zahrnuty, neboť byly shledány nereprezentativními a s ohledem na stanovený úkol zavádějícími.

organizácie na MNO, federálnom a národných Ministerstvách vnútra – pracovníci oddelenia pôsobili v politickej správe Pohraničnej stráže, Civilnej obrany, VB a v stranických organizáciách prokuratúry, justície, LM a Zväzarmu.

²⁸ Genplk. Miroslav Vacek – náčelník GŠ, genmjr. Rudolf Ducháček – zástupca náčelníka GŠ, genmjr. Jan Vintř – náčelník spojovacieho vojska GŠ, genplk. Vladimír Šmakal – náčelník vyzbrojovania a technického zabezpečenia ČSLA, plk. Ján Kúsek – náčelník Výskumného a elektronického ústavu Hlavnej správy vyzbrojovania a technického zabezpečenia MNO.

²⁹ Genpor. Josef Vincenc – náčelník Operačnej správy GŠ – zástupca náčelníka GŠ, genpor. Florián Rygál – náčelník Hlavnej správy pozemného vojska – zástupca ministra národnej obrany, genpor. ZNB Alojz Lorenc – 1. námestník ministra vnútra, plk. ZNB Karel Vykypěl – náčelník Hlavnej správy kontrarozvedky ZNB, plk. ZNB JUDr. Jiří Šmíd – náčelník Odboru obrany Ministerstva vnútra.

³⁰ Federálne ministerstvo vnútra.

Nařízením náčelníka generálního štábu gen. A. Slimáka³¹, ze dne 28. 3. 1990 byla veškerá dokumentace pro mimořádná bezpečnostní opatření u útvarů, divizí a armád komisionálně zničena. Na štábech vojenských okruhů a na generálním štábu byla dokumentace vytřídění a jen část byla ponechána k archivaci.

Komise měla přesto dostatek dokumentů, aby mohla prokázat svá tvrzení.

Komise závěrem prohlašuje, že úkol přijala jako čestný a na jeho splnění pracovala odpovědně a bez předpojatosti.

Praha – Hrad, 17. října 1990

(vlastnoručně podpisy členov komisie – poznámka A. M.)

Příloha č. 1

Přehled míst ve struktuře ČSA, kde bylo prováděno šetření

Ministerstvo obrany a generální štáb:

Rozhovory vedeny s těmito pracovníky:

MO	armádní generál	M. Vacek
NGŠ	generálporučík	A. Slimák
náč. HS PV ³²	generálporučík	Vincenc
náč. OS / GŠ	generálmajor	Antušák ³³
zást. MO	generálporučík	Ducháček ³⁴
Z NGŠ	generálmajor	Vintr ³⁵
	armádní generál v. v. ³⁶	Milán Václavík, býv. MNO
	generálporučík v. v.	E. Líška, bývalý Z MNO ³⁷
	generálporučík v. v.	Rygál, bývalý náč. HS PV ³⁸

Svazy, svazky a útvary:

- velitelství ZVO a VVO³⁹
- velitelství 1. a 4. A
- velitelství 1. td, 2. msd, 3. msd
- 2. tp, 23. tp, 5. msp, 9. msp⁴⁰

Šetření mimo strukturu ČSA⁴¹:

³¹ Genmjr. Anton Slimák v čase novembra 1989 náčelník Spravodajskej správy GŠ – zástupca náčelníka GŠ.

³² Náčelník Hlavnej správy pozemného vojska MNO.

³³ Náčelník Operačnej správy GŠ – zástupca náčelníka GŠ (v čase novembra 1989 bol Emil Antušák zástupcom náčelníka OS GŠ).

³⁴ Ducháček – v období novembra 1989 genmjr. a zástupca náčelníka GŠ (ako genpor. bol zástupcom ministra v čase šetrenia).

³⁵ Zástupca náčelníka GŠ (v čase novembra 1989 bol ale Jan Vintř náčelníkom spojovacieho vojska GŠ).

³⁶ Vo výslužbe.

³⁷ Zástupca ministra národnej obrany – zmocnenec vlády pre záležitosti dočasného pobytu sovietskych vojsk v Československu.

³⁸ Náčelník Hlavnej správy pozemného vojska MNO – zástupca ministra národnej obrany.

³⁹ Západný vojenský okruh, Východný vojenský okruh.

⁴⁰ A – armáda; td – tanková divízia, msd – motostrelecká divízia; tp – tankový pluk, msp – motostrelecký pluk.

generálmajor v. v. Lorenc, bývalý 1. námestek FMV⁴²
 plukovník v. v. Vykypěl, bývalý náčelník HS čs. kontrarozvědky⁴³
 plukovník v. v. Trnka, bývalý vedoucí Branného odboru ÚV KSČ⁴⁴
 generáporučík Čadek, ředitel odboru obrany federál. vlády⁴⁵

Celkem

byly provedeny pohovory se 14-ti generály a 52 důstojníky

Příloha č. 2

Obsazení hlavních funkcí v ČSLA k 17. listopadu 1989⁴⁶

<u>Fukce</u>	<u>hodnost, jméno, příjmení</u>	<u>současná funkce</u>
<u>Ministr národní obrany</u>	armgen. Ing. Milán VÁCLAVÍK	v důchodu
Náčelník gen. štábu – 1. ZMNO ⁴⁷	armgen. Ing. Miroslav VACEK ⁴⁸	ministr obrany
Náčelník hlav. polit. správy ČSLA	genplk. Jaroslav KLÍCHA	v důchodu
Zástupce ministra nár.obrany	genpor. Emil LÍŠKA	v důchodu
Náč. hl. správy. pozemních vojsk	genpor. Florián RYGÁL	v důchodu
Velitel letectva	genpor. Josef REMEK	v důchodu
Velitel PVOS ⁴⁹	genpor. Jaroslav MATYÁŠ	voj.přídělenec v BLR, odvolán
Náčelník hlav.týlu	genpor. Milan PAVLÍČEK	v důchodu
Náčelník civilní obrany	genpor. Josef MARUŠÁK ⁵⁰	v důchodu
Náčelník kádrové správy ČSLA	genpor. ing. Vojtěch BRČKA	v důchodu
Náčelník vyzbroj. a tech. zabezp.	genplk. Vladimír ŠMAKAL	v důchodu
Náčelník OS – zást.náč. GŠ	genpor. Josef VINCENC	náčelník hl.správy pozem.vojsk ⁵¹
Náčelník sprav.správy GŠ	genpor. Anton SLIMÁK ⁵²	náčelník gen.štábu
<u>Velitel Západ.voj.okruhu</u>	genpor. Mojmír ZACHARIÁŠ	představitel ČSLA ve SOS VZ ⁵³
Náčelník štábu ZVO ⁵⁴	genpor. ing. Václav GROHMAN	velitel ZVO
Zástupce velitele ZVO	genmjr. ing. Josef KYLAR	zůstává ve funkci
Náčelník polit.správy ZVO ⁵⁵	genpor. RSDr Oskar MAREK	v důchodu

⁴¹ Československá armáda, oficiálne označenie armády Československa v rokoch 1990 – 1992.

⁴² Správne genpor. ZNB – 1. námestník ministra vnútra. Do jeho riadenia spadali v období novembra 1989 Hlavná správa kontrarozvedky ZNB, Hlavná správa vojenskej kontrarozvedky ZNB a Správa sledovania ZNB (t.j. II, III, a IV. Správa ZNB), resp. Správa pasov a víz ZNB a Správa kontrarozvedky ZNB v Bratislave.

⁴³ Náčelník Hlavnej správy kontrarozvedky (tzv. II. Správy) ZNB.

⁴⁴ Plukovník ZNB v. v. Jan Trnka – vedúci Branného odboru XIII. Odd. štátnej administratívy ÚV KSČ.

⁴⁵ Riaditeľ Odboru obrany a bezpečnosti Úradu vlády – sekretár obrany štátu (v novembri 1989 bol Jan Čadek náčelníkom Správy ústredného plánovania GŠ).

⁴⁶ K obsadeniu vybraných armádnych postov v novembri 1989 a k služobnej kariére jednotlivých generálov (a plukovníkov – budúcich generálov) pozri: MASKALÍK, A. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012.

⁴⁷ Prvý zástupca ministra národnej obrany.

⁴⁸ V novembri 1989 bol M. Vacek genplk.

⁴⁹ Protivzdušná obrana štátu.

⁵⁰ V novembri 1989 bol J. Marušák genplk.

⁵¹ Náčelník Hlavnej správy pozemného vojska MO – zástupca ministra obrany.

⁵² V novembri 1989 bol A. Slimák genmjr.

⁵³ Zástupca náčelníka štábu Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy.

⁵⁴ Náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa ZVO.

⁵⁵ Náčelník Politickej správy – zástupca veliteľa ZVO.

Veliteľ 1. A	genmjr. Milan POLÁK	zúštváva ve funkcii
Náčelník štábu 1. A ⁵⁶	genmjr. Ivan HALVA ⁵⁷	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 1. td	plk.gšt. ing. Zdeněk ZBYTEK	odvolán z funkcie ⁵⁸
Veliteľ 2. msd	genmjr. ing. Jiří ŠRÁMEK ⁵⁹	náč. VVP Vyškov ⁶⁰
Veliteľ 19. msd	plk. Jiří GLOS	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 20. msd	genmjr. ing. Miroslav MATĚJKA ⁶¹	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 4. A	genmjr. ing. Miroslav PETR	zúštváva ve funkcii
Náčelník štábu 4. A ⁶²	genmjr. ing. Zdeněk SVOBODA	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 4. td	plk. Jan HOLBA	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 9. td	plk.gšt. ing. František NÁHONČÍK	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 3. msd	genmjr. ing. Ivan TODAVČÍČ	zást. náč. Voj. akademie Brno ⁶³
Veliteľ 15. msd	plk.gšt. ing. Milan MIŤKA	zúštváva ve funkcii
Veliteľ Východního voj. okruhu	genpor. ing. Imrich ANDREJČÁK ⁶⁴	zúštváva ve funkcii
Náčelník štábu VVO ⁶⁵	genmjr. ing. Josef TUCHYŇA	zúštváva ve funkcii
Zástupce veliteľa VVO	genmjr. ing. Jiří EGG	zúštváva ve funkcii
Náčelník politickej správy VVO ⁶⁶	plk. Štefan FABIÁN	v dôchodu
Veliteľ 13. td	plk.gšt. ing. Ján PANČÍK	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 14. td	plk.gšt. ing. Marián HORSKÝ	zást.veliteľa VVO pro civ.obranu v dôchodu
Veliteľ 10. LA ⁶⁷	genpor. ing. Ladislav SOCHOR	náč. Vysoké let.voj. školy Košice
Veliteľ 34. sbold ⁶⁸	plk.gšt. ing. Ján MOKOŠ	zást.veliteľa leteectva a PVOS ⁷⁰
Veliteľ 2. d. ⁶⁹ PVOS	genmjr. ing. František VÁŇA	zúštváva ve funkcii
Veliteľ 3. d. PVOS	plk.gšt. ing. Štefan GOMBÍK	

(dodatok prílohy č. 2 obsahuje taktiež schematický prehľad organizácie ČSĽA k 17. novembru 1989)⁷¹

⁵⁶ Náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa 1. armády.

⁵⁷ V novembri 1989 bol I. Halva plk.gšt.

⁵⁸ Presne uvedené: „odvolán z funkcie, přeložen na MNO jako st. důstojník na oddělení boj. přípravy“.

⁵⁹ V novembri 1989 bol J. Šrámek plk.gšt.

⁶⁰ Správne VVŠPV, t.j. Vojenskej vysokej školy pozemného vojska.

⁶¹ V novembri 1989 bol M. Matějka plk.gšt.

⁶² Náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa 4. armády.

⁶³ Zástupca náčelníka Vojenskej akademie Brno pre vojenskú činnosť.

⁶⁴ V novembri 1989 bol I. Andrejčák genmjr.

⁶⁵ Náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa VVO.

⁶⁶ Náčelník Politickej správy – zástupca veliteľa VVO.

⁶⁷ Letecká armáda.

⁶⁸ Stíhacia bombardovacia letecká divízia.

⁶⁹ Divízia.

⁷⁰ Zástupca veliteľa leteectva a protivzdušnej obrany.

⁷¹ Dodatok organizácii ČSĽA približuje stručne, a nie práve najpresnejšie, preto ho dopĺňame a sprisňujeme: MNO priamo podliehali Generálny štáb (tzn. Operačná správa, Spravodajská správa, Organizačná a mobilizačná správa, Správa rozvoja velenia a vedy, Správa zahraničných vzťahov, Správa spojovacieho vojska, Správa ústredného plánovania, Oddelenie ochrany utajovaných skutočností, Oddelenie služby vojsk, Topografické oddelenie, Oddelenie rádioelektronického boja), Hlavná politická správa, Kádrová správa, Hlavný týl a jednotlivé druhy vojsk (Hlavná správa pozemného vojska, veliteľstvo leteectva, veliteľstvo protivzdušnej obrany štátu, Hlavná správa vyzbrojovania a technického zabezpečenia, Hlavná stavebná a ubytovacia správa). Jednotlivé operačné zväzy a zväzky pozemných a vzdušných síl spadali pod veliteľskú právomoc konkrétnych operačno-taktických, resp. operačno-strategických veliteľstiev. Veliteľstvu ZVO (frontového typu, predstavujúceho operačno-strategický stupeň velenia) boli podriadené 1. A (t.j. 1. td, 2., 19. a 20. msd) a 4. A (4. a 9. td, 3. a 15. msd). Pod veliteľstvo VVO spadali 13. a 14. td. Veliteľstvo protivzdušnej obrany štátu velilo 2. a 3. d. PVOS, do veliteľskej pôsobnosti 10. LA spadali 1. sld. a 34. sbold.

Příloha č. 3

Přehled vyčleněných sil a prostředků ČSLA
pro případ mimořádných bezpečnostních opatření⁷²

Kraj	„HLÍDKA“				„STRÁŽ“				„ZÁSAH“				CELKEM					
	VZP	VZS	OA	NA	VZP	VZS	OA	NA	VZP	VZS	OA	NA	OT	T ⁷³	VZP	VZS	OT	T
PRAHA	19	574	35	28	33	600	-	33	69	2 238	33	155	40	-	121	3 412	40	-
Středočeský	15	245	7	16	7	135	3	8	17	475	-	24	-	-	39	855	-	-
Jihočeský	13	192	-	13	13	117	-	7	16	276	-	16	2	-	42	585	2	-
Západočeský	11	250	21	8	4	50	-	4	24	500	10	26	7	-	39	800	7	-
Severočeský	10	255	-	14	19	267	-	12	16	700	3	42	10	-	35	1 242	10	-
Východočeský	23	435	-	22	10	257	-	12	12	216	3	13	2	-	45	500	2	-
Jihomoravský	18	274	-	17	11	169	-	12	25	550	7	43	17	-	54	593	17	-
Severomoravský	17	392	-	20	6	46	-	3	44	451	13	32	-	-	67	889	-	-
Záloha velitele ZVO	6	100	-	6	-	-	-	-	10	300	3	30	-	-	16	400	-	-
Záloha MNO	-	-	-	-	-	-	-	-	160	800	-	-	10	155	160	800	10	155
Pohraniční stráž	-	-	-	-	-	-	-	-	-	400	-	-	-	-	-	400	-	-
Útvary civ. obrany	-	-	-	-	-	-	-	-	30	303	13	10	4	-	30	303	4	-
Celkem České kraje	132	2 717	63	144	93	1 041	3	91	423	7 209	82	391	92	155	648	10 967	92	155
Bratislava	6	200	5	6	3	36	-	2	30	500	1	25	4	-	39	736	4	-
Západoslovenský	5	192	-	7	-	35	-	5	12	200	-	15	8	-	25	427	8	-
Středoslovenský	15	280	-	11	-	98	-	8	19	300	-	15	-	-	34	678	-	-
Východoslovenský	12	215	-	9	-	85	-	6	22	300	15	15	11	-	34	600	11	-
Záloha velitele VVO	-	-	-	-	-	-	-	-	18	312	1	15	15	-	10	312	15	-
Celkem Slov. kraje	38	887	5	33	3	254	-	21	101	1 612	17	85	38	-	142	2 753	38	-
Celkem ČSFR	170	3 604	68	177	96	1 295	3	112	524	8 821	99	476	130	155	790	13 720	130	155

⁷² Ide o konkrétné stupne mimoriadnych bezpečnostných opatrení.⁷³ Vojaci z povolania (základnej služby), obrnené (nákladné) automobily, obrnené transportéry, tanky.

Příloha č. 4

Sled činností, opatření a vzájemných souvislostí v ČSLA v listopadových dnech 1989

Datum/Hodina	Úkol – činnost	dokument
Duben 1971 do 22.12.1989	Na základě rozhodnutí ROS ⁷⁴ zpracován „RMNO ⁷⁵ pro vyčlenění sil a prostředků ČSLA k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR“ ⁷⁶ . (Tato dokumentace byla stále udržována k použití v součinnosti s orgány MV)	RMNO čj. 0053002/28.11.1971 NGŠt čj. 0053002/29.11.1971
1.8.1989	<u>NGŠt gen. Vacek svolal poradu k aktualizaci uvedeně dokumentace</u>	
srpen říjen 1989	<u>Nařízení NGŠt</u> k zajištění klidu a pořádku v souvislosti s vývojem bezp. situace k 21. 8. 1989 a k 28. 10. 1989 (nařízení vydána na základě požadavků MV)	Šifrovka NGŠt ⁷⁶ čj. 0078106/3 1 OS z 4. 8. 1989 a čj. 078106/5 OS z 20. 10. 1989 příloha č. 1, 2
srpen 1989	Velitel 9. msp provádí rekognoskaci přesunu a ubytování vyčleněné jednotky ze Znojma do Prahy	Denní rozkaz 9. msp č. 161, čl. 4, odst. 3 z 16. 8. 1989 příloha č. 3
14. 8. 1989	Velitel VGJŽ ⁷⁷ Praha hlásí veliteli VVO připravenost ubytování jednotky v prostoru školy v případě mimoř. opatření od 3. msp	Šifrovka čj. 009484 příloha č. 4
17. listopad 1989		
20. 11.	U divizí probíhají velit.metod.shromáždění. <u>Velitel 4. td. plk. Holba</u> odesílá večer hlavní funkcionáře pluku ke kontrole připravenosti vyčleněných sil a prostředků pro MBO s důrazem na činnost pořádkových sil (na př. <u>u 9. msp v rajonu 3/9 msp přistaveno 20 NA, doplněny seznamy osob, omezeny vycházky, v určených místnostech připravena munice a ostatní MTZ</u>) ⁷⁸ U divizí 1 A probíhá obdobná činnost od 22. 11. 1989 <u>HPS ČSLA</u> ⁷⁹ vydává stanoviska odsuzující tzv. protisocialistické akce v Praze. Předávání až do útvarů a jednotlivců. <u>Je zde obhajován nezbytný zásah pořádkových sil dne 17. 11. Stanoviska podepisuje gen. Klícha a gen. Tomalík</u> ⁸⁰ Ministr NO <u>gen. Václavík svolává poradu FMNO na 23. 11. 14.00 hod.</u> s účastí hlavních funkcionářů armády do velitelů divizí a jejich náčelníků PO ⁸¹ vto	Písemná prohlášení od 9. msp: mjr. Vencálek, npor. Šesták, npor. Rozumek, kpt. Kona, kpt. Savka, mjr. Skřivánek, mjr. Pacola, příloha č. 5 ⁸² Výpověď vel. praporu Pákozdy a velitele 2 tp. mjr. Radnátiho příloha č. 7 ⁸³ a 6 Příloha č. 8 a 8a ⁸⁴

⁷⁴ Rada obrany státu.⁷⁵ Rozkaz ministra národní obrany.⁷⁶ Šifrovka (kódovaný rozkaz) náčelníka generálního štábu.⁷⁷ Vojenské gymnázium Jana Žižky z Trocnova.⁷⁸ Materiálně-technické zabezpečenie.⁷⁹ Hlavná politická správa MNO.⁸⁰ Genmjr. RSDr. Václav Tomalík – náčelník Straníčko-organizačnej správy – zástupca náčelníka HPS MNO.⁸¹ Politické oddelenie.⁸² Náčelník tankovej a automobilovej služby 9. msp mjr. Libor Vencálek vo svojej písomnej výpovedi okrem iného poukázal aj na skutočnosť, že jednotka (tvorená ako prápor v sile cca 200 vojakov a 15 automobilov, v ktorej boli jednotlivým funkcionárom udeľované funkcie o stupeň vyššie, tzn. do funkcie veliteľa práporu bol ustanovený veliteľ útvaru, veliteľmi rôt sa stali velitelia práporov a podobne) bola pre akciu „Zásah“ vyčleňovaná v priebehu celého roka 1989, a to pri rôznych

<p>21. 11. 09,00 – 14,10</p>	<p>Na MNO na Valech probíhá 72. Zasedání kolegia FMNO. Na jednání přizván genplk. Kondakov za HV-SOS a plk. Trnka za OSA ÚV KSČ⁸⁵ V úvodu ministr NO hodnotí zahran. i vnitropol. situaci. Zcela odsuzuje činnost demokratických sil. Dále uvádí ... „Máme zakalený, třídně uvědomělý velit. sbor na který se můžeme spolehnout ... Je třeba se důsledně připravit na čtvrtek (23. 11.), zítra posoudíme program a obsahové zaměření. Připravit jednoznačné stanovisko pro sdělovací prostředky jak se na tyto otázky díváme, velení ČSLA a ozbrojené síly státu. Je potřeba k těmto otázkám principiálně vystupovat. Jsme tu od toho, abychom max. přispěli k zachování našeho socialist. řádu“. Na str. 17 zápisu uvedeno: jednání přerušeno na 10 min. na tel. žádost R. Hegenbarta, na základě které ministr NO uložil gen. Vackovi v součinnosti s gen. Matyášem ihned po ukončení jednání kolegia provést výběr a přípravu lidí schopných obsluhovat televizní a rozhl. techniku vzhledem k tomu, že tech. pers. ČST a rozhl. se připravuje k odmítnutí vysílat prohl. stranického a státního vedení k uklidnění vnitropol. situace.</p>	<p>Viz zápis z kolegia čj. 040127/84-84, příloha č. 9⁸⁶</p>
---	---	--

výročíach (január, august, október a november). Podľa informácie veliteľa 1. čaty 2. roty npor. Antonína Šestáka bola celá jednotka vyčlenená pre „*vnitřní účely*“ a len pre Prahu s cieľom potlačiť (v súčinnosti s útvarmi ZNB) demonštrácie a tzv. vystúpenia „*protisocialistických živlů*“. Podľa správy veliteľa útvaru mal byť veliteľom celej akcie genmjr. Josef Staněk, zástupca veliteľa 4. A.

⁸³ Podľa výpovede veliteľa 2. tp. mjr. Zoltána Radnátiho bol do vyčlenených síl zaradený celý pluk v sile 94 tankov a 10 bojových vozidiel pechoty. Vedel pritom len to, že útvar má byť sústredený v určitom priestore (všetka dokumentácia bola sústredená v zapečatenej obálke). 23. novembra 1989 dostal od veliteľa 1. td. plk. Z. Zbytka rozkaz neurobiť nič bez jeho rozkazu, „*neopouštět ubytovací prostory. Neuposlechout rozkazy jiných osob i kdyby to byl general z centra, člen ÚV KSČ*“.

⁸⁴ V informácii ÚV KSČ k „*pokusům o vyvolání společenského neklidu v ČSSR*“ odznelo okrem iného: „*V důsledku šířené nepravdivé informace o úmrtí jednoho z účastníků [...] byla vyvolána nepřátelská psychóza, zejména mezi studenty a herci divadel v Praze i v některých krajích, kteří [...] chtějí [...] zneužít k ovlivňování obyvatel v duchu svých názorů, které jsou v rozporu se zájmy většiny občanů a státu [...] chtějí pro své destabilizační záměry (získat – poznámka autora) podporu všech vrstev obyvatelstva. Za touto činností prokazatelně stojí protisocialistické seskupení v čele s Chartou. Postup je koordinován západními sdělovacími prostředky [...] Předsednictvo uložilo odpovědným pracovníkům, zvýšit v této souvislosti ofenzivnost ideologické práce zejména v sdělovacích prostředcích s cílem politicky izolovat síly sledující rozvrat [...] Ve spolupráci s územními stranickými orgány koordinujte činnost příslušníků ČSLA na akcích, kde spolu s pracujícími měst a venkova vyjádří odsuzující stanoviska k pokusům o rozvrat a k podpoře ÚV KSČ*“.

⁸⁵ Hlavné velenie Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy, Odd. štátnej administratívy ÚV KSČ.

⁸⁶ Zasadania sa účastnili NGŠ M. Vacek, náčelník HPS J. Klícha, zástupca ministra E. Líška, náčelník HSPV F. Rygál, náčelník vyzbrojovania a technického zabezpečenia V. Šmakal, veliteľ letectva J. Remek, náčelník Hlavnej stavebnej a ubytovacej správy J. Čábela, náčelník CO J. Marušák, náčelník Kádrovej správy V. Brčka, náčelník Inšpekcie ministra J. Turošík, veliteľ PVOŠ J. Matyáš a zástupca náčelníka Hlavného tyla (zastupujúci svojho náčelníka L. Pavlíčka) J. Horák. HV SOS VZ zastupoval Kondakov, OSA ÚV KSČ jeho vedúci, plk. J. Trnka. Z úst ministra Václavíka odznelo: „*v ČSLA je klid, lidé nevystupují s požadavky [...] V současné etapě je třeba [...] přijmout opatření k odsouzení jednotlivými orgány velení ČSLA událostí v Praze a ČSSR. Situace se začíná vyhrcovat při snaze dizidentských skupin zatahovat do tohto procesu ČSLA pod myšlenkou, že při potlačení demonstrace v Praze byly zasazeny naše výsadkové jednotky, což není pravda. ČSLA se nevyhne*

pokusům směřujícím k rozkladu armády nebo k ovlivnění našich lidí. Proto je třeba v SPP přijmout opatření dostatečně reagující na tuto situaci. Abychom lidem vysvětlili, co mají dělat, jak se chovat, co podporovat a jaká opatření by měli provádět. Po dohovoru s NHPS ČSLA jsem svolal na 23. 11. na 14,00 hod. funkcionáře FMNO, velitele a NPO do svazku vto, abychom společně posoudili, aby shromáždění vyústilo v konkrétní opatření k členění těchto tlakům a požadavkům, které se začaly v naší společnosti projevovat. ČSLA do protiakcí dosud nevstoupila. Dosud řeší úkoly vnitro a LM. Musíme počítat, že tlaky budou narůstat. Proto velitelské kádry a pol. orgány musí být o situaci informovány a musíme najít metody a východiska v práci, aby bezpečnost země a soc. řád byl uchráněn. Je třeba, abychom v tomto smyslu jednoznačně vystupovali. Nenechali se zmást [...] Situace si může vyžádat kategorická opatření, včetně vyhlášení stanného práva, zákaz vycházení atd. V současné situaci je snaha řešit otázky politickými prostředky [...] Jde o to, abychom se jednoznačně postavili za politiku strany, za přestavbu a její význam pro lid. Byly připomínky ve vládě, které jsem i já přednesl, že naše sdělovací prostředky ve vztahu k PLR, MR a SSSR uváděly jen některé otázky a lidem se neříkala pravda o stavu jejich NH, výsledků v ekonomice a inflačních procesech. Jaké to má dopady na pracující. Co se vlastně v těchto zemích po zavedení pluralitního systému vlády stalo a kam to vede [...] Ve vládě byly odmítnuty hlasy k zahájení vyšetřování zásahu [...] Vystoupení Havla, které přenášel Hlas Ameriky, obsahuje některé otázky k narušení jednoty stranického a státního vedení a ukazuje, že někteří soudruzi z ÚV KSČ by se rádi kontaktovali s těmito silami [...] je zde tendence hledat jakoby spojence ze str. a st. vedení, narušovat jednotu str. a st. vedení a tím docílit odklon od jednotného a principiálního řešení stávající situace. Některé otázky i postoj k událostem v NDR nahrávají těmto pravičákům, protože i když se ptali s. Gorbačova, jak hodnotí situaci v NDR, řekl, že jí víta, ty změny, které tam proběhly. Nechci tyto otázky kritizovat, ani co řekl s. Gorbačov. Je možné, že sdělovací prostředky to vyjádřili jinak, než bylo řečeno. Je však pravdou, že všechno špatné je pro ně dobré [...] Dnes bude vystupovat Bush, který bude hodnotit situaci v Evropě, ve východních zemích a jistě nám bude dávat návrhy, jak dál máme postupovat, aby to, co sej im podařilo v PLR, MR, NDR, se též odrazilo v ČSSR. My jako socialistická armáda musíme bděle sledovat tyto otázky, přijímat taková opatření, abychom situaci nestěžovali, ale jednoznačně dali najevo těmto skupinám, že je tu ještě ČSLA, stojící za politikou této země a bude všemi způsoby bránit soc. spol. řád. Snaha západu rozložit soc. armády, zpochybnit jejich funkci, vnitřní i vnější, je zřejmá. Jim není cizí vytahovat proti představitelům armády, LM, FMV smyšlené věci a preferovat je. V MR napadli Czinegeho (ministra obrany Maďarské ľudovej republiky – poznámka A.M.) a dnes jej bude parlament MR řešit. Zaznívají hlasy Honeckera soudit za situaci, Jaruzelského (prvého tajomníka ÚV Polskej zjednotenej robotnickej strany – poznámka autora) postavit před soud. Takto to v socializmu děláme. Když někdo odejde v kap. státě, tak nikdo proti nim nevystupuje a materiály se zakládají na 50 let. Musíme vycházet ze situace, konkrétně ji hodnotit, nepanikařit, nepřijímat bezhlavá opatření. Nemáme se čeho bát, máme zakalený, trdně uvědomělý velitelský sbor, na který se můžeme spolehnout, naše starší pokolení je oddané straně a lidu a všichni vědí, čemu sloužit a jaký spol. řád bránit [...] Obdobná situace byla ve Francii a víte, jak se De Gaulle s nimi vypořádal a studentská hnutí vyřešil. Ukázal nám, jak dovede kap. Společnost řád obhájit, když se situace vážně zostří. V současné situaci jde o moc. Oni se poučili z NDR, že dialogem a drobnými akcemi nelze spol. řád svrhnout, ale že je třeba zmobilizovat masy, vyhnat je do ulic a tam diskutovat [...] NHPS (náčelník Hlavnej politickej správy – poznámka autora) ČSLA informoval členy kolégia, že se připravuje shromáždění ve čtvrtek a předložil návrh uzavřít toto shromáždění stanoviskem nebo prohlášením velení ČSLA a HPS, zpublikovat je, aby ČSLA znala jednoznačné politické stanovisko. To bude důležité i pro společnost, kdy bude situace gradovat a ČSLA i velení musí říci jasnou politickou pozici [...] musíme také demontovat zprávy o zasazení našich výsadkových vojsk. Je třeba říci, že ČSLA plní základní povinnost vyplývající z Varšavské smlouvy i zabezpečení obrany soc. vlasti [...] Je třeba jednoznačně apelovat na city našich lidí, zahrnout zkušenost z 2. světové války, kdy naši vojáci po boku Sovětské armády bojovali za naši svobodu, říci, kolik to stálo životů našich i sovětských, že na základě soc. spol. zřízení v Československu byla vybudována naše armáda, že my ty oběti nepokládáme za zbytečné, naopak stojíme pevně za těmito tradicemi, tím, co bylo tomuto národu dáno, co vybuodovala strana za

<p>22. 11.</p>	<p>HPS vydává informace a pokyny pro polit. práci. Odsuzuje OF a demonstrace. Plně se staví za stanovisko gen. taj. ÚV KSČ a prohl. vlád ze 19. 11. Je zde výzva k pol. bdělosti a nezastupitelnosti ved. úlohy KSČ. Uvedené informace beze zbytku předány vojskům 4 A s podpisem gen. M. Petra.</p> <p>Velení ČSLA se připravuje na poradu 23. 11.. dochází ke konzultaci mezi MNO a MV. Ministr vnitra informuje svého zást. gen. Lorence, že obdrží pokyn od gen. Vacka a bude vyzván ke schůzce.</p> <p>K vel.metod.shromáždění divisi jsou odesláni všichni polit. pracovníci k útvarům</p> <p>V ubytovně ČSLA Ruzyně je soustředěna skupina vybraných odborníků 94 – 96 osob pro případné zajištění obsluhy vysílání televize a rozhlasu. Skupinu zorganizoval gen. Ducháček – ZNGŠt. Všichni přítomní (i z VA Brno) jsou před seznámením s úkolem povinni podepsat prohlášení o mlčenlivosti. Nepodepsání = vyřazení ze skupiny</p> <p>Obrana lidu ostiskuje první ohlasy z vojsk vesměs v duchu „Gottwaldova – republiku si rozvracet nedáme“. Vyjadřovaná plná podpora stanovisku vlád a souhlas se zásahem bezpeč. na Národní třídě.</p> <p>Podle předběžného nařízení ZVO byla u 1 A již připravena šifrovka – rozkaz (aby při sestavování nedošlo k prodlení) s obsahem – prověřit a zabezpečit jednotky vyčleněné k udržení klidu a pořádku na území ČSSR</p>	<p>Šifrovka čj. 011115/8/4A z 21. 11; Dálnopis čj. 5619 3 msd z 22. 11. pro všechny velitele pluků, příloha č. 10 a 10a⁸⁷</p> <p>Výpověď gen. Lorence a plk. Vykypěla před komisí PR⁸⁸</p> <p>Viz protokoly od 9 msp, 3 msd a 1 td</p> <p>Výpověď gen. Vintra a plk. Kůska a účastníků skupiny z Ruzyně</p> <p>Obrana lidu 22. 11. 1989</p> <p>Šifrovka čj. 062104/3 24. 11. přijata u 2., 19., 20. msd 24. 11. v 10,30 hodin, příloha č. 11⁸⁹</p>
----------------	--	---

toto období [...] budou tendence narušení jednoty mezi funkcionáři [...] jsou napadány třídní kořeny spojení armády s lidem a místo a úloha armády ve společnosti [...] Účast armády v zásahu je lež, kterou musíme dementovat. Na druhé straně, když to bude potřeba, nebudeme litovat sil a prostředků k navedení pořádku. Proto je důležité konkrétně a jednoznačně znát situaci v ČSLA. Celé kolégium se musí dostat k vojskům, vysvětlovat situaci lidem, znát ji. Dělníci dnes říkají, pro nás si vedoucí funkcionáři nenajdou čas, aby přišli mezi dělníky a situaci jim vysvětlili [...] Čelit situaci můžeme jen vystupováním proti současným tendencím a jednoznačným obhajováním našeho soc. spol. zřízení. Demokracie není to, že si každý v této společnosti může dělat co chce“.

⁸⁷ V zájme upevnění morálno-politické jednoty příslušníků 4. A velitel' svazu a náčelník jeho PO pokládali za nutné „1. Zintenzivnit výchovnou práci v kolektivech všech jednotek a útvarů, důraz položit na práci s mladými vojáky z povolání a absolventy AV KVŠ (vojenských kateder vysokých škôl – poznámka autora); 2. Mít trvalý, reálný přehled o skutečných náladách, názorech a postojích jednotlivých kategorií příslušníků armády, denně se jimi zabývat a adekvátními prostředky ihned řešit; 3. Kvalitní organizaci každodenního výcviku, nácviku na ČSS-90 a účinnou ideově výchovnou práci upevňovat morálně politický stav a příznivou politickou atmosféru ve všech jednotkách a útvech svazu. Veliteli, náčelníky a politickými pracovníky zintenzivnit stranickopolitickou práci, operativně z třídních pozic objasňovat vzniklou situaci, jejich příčiny a cíle, které opoziční síly ve skutečnosti sledují“.

⁸⁸ Prezidenta republiky.

⁸⁹ V rozkaze pre velitel'a 2. msd. genmjr. J. Šrámka k zabezpečení „klidu a pořádku“ na teritórii 1. A sa vyzývalo: „Jako velitele všech skupin určit zkušené vojáky z povolání [...] s předkladanými úkoly seznámit a do přípravy zainteresovat vedoucí funkcionáře do velitelů a zvp vyčleněných rot

<p>23. 11.</p> <p>14,00 hod.</p>	<p>V této době, kdy ostatní periodika již dávno reagují na skutečnou situaci ve státě Obrana lidu (Střela i Bojová zástava) publikují stanoviska vyjadřující plnou podporu ÚV KSČ</p> <p>HPS ČSLA pokračuje v ideologickém působení na vojska, hlavně na komunisty a veřejnost. Velení ČSLA připravuje shromáždění velitelů a pol. pracovníků na 14,00 hod.</p> <p>V osobním plánu NŠt 1 td zjištěn záznam tohto znění: <u>velitel 1 td (po tel. rozhovoru s gen. Vackem ve 12,00 hod.): prověřit připravenost 2 tp ... 85 tanků;</u> ze shromáždění odeslat NŠt 2, 3, 31 - vel. štáb 1 td na pracovišti v 16,30</p> <p><u>Provéřit bojeschopnost jednotlivých útvarů k „Zásahu“</u></p> <p><u>Shromáždění na FMNO Valy.</u> Účast dle nařízení MNO ze dne 20. 11. Obsah jednání (zápis z jednání nebyl zjištěn – pravdp. zničen):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Referát MNO – zhodnocení vnější a vnitř. situace s uvažovaným záměrem – připravit ČSLA. Vyžádání stanovisek a návrhů přítomných 2. Doklady a stanoviska příslušných náčelníků, velitelů a polit. pracovníků. 3. Zhodnocení polit. situace náčel. HPS (asi 1 – 1,5 hod. ministr nepřítomen, natáčí televiz. projev. Shromáždění řídí gen. Vacek <p><u>Na závěr shromáždění přijalo: „Prohlášení vedoucích funkcionářů ČSLA“.</u> Zde na konci uvedeno: ... společně s dělníky, rolníky, přísl. inteligence jsme připraveni bránit a ubránit vymoženosti socialismu. Cílem této akce je ověřit postoje všech vyšších velitelů a náčelníků ke vzniklé vnitřní situaci v republice. <u>Na shromáždění dochází k naprosté zhodě názorů, plné podpoře KSČ a odmítnutí vystoupení demokr. sil. Proklamovaná věrnost plnění závazků Varš. smlouvy. MNO gen. Václavík musí uznát, že stanoviska svých zást. velitelů okruhů, armády a divízi.</u> S těmito názory chce vystoupit v televizi a zároveň na mimoř. zasedání <u>pléna ÚV KSČ svolaného 24. 11. ráno.</u></p>	<p>LD, RP, MF, SS, Práce a OL⁹⁰ 23. 11.</p> <p>Šifrovka čj. 017120/78 4 A z 23. 11., příloha č. 12</p> <p>Osobní plán NŠt 1 td předloženo komisi</p> <p>informace udělané při pohovorech s účastníky shromáždění: gen. Zachariáš, gen. Andrejčák, gen. Halva, plk. Trnka – ÚV KSČ příloha č. 13⁹¹</p> <p>Obrana lidu z 23. 11. příloha č. 14⁹²</p>
---	---	---

[...] posilovat politickou bdělost a ostrážitosť vojsk. Zvýšit kvalitu poznávaní názorů, nálad a postojů příslušníků štábu, útvaru a jednotek, posilít operativnosť reagování na ně. Uskutečňovat besedy a ďalší opatření mpp (morálněpolitické práce – poznámka autora) k případným dotazům, nejasnostem a nesprávným názorům “.

⁹⁰ Lidové noviny, Rudé právo, Mladá fronta, Svobodné slovo, Obrana lidu.

⁹¹ Vo svojej písomnej výpovedi veliteľ VVO osvetlil, že všetky opatrenia boli (aj ním samým) chápané len „ako spôsob udržať vojenskú disciplínu a zabrániť prípadnému zneužitiu zbraní a jednotiek“.

⁹² „Prohlášení vedoucích funkcionářů ČSLA“ podpísali všetci účastníci zhromaždenia veliteľov a politických pracovníkov ČSLA.

	<p><u>Po skončení shromáždění vydává ministr pokyny NGŠt a velitelům okruhů:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - zabezpečit udržování pevného voj. režimu - činí je osobně odpovědnými za svěřené funkce, počítaje v to přípr. útvarů ČSLA plnit úkoly vůči státu – tj. MBO - zabezpečit přítomnost hlavních funkcionářů na štábech a útvarcích, připravit řídicí skupiny pro MBO. <u>Stanovit pohotovost těchto skupiny na 08.00 24. 11. a prověrky vyčl. sil a prostředků do 16.00 24. 11.</u> <p>Vel. VO a armád začínají připravovat a vydávat rozkazy pro prověrky a připravenost vyčl. sil a prostř. Pro „Zásah“. <u>NGŠt určuje skupinu řízení MBO v míst. 32 gen. štábu v počtu 18 osob od 08.00 24. 11., vedoucím skupiny je gen. Čadek.</u> Ministr NO dále nařizuje provést dne 24. 11. Dopoledne součinnost s představiteli MV k zajištění úkolů vyplývajících z plánu MBO na signál „Zásah“.</p> <p>Ministr NO gen. Václavík za předpokladu splnění těchto úkolů může svým vlivem a stanoviskem celé ČSLA působit na veřejnost a převážně na jednání mimořádného pléna ÚV KSČ dne 24. 11.</p> <p>U ZVO je shromážděno celé oper. odděl. a vel. ZVO seznamuje štáb s úkolem vydaným ministrem. Jsou připravovány a vydávány pokyny pro prověrku vyčlen. sil a prostř. pro MBO. Vydáváno nařízení pro vytváření oper. skupin pro řízení MBO. <u>Tato uvedená činnost v ČSLA je realizována aniž byl min. vnitřně vyhlášen jakýkoliv stupeň MBO.</u> Tato skutečnost se dostává do příkrého rozporu s plánem a směrnicemi pro MBO.</p> <p>U VVO je ustavena skupina pro řízení MBO. Velitelé divisi úkol znají a je již u divisi plněn (Pokyny vydány velitelem VVO vel. divisi během letu z Prahy do Trenčína). Je navázáno spojení na určená telef. čísla na MNO – GŠ.</p> <p>Ve večerních hodinách vystupuje v ČST gen. Václavík se stanoviskem ČSLA k současné politické situaci.</p>	<p>Výpověď gen. Václavíka před komisí, vel. ZVO gen. Zachariáše a vel. VVO gen. Andrejčáka</p> <p>Výpověď gen. Václavíka, gen. Antušáka a gen. Čadka</p> <p>Výpověď gen. Václavíka a gen. Antušáka</p> <p>Výpověď NŠ 4 A gen. Svobody Rozkaz ZAS⁹³ č. 74 čj. 0012032/109, příloha č. 13b Šifrovka č. 5364 VZVO/OS⁹⁴ příloha č. 13a⁹⁵</p> <p>Prohlášení gen. Andrejčáka příloha č. 13</p> <p>Viz známy tel. projev v ČST⁹⁶</p>
--	---	---

⁹³ Zvláštní armádní spojení (spojovacie stredisko).

⁹⁴ Operačná správa ZVO.

⁹⁵ Velitel ZVO v súvislosti s vývojom bezpečnostnej situácie v novembri 1989 nariadil veliteľom 1. a 4. A (M. Polákovi a M. Petrovi): „1. *Prověřte připravenost vyčleňovaných sil a prostředků k plnění úkolu. Důraz položte na kontrolu sil a prostředků předurčených k plnění úkolů v Praze; 2. Zabezpečte nepřetržitou službu na pracovišti jedním členem Vojenské rady, znajícím problematiku mimořádných bezpečnostních opatření od 08,00 hod. 24. 11. do 20,00 hodin 27. 11. 1989 [...] Hlášení o průběhu situace na teritoriu 1. a 4. armády ve dnech 24. – 27. 11. 1989 předávat na ZVO [...] do 08,30, 14,30 a 22,30 hodin. Události zvláštního významu hlásit ihned“.*

⁹⁶ Československá televízia.

24. 11. do rána	Během noci jsou z různých stupňů štábů vydávány pokyny a organizovaná součinnost na různých stupních štábů. Součástí jsou i směrnice vydávané HPS.	Tato činnost vyplývá z vydaných rozkazů, není třeba dokumentovat
07,30 – 08,20	Velitel 4 A odesílá úkol k provedení prověrky a připravenosti vyčlen. sil a prostředků na signál „Zásah“ všem divizím a 1. žb	Viz šifrovka č. 002525/4A Operační oddělení z 24. 11. příloha č. 13c ⁹⁸
DO 09,30	Stejný úkol prováděn u 1 A	Šifrovka č. 06210/3 z 24. 11. příloha č. 13d ⁹⁹
08,00 – 08,20	Divize a ostatní podřízené útvary přijímají rozkazy vel. 1 a 4 A k provedení prověrky vyčlen. sil a prostředků s pohotovostí 16,00 dne 24. 11. Hlásit však do 14,00	Protokoly s NŠt 3 msd a 4 td Příloha č. 15, NOO 4A ¹⁰⁰ příl. č. 16 s náčelníky oper. skup. 3msd příl. č. 17, s náč.oper.skup. 2 msd, příl. č. 18 ¹⁰¹ , s náč. oper.odd. VVO plk. Humajem ¹⁰² , příl. č. 19

⁹⁷ Najvyššia obrana štátu.

⁹⁸ Podľa písomného prehlásenia náčelníka štábu – 1. zástupcu veliteľa 4. armády genmjr. Z. Svobodu rozkaz ku kontrole a pripravenosti vyčlenených síl pre akciu „Zásah“ prišiel 24. 11. 1989 okolo 06,00 hod. Veliteľ A mu nariadil zabezpečiť jeho rozpracovanie šifrovku, ktorá bola spracovaná do 07,50 hod a po podpísaní veliteľom A predaná podriadeným do 08,25 hod.

⁹⁹ Náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa 1. A I. Halva (ktorý zastupoval veliteľa A M. Poláka, navštevujúceho v tom čase vyšší akademický kurz na moskovskej Vojenskej akadémii GŠ) v pohovore uviedol, že rozkaz k spracovaniu šifrovky vydal po priamom nariadení od veliteľa ZVO Zachariáša. Do 10,34 hod. bola šifrovka odoslaná veliteľstvám podriadených divízií.

¹⁰⁰ Náčelník operačného oddelenia 4. A (plk. Pavel Pejhrimovský).

¹⁰¹ Náčelník operačnej skupiny 3. msd – pplk. Petr Kovář, náčelník operačnej skupiny 2. msd – pplk. Jaromír Pleskot.

¹⁰² Plk. Július Humaj – náčelník Odd. operačnej prípravy – zástupca náčelníka štábu VVO.

¹⁰³ Výťah z vystúpenia ministra národnej obrany M. Václavíka na mimoriadnom zjazde ÚV KSČ: „Ve Washingtonu se na počátku listopadu uskutečnila porada zástupců ministerstva zahraničních věcí Spojených států, odboru Americké zpravodajské služby pro záležitosti východní Evropy, Rady národní bezpečnosti a vybraných sdělovacích prostředků, včetně rozhlasových stanic Svobodná Evropa a Hlas Ameriky. Radili se, jak vést kampaň proti Československé socialistické republice a přišli k těmto závěrům. Co udělat v první etapě do konce letošního roku: vést kampaň zaměřenou proti československému stranickému a státnímu vedení, přičemž využít nedostatky na předvánočním trhu, nedostatky některého zboží, vyvolat velikou nervozitu a nespokojenost nakupujících a podpořit stávkové hnutí. Druhá etapa – v období konání okresných a krajských konferencí Komunistické strany Československa zneužit jejich výsledků k zásadním kádrovým změnám, což podle jejich záměrů má vést k prohloubení pasivity části obyvatel, ale i radikalizací zejména mladé generace. Za třetí etapu je považováno období příprav a konání XVIII. sjezdu Komunistické strany Československa. Protičeskoslovenská kampaň má v tomto období aktivizovat mladou generaci a ekonomicky slabší obyvatelstvo, zejména ve větších hospodářských centrech s cílem zvýšit četnost demonstrací – ještě s demonstracemi počítají. Počítá se rovněž s tím, že se projeví některé problémy v průmyslových závodech při realizaci nového zákona o státním podniku. Celá kampaň má být orientována především na mladou generaci, na studenty vysokých škol technického směru, technickou inteligenci ve výrobních závodech a na absolventy právnických fakult. Plně je tento postup uplatňován proti Československu i v současné době, včetně činnosti protisoocialistických sil. Tak. A teď jsme tady všichni od toho, abychom přijali rozhodnutí [...] Proč to víme až nyní? Protože já jsem to dostal

VOJENSKÁ HISTÓRIA

<p>09,30 – 11,30 Pravděpodobně</p>	<p>NGŠt gen. Vacek svoláva součinnostní poradů s představiteli MV k zabezpečení úkolů vyplývajících z rozkazu MNO na signály: „Hlídká“, „Stráž“, „Zásah“. Za GŠ přítomni: gen. Vacek, gen. Ducháček, gen. Vincenc, gen. Rygál. Za MV gen. Lorenc, plk. Vykypěl a plk. Šmíd. Zástupci MV přišli na poradů nepřipraveni neboť neznali účel jednání. Jak již uvedeno schůzka vyvolána ministrem NO. Představitelé MV obdrželi tel. čísla pro spojení s řídicí skupinou MBO: 42124, 43902 a 43905 (instalovány na učebně 32 GŠ) Představitelé MV byli současně seznámeni s připravovanou akcí ČSLA na signál „Vlna“ t.j. výměna obsluh pro vysílání ČSt a rozhlasu. Po odchodu gen. Vacka na ÚV KSČ řídí součinnost NOS⁹⁷ gen. Vincenc.</p>	<p>Výpovědi gen. Lorence, plk. Vykypěla a plk. Šmída před komisí</p> <p>Viz pozn. sešit gen. Lorence a plk. Vykypěla</p>
<p>10,30 – 11,30</p>	<p>Vševojskové pluky 4 A (ale prakticky v celé ČSLA) dostávají úkoly k provedení prověrek a připravenosti vyčleněných sil a prostředků na signál „Zásah“</p>	<p>Viz kodogram od 5 msp č. 09003/94 3 msd 24.11, příl. č. 20; prohlášení vel. msp. plk. Husára a NŠ 9 msp, příl. č. 21a</p>
<p>do 19,00</p>	<p>Útvary splnily úkoly nařizené k prověre a připravenosti sil na signál „Zásah“. NGŠT gen. Vacek může v této době hlásit ministru NO, že jeho rozkaz k prověre a připravenosti vyčleněných sil a prostředků na signál „Zásah“ i součinnost s představiteli MV byla provedena. Síly a prostředky i skupiny řízení jsou v pohotovosti. ČSLA je připravena podporovat stanoviska přijata mimoř. plénum ÚV KSČ svoji pohotovostí i možným použitím vyčleněných sil a prostředků MBO. Současně je připravena a proškolená skupina specialistů (93 osob) pro případné technické a bezp. vysílání ČST a rozhlasu.</p> <p>Vedení státu, ÚV KSČ i veřejnost jsou zároveň ovlivňovány uveřejněným „<i>Prohlášením vedoucích funkcionářů ČSLA k současným událostem</i>“.</p> <p>Z projevu gen. Václavíka na plénu ÚV KSČ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ponechat dosavadní předsednictvo ÚV beze změn vzhledem k vyhocené polit. situaci 2. Po skončení pléna ÚV okamžitě aktivizovat celou stranu, rozebrat vážnost situace, k této sa jednozačně vyjádřit. Citace: ... „<i>Ano, máme ještě možnost politickými prostředky tuto situaci zvrátit</i>“. 3. Navrhuje Citace: „<i>Uvést do boj. pohot. armádu, Bezpečnost, Milici bez nějakých zásahů atd. aby tyto složky byly připraveny, jestliže k něčemu dojde, věci řešit. Není možno soudružky a soudr. čekat až nám něco udělají, je potřeba mít tyto síly připraveny. Ja nevolám tady po žádném krveprolítí, já navrhuji, aby jednoznačně byla přijata opatření ke sdělovacím prostředkům. Jakákoliv, jestliže ne po dobrém, tak po zlém, ale tyto sdělovací prostředky jim vzít z rukou</i>“. Požadavky a návrhy gen. Václavíka přes jeho iniciativu a nátlak ÚV KSČ neakceptoval. 	<p>Projev MNO, příloha č. 21. výpověď pracovníků soustředěných v Ruzyni</p> <p>Obrana lidu z 24. 11. telev. vyst. MNO</p> <p>Projev gen. Václavíka na plénu ÚV KSČ, příl. č. 22¹⁰³</p>

VOJENSKÁ HISTÓRIA

19,00	Gen. tajemník ÚV KSČ Jakeš s celým PUV KSČ podává demisi. Velení ČSLA vidí naprostou neschopnost politického vedení a přesvědčuje se, že není naděje řešit situaci ve státě dle jeho představ. Přes uvedené jsou od 16,00 vyčleněné síly a prostředky k vzhledem k již provedeným opatřením připraveny zahájit činnost na signál „Zásah“. Na všech štábech pracují skupiny pro řízení MBO. Použitelnost vyčleněných sil a prostředků v Praze dle zpracované dokumentace je možná do 6 hod. po vydání signálu. Ve večerních hodinách na MNO – Valy, informuje náč. HPS gen. Klícha svolaný aktiv hlavních funk. o výsledcích mimoř. pléna ÚV KSČ. Podobný aktiv je. náčel. HPS svolán i na 25.11. odpoledne	
25.11. až 1.12.	Opatření k prověrce a přípravě sil a prostředků trvají	
27. 11.	HPS vydává pro celostátní poradu stranického aktivu připravené teze projevu MNO gen. Václavíka na tomto aktivu. Zde je uvedeno na příklad: dosud jsme obdrželi 367 rezolucí, zejména k bodu, že při řešení současných politických problémů nebude použito mocenských prostředků pokud nedojde k ohrožení života a zdraví lidí, majetku a narušení základů socialismu a vyslovuje se podpora orgánům státu, které chrání social. zákonnost, pořádek a životní jistoty občanů	Šifrovka 08026/73-35 z 27. 11. podepsán gen. Tomalík příl. č. 25 ¹⁰⁴
30. 11.	Ve večerních hodinách se dostavilo k velitelům 1 td 10 důstojníků od této divize, kteří chtěli dát podporu min. Václavíkovi pro další setrvání ve funkci. Velitel 1 td vyjednal přijetí na 1. 12. 08,00 na MNO Valy. U 3 msd vel. gen. Todavčić ve večerních hodinách od 19,00 do 21,00 osobně telefonuje i do bytů všem velitelům útvarů 3 msd a nařizuje dp 22,00 hod. odeslat na ÚV, federální vládu a FS rezoluce na podporu gen. Václavíka	Záznam o pohovoru s velitelem 1 td plk. Zbytkem Prošetření IMO ¹⁰⁵ ČSFR na stížnost kpt. Kjučukova od 2 žpr. ¹⁰⁶

a poslal soudruhu generálnímu tajemníkovi včera. Taky naše kontrarozvědka nemůže všechno mít hned. Ti tam taky nasazují krk kvůli naší republice. A získávají materiál s nasazením vlastního života. A jsou u nás lidé, kteří to dostanou, předají to našim protivníkům, aby to ještě proti nám zneužili. Já tady nelžu, já jsem voják. Já říkám pravdu, co proti nám dělají [...] Já proto navrhuji [...] za prvé nechat předsednictvo ústředního výboru v takovém složení, v jakém je [...] protože jestliže dneska vyměníte tady toto předsednictvo a přijde i nový generální tajemník, než se nový generální tajemník rozebere ve všem, co je, může být pozdě [...] dál navrhuji, aby [...] byly svolány mimořádné schůze základních organizací strany, byla rozebrána vážnost situace, která v této republice je a aby se komunisté jednoznačně k této věci vyjádřili a postavili [...] Ano, máme možnost politickými prostředky tuto situaci zvrátit. Za třetí navrhuji, uvést do bojové pohotovosti [...] Jinak jako voják věřím, že nebude potřeba tady těchto prostředků použít, že zvítězí zdravý rozum, ale jako komunista, jako voják, který oddal celý život naší dělnické třídě, našemu socialistickému společenskému rádu, jinak jednat nemohu“.

¹⁰⁴ Zaujímavovo vyznievali aj niektoré ďalšie pasáže: „Uviedomujeme si plnĕ, že vzniklá situace a jevy, ktoré ji doprovádzajú, majú i mezinárodný aspekt. S obavami sledujeme zasahovanie zahraničných sil do našich opatrení a snahu o jejich koordinovaný postup proti nám [...] znovu zdôrazňujú, že základnou hodnotou našej armády bolo a je jej pevné spojenie s ľuďmi našej vlasti. Od jejého osvobodzenia Československa ľudová armáda nikdy nešla proti záujmom ľudu a spoločnosti, nikdy nevystúpila proti dělníkum, roľníkum a inteligencii. naopak, vždy byla stabilizujícím faktorem vnitropolitické situace a zárukou obrany země proti vnějšimi nepříteli. Armáda i v této složité situaci nadále chrání svoji

1. 12.	Na MNO se sešlo asi 100 dôstojníku a po príchodu min. Václavíka vystoupil gen. Kylar s požadavkom, aby gen. Václavík zůstal ve funkci. Po té delegace odjela na sjezd JZD ¹⁰⁷ , aby jednala s předs. vlády Adamcem. Předseda vlády nebyl přítomen. Jedna skupina s gen. Kylarem v čele odjela na předsednictvo vlády. Druhá skupina zůstala na sj. JZD. Vedoucím byl plk. Zbytek, který zde pronesl proslav se stanoviskem hlavních funkč. ČSLA.	Projev plk. Zbytky na sj. JZD (telev. záznam)
22. 12.	Ministr NO svým rozkazem (gen. Vacek) čj. 07878311-OS ruší dnem 22. 12. 1989 platnost dokumentace pro MBO ze dne 18. 5. 1971. Dokumentaci zpracovanou k realizaci úlohy v zapečetěných obalech u NŠt svazů, svazků, útvarů, ústavů a zařiz. ČSLA kde byla zpracována. Její likvidaci neprovádět. Splnění úkolů mně hlase cestou 1. ZNGŠ 27. 12. 1989 v 15,00 hod.	Šifrovka příl. č. 23
prosinec	HPS pokračuje v intenzivním politickém ovlivňování v duchu politiky KSČ (na pr. 29. 11. odesílá inf. ÚV KSČ k celost. akt. strany kde v bodu 8 uvedeno např. ... „odmítáme požadavky na likvidaci LM, ZO KSČ na pracovištích a předání majetku strany“. V bodě 10 odmítají nevybíravé útoky OF na presidenta. Nebo ze dne 7. 12. – zasláné sdělení ÚV KSČ kde kritizují postoje OF, obavy o diskriminaci KSČ. Podepsal gen. Tomalík)	Šifrovka 08029/63-35 příl. č. 27 ¹⁰⁸ Šifrovka 08026/94-35 ze 7. 12. příl. č. 26 ¹⁰⁹

zemi tím, že organizovaně plní úkoly výchovy a výcviku podle stanovených programů. V jednotkách a útvech převládá atmosféra odpovědnosti, kázně a pořádku“.

¹⁰⁵ Inšpekcia ministra obrany.

¹⁰⁶ Sťažnosť príslušníka 2. ženijného práporu 3. msd Kjučukova prezidentovi republiky z júla 1990 o tom, že „v armáde se nic neděje, že všechno zůstává stejné jako za totality“, viedli v konečnom dôsledku k ustanoveniu prezidentskej Komisie. Jeho sťažnosť náčelník Vojenskej kancelárie prezidenta republiky genpor. L. Tomeček najprv postúpil na vyriešenie priamo ministrovi obrany (t.j. prekvapivo tomu, na koho bolo sťažované). Ten úlohou poveril svoju Inšpekciu, ktorej zostavená Komisia tvrdenia Kjučukova potvrdila.

¹⁰⁷ Jednotné zemědělské (roľnícke) družstvo.

¹⁰⁸ Informácia okrem iného v bode 4 „navrhuje ÚV KSČ provést analýzu celého čtyřicetiletého období budování socialismu včetně let 1968 – 1969“, v bode 5 „vést aktivní dialog a spolupracovat se všemi, kteří chtějí budovat socialistické Československo; to i se těmi jednotlivci a skupinami, které jsou soustředěny v Občanském fóru a dodržují tyto postoje. Současně ale ukazovat pravou tvář těch, kteří se jakoby jménem občanů snaží rozbit socialistické zřízení a naši KSČ“ a v bode 6 „umožnit členům KSČ vyloučeným a vyškrtnutým ze strany v souvislosti s vývojem v letech 1968 – 1969 návrat do KSČ, pokud jsou pro socialismus“.

¹⁰⁹ V stanovisku sa uvádzalo: „Ukazuje se, že Občanské forum si přivlastňuje politickou linii na demokratizaci společnosti prosazovanou KSSS a soudruhem Gorbačovem. Snaží se ji zneužívat všemi prostředky v boji proti KSČ. Naše pozice je taková: Jednoznačně podporujeme a hlásíme se k politice přestavby a demokratizace, kterou jako první zahájila KSSS. Je to politika, která představuje zásadní rozchod s chybnými představami a praktikami minulosti, politika, která představuje jasný program rozvoje a zdokonalování socialismu a která zabezpečuje Komunistické straně Sovětského svazu avantgardní úlohu v sovětské společnosti. Politika KSSS je pro nás inspirací a zdrojem poučení, rozvíjíme ji v souladu s našimi podmínkami, tradicemi, mentalitou lidí v zájmu další prosperity Československa jako mezinárodně suverenního socialistického státu. Také my jsme se rozešli s chybami minulosti a jednoznačně se distancujeme od politiky minulého vedení KSČ, která způsobila vážnou krizi v naší straně a celé společnosti [...] I nadále se budeme opírat o těsnou spolupráci s KSSS [...] Současně máme právo požadovat, aby v politickém dění [...] KSČ nebyla diskriminována“.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

<p>28. 3. 1990</p>	<p>NGŠt vydává nařízení: na základě zrušení platnosti RMNO čj. 0053002/28-11-1971 a směrnice NGŠ čj. 0053002/29-11 šifrovkou čj. 0078783/11-0S ze dne 22. 12. 1989 nařizují: – dokumentaci zpracovanou k realizaci uvedených dokumentů u útvarů, svazků, armád, místních voj. správ a voj. škol komisionálně zničit; na stupni voj. okruhů vytřídit a archivovat; – splnění úkolu mi hlaste do 6. 4. 1990 Podepsal NGŠt / 1 ZMO genmjr. Ing. Anton Slimák. Totéž jako na stupni voj. okruhů bylo provedeno na skupině pro řízení BoPo OS / GS¹¹⁰</p>	<p>Šifrovka 010046/13 z 28. 3. 1990</p>
<p>14. 8. 1990</p>	<p>Je nutno považovat za závažné stanovisko gen. Vincence, který po předložení originálu kódogramu od 5 msp prohlásil před komisí IMO, že se jedná o nějakou místní situaci, kterou řešil velitel 3 msd /gen. Todavčič/ na základě vlastního rozhodnutí. Naprosto vyloučil znalost vydávání podobných rozkazů. Toto jeho stanovisko nutno nyní posoudit se současnou znalostí skutečností.</p>	
<p>DOPLNĚK OD 10. LA (z dokumentů dodaných komisi PR dne 12. října 1990)</p>		
<p>23. 11. 1989 08,30</p>	<p>Šifrovka a rozkaz všem útvarům 10 LA, odsuzující činnost studentů v Praze a stávky v divadlech. Závěrem velitel 10 LA s okamžitou platností zakazuje vycházky, udělování řádných dovolených a volna k opuštění posádky.</p>	<p>Šifr. č. 08026/66-35 z 23. 11. vel 10 LA, příloha č. 28</p>
<p>24. 11. 1989 11,00 hod. 10,00 13,30 hod.</p>	<p>Nařízení 10 LA gen. Sochora: určuje skupiny velení, nepřetržitý provoz spojení ZAS a šifrového spojení, do stráže a služeb vybírat pouze osoby po prověrce VKR¹¹¹, uzavřít návštěvní místnosti, návštěvy ani na bráně nepovolovat, při vynuování vstupu osob tyto zadržet, informovat VKR a zadržené předat orgánům VB. Až do odvolání zákaz vycházek a zrušení všech služebních cest vojáků z povol. i zákl. služby do odvolání. Stejně úkoly jako v předešlé šifrovce, podepsané NŠ 34 sbold nařizuje též osobně velitel 10 LA gen. Sochor. Navíc nařizuje věnovat pozornost výběru osob do vyčleněných sil a prostředků k zabezpečení klidu a pořádku na území ČSSR /MBO/ v součinnosti s VKR Šifrovka a informace náčelníka PO 10 LA, kde v závěru nařizuje vést písemný přehled o politickém rozdělení a hodnocení vojáků</p>	<p>Šifr. č. 0012585/24 příloha č. 29 Přijata šifrovka č. 498 příloha č. 30 příloha č. 31 Šifr. č. 03228/7 10 LA příloha č. 32</p>
<p>25. 11. 1989 14,00 hod.</p>	<p>Informace o zasedání mimořádného ÚV KSČ: „<i>Jedná se o nejzávažnější zasedání ÚV KSČ od roku 1948</i>“</p>	<p>Šifr. č. 04531/57 10 LA příloha č. 33</p>
<p>27. 11. 1989 14,05 hod.</p>	<p>Rozkaz velitele 10 LA k zamezení vniknutí nepovolaných osob do kasáren. Povoluje vyjmout i NZ¹¹² techniku.</p>	<p>Šifr. 020428/31 10 LA příloha č. 34</p>
<p>29.11.1989</p>	<p>Velitelství 10 LA odesílá informaci o politické situaci a její řešení podle zásad ÚV KSČ. Mimo jiné odmítá likvidaci lidových milicí.</p>	<p>Šifr. 08029/63-35 10 LA příloha č. 35</p>

¹¹⁰ Bojovej pohotovosti Operačnej správy GŠ.

¹¹¹ Vojenská kontrarozviedka.

¹¹² Nedotknuteľných zásob.

K NÁVRHOM NA VYTVORENIE DOMOBRANY NA SLOVENSKU V ROKU 1991

IGOR BAKA

BAKA, I.: On Proposals for Creating Home Guard in Slovakia in 1991. *Vojenská história*, 2, 17, 2013, pp 171-184, Bratislava.

The published study is focused on the issue of proposals for creating a military or semi-military organization in Slovakia in the 1990's, aimed at meeting the security tasks. The problem of proposals for creating a "Home Guard" is considered at two layers by the author. Firstly, in the layer of proposals and opinions of several representatives of the then political scene, where this armed force resonated mostly as a certain supplement to the security and military forces, and secondly in the layer of nationally oriented section of the CS Army in Slovakia, united in the Slovak Soldiers' Association, underlining especially the military sense of the Home Guard establishment. Thereby, it is correctly reported that, in the situation of inadequate representation of professional soldiers of Slovak nationality at the command positions of the CS Army and slow progress of its new organizational structure formation, as well as dislocation configuration in Slovakia, the requirement for establishing a Home Guard could have been – and in certain circles also was – considered as a path for creating an independent Slovak Army. Author solves this issue considering broader connections of the internal as well as international development. In conclusion of the study, he observes the time-limited existence of Home Guard as a type of ground troops of the Army of the Slovak Republic in the second half of 1990's.

Military History. Slovakia. Period of the 1990's. Proposals for Home Guard Creation.

V dôsledku vnútropolitického vývoja po novembri 1989, ako aj zahranično-politických zmien vyplývajúcich z ukončenia studenej vojny a rozpadu Varšavskej zmluvy, stála pred Československou armádou (Čs. armádou – do marca 1990 Československou ľudovou armádou) ako jedna z najdôležitejších úloh príprava novej vojenskej doktríny. Tá bola prijatá už v marci 1991 Federálnym zhromaždením Českej a Slovenskej Federatívnej republiky (ČSFR). Bola zameraná na prestavbu vtedajšej armády, aby v budúcnosti mala výlučne obranný charakter, pričom ČSFR nemala žiadneho ideologického nepriateľa. V prípade zistených príprav na vojenské napadnutie republiky úlohou armády malo byť odvrátenie ohrozenia jej suverenity včasným prijatím nevyhnutných obranných opatrení. Armáda mala byť pripravená odraziť pozemný alebo letecký útok agresora z ktoréhokoľvek smeru, na ktorúkoľvek časť územia ČSFR. To malo z tohto hľadiska predstavovať nedeli-

teľný strategický celok. Štátne orgány pritom mali využiť podporu vyplývajúcu z európskeho systému kolektívnej bezpečnosti.¹

Priamo z vojenskej doktríny potom vyplývala potreba zníženia stavu ozbrojených síl a výzbroje. Prvé kroky v tomto smere sa vykonali ešte pred „nežnou revolúciou“ v roku 1989. Nová vojenská doktrína si však bezprostredne vyžadovala tiež zásadné redислоkačné a reorganizačné zmeny v celej Čs. armáde. Podstatou reorganizácie a redislokácie malo byť, pokiaľ možno, rovnomerné rozmiestnenie vojsk po celej republike, tak, aby sa zabezpečila aj spoľahlivá obrana celého územia Slovenska. Pritom vo februári 1990 bolo približne 50 % čs. ozbrojených síl v priestore Čiech, asi 30 % na Morave a len zostávajúcich 20 % bolo dislokovaných na území Slovenska.² O redislokácii síl v súvislosti so schválením novej vojenskej doktríny však velenie armády zo začiatku hovorilo pomerne opatrne. Náčelník Generálneho štábu Československej ľudovej armády genmjr. Anton Slimák ešte vo februári 1990 upozorňoval: „...predpokladáme samozrejme i zmeny v tejto orientácii, ale naplniť toto krédo by vyžadovalo značné finančné prostriedky. Keď ale počítame so znižovaním ozbrojených síl, vychádzame i z týchto realít.“ Na druhej strane podľa Slimáka problémy späté s redislokáciou mal pomôcť čiastočne vyriešiť plánovaný odsun sovietskych vojsk z ČSSR (od apríla ČSFR). Tým sa totiž mali uvoľniť mnohé vojenské objekty, ktoré mohli byť následne využité pre potreby Čs. armády.³

Redislokácia vojsk na územie Slovenska preto bola časovo závislá od odchodu sovietskych vojsk z vojenských priestorov na území Slovenskej republiky (SR). 28. januára 1991 sa v Bratislave uskutočnilo rokovanie medzi slovenským premiérom Vladimírom Mečiarom a federálnym ministrom národnej obrany Lubošom Dobrovským ohľadne posúdenia časového harmonogramu redislokácie vojsk na území Slovenska. Celkovo sa ešte v januári 1991 počítalo, že už do konca októbra 1991 budú na Slovensku dve divízie na plných počtoch. Dovedna sa malo na Slovensku do roku 1993 sústrediť až 39 % počtu ozbrojených síl ČSFR, čo predstavovalo viac ako dvojnásobok dovtedajších síl. Tie mali pozostávať z dvoch divízií stálej pohotovosti, jednej divízie protivzdušnej obrany štátu a niekoľkých ďalších špeciálnych útvarov. Prínosom mali byť aj tri pluky civilnej obrany – každý v jednom kraji, aby pomáhali civilnému obyvateľstvu v prípade prírodných katastrof či pri výskyte priemyselných havárií. Všetky vojenské útvary mali byť rovnomerne rozmiestnené, aby sa zabezpečila spoľahlivá obrana celého slovenského územia. Pritom sa počítalo s tým, že vojaci sa nasťahujú do kasární a objektov, ktoré opustila sovietska armáda. Pre vojakov z povolania bolo treba zabezpečiť 3 190 bytov.⁴ S tým bolo spojené množstvo problémov. V nových slovenských posádkach nebolo ešte dostatok bytov pre dôstojníkov a práporčíkov, ťažkosti sa predpokladali so zamestnaním manželiek a umiestnením detí do predškolských zariadení.

V súvislosti s redislokáciou sa do popredia vynárala otázka potreby väčšieho posilnenia východnej hranice proti utečencom z východu.⁵

Samozrejme, snaha o posilnenie vojenskej obrany územia Slovenska svojím rozsahom neuspokojila každého. Svoju nespokojnosť dávali viac či menej najavo aj viaceré vojenské

¹ LORENC, M. – ROGL, S. *Zrušená křídla (Poznámky k československému a českému vojenskému letectvu v letech 1989 až 1994)*. Olomouc 2000, s. 28-29. ISBN 80-7198-405-1. Text vojenskej doktríny pozri napr. *Obrana lidu*, 13. 4. 1991, s. 3.

² *Obrana lidu*, 16. 2. 1990, s. 6, *Obranný charakter naši doktríny*.

³ Tamže.

⁴ *Národná obroda*, 29. 1. 1991, s. 1-2, *Skrátený termín redislokácie vojsk*.

⁵ *Národná obroda*, 26. 1. 1991, s. 6, *Premiér aj pohraničníci mali pravdu*.

združenia, ktoré predstavovali jeden z prejavov prirodzeného demokratizačného procesu. V tejto atmosfére sa začali objavovať aj prvé hlasy za vytvorenie dvoch armád. V januári 1991 vzniklo vojenské združenie *Asociácia slovenských vojakov*, do ktorej radov vstúpili aj viacerí aktívne slúžiaci dôstojníci slovenskej armády, mnohí prívrženci Slovenskej národnej strany. Jej predstavitelia vo svojom programe vyslovili, okrem iného, požiadavku, aby „*slovenskí branci slúžili na Slovensku, aby vo veliteľských funkciách na Slovensku boli len slovenskí vojaci*“.⁶ Reakcia Veliteľstva Východného vojenského okruhu na vznik a program Asociácie bola prinajmenšom zdržanlivá, jej existenciu však akceptovalo ako výsledok demokratizačných úsilí v čs. spoločnosti: „*K demokracii patrí aj to, že radový vojak či dôstojník môže uverejniť svoje neraz skreslené a zúžené názory na systém armády, a že názorovo príbuzní ľudia sa môžu združovať*.“ V oficiálnom stanovisku Veliteľstva sa okrem toho diplomaticky konštatuje, že program Asociácie sa tu nepovažuje „*za rozhodujúci názorový prúd v armáde na Slovensku a v súčasnosti ani za jej najdôležitejší problém*“.⁷

K otázke zastúpenia Slovákov vo veliteľských funkciách treba povedať, že pri menovaní do vyšších dôstojníckych a generálskych hodností sa už po prijatí federácie koncom 60. rokov ustálil tretinový podiel Slovákov, čo zhruba zodpovedalo demografickým ukazovateľom národnostnej štruktúry obyvateľstva štátu.⁸ Po roku 1989 dochádzalo k prvým kontúram pri obsadzovaní kľúčových postov podľa národnostného kľúča. Napríklad podiel Slovákov medzi generálmi klesol v období rokov 1990 – 1992 z 32,4 % na 29,8 %.⁹

Predstavitelia armády sa, samozrejme, proti kritike ohľadne nedostatočného zastúpenia Slovákov vo veliteľských funkciách bránili. Podľa údajov poskytnutých médiám v apríli 1991 boli zo 4 námestníkov ministra národnej obrany traja Slováci, z náčelníkov správ ministerstva a ich zástupcov bolo Slovákov 22 %, vojenských a leteckých pridencov až 30 %, medzi veliteľmi okruhov, ich zástupcami, náčelníkmi správ a oddelení vrátane letectva a protivzdušnej obrany štátu až 45 %. Z generálov bolo 32 % slovenskej národnosti.¹⁰

Paralelne s redislakáciou vojsk na Slovensko prebiehala aj celková reorganizácia armády na celom čs. území. Predstavitelia armády v tejto súvislosti v júli 1991 konštatovali, že „*naše ozbrojené sily prechádzajú najväčšími reorganizačnými, štruktúrnymi a redislakáčnymi zmenami za celú svoju históriu*“. Rušili sa niektoré stupne velenia – štáby okruhov armád a niektorých divízií – no zároveň vznikali oblastné veliteľstvá Západ, Stred a Východ. V skutočnosti najväčšie starosti prinášala práve redislakácia vojsk z Čiech na Slovensko. Armáde pritom chýbali peniaze vyňaté zo štátneho rozpočtu na rekonštrukciu kasární zdevastovaných sovietskou armádou.¹¹

⁶ Dukla, 3. 6. 1991, č. 12, roč. 39, s. 3, Bude Asociácia prínosom pre armádu? ASV v roku jeden.

⁷ Národná obroda, 11. 2. 1991, s. 2, Demokracia i do armády.

⁸ Z popredných funkcionárov armády – z ministerstva národnej obrany, generálneho štábu, ako aj veliteľstiev operačných zväzov Slováci tvorili v novembri 1989 približne 36 %. MASKALÍK, A. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Bratislava 2012, s. 912-914. ISBN 978-80-970941-0-2.

⁹ Tamže, s. 62.

¹⁰ Národná obroda, 2. 4. 1991, s. 6, Naša armáda v procese premien. Dovedna zo 40 371 dôstojníkov a generálov čs. armády bolo k 1. 1. 1991 slovenskej národnosti 13 966 (tzn. 34,6% z celkového počtu). Archiv ředitelství personální podpory Praha, kádrová ročenka 1990, za zapožičanie dokumentu ďakujem kolegovi Mgr. A. Maskalíkovi, PhD. V roku 1991 bolo z 95 generálov slovenskej národnosti 30 (31,58 %). MASKALÍK, ref. 8, s. 843.

¹¹ Národná obroda, 8. 7. 1991, s. 6, Problémy s redislakáciou.

Samozrejme, s myšlienkou posilnenia vojenskej bezpečnosti Slovenska v kontexte vyššie uvedených tendencií smerujúcich viac či menej až k vytvoreniu vlastných slovenských vojenských jednotiek sa pohrávali aj viacerí politici. V tejto súvislosti sa čoraz viac hovorilo o požiadavke na vytvorenie akejsi slovenskej domobrany, podporného článku armády na Slovensku. Samotné chápanie praktickej činnosti organizácie takéhoto typu však bolo rôzne. V júli 1991 rozvírila politickú hladinu na Slovensku iniciatíva podpredsedu Slovenskej národnej rady (SNR) Jána Klepáča (poslanca za KDH). Ten priamo v pléne počas 16. schôdze SNR dňa 11. júla inicioval vytvorenie legislatívno-právnych predpokladov pre vytvorenie domobrany. Využil pritom návrh, ktorým plénum SNR v rámci prejednávania uznesenia k správe o plnení a aktualizácii Programového vyhlásenia vlády odporučilo vláde, aby utvárala legislatívne predpoklady na plnenie bezpečnostných úloh prípravou návrhov zákonov o obecnej polícii, o neštátnych bezpečnostných službách atď. Prerokovaný text pritom po konzultácii s ministrom vnútra SR Ladislavom Pittnerom (tiež členom KDH) navrhol doplniť nasledovne „*o obecnej polícii, domobrane a o neštátnych bezpečnostných službách*“. Klepáčovu iniciatívu priamo v pléne podporil aj L. Pittner. Ten upozornil, že už aj v minulosti prebiehala diskusia, ako sa pripraviť na „*možné bezpečnostné situácie, ktoré by mohli za istých situácií vzniknúť. Fakt je, že to nemusia byť situácie, ktoré by boli zvládnutelné políciou. Fakt je, že to nemusia byť situácie, ktoré by boli pokryté v rámci vojenskej doktríny a v takom prípade predpokladám, že tak, ako v ostatných demokratických krajinách domobrana má význam.*“ Samozrejme, Klepáčova poznámka, o ktorej sa malo následne viesť hlasovanie, vyvolala na tvárach viacerých poslancov rozpaky, čo okomentoval aj predsedajúci podpredseda SNR Milan Zemko. K návrhu zaujal pomerne racionálne stanovisko predseda SNR František Mikloško (KDH). Ten upozornil, že „*zaviesť takýto nový moment do nášho života jednou faktickou poznámkou bez toho, aby sa to nejakým spôsobom prediskutovalo, sa mi zdá byť už trochu silné*“. Už Mikloškova reakcia naznačuje, že zo strany jeho stranického kolegu išlo o individuálnu iniciatívu, nedostatočne konzultovanú na úrovni vedenia KDH, už vôbec nie v koalícnej rade. Mikloškove slová podporil aj poslanec Ján Chmelo. Ten dal téme domobrana aktuálny rozmer. Nepriamo totiž poukázal na rozpútaný vojnový konflikt na Balkáne, čoho prejavom bolo aj vytvorenie podobného ozbrojeného útvaru v Slovinsku bojujúcom za svoju nezávislosť. Táto skutočnosť chciac-nechtiac evokovala pre budúcnosť pocit strachu z možnosti presadenia rovnakého scenára aj na Slovensku. Aj keď v následnom hlasovaní poslancov Klepáčov návrh neprešiel, jeho výsledok bol nanajvýš zaujímavý a pre mnohých znepokojujúci. Za návrh totiž hlasovalo až 47 poslancov, proti bolo 53 a hlasovania sa zdržalo 17 poslancov.¹² Za návrh sa teda vyslovila takmer 1/3 všetkých poslancov SNR.

Ku J. Klepáčovi treba dodať, že patril k národne orientovanej frakcii KDH, ktorá, podobne ako HZDS, začala inklinovať k požiadavke konfederácie republiky ako „*minimálnemu programu*“. V tomto kontexte potom treba chápať aj jeho požiadavku o domobrane, ktorá mohla fakticky byť cestou k vzniku slovenskej armády. Klepáčova iniciatíva, samozrejme, vzbudila vo verejnosti veľký záujem. Zodpovedal tomu aj priestor, ktorý jej venovali oznamovacie prostriedky. Média pritom podčiarkovali, že myšlienka zriadiť domobranu nie je len osobný názor podpredsedu SNR J. Klepáča. Zdôrazňovali aj postoj ministra vnútra SR, ktorý túto otázku dal do súvislosti s nárastom kriminality na Slovensku, ale tiež s úvahou o

¹² Stenografická správa o 16. schôdzi SNR (1990 – 1992), s. 496-498, www.nrsr.sk, Spoločná Česko-Slovenská digitálna parlamentná knižnica.

„všeobecne nejasnom politickom pohybe v okolitých štátoch, najmä bývalého východného bloku“.¹³ Média si tiež všimli, že Klepáčov návrh vyvolal v pléne SNR pomerne veľké znepokojenie: „*Rinčanie zbraňami bolo ťažko stráviteľné najmä u tej časti osadenstva, ktorá svoje zmysľanie zasvätila demokracii. Samozrejme i tej, ktorá sa videla terčom možného útoku v prípade riešenia nacionálnych sporov.*“ Už tu možno konštatovať, že v médiách vyvolal Klepáčov návrh širokú diskusiu. Z viacerých strán sa ozývali pomerne ostré protesty, keďže tento návrh vzbudzoval rôzne nepríjemné asociácie. Viacerí novinári, ale i politici v ňom nachádzali analógiu s Hlinkovou gardou z rokov 1938 – 1945, Domobranou z rokov 1944 – 1945, ale tiež s Ľudovými milíciami z nedávnej doby pred 17. novembrom 1989. Návrh o domobrane sa preto vo viacerých médiách prezentoval ako akýsi predobraz hrozacej totality. Na druhej strane iniciatíva za domobranu sa označovala ako prejav radikálnych prúdov v slovenskej politike, usilujúcich sa o principiálnu politiku voči českým politickým kruhom, ako „*ocelová päť slovenských záujmov*“.¹⁴ Novinári si tiež všimli, že zatiaľ čo sa SNR na jednej strane seriózne zaoberala Klepáčovým návrhom, poslanci paradoxne odmietli zaradiť do rokovania návrh DS vyhlásiť SNP za štátny sviatok.¹⁵ Treba však povedať, že väčšina článkov sa nezamýšľala nad praktickými možnosťami využitia domobrany a jej reálnej schopnosti suplovať činnosť bezpečnostných či dokonca vojenských zložiek štátu. Bez emócií a pomerne triezvo si, naopak, túto otázku položil denník *Pravda* v článku *Domobrana, a čo ďalej*. Podľa neho by mali jednotky domobrany opodstatnenie vtedy, ak by sa využívali v prípade živelných pohrôm, prírodných katastrof, mimoriadne rozsiahlych požiarov či chemických a jadrových havárií. Správne však upozornil, že túto úlohu mali prevziať tri pluky civilnej obrany formujúce sa v rovnakom čase na území Slovenska.¹⁶ Využitelnosť domobrany nemala podľa *Pravdy* ani pri formovaní poriadkových jednotiek určených pre prípad občianskej vojny či výnimočného stavu; tie už existovali v kompetencii vojsk ministerstva vnútra. V *Pravde* sa v tejto súvislosti konštatovalo, že na všetky varianty využitia domobrany štát disponoval vlastnými relevantnými štruktúrami. Klepáčov návrh podľa *Pravdy* vyznieval tak, akoby Slovensko už bolo samostatným štátom.¹⁷

Ku Klepáčovmu návrhu sa, samozrejme, začali vyjadrovať aj predstavitelia politických strán. Už 15. júla pritom proti návrhu vystúpil veľmi ostro predseda Demokratickej strany (DS) Ján Holčík (návrh však podľa médií, paradoxne, podporila jeho spolustranička a podpredsedníčka DS Oľga Keltošová, ktorá neskôr vstúpila do HZDS). Vo svojom verejnom vyhlásení doslova, okrem iného, uviedol: „*Som šokovaný a hlboko znepokojený návrhom poslanca SNR a jej podpredsedu Jána Klepáča o zriadení „slovenskej domobrany.“ Tento návrh považujem za iracionálny a prameniáci z politického avanturizmu. Je smutné, že už i tak rozkolanú a nepokojnú politickú scénu sa rozhodli ešte viac podráždiť práve radikálne prúdy v KDH. Po lapsuse Jána Klepáča v SNR o konfederatívnom usporiadaní štátu, za ktorým vraj stojí KDH, je to jeho už druhý poklesok. DS považuje akékoľvek rinčanie zbraní za totalitný prejav a bude žiadať od svojho koaličného partnera vysvetlenie.*“¹⁸ Tu

¹³ *Verejnosť*, 16. 7. 1991, s. 2, Jediná otázka.

¹⁴ *Čas* – nezávislý denník, 19. 7. 1991, s. 1, Klepáč, Haider a spol.; *Národná obroda*, 16. 7. 1991, s. 3, Domobrana ako rana.

¹⁵ *Čas* – nezávislý denník, 19. 7. 1991, s. 1.

¹⁶ K 31. 10. 1991 bolo nariadené reorganizovať dva pluky civilnej obrany (CO) (5. pluk CO Žilina, 6. pluk CO Malacky) na vojensko-záchrané útvary CO. K tomuto dňu mal byť vytvorený ďalší vojensko-záchraný pluk CO v posádke Humenné. *Dukla*, 15. 7. 1991, č. 15, roč. 39, s. 4-5.

¹⁷ *Pravda*, 16. 7. 1991, s. 2, Domobrana, a čo ďalej.

¹⁸ *Národná obroda*, 15. 7. 1991, s. 2, Som šokovaný.

treba upozorniť, že DS bola paradoxne koalíčným partnerom KDH vo vláde, kde sa však o Klepáčovom návrhu vôbec nerokovalo. Holčíkovo vyjadrenie, samozrejme, treba chápať v širšom kontexte, DS totiž paralelne neuspela s návrhom zaradiť do programu 16. schôdze spomínaný návrh na schválenie SNP ako štátneho sviatku. Kritické vyjadrenia na adresu Klepáčovho návrhu odznali aj na tlačovej besede DS 15. júla. Predstavitelia strany túto jeho „osobnú iniciatívu rázne odsúdili o.i. aj preto, že sa o ničom podobnom na pravidelných koalíčných debatách nehovorilo“.¹⁹ Podobná bola tiež reakcia ďalšieho koalíčného partnera KDH, ktorým bola Verejnosť proti násiliu. Svedčí o tom vyjadrenie tohto hnutia v jeho denníku *Verejnosť*: „*Hnutie VPN považuje zriadenie slovenskej domobrany za individuálnu iniciatívu J. Klepáča, ktorá nebola predmetom koalíčných rokovaní ... Takýto návrh VPN odmieta.*“²⁰ Kriticky sa k návrhu stavali tiež príslušníci opozičnej Strany demokratickej ľavice. Ako príklad možno uviesť vyhlásenia jej predstaviteľov na pravidelnom brífingu strany 16. júla, kde sa paralelne upozorňovalo aj na neschopnosť SNR jasne odsúdiť fašizmus. Ako príklad sa uvádzalo nezaradenie návrhu schváliť SNP ako štátny sviatok do programu 16. schôdze SNR.²¹

Klepáčov návrh pobúrila aj protifašistických bojovníkov. Časopis *Bojovník* ho otvorene označil za pokus o obnovu fašistických štruktúr, pričom pripomenul vznik a činnosť HG a Rodobrany.²² Pobúrenie dávali najavo aj viacerí čitatelia v listoch do redakcie tohto týždenníka.²³ Proti úsiliu za zriadenie domobrany sa verejne vyjadrilo tiež mimoparlamentné Hnutie československého porozumenia, keďže v ňom videlo „*pokus o prípadné vyriešenie otázky postavenia Slovenska juhoslovenskou cestou*“. Hnutie tým malo na mysli vtedy aktuálnu krvavú občiansku vojnu v Juhoslávii.²⁴

Prívrženci Klepáčovho návrhu, naopak, tento rozmer problému marginalizovali. Myšlienku domobrany podporovala najmä Slovenská národná strana, pravdepodobne tiež viacerí poslanci KDH, ale tiež Slovenské národnodemokratické hnutie (v SNR zastúpená jedným nezávislým poslancom). Hlásili sa k nej aj rôzne malé mimoparlamentné politické strany domáhajúce sa samostatnosti, viac či menej v intenciách odkazu slovenského štátu z rokov 1939 – 1945.²⁵ Podpredsedu SNR však nepriamo podporil aj šéf opozičného HZDS V. Mečiar, ktorý označil reakciu J. Holčíka za „*hysterickú, analógiu s ľudovými milíciami za nezmyselnú*“. Naopak, domobrana by podľa neho mohla mať významnú úlohu aj pri živelných pohromách a iných nešťastiach.²⁶ Mečiar neodmietal návrh, podľa ktorého by domobrana bola súčasťou štátnych bezpečnostných zložiek, nie však armády. Zdôvodnil to malým počtom bezpečnostných zložiek vzhľadom na rozsah úloh, ktoré sa od nich očakávajú.²⁷ Týždenník *Nové slovo* v tejto súvislosti výstižne konštatoval, že Klepáčov návrh,

¹⁹ Verejnosť, 16. 7. 1991, s. 2, Odsúdenie domobrany.

²⁰ Verejnosť, 17. 7. 1991, s. 3, Domobrana? Čo s ňou?...

²¹ Čas – nezávislý denník, 17. 7. 1991, s. 4, Dve tváre HZDS; Verejnosť, 17. 7. 1991, s. 2, Dvojtvárnosť HZDS.

²² Bojovník – týždenník antifasistov, 17. 8. 1991, č. 33, s. 4, Kto zopakuje históriu?

²³ Bojovník – týždenník antifasistov, 17. 8. 1991, č. 33, s. 2, Nepotrebná domobrana.

²⁴ Verejnosť, 18. 7. 1991, s. 2.

²⁵ Podľa J. Rychlíka „na rozdíl od SNS šlo často o separatistické organizace navazující na nejhorší tradice antisemitizmu a čechofobie gardistického křídla HSLS v letech 1939 – 1945“. RYCHLÍK, J. *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*. Bratislava 2002, s. 136-137. ISBN 80-88880-02-5.

²⁶ Národná obroda, 18. 7. 1991, s. 2, Domobrana môže byť užitočná.

²⁷ Čas – nezávislý denník, 18. 7. 1991, s. 4, Domobranu neodmietajú.

paradoxne, podporili opozičné strany, napriek tomu, že išlo o predstaviteľa vládnej koalície. Koaličné strany ho ako celok oficiálne nepodporovali (až na viacerých jednotlivcov), a aj samotný Klepáč priznal, že táto otázka sa v KDH konzultovala len okrajovo.²⁸

Proti slovným útokom v médiách a, hlavne, vyjadreniam Holčíka sa okamžite ohradil samotný predkladateľ J. Klepáč. Svoj návrh pritom označil za racionálny, o čom podľa neho svedčí aj podpora, ktorú mu vyjadrili zástupcovia takmer všetkých politických strán a hnutí zastúpených v slovenskom parlamente (okrem Maďarskej nezávislej iniciatívy a Spoluzitia). Upozornil pritom, že jeho návrh neprejudikoval okamžité vytvorenie domobrany, predstavoval len odporúčanie na prípravu zákona. Ohradil sa tiež proti vytváraniu súvislostí s vývojom v Juhoslávii a násilným konaním, čo označil za vytĺkanie politického kapitálu. Podstatou jeho návrhu podľa neho bol úplný opak, teda násilným činom predchádzať. Domobrana v jeho poňatí mala byť akýmsi pomocným policajným zborom, ktorý nebol schopný zvládnuť nárast kriminality, ktorý by sa v budúcnosti mohol rozšíriť o sociálny rozmer. Upozornil aj na nevypočítateľnosť pohybu v susedných krajinách, hlavne v ZSSR: „*Ak nás zaplaví vlna utečencov, jej veľkosť si dnes nik netrúfa predpovedať, sprievodné prejavy možného násillia a vandalizmu sa tiež nebudú môcť zvládnuť len príslušníkmi policajného zboru.*“ Čiže svoj návrh prezentoval ako výlučné obranné opatrenie, v snahe o zabezpečenie práv občanov a zvýšenia pocitu ich bezpečnosti.²⁹ V rozhovore pre ľavicový týždenník *Nové slovo* v tejto súvislosti pripustil, že pri ďalšom pertraktovaní svojho návrhu „*nebudeme hovoriť o domobrane, ale trebárs o občianskych jednotkách, alebo ich nazveme inak, aby názov neevokoval spomienky na Írsko, Juhosláviiu, Litvu či slovenský štát...*“³⁰

Aj tieto Klepáčove tvrdenia však narazili na pomerne ostrú kritiku novinárov, keď sa mu vyčítalo, že chce vzbudzovať pocit strachu, či ohrozenia vo vnútri štátu, ktorý nebol vôbec opodstatnený. Treba povedať, že opodstatnene sa spochybňovala tiež samotná použiteľnosť domobrany v boji proti kriminalite. V jednom z komentárov denníka *Národná obroda* sa v tejto súvislosti píše: „...a ťažko si viem predstaviť, ako budú bodrí domobranci so svojimi puškami účinne naháňať rôznych šibrov, drobných i väčších podvodníkov, falošných bankrotérov a podobné polopodnikateľské, polozločinecké profesie“. Na margo utečencov sa tu upozorňuje na absurdnosť situácie, keď „*zúbožených a bezbranných mužov, detí, žien a starcov*“ budú „*vítať akísi civili so zbraňou v ruke*“.³¹

Myšlienku domobrany si, naopak, osvojili aj viacerí príslušníci armády. Ako príklad možno uviesť podporné stanovisko Asociácie slovenských vojakov na čele s pplk. Petrom Rastislavom Sochom, o ktorom médiá informovali 22. júla. Asociácia pritom, samozrejme, vyzdvihovala najmä vojenský význam domobrany, na rozdiel od pôvodného Klepáčovho návrhu, ktorým mali byť posilnené najmä bezpečnostné zložky. Zdôvodňovala to tvrdením, podľa ktorého plánovaná dislokácia armádnych jednotiek na Slovensku postupovala pomaly, či dokonca „bola zadržovaná“. Domobrana mala podľa Asociácie slúžiť aj pre potreby civilnej obrany, ale tiež ako pomocná zložka polície „*proti vzráhajúcej sa kriminalite, ktorá môže vplyvom očakávanej emigrácie cudzincov na Slovensko rapídne vzrásť*“.³²

²⁸ Klepáč tvrdil, že „táto otázka bola v našom hnutí okrajovo konzultovaná, ja som ju tiež konzultoval s ministrom vnútra...“ *Nové slovo*, č. 30, 25. 7. 1991, s. 3.

²⁹ *Národná obroda*, 16. 7. 1991, s. 3, O domobrane i konfederácii.

³⁰ *Nové slovo*, č. 30, 25. 7. 1991, s. 3.

³¹ *Národná obroda*, 9. 8. 1991, s. 3, Domobrana – na obranu, či útok?

³² *Pravda*, 22. 7. 1991, s. 2, Asociácia vojakov za domobranu.

Možno konštatovať, že myšlienka vytvoriť na Slovensku domobranu vyvolala pomerne širokú diskusiu, bez ohľadu na to, že jej autor ani presne nedefinoval rozsah jej využiteľnosti a kompetencií v prospech zefektívnenia bezpečnostných zložiek a obranyschopnosti SR. Pritom, zatiaľ čo Klepáč či Pittner apelovali najmä na posilnenie bezpečnostných policajných zložiek štátu, pre Asociáciu slovenských vojakov bol prioritou vojenský aspekt domobrany. Tu treba povedať, že rôzne formy domobrany našli svoje uplatnenie aj v demokraticky fungujúcich štátoch, či už ako súčasť regulárnej armády, alebo jej podporný prvok postavený v čase brannej pohotovosti štátu či mimoriadnej bezpečnostnej situácii. Špecifický charakter má Švajčiarsko, ktoré si takýmto spôsobom oddávna rieši vlastnú neutralitu. V Európe však obdobný model neexistuje, poznáme však viacero príkladov, kedy sa domobrana stala integrálnou súčasťou ozbrojených síl toho-ktorého štátu. Domobrana v slovenských podmienkach, tak ako ju prezentovali jej navrhovatelia v roku 1991, sa však nemala tvoriť v rámci Čs. armády. Všetky tieto návrhy totiž mali spoločného menovateľa, vytvorenie alternatívnej mocenskej zložky na Slovensku, ktorá by pôsobila mimo dosahu pražských federálnych orgánov. V kontexte zostrovania česko-slovenského napätia bola na mieste obava z jej využitia ako pomocného nátlakového prostriedku v neprospech záujmov vtedajšej federálnej vlády.

V týchto súvislostiach preto treba analyzovať aj všetky uvedené kritické prejavy. Treba povedať, že obavy z myšlienok na zriadenie domobrany mali svoje opodstatnenie aj v širšom historickom kontexte, vzhľadom na stále veľmi živé spomienky na totalitné praktiky predchádzajúcich nedemokratických režimov na Slovensku. Skúsenosti Slovenska s organizáciami typovo podobnými domobrane (Rodobrana, Hlinkova garda (HG), Hlinkova mládež, Ľudové milície atď.) neboli v tomto kontexte najlepšie. Preto neprekvapuje, keď viacerí novinári, ale aj politici domobranu charakterizovali ako výbojný, nátlakový prostriedok na presadzovanie „slovenských“ záujmov. Vnímali ju ako element, ktorý je cudzí spoločnosti vyznávajúcej princípy demokracie a humanity. Najmä vzhľadom na praktické skúsenosti s charakterom a poslaním HG v rokoch 1938 – 1945. Podobné argumenty, aké používali prívrženci domobrany, by sme totiž mohli vysledovať aj v roku 1938, keď sa na Slovensku formovala paramilitantná fašizoidná organizácia HG. Aj ona mala pôvodne tvoriť základ budúcej slovenskej armády, pričom sa argumentovalo (najmä po Viedenskej arbitráži) reálnou maďarskou hrozbou. Z toho dôvodu krajinská vláda požadovala aj jej ozbrojenie. Úlohy mala plniť aj na poli bezpečnosti ako pomocná bezpečnostná zložka, čo sa neskôr premietlo aj do podoby viacerých legislatívno-právnych noriem upravujúcich postavenie HG v politickom systéme SR. V konečnom dôsledku však HG bolo možné už koncom roku 1938 využiť ako nátlakový mocenský prostriedok pri presadzovaní politických zmien na Slovensku v prospech HSĽS. Obava z analogického spôsobu využitia nátlakových prostriedkov pri presadzovaní slovenských požiadaviek preto mala svoje opodstatnenie, aj keď vnútropolitické podmienky v roku 1939 (demonťaz demokracie) a zahranično-politická situácia boli odlišné. Výhrady voči návrhom na zriadenie domobrany, samozrejme, živila aj aktuálna medzinárodno-politická situácia, konkrétne vojna na Balkáne, a teda strach, aby sa ČSFR nestalo druhou Juhosláviou. Teda, aby sa násilné donucovacie metódy nestali pre Slovensko prostriedkom pri hľadaní vlastnej identity a presadzovaní svojho postavenia na medzinárodnej scéne.

O obavách zo zneužitia domobrany ako pomocného nátlakového prostriedku v konečnom dôsledku svedčia aj reakcie kompetentných federálnych orgánov štátu. Tie na seba nedali dlho čakať. Olej do ohňa v tejto súvislosti prilial samotný slovenský premiér Ján

Černogurský z KDH, a to svojimi vyhláseniami pre francúzsky denník *Libération* o postupnom budovaní slovenskej štátnosti, ktorá by sa mala zavŕšiť okolo roku 2000.³³ Černogurského slová v spojitosti s nastolenou otázkou domobrany vyvolali okamžite pomerne ostrú reakciu zo strany samotného ministra národnej obrany Luboša Dobrovského. Ten dokonca po zverejnení Černogurského rozhovoru prerušil vlastnú dovolenku a 24. júla usporiadal v Prahe tlačovú konferenciu. Myšlienku vytvorenia akejkoľvek alternatívnej ozbrojenej organizácie na území ktorejkoľvek z republík pritom rezolútne odmietol. Prítomných novinárov Dobrovský informoval o svojom rannom telefonáte s premiérom Černogurským, od ktorého chcel jasné stanovisko na túto tému. Oporu však v ňom hľadal márne. Slovenský premiér (a Klepáčov stranický šéf), naopak, podľa informácií denníka *Národná obroda* Dobrovskému povedal, že „v súvislosti s bezpečnostnou situáciou nie je možné jednoznačne vylúčiť vznik domobrany do jedného až pol druhu roka“. Dobrovského pritom „prekvapili“ Černogurského tvrdenia, že jeho kabinet o možnosti vzniku domobrany nerokoval, keďže jeho člen minister vnútra Pittner sa k tejto myšlienke vyjadril pozitívne. Nahnevaný Dobrovský pritom myšlienku domobrany dal do spojitosti s Černogurského vyhláseniami o postupnom budovaní slovenskej štátnosti a o dočasnej funkcii ČSFR. Zároveň spochybnil tvrdenia, že domobrana by predstavovala pomocnú policajnú silu, keďže podľa neho ide o vojenskú zložku. Jej využiteľnosť nevidel ani pri živelných pohromách, keďže túto funkciu plnila civilná obrana. Tiež pripomenul, že v rámci reorganizácie a redislokácie sa na Slovensku rozmiestňuje 39 % vojsk. Využiteľnosť domobrany preto nevidel ani tu. Možno konštatovať, že pre Dobrovského ako federálneho ministra národnej obrany, bolo nemysliteľné, aby v jednej z republík existovala popri spoločných ozbrojených silách ďalšia armádna zložka, čím by sa potenciálne mohol narušiť jeden zo základných atribútov federácie, a to spoločná armáda. Otázka obrany predsa patrila bezo zvyšku do kompetencie federácie. Okrem toho by hrozil vznik akéhosi asymetrického modelu obrany, keďže v Čechách sa vznik domobrany nepredpokladal. Vyhlásenia niektorých slovenských politikov o domobrane chápal v kontexte snáh o čo najväčšie oklieštenie federácie, respektíve postupné budovanie slovenskej štátnosti.³⁴

Dobrovského vyjadrenia, samozrejme, nezostali bez odozvy, keďže Úrad vlády SR sa proti nim okamžite ohradil a označil ich za skreslené.³⁵ Ohradili sa aj dotknutí politici. J. Černogurský na to pred médiami rozladene zopakoval, že jeho vláda o domobrane nerokovala, pokiaľ by sa však táto téma niekedy v budúcnosti stala aktuálnou, „*tak slovenská vláda bude postupovať koordinovane s českou a federálnou vládou*“. Dobrovského zároveň otvorene obvinil z toho, že neplní úlohy z Rady obrany štátu o redislokácii vojsk tak, že armáda má byť rovnomerne rozložená po celom území štátu. V druhom polroku preto malo podľa Černogurského dôjsť k sklzu v plnení plánu redislokácie. Práve tieto skutočnosti potom podľa premiéra nabádajú ľudí opätovne predkladať podobné návrhy.³⁶ Na slová federálneho ministra obrany zareagoval tiež minister vnútra SR Ladislav Pittner na tlačovej konferencii 25. júla, ktorý zopakoval svoje tvrdenia o prospešnosti domobrany ako pomocnej policajnej zložky pri riešení problémov vyvolaných zvyšujúcim sa sociálnym na-

³³ Pravda, 23. 7. 1991, s. 9.

³⁴ Pravda, 25. 7. 1991, s. 2, Domobrana na tapete; Smena, 25. 7. 1991, s. 2, Znepokojujúca otázka domobrany.

³⁵ Národná obroda, 25. 7. 1991, s. 2, Dobrovského skreslená interpretácia.

³⁶ Národná obroda, 27. 7. 1991, s. 2, Slovenská vláda dohody plní.

pätím, alebo utečencami a vyst'ahovalcami zo ZSSR a Rumunsku.³⁷ Naopak, Dobrovského nepriamo podporil federálny minister vnútra Slovák Ján Langoš, ktorý návrhy o domobrane odmietol a nad Pittnerovými slovami vyjadril rozpaky. Langoš sa pritom pozastavil najmä nad požiadavkou Asociácie slovenských vojakov, aby domobrana podliehala branno-bezpečnostného výboru. Vyjadril sa pritom, že „...*tak ako kolektívna vina, neexistuje ani kolektívna zodpovednosť*“.³⁸

Domobrany sa, naopak, rozhorčene opätovne zastala tiež Asociácia slovenských vojakov, ktorej predseda pplk. Socha sa na tlačovej besede Slovenského národnodemokratického hnutia 25. júla dokonca pokúsil vytvárať pocit ohrozenia republiky, keď tvrdil, že má informácie potvrdené ministrom vnútra Pittnerom o pašovaní pištolí a samopalov na južné Slovensko izraelskej výroby.³⁹ Opäť pritom poukazoval na zadržiavanie redislokácie vojsk na Slovensko, ktorého obranu považoval za nedostatočnú. Upozornil aj na hrozbu „masového exodu“ utečencov zo ZSSR, ktorý bol podľa neho bezpečnostným rizikom s možnosťou destabilizácie celého východu krajiny. Domobrana mohla podľa Asociácie tiež „*vyriešiť problém vojenskej služby slovenských chlapcov*“. Pomôcť vyriešiť mala tiež stále páľčivejšie problémy kriminality. Socha teda videl prednosti domobrany tak vo vojenskej, ako aj bezpečnostnej oblasti. Možnosť jej zneužitia pre štátny prevrat zavrhol, keďže jej kontrolou mala byť poverená samotná Slovenská národná rada. V neskoršom vyjadrení (po Langošovej kritike) Socha toto svoje tvrdenie spresnil, keď navrhoval, aby domobranu riadil samotný predseda SNR, ako najvyšší štátny predstaviteľ Slovenskej republiky. Neskôr, v prípade, že by sa vytvorila funkcia prezidenta SR (tu sa už otvorene prihlásil k samostatnosti), mal týmto právom disponovať on.⁴⁰ Predstavitelia Asociácie argumentovali tým, že domobrana existovala vo viacerých európskych štátoch, čo síce bola pravda, ale ako integrálna súčasť armády tej-ktorej krajiny. Jej neskorší predseda plk. Ján Repaský vo vojenskom periodiku Východného vojenského okruhu *Dukla* v septembri 1991, okrem toho vyzdvihoval aj tradíciu domobrany z čias Habsburskej monarchie.⁴¹ Tu treba opäť zdôrazniť, že kritikom domobrany nemusela á priori prekážať jej samotná existencia, ak by predstavovala integrálnu súčasť Čs. armády pod kontrolou federálneho MNO. Odporcovia Klepáčovho návrhu sa obávali hrozby rozdelenia ozbrojených zložiek do viacerých rúk a zneužitia domobrany ako možného katalyzátora pri narastajúcom napätí v česko-slovenských vzťahoch, ale aj mocenského nátlakového prostriedku pri presadzovaní politických požiadaviek.

V prípade Asociácie však nešlo o väčšinový postoj armády, keďže táto organizácia združovala mnohých sympatizantov SNS, ktorá už v tomto čase vystupovala za samostatnosť SR. Naopak, veľká časť príslušníkov armády slovenskej národnosti stála na profederálnych pozíciách, aj preto, že mnohí z nich slúžili v útvaroch v Čechách a na Morave.⁴²

³⁷ Neodpustil si ani osobnú poznámku, keď na margo ministra Dobrovského vyhlásil: „všetci sme vo vládach dost' unavení, a preto si myslím, že ten z vlády, kto je na dovolenke, mal by oddychovať a neprerušovať ju.“ Národná obroda, 26. 7. 1991, s. 2, Kriminálnici dovolenkujú? Smena, 26. 7. s. 2.

³⁸ Čas – nezávislý denník, 31. 7. 1991, s. 1, Rozsiahla reorganizácia.

³⁹ Neskôr Socha adresoval cez média svoje ospravedlnenie ohľadne výrobcu pašovaných zbraní. Nemalo ísť o zbrane izraelskej, ale sovietskej výroby. Zaštilil sa pritom vyhláseniami samotného ministra vnútra SR Pittnera. Národná obroda, 3. 8. 1991, s. 2, P. Socha obeťou omylu. O čo vlastne išlo?

⁴⁰ Smena, 26. 7. 1991, Izraelské samopaly na južnom Slovensku? Národná obroda, 3. 8. 1991, s. 2, O čo vlastne išlo?

⁴¹ *Dukla*, 9. 9. 1991, č. 19, roč. 39, s. 2, Domobrana – čo o nej vieme?

⁴² RYCHLÍK, ref. 25, s. 207.

Samozrejme, otázka redislokácie vojska do slovenských posádok bola predmetom kritiky, aj keď armáda verejnosť uisťovala, že prebieha podľa pôvodne plánovaného harmonogramu. Treba povedať, že komplikácie spôsoboval najmä nedostatok financií na rekonštrukcie a opravy vojenských posádok a objektov, ktoré opustila Sovietska armáda. Rozsah škôd tu bol oveľa väčší, než velenie Čs. armády predpokladalo. Len v roku 1991 to boli investície za takmer 300 miliónov korún. Armáda sa pritom musela vyrovnávať tiež so skutočnosťou, že pôvodný termín redislokácie mal byť v decembri 1993, na žiadosť slovenských politikov sa však jej doba skrátila o jeden rok.⁴³

Hlasy spochybňujúce obranyschopnosť slovenských hraníc sa ešte vystupňovali v druhej polovici augusta v súvislosti s pokusom o vládny prevrat v ZSSR. Poplašné správy pritom boli vodou na mlyn aj pre prívržencov domobrany, o čom svedčia opätovné požiadavky Asociácie slovenských vojakov. Velenie armády však akékoľvek obavy odmietlo. Podľa ministra Dobrovského bola miestom potenciálneho vojenského ohrozenia skôr severozápadná hranica štátu, z dôvodu prítomnosti 300-tisíc sovietskych vojakov na území NDR. Východné hranice štátu predstavovali skôr priestor možného náporu utečencov zo ZSSR. Na ich ochranu preto bolo na základe rozhodnutia Rady obrany štátu z 20. augusta vyčlenených 6-tisíc vojakov Čs. armády. Ďalšie jednotky zo Západného vojenského okruhu sa sem mali presunúť len v prípade potreby.⁴⁴ Čs. armáda však nezistila žiadne aktivity sovietskej armády. Podľa ministra vnútra SR L. Pittnera situácia bola pokojná a normálna a na východnej hranici bol pokoj.⁴⁵

Veliteľ Východného vojenského okruhu genmjr. Jozef Tuchyňa pritom vyjadril jednoznačné presvedčenie o schopnostiach armády vyrovnávať sa bez problémov aj s kritickou situáciou vyvolanou prípadným prílevom utečencov. Tuchyňa sa v tejto súvislosti pomerne triezvo vyjadril aj na margo využiteľnosti domobrany. Upozornil pritom, že domobrana existuje vo všetkých okolitých štátoch, ale aj vo Veľkej Británii a USA, avšak vždy ako súčasť armády. Rozdelenie ozbrojených zložiek do viacerých rúk ale pre reálnu hrozbu vzájomných konfliktov neodporúčal. Zásadne sa postavil proti využiteľnosti domobrany pri riešení vnútropolitických záležitostí: „...*Nie som proti domobrane, ak vznikne ako skutočná potreba, a nie ako prestížna záležitosť. Nemôže riešiť vnútropolitické záležitosti, proti tomu mám zásadné výhrady. Na to predsa máme zákonné ozbrojené zložky. Ak polícia v tomto zložení nestačí, tak ju treba prebudovať.*“⁴⁶

Treba povedať, že ani v nasledujúcom období, až do rozpadu ČSFR, nikto z vládnych predstaviteľov nespochybnil princíp jednoty Čs. armády. Vzmáhajúce sa požiadavky na jej rozdelenie a spochybňovanie potreby spoločného riadenia ozbrojených síl ČSFR odsúdil federálny minister národnej obrany Luboš Dobrovský na zhromaždení veliteľov Čs. armády, ktoré sa konalo v polovici októbra 1991 v Prahe. Jeho slová podporil aj prítomný prezident Václav Havel, ktorý „*označil za nebezpečné hlasy volajúce po osamostatnení sa armády na národnostnom princípe*“.⁴⁷ Fakt, že kompetencie v oblasti obrany ČSFR patrili bezozvyšku do právomoci federácie, potvrdili aj premiéri Slovenskej a Českej republiky

⁴³ Národná obroda, 13. 8. 1991, s. 2, Redislokácia podľa harmonogramu.

⁴⁴ Národná obroda, 22. 8. 1991, s. 2, Nebezpečenstvo nehrozí; Takisto sa zostrila ostraha na letiskách, skladoch pohonných hmôt, munície a zbraní, strážili sa objekty rozhlasu a televízie v Prahe a v Bratislave. Národná obroda 21. 8. 1991, s. 1, Nebezpečenstvo nehrozí.

⁴⁵ Národná obroda, 20. 8. 1991, s. 2, Bez nervozity, ale obozretne.

⁴⁶ Národná obroda, 11. 9. 1991, s. 1, Tanky proti utečencom? Absurdné!

⁴⁷ Národná obroda, 16. 10. 1991, s. 2, Myšlienka jednotnej armády.

vo februári 1992 v Miloviciach. Kompetencie spoločného štátu v dvanástich odboroch, včítane obrany, mala garantovať zmluva, ktorej návrh sa tu prostredníctvom expertných komisií Českej národnej rady a SNR a vlád Českej republiky, SR a ČSFR prerokoval. Táto zmluva mala byť východiskom a základom pre novú ústavu spoločného štátu. Ako neskôr informoval minister Dobrovský, počas rokovania expertnej skupiny „*k otázkam obrany nevznikla v podstate žiadna diskuse. Skutečnosť, že obrana je naprosto a vcelku v kompetenci federace nebyla ničím zpochybňovaná. Naopak, bylo to přijato s jakýmsi uspokojením.*“⁴⁸ Návrh zmluvy však nakoniec nebol prijatý ani len v Predsedníctve SNR, do jej pléna preto nebol ani podaný.⁴⁹

Aj keď v otázke kompetencií federálnej vlády vo vzťahu k armáde zásadné rozpory neexistovali, otázka obranyschopnosti Slovenska v súvislosti s prebiehajúcou redislakáciou slovenských politikov naďalej znepokojovala. Premiér J. Čarnogurský v tejto súvislosti na zasadnutí Rady obrany SR vo februári 1992 vyhlásil, že obrana slovenského územia „*nie je zabezpečená tak, ako by sme si všetci želali*“. Na príčine podľa neho bol najmä nedostatok financií, ktorý spomaľoval redislakáciu a vybudovanie potrebnej infraštruktúry pre premiestňujúce sa vojenské útvary z Čiech na Slovensko.⁵⁰ Kritizovalo sa najmä nedostatočné zastúpenie letectva priamo na teritóriu Slovenska. Asociácia slovenských vojakov pritom vyhlasovala, že velenie Čs. armády dokonca bráni rozmiestňovaniu lietadiel na slovenské letiská.⁵¹ Z celkového objemu letectva, ktorým disponovala Čs. armáda, sa totiž na území SR podľa údajov z apríla 1992 nachádzalo 5 %. Na druhej strane vtedajší poverený veliteľ Vojenského veliteľstva Východ genpor. J. Tuchyňa v tejto súvislosti upozorňoval, že na Slovensku v tom čase nie všade boli vhodné podmienky pre jeho dislokáciu. Väčšie percentuálne zastúpenie letectva si najskôr vyžadovalo veľké finančné náklady na dobudovanie letísk, aby tam mohli bojové útvary pôsobiť: „*Slovensko bolo doteraz tylovým priestorom ČSA a na jeho území nie je letisková sieť taká ako v ČR. Nehovoriac už o tom, že na Slovensku nie sú potrebné sklady munície a pohonných látok pri letiskách a bez nich je prevádzka veľmi zložitá.*“⁵² Možno už tu podotknúť, že otázka letectva na Slovensku bola nakoniec vyriešená v súvislosti s delením republiky v pomere 2:1 (týkalo sa to huteľného majetku).⁵³

Samozrejme, názory na obranyschopnosť Slovenska sa rôznili. Paralelne s požiadavkou na vyhlásenie samostatnosti, zostrovaním sa česko-slovenských vzťahov, silneli aj hlasy za vytvorenie samostatnej slovenskej armády. Tie však naďalej nepredstavovali majoritný postoj v slovenskej spoločnosti a ani medzi predstaviteľmi samotnej armády. Nechýbali aj otvorené provokácie. Hladinu verejného života vo februári 1992 rozvíril anonymný list zo Žiliny informujúci o vzniku Slovenskej oslobodeneckej armády, adresovaný na veliteľstvo

⁴⁸ A-revue, 7/92, s. 3, Dozvĕděli jsme se Na vaelech.

⁴⁹ „Milovická zmluva“ spôsobila okrem iného rozkol v KDH, z ktorej odišlo krídlo J. Klepáča, ktoré sa ustanovilo ako Slovenské KDH. Bližšie RYCHLÍK, ref. 25, s. 216-221.

⁵⁰ Národná obroda, 22. 9. 1992, s. 1, Šance protivzdušnej obrany, s. 1.

⁵¹ Národná obroda, 15. 4. 1992, s. 2, My nie sme Juhoslavia.

⁵² Národná obroda vikend, 10. 4. 1992, s. 5. Zbraň nie je všeliek.

⁵³ Spolu malo byť na Slovensko redislakovaných okrem pozemnej techniky, materiálu, pohonných hmôt aj 229 lietadiel (z toho 114 bojových lietadiel a 19 bojových vrtuľníkov), čo predstavovalo 100 % leteckých síl pridelených SR. Z územia SR na teritórium ČR malo, naopak, smerovať 42 lietadiel. Vojenský ústredný archív – Správni archív (VÚA – SA) Praha, f. Ministerstvo národnej obrany – Operačná správa 1992, šk. 2, č.j. 012164/25, informačná správa pre ministra národnej obrany z 5. 11. 1992. Národná obroda, s. 1, 3. Aká budeš slovenská armáda?

Vojenského okruhu Východ do Trenčína. Jej úlohou malo byť zabezpečenie obrany územnej celistvosti SR a dosiahnutie jej samostatnosti. List mobilizoval profesionálnych vojakov, ako aj civilné obyvateľstvo, ktoré malo zhromažďovať zbrane. Autori listu sa vyhrážali vojenským pučom v prípade, že nebude do konca roka 1992 vyhlásená samostatnosť SR. Celá záležitosť sa nebrala na ľahkú váhu (zaoberal sa ňou samotný branno-bezpečnostný výbor SNR), najmä v súvislosti s množiacimi sa krádežami zbraní vo vojenských skladoch. Pritom vzhľadom na celkovú dikciu textu anonymu sa predpokladalo, že jeho autormi boli profesionálni vojenský dôstojníci. Samotná Asociácia slovenských vojakov sa od neho dištancovala, pričom ho označila za vyloženú provokáciu.⁵⁴

Opačným extrémom v tejto atmosfére boli špekulácie o možnosti využitia čs. armády v prípade neústavného vyhlásenia samostatnosti Slovenska. Obavy z opakovania scenára, ktorý viedol k občianskej vojne v Juhoslávii, pritom živili samotní novinári. Rezonovali pritom aj na zasadnutí Rady obrany štátu v marci 1992. Samotný V. Havel tu vyhlásil, že „*pokiaľ bude vo funkcii prezidenta, nepripustí, aby sa armáda akokoľvek angažovala vo vnútropolitických alebo vnútroštátnych záležitostiach*“.⁵⁵ Podporil ho aj minister Dobrovský, ktorý na opätovné otázky novinárom v apríli 1992 vyhlásil, že „*Česko-Slovensko nie je Juhoslávia*“.⁵⁶

Paralelne s rastúcim napätím v česko-slovenských vzťahoch vrcholil v roku 1992 proces reorganizácie a redislokácie čs. armády, pričom sa pomerne výrazne znížili početné stavy v armáde. Zatiaľ čo v roku 1989 mala armáda 198 000 osôb, v septembri 1992 to bolo 146 323 vojakov. Z toho na území ČR bolo vo vojskách zaradených 106 555 vojakov (72 %) a v SR 39 768 vojakov (27, 2 %).⁵⁷ Úplne sa zmenila aj vojenská mapa ČSFR, predovšetkým v priebehu roka 1991 sa zrušili dve vyššie operačné veliteľstvá – štáby armád v Příbrame a Písku. Od 1. januára 1992 nastali dôležité štrukturálne zmeny vo velení vojsk. Zriadili sa vojenské veliteľstvá Západ so sídlom v Táboře a Východ so sídlom v Trenčíne. Tretie veliteľstvo Stred vzniklo 1. marca v Olomouci. Zásadné zmeny sa v tomto čase realizovali aj na Slovensku. Dve pôvodné výcvikové divízie sa premenili na zväzky stálej pripravenosti a v marci 1992 už mali 65 % naplnenosť vojakmi základnej služby. Tá sa mala v tomto roku ešte zvýšiť, a to po nástupe brancov, ktorí mali už v rozhodujúcej väčšine prichádzať do posádok zo slovenských miest a dedín. Obidve divízie boli v porovnaní s predchádzajúcim obdobím početnejšie a vyzbrojené oveľa väčším množstvom bojovej techniky⁵⁸, ktorá bola tiež modernejšia (okrem iného, tankmi T-72 a T-55, T-55AM2). Obranu Slovenska okrem toho v decembri 1991 posilnila novovytvorená špeciálna divízia protivzdušnej obrany ČSFR so sídlom vo Zvolene. Do konca roka 1992 sa počítalo s tým, že na území SR bude všetkých 39 % ozbrojených síl federácie.⁵⁹

Ako je známe, do tohto procesu zasiahlo rozhodnutie o rozdelení federácie a vytvorení

⁵⁴ Národná obroda, 15. 2. 1992, s. 1, 2, Kde sa skrýva tajná armáda?

⁵⁵ Národná obroda, 25. 3. 1992, s. 2, Prezident, armáda a Slovensko.

⁵⁶ Národná obroda, 15. 4. 1992, s. 1, 2, My nie sme Juhoslávia.

⁵⁷ VÚA – SA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany – Kancelária ministra (MNO – KM) 1992, šk. 32, č.j. 085590, informácie o hlavných pripravovaných opatreniach FMO do konce roka 1992, prednesená NGŠ ČSA-NMO na 4. spoločné schůzi VBB SL a SN dne 10. 9. 1992.

⁵⁸ Napr. 14. motostrelecká divízia, ktorá sa k 1. 11. reorganizovala na 14. mechanizovanú divíziu, zaznamenala 140 % nárast počtu tankovej techniky a 190 % nárast nákladných automobilov. Národná obroda, 18. 12. 1991, s. 6, Vojak potrebuje byť i – holiča.

⁵⁹ Národná obroda, 10. 3. 1992, s. 1, 2, Armáda v polčase zmien.

dvoch samostatných republík. Treba povedať, že štrukturálne bolo delenie armády v podstate už vyriešené realizáciou redisklokácie armády a vytvorením teritoriálnych veliteľstiev. Podľa zákona o delení majetku ČSFR schválenom v novembri 1992 sa mal hnutelný majetok armády rozdeliť podľa pomeru počtu obyvateľstva, teda v pomere 2:1 v prospech českej strany. Nehnutelný majetok prechádzal do vlastníctva tej republiky, na ktorej území sa nachádzal.⁶⁰ 27. novembra slovenská vláda informovala, že ozbrojené zložky na území Slovenska budú od 1. januára 1993 súčasťou Armády SR, ktorú bude organizovať a riadiť Ministerstvo obrany SR so sídlom v Bratislave a Veliteľstvom armády SR v Trenčíne.⁶¹ To malo na Slovensku prevziať kompetencie dovtedajšieho Generálneho štábu Čs. armády. Čo sa týka veľkosti novej armády, tá mala mať (rešpektujúc viedenské dohovory) počet 42-tisíc osôb.⁶²

Ohľadom samotnej domobrany sa návrhy na jej vytvorenie neprestali objavovať aj po vzniku samostatnej SR a jej armády. Paradoxne domobrana určitý čas existovala ako integrálna súčasť armády SR. V októbri 1995 vzniklo vojsko domobrany ako špecifický druh pozemného vojska SR. Jeho úlohou bola ochrana a obrana najvýznamnejších politických, ekonomických a hospodárskych centier, priestorov a dôležitých objektov na určenom teritóriu, predovšetkým mimo priestorov pôsobenia poľného vojska. Domobrana sa mala tiež podieľať na ochrane štátnej hranice, zvlášť na vedľajších a pasívnych smeroch. Poľnú armádu totiž bolo treba šetriť na vedenie rozhodujúcich obranných operácií v konkrétnom priestore a na vytipovaných taktických smeroch. Medzi ďalšie úlohy domobrany patrilo organizovanie evakuácie civilného obyvateľstva, zabezpečovanie záchranných a uvoľňovacích prác atď. Jednotlivé organizačné štruktúry vojska domobrany sa mali vytvárať počas brannej pohotovosti štátu, v prípade výnimočného stavu a mimoriadnej situácie. Vojsko domobrany podliehalo Generálnemu štábu a malo ho tvoriť 6 brigád, 37 rôt, zároveň bolo vytvorené Výcvikové stredisko domobrany v Žiline.⁶³ V roku 2 000 v rámci reformy Armády SR vzniklo Veliteľstvo domobrany v Topoľčanoch, ako nový operačný stupeň velenia (spolu s reorganizovanými veliteľstvami pozemných a vzdušných síl) a zmenila sa jej organizačná štruktúra.⁶⁴ K 31. decembru 2001 figurovalo Veliteľstvo domobrany ako súčasť pozemných síl s vlastnými mobilizačnými základňami. Jeho existencia sa skončila 30. septembra 2002, a to v súvislosti s novou reorganizáciou. Jeho mobilizačné základne sa transformovali na výcvikové základne a prešli pod Veliteľstvo síl výcviku a podpory.⁶⁵

⁶⁰ Federálny minister národnej obrany Imrich Andrejčák obdržal už v druhej polovici júla 1992 inštrukcie, podľa ktorých bolo jeho úlohou spracovať postup, rozpočet nákladov a kalkulačné termíny pre prípad schválenia zákona o rozdelení armády na armádu Českej republiky a armádu Slovenskej republiky. Pri delení sa mal použiť pomer 2:1 vo všetkých oblastiach. Pod tieto inštrukcie pre ministra sa podpísali tak predseda vlády ČSFR Jan Stráský (aj v zastúpení prezidenta), predseda vlády ČR Václav Klaus, ako aj predseda slovenskej vlády Vladimír Mečiar. VÚA- SA Praha, f. MNO – KM 1992, šk. 32, č.j. 0085380.

⁶¹ Bola to paradoxne slovenská vláda, ktorá až do poslednej chvíle spochybňovala nevyhnutnosť rozdelenia čs. armády, vychádzajúc pritom z Mečiarovej predstavy o konfederácii, či únii, ktorá akceptovala ponechanie spoločnej obrany. Podľa J. Rychlíka sa Mečiar obával prípadných územných požiadaviek Maďarska, ale aj postoja maďarskej menšiny na Slovensku. Od svojho projektu spoločnej únie musel Mečiar vycúvať až pod nátlakom českej strany. RYCHLÍK, ref. 25, s. 302.

⁶² Národná obroda, 28. 11. 1992, s. 1, Armáda na modernú základňu.

⁶³ Armáda Slovenskej republiky 1995. Bratislava 1996, s. 73-76. ISBN 80-88842-01-8.

⁶⁴ Armáda Slovenskej republiky 2000. Bratislava 2001, s. 39. ISBN 80-88842-43-3.

⁶⁵ LICHNER, J. – NIŽNANSKÝ, J. – PURDEK, I. – ŠMIDA, M. – VITKO, P. *V službách vlasti, demokracie a mieru. 15 rokov Ozbrojených síl Slovenskej republiky 1993 – 2008*. In the service of country, democracy and peace – 15 years of Slovak Armed Forces 1993 – 2008. Bratislava 2008, s. 106-122. ISBN 978-80-89169-14-6.

RECENZIE

SCHRIFFL, David. *TOTE GRENZE ODER LEBENDIGE NACHBARSCHAFT? ÖSTERREICHISCH-SLOWAKISCHE BEZIEHUNGEN 1945 – 1968*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012, 543 s. ISBN 978-3-7001-6956-7.

„Mŕtva hranica alebo čulé susedské vzťahy?“, pýta sa autor v názve publikácie, ktorej témou sú rakúsko-slovenské vzťahy v období medzi koncom druhej svetovej vojny a násilne ukončenou Československou jarou v auguste 1968. Odpoveď na položenú otázku hľadal mladý rakúsky historik nielen v archívoch v Rakúsku, ale i na Slovensku a v Českej republike. Výsledkom tohto pozoruhodne rozsiahleho archívneho výskumu, ako i štúdia rakúskej, slovenskej i českej odbornej literatúry je komplexné spracovanie týchto bilaterálnych vzťahov v rokoch 1945 – 1968.

Historik David Schriffl nie je pre slovenských historikov a historičky, ktorí sa zaoberajú obdobím slovenskej autonómie a vojnovou Slovenskou republikou, neznámou osobou. Historickej obci na Slovensku sa už predstavil viacerými štúdiami, ako i monografiou k rakúsko-slovenským vzťahom v období slovenskej autonómie na prelome rokov 1938/39. Rakúsko-slovenským vzťahom po roku 1945 sa autor venoval vo svojej dizertačnej práci, ktorú obhájil v roku 2009. Recenzovaná publikácia pritom predstavuje jej rozšírenú a prepracovanú verziu. Autor v súčasnosti pôsobí ako vedecký pracovník Historickej komisie Rakúskej akadémie vied vo Viedni.

Pri prvom kontakte s publikáciou upúta pozornosť fotografia z 21. augusta 1968 na jej obálke. Sú na nej príslušníci rakúskej pohraničnej služby na hraničnom prechode Bratislava – Berg, ktorí s veľkým záujmom pozorujú československú colnicu. Snímka je zvolená naozaj trefne, samotný autor nazeral na rakúsko-slovenské vzťahy predovšetkým z pohľadu rakúskej strany, konkrétne najmä na základe poznatkov z dokumentov rakúskych zástupiteľstiev v Československu, ktoré však zároveň dopĺňal informáciami z prameňov československej proveniencie. O vysokej hodnote jeho archívneho výskumu svedčí i zoznam archívov a príslušných fondov, z ktorých Schriffl čerpal. Zároveň však treba na tomto mieste podotknúť, že Národný archív Českej republiky v Prahe nesie oficiálny názov „Národní archiv“, a nie „Český národní archiv“, ako sa v publikácii nesprávne uvádza. Taktiež považujem za adekvátnejšie používať pri citovaní prameňov z Archívu Ústavu pamäti národa v Bratislave ako skrátený názov „Archív ÚPN“, a nie iba skratku „ÚPN“.

V prvej kapitole autor vymedzil skúmané problémy, priblížil pramennú základňu práce a stručne zhrnul súčasný stav poznania. Záujem rakúskej a českej historiografie sa tradične orientoval predovšetkým na skúmanie medzištátnych vzťahov medzi Rakúskom a Československom, keďže zahraničná politika sa tvorila v Prahe. Zo strany slovenskej historiografie síce boli spracované isté parciálne problémy vzťahov medzi Slovenskom a Rakúskom, avšak prvý – a dodávam, že podľa môjho názoru veľmi vydarený – pokus o systematické spracovanie rakúsko-slovenských vzťahov po roku 1945 predstavuje až Schrifflova monografia. Vzhľadom na skutočnosť, že Slovensko nebolo na medzinárodnej scéne oficiálne samostatným aktérom, musel autor okrem dokumentov celoštátnych československých orgánov a organizácií skúmať aj iné archívne pramene, ktoré podrobnejšie zachytávali regionálne a lokálne kontakty medzi Rakúskom a Slovenskom. Išlo teda v prvom rade o do-

kumenty slovenských orgánov v Bratislave, a síce Slovenskej národnej rady, neskôr Zboru povereníkov, a v neposlednom rade, samozrejme, Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska.

Jadro práce tvorí deväť nasledujúcich kapitol. V poradí druhá kapitola je venovaná vývoju rakúsko-slovenských diplomatických vzťahov v rokoch 1945 – 1968. Už krátko po skončení druhej svetovej vojny bol v Bratislave zriadený zo strany Rakúska diplomatický úrad, na čele ktorého stál rakúsky poverenec pre Slovensko. Dôvodom bola potreba brániť záujmy rakúskej kolónie na Slovensku. Avšak napriek enormnému úsiliu poverenca a viacerým prísľubom slovenských predstaviteľov sa v praxi nepodarilo docieľiť, aby Rakúšania na Slovensku (ako i v celom štáte) neboli vystavení rovnakým represívnym opatreniam ako ostatné nemecky hovoriace obyvateľstvo. Význam rakúskeho zastupiteľského úradu, ktorý bol v októbri 1947 povýšený na generálny konzulát, obzvlášť vzrástol po februári 1948, keď sa v Československu dostali k moci komunisti. V čase začínajúcej studenej vojny medzi západným a východným blokom predstavoval rakúsky úrad v Bratislave, ktorý posielal správy často priamo do Viedne – a obchádzal tak rakúske vyslanectvo v Prahe – dôležitý zdroj informácií o dianí za železnou oponou. Vďaka jeho spravodajstvu prenikali z Bratislavy napr. informácie o situácii katolíckej cirkvi prostredníctvom rakúskych diplomatických orgánov až do Vatikánu. Od septembra 1951 bol bratislavský konzulát navyše jediným západným diplomatickým zastupiteľstvom na Slovensku. (I keď treba pripomenúť, že Rakúsko, ktoré bolo po druhej svetovej vojne okupované štyrmi mocnosťami, získalo plnú suverenitu až v roku 1955.) Aktivity rakúskeho konzulátu neunikli očiam československej Štátnej bezpečnosti a niektorí členovia za to zaplatili osobnou slobodou. Karl Rajnoch, ktorý pôsobil na konzuláte vo viacerých funkciách, a sekretárka Anna Bär boli odsúdení v rámci politického procesu proti biskupom Jánovi Vojtaššákovi, Michalovi Buzalkovi a Pavlovi Gojdičovi v roku 1951. Zatiaľ čo rakúsko-slovenské diplomatické vzťahy v 50. rokoch najlepšie vystihuje termín „mierové spolužitie“, s postupnou liberalizáciou vnútropolitických pomerov v Československu v 60. rokoch sa prebúdza na oboch stranách intenzívnejší záujem o nadviazanie spolupráce v rôznych oblastiach (kultúrnej, hospodárskej a pod.). Tento vývoj zvrátili augustové udalosti v roku 1968, po intervencii armád štátov Varšavskej zmluvy na území ČSSR začali sľubne sa rozvíjajúce diplomatické vzťahy opäť stagnovať.

Ostatné kapitoly sa dotýkajú jednotlivých aspektov rakúsko-slovenských vzťahov, a síce kultúrnej výmeny, spoločných hraníc, slovenskej politickej emigrácie v Rakúsku, ako aj židovských utečencov z krajín východného bloku, ďalej problematiky cezhraničnej dopravy, hospodárskej i obchodnej spolupráce. Osobitná kapitola je taktiež venovaná situácii nemecky hovoriaceho obyvateľstva v Československu, pričom opatrenia československých orgánov vo veci odsunu a vyvlastnenia ich majetku nadhlo poznamenali i československo-rakúske vzťahy. V kapitole *Obraz suseda v zrkadle dokumentov* sa autor zamýšľa o. i. aj nad tým, ako ovplyvnili zásahy voči nemecky hovoriacemu obyvateľstvu počas prvých povojnových rokov vytváranie negatívneho obrazu českého národa v Rakúsku. Keďže rakúsko-slovenské vzťahy boli v podstatne menšej miere zaťažené historickými konfliktami než rakúsko-české, rakúska strana vnímala Slovensko a jeho obyvateľstvo v porovnaní s českými krajinami pozitívnejšie. Zaujímavý postreh však predstavuje i poukázanie na isté prehliadanie Slovákov vo vnímaní rakúskych inšancií, ktoré i v dokumentoch často nahrádzali pojem „československý“ termínom „český“, a to i v prípadoch, keď išlo o záležitosti, ktoré sa dotýkali len Slovenska. Výraznú zmenu vo formovaní mentálneho obrazu suseda

priniesol august 1968, keď spontánny odpor obyvateľstva v Československu proti invázii komentovali rakúske masmédiá prívlastkami ako „heroický“ či „prikladný“. Rakúšania neboli, samozrejme, len pozorovateľmi, ale i pozorovanými. Podobne ako sa menil mentálny obraz Československa v Rakúsku, podliehal zmenám i obraz Rakúska u nás. V krajine, ktorá bola postupne začleňovaná do východného bloku, sa snažila vládna propaganda šíriť o Rakúsku predstavu ako o chudobnej kapitalistickej krajine, ktorú ovládajú reakčné sily. Cestovný ruch v 60. rokoch, ako i nelegálne počúvanie rakúskeho rozhlasu a sledovanie rakúskej televízie definitívne zbúrali tento obraz. Rakúsko bolo čoraz viac vnímané na Slovensku ako hospodársky a politický vzor. Autorov prínos v objasňovaní problematiky je neodškriepiteľný, avšak tomu, kto by sa bližšie zaujímal o obojstranné vnímanie rakúsko-slovenských susedských vzťahov, odporúčam prečítať si tiež publikáciu *Mentálna hranica. Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí* (Zost. Ľubomír Falt'an. Bratislava 2003).

Schriefflova monografia je obohatená prepismi vybraných archívnych dokumentov, ktoré sú uverejnené v rámci príloh. Súčasťou knihy je i zoznam skratiek, v ktorom – ako som pri čítaní knihy postrehla – však niektoré častejšie používané skratky absentujú (napr. ORF – *Österreichischer Rundfunk*, BKA – *Bundeskanzleramt*). Keďže sa v archívnych prameňoch rakúskej proveniencie, s ktorými autor pracoval, vyskytovali nemecké názvy obcí a miest na Slovensku, autor vyhotovil ako pomôcku pre ľahšiu orientáciu čitateľa/ky zoznam vybraných slovenských obcí a miest, v ktorom priradil k ich slovenskej verzii aj nemeckú, a v niektorých prípadoch aj maďarskú, či dokonca chorvátsku. Vzhľadom na náročnosť a rozsah skúmanej problematiky je pochopiteľné, že sa autor dopustil v texte chyby pri identifikácii obce *Rosenau*, ktorú mylne preložil ako Ružomberok (s. 315), hoci v skutočnosti išlo o Rožňavu. Pri uvádzaní nemeckého alebo slovenského názvu obce či mesta na Slovensku si autor stanovil pravidlo, že nemecký názov uvedie v texte vtedy, keď ho použije rakúska strana, a slovenský názov, keď pôjde o vyjadrenie zo slovenskej perspektívy. Chcela by som v tejto súvislosti podotknúť, že v prípade hlavného mesta Slovenska toto pravidlo nebolo podľa môjho názoru práve najšťastejším riešením, keďže názov hlavného mesta Slovenska sa v texte vyskytuje pomerne často. Striedavé používanie termínov „Bratislava“ a „Pressburg“ pôsobilo pri čítaní v dôsledku toho trochu rušivo.

Napriek tomu, že kniha je napísaná v nemeckom jazyku, vyskytuje sa tu i niekoľko prehreškov voči slovenskej gramatike. Na jednej strane chcem vyzdvihnúť, že rakúsky autor uvádzal pri slovenských (i českých) inštitúciách, organizáciách, politických stranách a pod. popri nemeckom preklade aj ich názov v slovenčine (respektíve v češtine). Avšak na druhej strane sa dopúšťal opakovane tej istej gramatickej chyby, keď písal každé slovo v názve s veľkým začiatočným písmenom (napr. Komunistická Strana Slovenska), prípadne nesprávne umiestnil dĺžeň (Hlinková Mladež).

Vyššie uvedené pripomienky však v žiadnom prípade neuberajú recenzovanej publikácii na význame. Autor svojou prácou dokázal nielen existenciu rakúsko-slovenských diplomatických, hospodárskych, kultúrnych a iných kontaktov v rokoch 1945 – 1968, ale aj to, že napriek politickým prekážkam sa tieto kontakty nikdy celkom neprerušili.

ANOTÁCIE, GLOSÝ

HALÁSZ, Ivan. *UHORSKO A PODOBY SLOVENSKEJ IDENTITY V DLHOM 19. STOROČÍ*. Bratislava : KALIGRAM, s. r. o., 2011, 233 s. ISBN 978-80-8101-435-2.

Práca slovenského historika, právnicka a slavistu Dr. Ivana Halásza, PhD. načrtáva problematiku viacerých alternatív vývoja slovenskej národnej identity v zložitých podmienkach mnohonárodnostného Uhorska v 19. storočí, ktoré sa považuje za storočie vzniku a rozkvetu moderných národných ideológií a identít, ktoré zohrali nezastupiteľnú úlohu v modernizácii stavovských spoločností.

Prvé 4 kapitoly rozoberajú všeobecné otázky a trendy viacerých alternatív slovenského národného vývoja v 19. storočí a jeho porovnanie s vývojom iných národov, vplyv udalostí rokov 1848/1849 na formovanie slovenskej politickej a národnej identity, problematiku lojálnosti voči štátu a národu počas dualizmu, ako aj vzťah slovenskej politiky k Židom.

Prvá kapitola *Súťaž identít a koncepcií politických spoločenských v dlhom 19. storočí* (Problematika vývoja maďarského a slovenského národného a politického povedomia) prezentuje povedomie uhorskosti, pocit slovanskej spolupatričnosti, československé povedomie, povedomie slovenskej etnickej osobnosti, maďarské povedomie, subnacionálne identity (Spiš, Šariš, Liptov, Orava, Nitra, Pohronie).

Druhá kapitola *Uhorská revolúcia a boj za slobodu 1848/1849 v kontexte formovania modernej slovenskej identity*. Načrtáva bdbodie predmarcových reforiem a Uhorsko, uhorské tradície a vznik maďarského národného liberalizmu, maďarský šľachtický liberalizmus a problém sociálnej a národ-

nostnej emancipácie, osobnosti a hlavné smery uhorsko-maďarského liberalizmu, Maďari a Slováci v revolúcii v boji za nezávislosť v rokoch 1848/1849, rozdielnosť perspektívy, etnický a politický charakter konfliktov, zmierňovanie v národnostnej politike, národnostné plány košútovskej emigrácie, maďarské národno-politické myslenie a postoj k slovenským požiadavkám v rokoch 1860 – 1867.

Tretia kapitola *Tzv. lojálni Slováci v dualistickom Uhorsku – dobrí Slováci, úradní Tóti, uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí...*

Štvrtá kapitola *Slovenská národnostná politika a židovská komunita v období dualizmu*. Problém židovského prisťahovalectva v 18. a 19. storočí, miesto židov v spoločenskej štruktúre hornouhorskeho slovenského regiónu, pomaďarčovanie hornouhorskeho židovstva a Slováci, slovenská národnostná politika a Židia.

Ďalších 7 kapitol približuje komplikovanosť výskumu národnej a politickej identity historických osobností D. Bacháta, J. N. Bobulu, J. Kalinčiaka, L. Košúta, M. Morháča, ako aj M. Hodžu a J. Škultétyho na konkrétnych príkladoch:

Dilemy a postavy našich dejín – Lajos Kossut a Ludovít Štúr. Paralely a rozdiely. Štúr – životná dráha slovenského evanjelického intelektuála a politika, Štúr – hlavný ideológ slovenského národného hnutia.

Ján Kalinčiak, slovanskosť, slovenskosť a uhorský patriotizmus.

Ján Nepomuk Bobula.

Daniel Bachát, jeho slovenskosť a uhorskosť. Jeho život dielo do roku 1873, príchod do Pešti.

Veľkometo a jeho hodnotový svet v dieľach evanjelického duchovného Daniela Bacháta-Dumného.

Martin Morháč – posledný kňaz slovenských evanjelikov v Pešti pred rokom 1918.

Modernizácia a národná svojbytnosť v spore Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho.

Hodža vydal v roku 1920 dielo *Československý rozkol* (vychádza z čechoslovakizmu), s ktorým polemizuje Škultéty dielom *Stodvadsať rokov zo slovenského života* (vychádza zo svojbytnosti slovenského národa).

Publikáciu uzatvárajú 2 kapitoly o rozdielnej priestorovej perspektíve výučby dejín v postuhorskom priestore a niekoľko poznámok o menšinovej problematike v strednej Európe:

Problém rozdielnej priestorovej perspektívy pri vyučovaní postuhorských – maďarských a slovenských dejín.

Krátke poznámky k dejinám a súčasnosti menšinovej problematiky v stredoeurópskej regióne. Klasifikácia menšinových spoločenstiev, triviálne „zákony“ vzťahu väčšina a menšiny, prostriedky menšinovej politiky.

Táto práca je vedecké, erudované dielo, ale pomerne ťažko sa číta. Predstavu o jeho objektívnosti si musí každý čitateľ urobiť sám. Použitá literatúra je skromná, uvedená iba k trom častiam (na s. 36, 191, 224).

L. Jančo

FERIANCOVÁ, Alena. *(NE)NÁJDE-NÁ BEZPEČNOSTĚ, Československo, Nemecko a úpravy medzinárodného systému v Európe 1922 – 1926.* Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta. 2010, 290 s.

Mgr. Alena Feriancová, PhD. získala prémie za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2010.

Predmetom monografie je skúmanie nových bezpečnostných aspektov po skončení Veľkej vojny v rokoch 1922 – 1926. Autorka sleduje túto problematiku z pohľadu dvoch protagonistov ocitajúcich sa v dôsledku historického vývoja v odlišnej pozícii – na strane víťazov, prejavujúcich eufóriu

z vlastnej štátnosti a na strane porazených, vojnou zdevastovaných a demoralizovaných. Práca neopisuje iba aspekty vzťahov weimarského Nemecka a Československa v prvých povojnových rokoch, ale aj širšiu bázu vzťahov a problémov, ktoré vytvárali povojnový kolorit mocenských usporiadaní v celej jeho šírke a nadväznosti. Práca je prínosom pre historické poznanie tejto problematiky v prelomovej dobe, ktorá je ešte stále málo prebádaná, preto bez dôkladnejšieho štúdia nie je možné pochopiť mnohé problémy a tendencie nasledujúceho desaťročia.

Versailleský mierový systém tvorili zmluvy podpísané víťaznými štátmi Dohody a porazenými Ústrednými mocnosťami v rámci mierovej konferencie na predmestíach Paríža po 1. svetovej vojne (wersailleská zmluva s Nemeckom 28. 6. 1919, saintgermainská zmluva s Rakúskom 10. 9. 1919, neuillyská zmluva s Bulharskom 27.11.1919, trianonská zmluva s Maďarskom 4. 6. 1920 a sèvreská zmluva s Tureckom 10. 8. 1920).

Obsahom diela je *PROLÓG*, ktorý opisuje Československo a Nemecko v povojnovej Európe v rokoch 1922 – 1926. Tvorba a východiská zahraničnej politiky Československa vychádzali zo zachovania povojnového status quo, orientácie na krajiny Dohody, spoluprácu v rámci Malej dohody s Rumunskom a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (od roku 1929 Južosláviu), korektné a lojálne vzťahy ku všetkým susedným krajinám, boj proti pripojeniu Rakúska k Nemecku, zabránenie reštaurácii monarchií v strednej Európe a práca v Spoločnosti národov.

BEZPEČNOSTĚ V ROKOCH 1922 – 1923 je ďalšou kapitolou. Britsko-francúzska aliancia nebola realizovaná pre rozdielnosť názorov v otázke záruk bezpečnosti. Zmluva o vzájomnej pomoci či Pakt Spoločnosti národov bola jej právnym aktom vyhláseným 14. februára 1919 na Parížskej

mierovej konferencii a platným od podpisu Versailleskej mierovej zmluvy 2. júna 1919 za účelom vytvorenia vzájomnej záruky politickej nezávislosti a územnej celistvosti veľkých aj malých štátov. SN prestala fungovať v roku 1940 a oficiálne bola zrušená 1946. Nemecké iniciatívy na riešenie bezpečnostnej otázky 1922 – 1923 spočívali v návrhu na vytvorenie paktu pod patronátom USA, paktu pasívneho odporu, paktu na Rýne, nóty o reparáciách, politiku pasívneho odporu odvolal Stresemann. Janovskej medzinárodnej konferencii (apríl – máj 1922), ktorá rokovala o hospodárskej obnove Európy (platenie nemeckých reparácií a ruská otázka), sa zúčastnilo 29 štátov. Sovieti odmietli spojenecké požiadavky a rokovania sa dostali do slepej uličky. Ďalej autorka približuje Rapalskú zmluvu, podpísanú dňa 16. júna 1922 v prímorskom letovisku Rapallo, išlo o separátnu hospodársku zmluvu medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom, ktorou sa vzdali vojenských náhrad voči sebe, ktorá vyvolala na Západe búrku nevôle. 11. januára 1923 obsadili francúzsko-belgická vojská Porúrie. Britský postoj bol zdržanlivý, sovietska vláda proti okupácii protestovala.

Tretou časťou diela je *ÚSILIE O KON-SOLIDÁCIU POMEROV*, v ktorej sa zaoberá Československo-francúzskou zmluvou, podpísanou 25. januára 1924 v Paríži. Okolo „údajných“ dodatkov, vymyslených zrejme Nemcami, vznikla aféra, ktorá poukázala na nedôveru a podozrievanie vo vzájomných vzťahoch Nemecka a Československa. Nasleduje zmienka o tom, že na konferencii v Londýne spojenci prijali v auguste 1924 Dawesov plán na splatenie vojnových reparácií a poskytnutie pôžičky – veľkokapitál USA a Anglicka smeroval do Nemecka, čím sa posilnilo jeho rovnocenné postavenie medzi európskymi štátmi. Realizácia trvala 5 rokov. Okupácia Porúria sa skončila v roku 1925. Venuje sa tiež súvislostiam spojeným so Ženevským protokolom

z 2. októbra 1924, ktorého zmyslom bol zákaz vojny okrem obrannej, uplatňovanie sankcií proti útočníkovi a plán kolektívnej bezpečnosti, ktorú odmietol, ale nebránil regionálnym zmluvám. Veľká Británia (VB) ho odmietla ratifikovať, nerealizoval sa a stihol ho osud Zmluvy o vzájomnej pomoci. Protokol sa mal realizovať na úkor Nemecka, ktoré bolo rado, že sa neuplatnil.

Pokračovaním publikácie je *LOCARN-SKÝ MEDZNIK*. V uvedenom období otázka bezpečnosti uviazla v slepej uličke. Nemecko sa snažilo uspokojiť túžby Francúzska po bezpečnosti i spokojnosti VB, pričom nemalo potrebu riešiť bezpečnosť na východnej hranici.

Československo-poľská zmluva vyvolala špekulácie a podozrenia z tajného dodatku. Nasledovali mesiace náročných príprav, v ktorých VB nebola ochotná pristúpiť na pakt, ktorý by zahrňoval viac ako rýnsku hranicu. Rozhovorov v Locarne 5. – 16. októbra 1925 sa zúčastnili Nemecko, Francúzsko, VB, Taliansko a Belgicko a prizvané boli Československo a Poľsko. Ich cieľom bola garancia hraníc na Rýne. 16. októbra 1925 bol podpísaný Rýnsky pakt, ktorý garantoval nedotknuteľnosť hraníc Nemecka s Francúzskom a Belgickom, ale bez garancie ponechal východné hranice Nemecka s Československom a Poľskom, dodatočne boli podpísané garančné zmluvy Francúzska s Československom a Poľskom. Nemecko podpísalo s nimi iba arbitrážne zmluvy, ktoré nedávali záruku ochrany hraníc s nimi. Pakt signalizoval návrat Nemecka do veľmocenských pozícií, doplnenie Versailleského systému a záruky bezpečnosti. Zmluvy boli podpísané 1. decembra 1925, avšak ich cieľ zostal nenaplnený.

Nasleduje *LOCARNSKÝ EPILÓG*. Locarnské zmluvy mali platiť po vstupe Nemecka do ženevskej organizácie – Spoločnosti Národov [SN bola založená podpisom versailleskej zmluvy a tvorilo ju 29

štátov, Rada SN vznikla 10.1.1920, mala 4 stálych členov (VB, Francúzsko, Taliansko a Japonsko) a 4 nestálych členov (Belgicko, Brazília, Španielsko a Grécko]. Ale to sa v priebehu rokov menilo. O jeho vstupe sa rokovalo už v roku 1924, niekoľkokrát v roku 1925, ale nepodarilo sa to ani na prvý pokus v marci 1926. Prekvapením z Berlína sa stalo podpísanie Zmluvy o priateľstve a neutralite medzi Nemeckom a ZSSR 24. apríla 1926. Po hľadaní kompromisu sa úspech dostavil až na druhý pokus a Nemecko bolo prijaté 10. septembra 1926 do SN a dostalo stále miesto v Rade SN. Dawesov plán a locarnská dohoda posilnili postavenie Nemecka a umožnili mu zaujať fakticky rovnoprávne miesto medzi hlavnými európskymi štátmi.

Nakoniec v časti *NA ZÁVER* je uvedený, že od skončenia prvej svetovej vojny prešiel versailleský systém mnohými zmenami, ktoré charakterizovali kompromisy, Nemecko bolo začlenené do bezpečnostného systému Európy ako rovnocenný partner. Československo sa snažilo získať garancie bezpečnosti, ale záujmy Nemecka boli odlišné – k aplikácii locarnských zmlúv sa nik nepostavil na ich obranu. Bola prijatá Československo-nemecká arbitráž, ale zmluva nebola nikdy uplatnená. Bezpečnostný systém sa ukázal ako nedostatočný. Rok 1926 nehrozil žiadnym nebezpečenstvom, dával však nádej a optimizmus. Nemecko Locarnom vstúpilo do SN a stalo sa jej aktívnym spolutvorcom. Avšak čoskoro prišla hospodárska a politická kríza, po ktorých sa Európa a svet začali rútiť do záhuby. Západoeurópske mocnosti Francúzsko a VB urobili z Nemecka veľmoc na svojej úrovni, v dôsledku čoho umožnili vypuknutie druhej svetovej vojny.

E. Jančo

RAJLICH, Jiří. *JOSEF FRANTIŠEK. Pokus o pravdivý príbeh československého stíhače.* Cheb : nakladatelství letecké literatury SVĚT KRÍDEL, 2010, 356 s. ISBN 978-80-86808-84-0.

Publikácia vyšla v licencií: Wydawnictwo STRATUS s. c., Po. Box 123,27 – 600, Sandomierz 1, Poland.

Predhovor napísal Christopher Shores – spisovateľ píšuci o vojenskom letectve.

V Úvode vychádza autor z citácií veliteľov a Františkových spolubojovníkov.

Prvá časť *Neznámy poddôstojník československého letectva približuje* jeho životopis. Narodil sa 7. októbra 1914 v Dolných Otaslavicích, okres Prostějov. Zaujímali ho motory, vyučil sa za automechanika a túžil stať sa letcom. Absolvoval Školu pre odborný dorast letectva pri Vojenskom leteckom učilišti (VLU) v Prostějove. 1. októbra 1934 začal študovať vo VLU, po odvode nastúpil na vykonanie prezenčnej vojenskej služby 1. augusta 1935 k leteckému pluku 2, letky 5 v Olomouci. 1. augusta 1937 bol menovaný za poľného pilota letca a 1. októbra 1937 bol povýšený do hodnosti slobodníka. 19. mája 1938 absolvoval stíhací kurz na letisku Praha-Kbely a tu bol pridelený k stíhacej letke 40 leteckého pluku 4, kde ho zastihol tragický 15. marec 1939.

Pokračovaním diela je *Útek do Poľska*. V noci z 13. na 14. júla 1939 prekročil pri Havířove v nekrytom nákladnom vagóne s ďalšími 3 pilotmi hranice do Poľska a do Krakova sa dostal 25. júna. Tu bolo evidovaných 2 200 čs. vojakov, ktorí sa o mesiac presťahovali do skautského tábora Bronowice Male. Do Francúzska sa presunulo do augusta 1939 viac ako 1 200 čs. vojakov (z toho okolo 500 letcov). Medzi nimi mal byť aj František, ale 190 letcov zostalo v Poľsku a z nich 93 vstúpilo do poľského letectva v dňoch 1. júna – 29. augusta 1939.

Ďalšiu časť tvorí *Osudné rozhodnutie*, ktoré urobil František 29. júna 1939 v

prístave Gdynia, odkiaľ malo odplávať do Francúzska na lodi *Kastelholm* 190 čs. letcov. Skupina poľských dôstojníkov ich nahovárala vstúpiť do poľského letectva, František si hodil mincu a bolo rozhodnuté – navždy spojil svoj osud s Poliakmi. Pridal si rok veku, hodnosť čatára aj 3 odsľúžené roky. Odišiel do Varšavy a odtiaľ na leteckú základňu do Deblinu na preškolenie.

Nasleduje kapitola *Vojna*, ktorá sa začala ráno 1. septembra 1939 o 4,45 h, keď bez vypovedania vojny nemecká armáda vtrhla do Poľska. Začali nálety a bombardovanie. František robil prieskumné lety, evakuoval a prelietaval lietadlá 1. – 21. septembra 1939 na letiská Góra Pulawska, Kierz, Sosnowice, Stojanów, Kamionka Strumilowa a nakoniec preletel 22. septembra do Rumunska, pristál v Ispas, preletel ešte na letisko Černovice, Jassy a nakoniec do Bukurešti, kde na letisku Pipera odovzdal lietadlo rumunskému letectvu, bol internovaný, v noci ušiel a hlásil sa na poľskej ambasáde v Bukurešti. Potom 2. októbra odišiel do Constance a odtiaľ loďou *Dacia* cez Istanbul do Bejrútu a ďalšou loďou *Tefofil Gautier* do Marseille a odtiaľ vlakom do Paríža, kde sa hlásil v sústreďovacom stredisku 22. októbra 1939.

Po tejto kapitole nasledujú *Francúzske otázniky*. 30. októbra 1939 navštívil Čs. voj. správu a žiadal o vstup do čs. leteckej jednotky, ale pre nešťastnú kontroverziu s vyššími dôstojníkmi zostal s Poliakmi. 17. februára 1940 boli sformované 4 stíhacie, 2 prieskumné a 1 bombardovacia skupina obnoveného poľského letectva vo Francúzsku. Pôsobil v kasárňach v Le Bourget, na hlavnej leteckej výcvikovej základni Lyon-Bron, na letisku Aulnat v Clermont-Ferrand, kde opäť sadol do kabíny lietadla. Veľa toho nenalietal a tu zostal až do porážky Francúzska 17. júna 1940, keď odišiel s poľskými letcami do prístavu Bordeaux a odtiaľ poľskou loďou *Chorzów*. 18. júna vyplával do juhoanglického prístava

vu Falmouthkde, kde pristál 21. júna 1940.

Šiestou časťou je *Tristotrojka*. Poľskí letci boli sústredení v *Polish Depot* v Blacpoole, Josefovi Františkovi priznali britskú hodnosť *Sergeant (Sgt, čatár)* poľské matričné číslo RAF 793451 a bol pridelený k 303. Dywizjon Myśliwski Warszawski im. Tadeusza Kościuszki (303. poľskej stíhacej peruti) na letisku v Northolte pri Londýne. Veliteľom bol Brit Squadron Leader (S/Ldr, veliteľ eskadry, major letectva Ronald G. Kellet a Poliak mjr. Zdislaw Krasnodebski). Pretože prebiehala Bitka o Britániu (10. 7. – 31. 10. 1940), už 3. augusta sa začali cvičiť na trénažeroch a školských lietadlách a 7. augusta aj na stíhačkách Hawker Hurricane Mk.I.

Nasleduje Františkov *Prvý (skutočný) zostrel*. 30. 8. a 1. 9. 1940 patroly hurikánov neboli úspešné. K Doveru 2. 9. letelo asi 160 Messerschmittov a 120 britských stíhačiek. František zbadal M 109, strieľal po ňom dvakrát, z jeho motora sa objavil veľký oblak čierneho dymu a stroj havaroval 2 – 3 míle od mora. Tento úspech zdvihol jeho sebavedomie. Druhé víťazstvo mu pribudlo hneď na druhý deň 3. 9., nad Doverskou úžinou zbadal Heinkel He 113 (skutočne to bol Messerschmitt Bf 109E-1) a zo vzdialenosti 100 yardov vypálil na jeho kabínu dvojsekundovú dávku a lietadlo kleslo do mora. 5. 9. nad ústím Temže vo výške 22 000 stôp zaútočila na Františka stíhačka Bf 109, Nemeц cieľ minul a František zozadu zo 150 yardov vypálil sériu a Nemeц v plameňoch zmizol v hĺbke. Ihneď sa venoval Junkersom, jednému zozadu a zospodu zasiahol kabínu a motor Ju 88, ktorý zmizol po krídle k hladine – 2 zostrel v priebehu niekoľkých minút. Divoký boj s presilou sa Františkovi podarilo 6.9. nielen prežiť, ale v priebehu piatich dní pripísať ďalší zostrel a prederavený sa vrátiť do Northoltu. Veliteľ perute ho navrhlo na vyznamenanie Záslužnou leteckou medailou.

Ôsmu časť tvorí *Jeho najťažšia bitka*. Dňa 9. 9. 1940 vybojoval asi najťažšiu osobnú bitku. Nad ústím Temže sa zjavila skupina bombardovacích He 111, sprevádzaných 80 stíhačkami a za nimi druhá vlna 40 Ju 88 s 25 Bf 110. Proti nim bojovala stovka Hurricaneov a Spitfirov. Výsledok bol nerozhodný 23 : 23. Z Františkoveho hlásenia vyplýva, že zostrelil 2 nepriateľské lietadlá a s postreleným strojom musel núdzovo pristáť na kopci pri Brightone. Teda v priebehu týždňa na svojom lietadle vykonal tri akcie a získal štyri zostrely a musel sa s lietadlom rozlúčiť. O dva dni neskôr dosiahol svoje najväčšie víťazstvo, keď v priebehu niekoľkých minút zostrelil 3 nepriateľské stroje (skôr ako stačil zaútočiť, napadla ho dvojica Me 109. Jednému sa František dostal za chvost, ktorý po presnej dávke explodoval. Po útoku vošiel do mrakov a keď sa vynoril, zbadal He 111, vypálil doňho a tento sa zrútil v plameňoch do mora. Pri spiatocnej ceste narazil na Me 109, zaútočil aj na tento, ktorý začal dymiť a horieť, ale pretože už nemal muníciu, vrátil sa na letisko do Northoltu).

9. časť sa volá *Na vrchole*. Göring sa rozhodol definitívne zraziť RAF na kolená. 15. september sa stal kulmináčnym a prelomovým dňom bitky nad Anglickom – Deň bitky o Britániu. František tu získal svoj jedenásty zostrel. V celodennom boji Nemci stratili 185 strojov (v skutočnosti 49), RAF 74 (v skutočnosti 57). Ale útoky proti Británii pokračovali až do mája 1941. 18. 9. 1940 navštívil 303. peruť premiér poľskej exilovej vlády Władysław Sikorski. František dostal vojnový kríž Virtuli Militari. Slávnosť bola prerušená poplachom a letka hurikánov zostrelila Dornier Do 215, Františkovi sa tiež ušiel skalp – zostrelil Me 109. 26. septembra navštívil letisko Northolt britský panovník Juraj VI. I v tento deň sa 303. peruť dostala do ďalšieho boja, z ktorého si František odniesol dva zostrelené Heinkely. Na druhý deň 27.9. už o 8,45 bol

vo vzduchu, Hurikáni vleteli do skupiny He 111 a o ½ hodiny si František pripísal ďalšie dva zostrely (Me 109 a Me 110). 1.7.1941 mu bola vystavená legitimácia k poľskému Krzyżi Walecznych (Vojnovému krížu). 30. 9. 1940 A/M/V Park mu odporučil udeliť DISTINGUISHED MEDAL & BAR (DF-M&BAR, Záslužnú let. medailu).

Predposlednou kapitolou je *Osamelý vlk*. František bol hodnotený ako tichý, skromný chladnokrvný a vynikajúci stíhač, ale nedisciplinovaný vojak, Briti ho nazvali „Lone Wolf“. To oslabovalo disciplínu jednotky, preto bol prijatý ako hosť peruti. Často bol za „odsoký“ – opustenie letky počas boja – pri raporte, vždy sľúbil nápravu, ktorú nikdy nedodrжал. 30. 9. 1940 peruť šla do boja, on odštartoval pre poruchu motora samostatne, chcel sa pripojiť k letke, ale ju nenašiel. Po útoku Messerschmittov Me 109 naňho jeden zostrelil – bol to jeho posledný 17. zostrel.

Po tejto kapitole nasleduje iba *Záhadná havária*. Čatár František bol leteckým esom, hrdinom. V poslednej dobe bol poznačený psychickým vyčerpaním 7. október 1940 bol posledným dňom boja 303. perute v bitke o Britániu. Ďalší deň peruť hliadkovala nad ústím Temže a pri návrate na letisko veliteľ perute Witold Urbanowicz videl, ako sa od nej odpojil jeden stroj, strmhlavo letel dolu až zmizol a havaroval na predmestí Londýna (Cuddington Way v Ewelle, grófstvo Surrey). Nemohol to byť nik iný ako František. Po pristátí na letisku veliteľovi bolo oznámené, že sa seržant František zabil. Príčina pádu nebola objasnená. Bol pochovaný 10. októbra. 1940 na cintoríne v Northwoode neďaleko Londýna. Nasledujúci deň odletela peruť na odpočinok.

Toto rozsiahle dielo opisuje život a kariéru najúspešnejšieho čs. stíhača v bitke o Britániu, ktorý lietal s 303. poľskou perutou RAF a dosiahol oslňujúcich 17 potvrdených a 1 pravdepodobný zostrel v období od 2.

do 30. septembra 1940. Jeho smrť 8. októbra 1940 ostáva nepochopiteľnou a nevysvetliteľnou záhadou. Tento vynikajúci stíhač právom patrí na vrchol nielen československého, ale aj poľského a britského letectva. Postava tohto úspešného pilota dlho pútala mnoho historikov, novinárov aj pamätníkov. Jeho životné osudy lemuje množstvo mýtov a legiend. Autor sa s nimi pokúsil vyrovnáť pomocou dokumentov z českých, poľských, francúzskych, britských a nemeckých archívov. Predovšetkým rozpráva príbeh nespútaného mladého muža, ktorý občas privádzal veliteľov do zúfalstva, ale keď stisol spúšť, málokedy netrafil cieľ a jeho kniha je pokusom o pravdivý príbeh. Je doplnená nepreberným množstvom archívnych fotografií.

Z časopisu *Svět křídel* sú uverejnené operačné lety Sgt. Josefa Františka, jeho vzdušné víťazstvá, najúspešnejší piloti 303. perute RAF, najúspešnejší stíhači poľských perutí v bitke o Britániu, počty zostrelov RAF júl – november 1940, najúspešnejší piloti *Fighter Command* aj najúspešnejší piloti *Luftwaffe* v bitke o Britániu, fotografie a porovnávací tabuľka vojenských hodností.

Knihu uzatvárajú archívne pramene, literatúra a články v periodikách.

L. Jančo

ĎURIŠ, Rudolf. *O SLOVÁKOCH V ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÁCH V RUSKU*. Nitra : Eko-Konzult, 2012, 133 s., ISBN 978-80-8079-162-9.

Na Slovensku vychádza v súčasnosti len veľmi málo publikácií a štúdií s tematikou česko-slovenského zahraničného vojska (légií), preto treba prijímať aj skromné brožúrky, spracované bez vedeckého aparátu, ale zato so zrejmom usilovnosťou a úprimným zaujatím pre tento málo známy (resp.

polozabudnutý a predtým až tabuizovaný a všelijako poprekrúcaný) úsek našich dejín so sympatiami a chápať ich ako prípravu na vydanie súbornejšieho a odbornejšie spracovaného diela. Takým príspevkom k legionárskym dejinám je aj Ďurišova knižka, ktorá vyšla s podtitulkom: *Nepoznaná história. Kriesitelia hasnúcej pahreby*.

Podľa pôvodcu, absolventa Filozofickej fakulty univerzít v Prahe a Viedni, pôvodne stredoškolského profesora (nar. 1916) a neskôr matičného pracovníka ho k legionárskej problematike priviedlo zostavovanie rodinnej kroniky jeho nebohého svokra Viliama Šimku († 1968), ktorý ako vojnový zajatec – príslušník rakúsko-uhorskej armády vstúpil v roku 1918 do česko-slovenských légií. (Autor používa nejednotnú terminológiu, pričom aj výraz československý píše raz bez spojovníka, inokedy zase so spojovníkom.) Pri práci na rodinnej kronike Ďuriš pocítil potrebu preštudovať si príslušnú literatúru o našom 1. zahraničnom odboji, rozšíriť si svoje vedomosti a potom aj publikovať informácie o čs. légiách s cieľom „priblížiť opätovne toto obdobie dnešnému čitateľovi, milovníkovi historického čítania, najmä študujúcej mládeži“. V minulosti už uverejnil článok o Slovákoch v čs. légiách v Rusku, ďalej štúdiu o ruskom legionárovi, politickom pracovníkovi, publicistovi a prekladateľovi Mikulášovi Gacekovi a spomienky spomínaného V. Šimku v dvoch zväzkoch pod názvom *Z rodinnej kroniky* (2007) a *Ako sme bojovali proti Rusom za svetovej vojny* (2008).

Celá publikácia je rozdelená do prehľadných oddielov pod názvami: *Letmý pohľad do dejín československých légií v Rusku, Aktivity Slovákov v (českých) légiách, Slovenská otázka v légiách v Rusku, Fenomén čechoslovakizmu v légiách, Aktivisti Slováci v zahraničnom odboji v Rusku, Význania*

legionárov a odkazy krajanom vo vlasti a Odkazy legionárov.

Ďuriš uvádza ako svoje zdroje aj Archív literatúry a Umenia Slovenskej národnej knižnice (ide zrejme hlavne o pozostalosti, respektíve osobné fondy a fotoalbumy, z ktorých sú však mnohé uložené aj v Slovenskom národnom archíve v Bratislave – napríklad Mikuláša Gaceka, Antona Granatiera, Vladimíra S. Hurbana a ďalších – tieto však nepoužil), ale pracuje predovšetkým s publikovanou literatúrou – najmä so *Sibírskymi zápiskami* M. Gaceka, z ktorých aj hojne cituje, ďalej z Jesenského pamätí *Cestou k slobode* a zo *Sborníka rozpomienok ruských legionárov Slovákov*, ktorý v roku 1933 redigovali Jozef Gregor-Tajovský a Ferdinand Písecký.

Publikácia si nerobí nárok na to, aby bola vnímaná ako prísne vedecké dielo, a preto a potom ešte aj pre svoj stručný rozsah vyznievajú niektoré autorove formulácie príliš zjednodušujúco a s ploštene, napríklad, keď opisuje Štefánikovu misiu na Sibíri, udalosti ako odzbrojovanie légii v Penze, Čeljabinský incident, peripetie okolo legionárskych zjazdov, údajný „neúspech“ hlasistického hnutia, alebo aj komplikované pomery v Irkutskom tábore Slovákov či vzťahy medzi niektorými vedúcimi postavami (Oríšek – Gacek, Jesenský – Tajovský atď.) V takej stručnej brožúre, pochopiteľne, nebolo možné ani podrobnejšie vysvetliť komplikované vzťahy Čechov a Slovákov v Rusku alebo problém „čechoslovakizmu“, formovanie slovenských jednotiek, používanie slovenského jazyka atď. aj keď sa o to autor nie vždy celkom úspešne pokúša. Napriek tomu treba publikáciu privítať ako pomôcku hlavne pre stredoškolských učiteľov a ako stručný úvod do problematiky légii, hlavne ruských. A aj keď Ďuriš spomína tzv. legionársky mýtus, v závere knihy celkom správne konštatuje, že „*legionárske hnutie bolo a malo by aj zostať svetlou kapitolou našich spoločných*

česko-slovenských dejín. Pôvodné ideály legionárov, obetavá láska k vlasti a ochota nasadiť aj svoj život za jej slobodu sú trvalé mravné hodnoty, ktoré by mali platiť pre oba naše národy dnes i pre všetky budúce dni“ (s. 124).

F. Vrábek

JENŠÍK, Miloslav. *COMMANDOS ÚTOČÍ. NÁJEZD NA SAINT-NAZAIRE 1942*. Praha : Epoque, 2012, 92 s. ISBN 978-80-7425-144-3.

V noci z 27. na 28. marca 1942 podnikli sily britských Commandos a Royal Navy odvážnu akciu s krycím označením *Chariot* – nájazd na Nemcami okupovaný francúzsky prístav Saint-Nazaire v ústí rieky Loiry. Cieľom bolo zničiť obrovský suchý dok (350 x 50 m), ktorý pôvodne postavili pre predvojnový transatlantický parník SS Normandie. Ak by sa operácia podarila, museli by potom veľké nemecké bojové lode (predovšetkým obávaný Tirpitz) plávať kvôli opravám až do domácich prístavov. Predĺžená plavebná dráha by poskytla Spojencom viac možností na útočné operácie proti nim. Význam akcie proti Saint-Nazaire zdôrazňuje aj skutočnosť, že za ňu udelili päť najvyšších britských vyznamenaní za statočnosť – Victoria Cross a ďalších osemdesiat iných vyznamenaní.

Britský premiér Winston Churchill sústavne podnecoval vytvorenie prepadových kománd a neskôr aj útok na Saint-Nazaire. Bol si dobre vedomý okrem strategického významu vyradenia doku aj veľkého psychologického účinku ako na Nemcov, tak aj na vlastných vojakov. Britskí vojenský činitelia sa pre ommandos inšpirovali búrskymi záškodníkmi, ktorí počas britsko-búrskych vojny spôsobili britskej armáde veľké škody, ale pre inšpiráciu išli ešte ďalej: až do dôb Francisa Drakea (hlavne útok na Cádiz a Santo Domingo), ale študo-

vali aj španielsky odpor proti Napoleonovi a pôsobenie Thomasa Edwarda Lawrencea, prezývaného Arabmi Emir Dynamit, na Blízkom východe počas prvej svetovej vojny. Duchovným otcom britských commandos bol mjr. Jo Holland; jeho myšlienky realizoval v praxi pplk. Colin McVean Gubbins; veliteľom oddielov commandos bol Sir Louis Francis Mountbatten.

Operácii predchádzalo letecké bombardovanie a snímkovanie prístavu. Na získaných fotografiách boli označené hlavné ciele náletu: kesonové vráta suchého doku, budova čerpadiel, strojovne, ponorková základňa a nemecké veliteľstvo prístavu. V akcii pripadla dôležitá úloha torpédoborcovi Campbeltown, ktorý pretvorili tak, aby sa podobal na nemecké torpédoborce triedy Möwe a oklamal tak nemeckých leteckých aj námorných pozorovateľov a tiež obrancov prístavu. Torpédoborec mal na začiatku akcie vraziť do vonkajších kesonových vrát doku. Torpédoborec do vrát aj vrazil a ťažko ich poškodil, ale samotný dok nezničil a ani na zničenie ponorkovej základne nemali prepadové oddiely dosť času, ani dostatok síl. Vlajkovou loďou nájazdu na prístav bol delový čln, jedna z mála lodí, ktorej sa podarilo po úspešnej akcii aj zo Saint-Nazaire uniknúť. V akcii zohrala významnú úlohu trojica veliteľov: kpt. Royal Navy Robert Edward Dudley Ryder, ktorý velil celej akcii; poručík komandér Stephen Halden Beattie bol veliteľom torpédoborca Campbeltown a veliteľom jadra prepadového oddielu – 2. komanda bol pplk. Augustus Charles Newman.

Stručná knižôčka literatúry faktu popisuje prípravu, vykonanie a výsledky tejto legendami opradenej operácie. Ďalej sa čitateľ tejto pútavým štýlom napísanej knihy dozvie aj o historických inšpiráciách k tejto akcii, vytvorení prepadových oddielov commandos, ich formovaní a výbere príslušníkov, výcviku a spôsobe boja, v ktorom sa aj silní jedinci museli

podriaadiť tímovej spolupráci. Je tu však aj veľa informácií napríklad o spomínanom britskom spravodajskom dôstojníkovi pplk. Colinovi McVean Gubbinsovi, významnom činiteľovi SOE – Special Operations Executive, Úradom pre špeciálne operácie –, ktorý spolupracoval aj so šéfom československých spravodajských zložiek v bývalom Československu a potom počas vojny aj vo Veľkej Británii plk. Františkom Moravcom.

Časť commandos padla a časť sa dostala do zajatia. Napriek tomu, že Nemcom spôsobili veľké straty na životoch a aj vyradili dok z prevádzky až do konca vojny, Nemci sa k zajatcom údajne väčšinou správali korektne a s rešpektom. Najväčšie straty Nemcom spôsobila explózia torpédoborca, pri ktorej zahynulo 60 dôstojníkov, vrátane admirála, a okolo 200 vojakov a civilistov. Britské straty boli 169 mŕtvych a 215 zajatých. Nemcom sa podarilo zajať toľko Britov predovšetkým preto, lebo zlyhala záverečná fáza operácie: motorové člny, ktoré mali commandos evakuovať boli alebo zničené, alebo poškodené. Tí dvadsiati dvaja účastníci akcie, ktorí prežili a nedostali sa do zajatia, vstúpili na britskú pôdu 29. marca 1942 v plymouthskom prístave Devenport; piatim Britom sa podarilo dostať až do Gibraltáru. Na pamiatku akcie inštalovali v Saint-Nazaire na hrubo otesanom kamennom obelisku pamätnú dosku s anglickým a francúzskym nápisom pripomínajúcim odvážnych mužov, ktorí obetovali svoje životy v akcii. Vojnový film *Operácia Besný pes*, útok na železné pobrežie inšpirovala čiastočne táto akcia.

F. Vrábek

TŮMA, Miroslav. *MÍROVÉ VYUŽÍVÁNÍ JADERNÉ ENERGIE, NEŠÍŘENÍ JADERNÝCH ZBRANÍ A JADERNÉ ODZBROJENÍ*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2009, 180 s. ISBN 978-80-86506-77-7.

Právnik a plukovník vo výslužbe, člen Rady pre medzinárodné vzťahy Miroslav Tůma zastával počas svojej vojenskej kariéry viaceré veliteľské a štábne funkcie, zúčastnil sa misií OSN v Angole a Iraku, pracoval v oblasti zahraničnej bezpečnostnej politiky ČR. Svoje skúsenosti z kontrolno-zbrojnej a odzbrojovacej problematiky uplatňuje v prednáškovej a rozsiahlej publikačnej činnosti. Aplikoval ich aj v anotovanej práci zameranej na problematiku politiky nerozširovania jadrových zbraní a pokusov o jadrové odzbrojenie. Mapuje v nej predovšetkým obdobie posledného desaťročia minulého storočia a roky 21. storočia. Práca obsahovo voľne nadväzuje na predchádzajúce dve publikácie – *Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika*. (Brno : Ústav strategických studií Vojenské akademie 2002), *Nešíření zbraní hromadného ničení v kontextu aktuálních otázek mezinárodní bezpečnosti a boje proti terorizmu* (Brno : Ústav strategických studií Univerzity obrany, 2004). Tieto tri publikácie, ako konštatuje samotný autor, „boli spracované s cieľom prispieť k úsiliu OSN v rozvíjaní výchovy a vzdelávania v členských štátoch v oblasti nerozširovania zbraní hromadného ničenia a odzbrojenia“.

V prvej časti publikácie zameranej na mierové využívanie jadrovej energie a jadrové nerozširovanie autor podáva charakteristiku a význam Zmluvy o nerozširovaní jadrových zbraní (Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons) a dohôd zabezpečujúcich jadrové a rádiologické materiály a účinnú ochranu jadrových zariadení. Zmluva nadobudla platnosť v roku 1970 a predstavuje jedinú mnohostrannú zmlu-

vu, ktorá obsahuje právny záväzok tzv. deklarovaných jadrových štátov vo vzťahu ku globálnemu jadrovému odzbrojeniu. Tůma charakterizuje tiež činnosť a hlavné úlohy Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu, ktorá podľa stanov „dbá o rozširovanie prínosu atómovej energie pre mier, zdravie a prosperitu celého sveta“, analyzuje jej bezpečnostné opatrenia a kontrolnú činnosť. Prostredníctvom ochrany jadrových materiálov a jadrových zdrojov bojuje MAAE proti jadrovému a rádiologickému terorizmu už niekoľko desaťročí. Spracováva celosvetové jadrové bezpečnostné štandardy a zabezpečuje dohľad nad ich realizáciou. Hoci jej primárnou úlohou je overovanie neproliferačných záväzkov členských štátov Zmluvy o nerozširovaní jadrových zbraní a zón bez jadrových zbraní, štatút jej umožňuje i asistenčnú pomoc jednotlivým štátom pri overovaní jadrového odzbrojovania.

Rezolúciu Rady bezpečnosti OSN č. 1540 a sankčné rezolúcie voči KĽDR a Iránu autor hodnotí ako príklady efektívnych opatrení s univerzálnym rozsahom na všetky členské štáty OSN. V rámci stratégie Európskej únie proti rozširovaniu zbraní hromadného ničenia a ich nosičov považuje za dôležité oblasti z hľadiska európskej bezpečnosti Rusko a bývalé sovietske republiky, Stredomorje a čoraz viac naliehavejšiu oblasť Blízkeho a Stredného východu.

K zníženiu zbrojného arzenálu podstatnou mierou prispela v posledných rokoch kontrola zbrojných opatrení a kooperatívne bezpečnostné dohody uzatvorené medzi USA a krajinami bývalého Sovietskeho zväzu. V rámci pomoci USA Rusku v jadrovej konverzii od začiatku 90. rokov minulého storočia boli vytvorené tri programy americkej pomoci: Iniciatíva pre jadrové mestá, Iniciatíva pre prevenciu rozširovania a Medzinárodné vedecké a technologické stredisko, založené v Moskve roku 1992. Dôležité sú aktivity zamerané na zníženie

rizika rozširovania vojensky využiteľného štiepneho materiálu – plutónia a vysoko obohateného uránu.

Z iniciatív skupiny G8 považuje M. Tůma za najvýznamnejšiu iniciatívu Globálne partnerstvo proti rozširovaniu zbraní a materiálu hromadného ničenia, ktorú skupina prijala v roku 2002 s pôsobnosťou do roku 2012. Prvým multilaterálnym politicky záväzným dokumentom o zabránení rozširovania raketových technológií je Haagský kódex – Medzinárodný kódex správanie sa v zabránení rozširovania balistických riadených striel, ktorý však neobsahuje žiadne právne vymáhateľné ustanovenia. V závere prvej časti analyzuje autor dôvody, motivácie, prekážky, ekonomické faktory pre a proti vlastníctvu jadrových zbraní.

Druhá časť publikácie je venovaná otázkam jadrového odzbrojenia, a to z hľadiska súčasného ako aj prípadného ďalšieho vývoja. Poukazuje na bezpečnostné hrozby vyplývajúce z vlastníctva jadrových zbraní, ich vysokého stupňa bojovej pohotovosti, na zámery ich skvalitňovania, snahy teroristov o ich získanie a podobne, dotýka sa kontroverznosti americko-indickej dohody o civilnej jadrovej spolupráci. Pre jadrové odzbrojenie má veľký význam Zmluva o všeobecnom zákaze jadrových skúšok a Zmluva o zákaze výroby štiepných materiálov na vojenské účely. V odzbrojovacom regionálnom úsilí má dôležité miesto vytváranie bezjadrových zón. Stále väčší dôraz sa kladie na vytváranie zón bez všetkých zbraní hromadného ničenia, napríklad v prípade krízovej oblasti Blízkeho východu. Autor poukazuje na akútnosť riešenia nebezpečného vývoja v tomto regióne i vzhľadom na kontroverzný iránsky jadrový program a na záujmy niektorých blízkových arabských krajín o rozvoj jadrovej energetiky. Očakávaná

celosvetová renesancia výstavby nových jadrových reaktorov na výrobu elektrickej energie v dôsledku úsilia o sebestačnosť v palivových technológiách vyvoláva vážne obavy z narastajúceho nebezpečenstva zneužitia mierového spracovania jadrového paliva na vojenské účely.

Publikáciu uzatvárajú hlavné iniciatívy smerujúce k vytváraniu sveta bez jadrových zbraní. Po priereze aktivít v období studenej vojny (Pugwashské hnutie, činnosť Palmeho komisie, Mierová iniciatíva piatich kontinentov, Akčný plán Rádžíva Gándhího) sa autor venuje aktivitám a činnostiam zameraným proti jadrovým zbraniam po skončení svetovej bipolarity – Iniciatíva Komisie pre zbrane hromadného ničenia, Vzorová dohoda o jadrových zbraniach, výzvy bývalých popredných politikov USA (George P. Schultz, Henry A. Kissinger, William J. Perry, Sam Nunn), medzinárodná konferencia v nórskom Osle v roku 2008 Dosiachnutie vízie sveta bez jadrových zbraní (jej cieľom bolo zistiť, ako môžu všetky jadrové i bezjadrové štáty prispieť k dosiahnutiu danej vízie), výzvy bývalých britských a talianskych politikov, aktuálne odzbrojovacie iniciatívy Európskej únie, kampaň Global Zero na podporu etapovitého zníženia všetkých jadrových zbraní v priebehu 20 – 25 rokov pomocou právne záväznej a overiteľnej medzinárodnej zmluvy, podpora vízie bezjadrového sveta bývalými poprednými nemeckými politikmi.

V závere obidvoch hlavných blokov nájde čitateľ stručné zovšeobecnenie súčasného vývoja v daných oblastiach a v niektorých prípadoch aj zmienky o možnostiach riešenia. Prehľadnú prácu uzatvárajú odborné pojmové charakteristiky a príloha obsahujúca výber niektorých oficiálnych dokumentov.

B. Šed'ová

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA NA SÚTOKU RIEK. ŽIVOT NA SLOVENSKO-RAKÚSKOM POHRANIČÍ

V dňoch 19. – 20. marca 2013 usporiadal Štátny archív v Bratislave v spolupráci so Slovenským národným múzeom medzinárodnú vedeckú konferenciu *Na sútoku riek* s podtitulom *Život na slovensko-rakúskom pohraničí*. Toto zaujímavé vedecké podujatie sa konalo pod záštitou ministra vnútra Roberta Kaliňáka v reprezentatívnych priestoroch Hudobnej sály Bratislavského hradu. V rámci programu vystúpili vedeckí pracovníci zo Slovenska a Rakúska. Konferencia bola vzhľadom na svoj pomerne široko koncipovaný názov vhodným priestorom na prezentáciu poznatkov nielen historikov, ale aj kunsthistorikov, politológov, etnológov atď. Treba tak v tejto súvislosti zdôrazniť, že názov konferencie ponúkal pomerne široké spektrum možností interpretácie tejto problematiky. Z hľadiska histórie na konferencii odzneli príspevky časovo-tematicky spracúvajúce obdobie od stredoveku do súčasnosti. Z pracovníkov Vojenského historického ústavu v Bratislave na konferencii vystúpili Vladimír Segeš s príspevkom *Uhorsko-rakúske pomedzie počas štvrtej koalície vojny v roku 1809*, ďalej Jana Zaťková (*Vojnoví zajatci z radov dôstojníkov a ich život v zajatí v oblasti V. zborového veliteľstva v Bratislave počas 1. svetovej vojny*) a Peter Chorvát (*Výstavba československých opevnení v bratislavskom predmestí a v regióne Záhoria 1933 – 1938*). Inšpiratívne bolo vystúpenie viacerých rakúskych historikov, ktorí prezentovali zaujímavé problémy a pohľady týkajúce sa sledovaného regiónu. Všeobecne možno konštatovať, že konferencia bola výborne pripravená a ponúkala možnosť dozvedieť sa množstvo zaujímavých skutočností z histórie tohto priestoru. Bola, okrem iného, aj vhodnou platformou na poukázanie na viaceré možnosti výskumu témy a prezentáciu zaujímavých pohľadov na problém.

J. Zaťková

KONFERENCIA VOJNOVÉ CINTORÍNY PRVEJ SVETOVEJ VOJNY – SPOLOČNÁ MINULOSŤ EURÓPY

V dňoch 20. – 22. marca 2013 sa v historických priestoroch Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Vojnové cintoríny prvej svetovej vojny – spoločná minulosť Európy*. Jej organizátormi boli Klub vojenskej histórie Beskydy, katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Österreichische Schwarze Kreuz, Visegrad Working Group for Military Cemeteries a Vojenský historický ústav v Bratislave. Odborníci zo Slovenska, Čiech, Maďarska, Poľska, Rakúska, Slovinska a Talianska počas troch dní konferencie vystúpili s referátmi venujúcimi sa vojnovým cintorínom prvej svetovej vojny a ich obnove v súčasnosti, keďže mnohé z týchto smutných pamätníkov vojny ležali a chátrali v zabudnutí celé desaťročia.

Z personálnych i časových dôvodov sa program nedal presne dodržiavať a organizátori museli niektoré príspevky presunúť, čo im však neubralo na atraktivite. Počas prvých dvoch dní konferencie odzneli zaujímavé referáty venujúce sa cintorínom, ktoré po sebe zanechala Veľká vojna na miestach svojich bojísk v Poľsku, na Slovensku, v Taliansku a v Slovinsku, ale i v zázemí v oblastiach, kde sa síce nebojovalo, ale boli tam transportovaní zranení vojaci (vojnový cintorín Olomouc – Černovír pri vojenskej nemocnici Olomouc) a zajatí nepriatelia (zajatecký cintorín vo Veľkom Mederi). Viaceré príspevky priblížili zúčastneným budovanie, evidenciu a starostlivosť o vojnové cintoríny počas vojny a po jej ukončení, ako aj zachované archívne dokumenty o vojnových cintorínoch vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave a v Kriegsarchiv-e vo Viedni. Za Vojenský historický ústav vystúpili Milena Balcová, ktorá predniesla príspevok autorov Krajčírovič, P. – Balcová, M. *Vojnové hroby a cintoríny – archívna zbierka uložená vo Vojenskom historickom archíve* a Jana Zaťková s príspevkom *Úmrtnosť a cintoríny v zajateckých táboroch na Slovensku počas prvej svetovej vojny*.

Tretí – záverečný deň konferencie bol venovaný predstaveniu činnosti inštitúcií, ktoré sa podieľali na organizácii konferencie, a organizácií, ktoré sa venujú starostlivosti o vojnové hroby – Krajczáros Alápványi, Signum Belli 1914 a Crux Galiciae. Za Vojenský historický ústav vystúpil jeho riaditeľ pplk. Miloslav Čaplovič, ktorý účastníkom konferencie priblížil činnosť a poslanie ústavu. Na záver konferencie bola pripravená pre záujemcov prehliadka mesta Košice a Múzea letectva Košice.

Počas trvania konferencie prebiehala živá debata o obnove cintorínov a starostlivosti o ne v dnešnej dobe a o možnostiach vzájomnej medzinárodnej spolupráce. Môžeme teda konštatovať, že išlo o veľmi podnetné podujatie, na ktorom sa všetci zúčastnení dozvedeli veľa nových informácií a nadviazali sa nové pracovné i osobné kontakty.

J. Zaťková

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridávajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na ulahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3857701203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: *In Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
 - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
 - č. j. (s medzerou)
 - VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
 - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,
Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Vojtech DANGL, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 816 34 Bratislava

Mgr. Peter CHORVÁT, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Jana TULKISOVÁ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Dr. Peter TURZA, Vojenské historické múzeum, Orviská cesta, LDS -F -6. 921 01
Piešťany

Mgr. Ondřej KOLÁŘ, PhD., Slezské zemské muzeum - Památník II. světové války, 747
63 Hrabyně 192, Česká republika

Mgr. Peter KRALČÁK, Vojenský historický archív, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Eduard LAINCZ, Ľubovnianske múzeum - hrad, Zámocká 22, 064 01 Stará
Ľubovňa

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Vojenská história 2/2013

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
V spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Igor Kalita

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvai, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), Ph Dr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 29. apríla 2013

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: ÚVŠP MO SR, OdVČ, OdPČ, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Fotografia zachytáva vojakov pri odbere stravy v poľných podmienkach počas cvičenia čs. brannej moci v 30. rokoch 20. storočia.